

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена Т. Гинић

**НАСТАВА ПРОЗОДИЈЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА
У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ
(ЛИНГВИСТИЧКИ И
ЛИНГВОДИДАКТИЧКИ АСПЕКТИ)**

докторска дисертација

Београд, 2013

UNIVERSITY OF BEGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jelena T. Ginić

**RUSSIAN PROSODY INSTRUCTION IN A
SERBIAN SPEAKING ENVIRONMENT
(LINGUISTIC AND LINGUODIDACTIC
ASPECTS)**

PhD Thesis

Belgrade, 2013

Ментор

Проф. др Вучина Раичевић
Редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду

Чланови комисије

1. Проф. др Предраг Пипер
Редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду, редовни члан САНУ

2. Проф. др Ксенија Кончаревић
Редовни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

Датум одбране: _____

Резиме

Предмет дате дисертације представља комплексно истраживање у вези с наставом прозодије руског језика у српској говорној средини.

Циљ истраживања био је да указивањем на доминантно место прозодије у фонетском систему руског језика утврдимо стање наставе прозодије у српској говорној средини, анализирајући методичку и фонетску литературу и актуелне уџбенике за руски језик. Указивањем на неадекватну заступљеност прозодијских материјала у програмима и уџбеницима, циљ је био и да ревидирамо садржаје наставе прозодије руског језика у српској говорној средини.

Истраживањем смо обухватили два аспекта: 1) лингвистички: контрастивном анализом секундарне литературе указали смо на најкрупније разлике српског и руског прозодијског система); други аспект био је темељ за даље истраживање; и 2) лингводидактички, који је обимнији и комплекснији у самој дисертацији и којим смо указали: а) на методичке поступке које је неопходно применити у настави прозодије ради превазилажења наведених тешкоћа у српској говорној средини; указали смо на већ познате поступке и именовали неколико нових; б) на велики удео прозодијских јединица и средстава у руској артикулационој бази, истакавши тиме њихову важност за наставу фонетике руског језика у српској говорној средини; в) на незадовољавајући квантитет и квалитет фонетског материјала у укупном уџбеничком материјалу, на незадовољавајући квантитет и квалитет прозодијског материјала у фонетском материјалу актуалених уџбеника руског језика за основну и средњу школу, упоредивши их са серијом уџбеника из шездесетих и седамдесетих година XX века; г) на неопходност дефинисања нових садржаја наставе прозодије руског језика у српској говорној средини и понудили конкретне садржаје за наставу прозодије у основној и средњој школи.

При анализи прозодијских система руског и српског језика (лингвистички аспект), истакли смо намаркантније разлике у акцентуацији и интонацији, указали на појаве у прозодијском систему руског језика којих у српском нема, те им се због тога мора указати посебна пажња у настави. Све чињенице у вези с прозодијским системима преузели смо из актуелне фонетске литературе оба језика. Наш допринос огледа се у

томе што се на овај начин први пут широко пореде прозодијски системи два језика са свим релевантним карактеристикама. На поједине специфичности руског језика у односу на српски указано је први пут, као, на пример, на прозодијско језгро фонетске речи руског језика, специфичну сегментацију исказа руског језика. У вези са сегментацијом исказа, на више примера у руском језику у поређењу са српским, указали смо на то да се у руском језику праве чешће паузе, да је фонетска синтагма краћа у односу на српски; у вези са сегментацијом исказа предложили смо и нове термине: руски језик је језик аналитичког типа по питању сегментације, док је српски језик – језик синтетичког типа. Руски интонациони систем представили смо доминантно моделом Ј. А. Бризгунове, али смо дали и преглед интонационих модела С. В. Кодзасова, С. Оде и Л. Л. Касаткина (они су представљени први пут у српској говорној средини).

Анализу уџбеника вршили смо применом метода квантитативне, квалитативне и фреквенцијске анализе. Из извора (актуелни уџбеници руског језика, серија уџбеника шездесетих и седамдесетих година) издвајали смо конкретан фонетски материјал који се тиче тематизације конкретне фонетске јединице или средства и назвали га фонетском доминантом или вођицом. Све фонетске доминанте смо шифровали и наводили на почетку анализе фонетског материјала сваког од уџбеничких комплета. Шифре и називи нам презентују сво богатство фонетског (сегментног и прозодијског) материјала датог комплета. Помоћу шифара вршили смо фреквенцијску анализу (после квантитативне и квалитативне). Квантитативна анализа указала нам је на приближни удео фонетског материјала у целокупном материјалу уџбеника, као и на удео прозодијског материјала у фонетском и укупном; квалитативна анализа дала нам је податке у вези с прецизношћу и квалитетом фонетског израза приликом тематизације конкретне фонетске доминанте; коначно, фреквенцијска анализа указала нам је на то које се фонетске доминанте најчешће тематизују.

Општи закључци у погледу квантитета фонетског материјала су задовољавајући само уколико се ради о почетном учењу руског језика; одмах у следећем разреду специјални фонетски материјал драстично опада и не задовољава стандарде пратећег фонетског курса. Ипак, уколико се актуални уџбеници упореде с уџбеницима шездесетих и седамдесетих година – упадљив је пораст квантитета фонетског материјала, што представља позитивну тенденцију.

Квалитативна анализа нам указује на многе непрецизности фонетског израза, неразликовање појмова „слово : глас“, импресионистичке описе руског интонационог

система; непрецизности фонетског израза не тичу се, најчешће, непознавања чињеница и неразликовања појмова „слово : глас“ од стране аутора, већ заиста представљају једну непрецизност израза, која се, када упоредимо актуелне уџбенике са старијима – смањује, што такође представља позитивну тенденцију.

Фреквенцијском анализом дошли смо до закључка да се најчешће тематизују увек тврди и увек меки гласова руског језика [ж], [ш], [ц], [ч'], [ш'], као и глас [л]; они представљају наставно тежиште и у старијој и у новијој генерацији уџбеника, како нам се чини, без довољно аргумената, па смо дате доминанте назвали фонетским стереотипом. Много теже за усвајање су неке друге сегментне и прозодијске доминанте, на пример, палатализовани / непалатализовани гласови, редукција вокалских гласова, управо овим доминантама (а и доминантама које се тичу интонације) припада највећи број грешака говорника српског; њима се, пак, не посвећује ни десети део квантитета, квалитета и учесталости, који се посвећује фонетском стереотипу.

Све наведено указало нам је и на неопходност ревизије програма наставе прозодије, чије смо садржаје и дефинисали у завршном делу дисертације.

Кључне речи: настава прозодије, лингвистички аспект, лингводидактички аспект, акцентуација, интонација, уџбеници руског језика, фонетска доминанта, фонетски материјал (сегментни и прозодијски), фонетски стереотип.

Научна област: Славистика

Ужа научна област: Руски језик, Лингводидактика

УДК 811.161.1:81

Abstract

This dissertation represents a complex research of Russian prosody instruction in a Serbian speaking environment.

In light of the dominant role of prosody in Russian phonetic system, the aim of this research was set to determine the status of prosody instruction in a Serbian speaking environment by means of analyzing resources on methodology and phonetics as well as current Russian language textbooks. By pointing to the inadequate proportion of materials on prosody in curriculums and textbooks, I aimed towards revision of contents on Russian prosody instruction in a Serbian speaking environment.

This research had two aspects: 1) the linguistic aspect: by performing contrastive analysis of secondary literature, I managed to pinpoint the soundest differences between the Serbian and Russian prosodic systems; this aspect served as a basis for further study; and 2) linguodidactic, which proved to be more comprehensive and complex in this dissertation, but which enabled me to point out: a) the methodical means, necessary to implement in prosody instruction in order to overcome the abovementioned difficulties in the Serbian speaking environment; already known means were presented and several new ones were named; b) the large proportion of prosodic units and means in the Russian articulatory base, thereby highlighting their significance for the Russian phonetics instruction in a Serbian speaking environment; c) unsatisfactory quantity and quality of the prosodic content in the overall phonetic content of current primary and high school Russian textbooks, having compared them with a series of textbooks from the sixties and seventies of the 20th century; d) necessity to define new Russian prosody instruction contents in a Serbian speaking environment and offer concrete contents in primary and high school prosody instruction.

During the analysis of the Russian and Serbian prosodic systems (the linguistic aspect), the most salient differences in accent and intonation were defined, which therefore have to be specially addressed in language instruction. All the facts on prosodic systems were extracted from current phonetic literature on both languages. My contribution consists of the fact that this is the first time that the prosodic systems of the two languages with all their relevant features are being compared in a wide scope. Some specific features of the Russian language in respect to Serbian have been pointed out for the first time, such as, for instance, prosodic core of the phonetic word in Russian and the specific segmentation of the utterance

in Russian. As for the segmentation of the utterance, it was shown on several Russian examples in comparison to Serbian that in Russian pauses are made more frequently, the phonetic phrase is shorter than in Serbian; concerning the segmentation of the utterance, new terms were suggested: regarding segmentation, Russian belongs to an *analytic type*, whereas Serbian belongs to a *syntetic type*. Russian intonation system was dominantly presented according to the Ye. A. Bryzgunova model; however, a review of intonation models by S. V. Kodzasov, S. Ode and L. Kasatkin were presented too (and for the first time in the Serbian speech environment).

Textbooks were analyzed using methods of quantitative, qualitative and frequency analyses. Particular phonetic materials on thematization of particular phonetic units or means were extracted from various sources (current Russian language textbooks, the 60s and 70s textbook series), and named *phonetic dominants* or *leading concepts*. All phonetic dominants were coded and listed at the beginning of a phonetic content analysis of each textbook set. Codes and names presented us with all the richness of a phonetic content (segmental and prosodic) of a given set. Codes were used for the frequency analysis (after conducting the quantitative and the qualitative ones). The quantitative analysis gave me a rough proportion of phonetic content in an overall textbook content, as well as a proportion of prosodic content in the phonetic one and the overall one; the qualitative analysis provided the data on accuracy and quality of phonetic expression when thematizing a particular phonetic dominant; finally, the frequency analysis pointed to which phonetic dominants have been thematized most often.

The overall conclusions on the quality of phonetic content proved satisfying only at beginner's level of Russian language instruction; immediately in the next grade the amount of a specific phonetic content drops dramatically, while not satisfying the standards of the following phonetic course. However, when comparing the current textbooks and those from the 60s and 70s, the rise of quantity of phonetic material is evident, which represents a positive tendency.

The qualitative analysis points to numerous inaccuracies in phonetic expression, such as the non-distinguishing the letter/sound concepts, impressionistic descriptions of the Russian intonation system; the inaccuracies in phonetic expression are not a result of the author not being familiar with or not distinguishing the concepts of letter/sound, but are truly a case of inaccuracy in phonetic expression, which, when comparing current textbooks and older ones, diminishes in time, which represents a positive trend as well.

The frequency analysis led to the conclusion that the most often thematized have been the always hard and always soft Russian consonants [ž], [š], [c], [č'], [š':], as well as the

consonant [l]; they represent the instruction focal point both in older and newer generations of textbooks, and, in my opinion, this is not sufficiently grounded; consequently, we named these dominants *phonetic stereotypes*. Much more difficult for acquisition are some other segmental and prosodic dominants, such as the palatalized/non-palatalized consonants, vowel reductions. Even though the bulk of errors by Serbian speakers are related to these dominants, they are devoted less than ten percent of the quantity, quality and frequency devoted to the phonetic stereotype.

All the above mentioned points to the necessity for revision of the prosody instruction curriculum, the content of which has been defined in the ending part of this dissertation.

Key words: prosody instruction, linguistic aspect, linguodidactic aspect, accentuation, intonation, textbooks of the Russian language, phonetic dominant, phonetic material (segmental and prosodic), phonetic stereotype.

Scientific field: Slavistics

Narrow field of reaserch: Russian language; Linguodidactics

UDC 811.161.1:81

САДРЖАЈ

Резиме

Abstract

УВОД.....	1
Значај учења страних језика.....	1
Прозодија, усмена и писана реч.....	1
Место прозодије (акцентуације и интонације) у човековом животу.....	2
Акцент и интонација као прозодијска (супрасегментна) средства.....	3
Сугласнички и вокалски (самогласнички) глас.....	4
Предмет истраживања.....	5
Термиолошки апарат.....	5
Методи истраживања.....	6
Из историјата истраживања фонетике и прозодије руског језика у српској говорној средини.....	7
Важност наставе прозодије руског језика у српској говорној средини.....	9
Циљ истраживања.....	10
ГЛАВА I. ПРОЗОДИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ.	
ЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ. Контрастивна анализа	13
АКЦЕНАТ РУСКОГ ЈЕЗИКА У ОДНОСУ НА СРПСКИ	13
„Акцент – ударение“	13
Акцент као писани (графички) знак или својство „изговорене“ речи.....	14
Тип акцента. Фонетски корелати руског акцента.....	14
Интензитет (субјективно „гласноћа“) акцентованог вокалског гласа.....	16
Тип акцента. Фонетски корелати српског акцента.....	17
Акцентатско језгро. Потребњина формула.....	17
Локализација акцента у речи руског језика. Неаутоматизовани (нефиксирани) акцент.....	18
Покретни акцент.....	19
Акцентовани вокалски гласови	20
Једнородност и неједнородност акцентованих вокалских гласова. „Гласные полного образования“	20
Акцентовани глас [á] у руском језику у поређењу са српским.....	21

Акцентовани глас [ó] у руском језику у поређењу са српским.....	22
Акцентовани глас [ы] у руском језику.....	23
Акцентовани глас [э] у руском језику у поређењу са српским.....	23
Неједнородност вокалских гласова. Дифтонгоди и полифтонгоиди.....	23
Редуковани вокалски гласови.....	24
Редукција вокалских гласова као појава. Квантитативна и квалитативна редукција.....	24
Степени редукције.....	25
Резултати редукције вокалских гласова. Знаци фонетске транскрипције.....	26
Први и други степен редукције.....	26
Гласови [и], [ы] и [у].....	26
Глас [а] у позицији првог степена редукције.....	27
Глас [а] у позицији другог степена редукције.....	27
Глас [о] у позицији првог степена редукције.....	28
Глас [о] у позицији другог степена редукције.....	28
Глас [э] у позицијама првог и другог степена редукције.....	28
Фонетска реч.....	28
Ритмика (рус. „ритмика“) фонетске речи.....	29
Слабоакцентоване речи.....	31
Приступи класификацији променљивих речи у вези с местом акцента.....	33
Стандардни приступ: акцентуацијске схеме (парадигме, криве, типови).....	33
Граматички речник А. А. Зализњака.....	33
Акценатски речник Л. И. Резниченко.....	35
Нестандардни приступ.....	36
ИНТОНАЦИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У ОДНОСУ НА СРПСКИ.....	38
Појам интонације.....	38
Интонација = кретање мелодијског тона.....	39
Интонациона терминологија.....	40
Прозодијске јединице.....	40
Исказ.....	40
Фонетска синтагма.....	41

Слог.....	42
Подела већих на мање прозодијске јединице. Сегментација.....	42
Паузе.....	43
Сегментација у руском језику у поређењу са српским.....	44
Интонационе јединице руског језика без могућности сегментације.....	47
Прозодијска средства.....	48
Кретање мелодијског тона. Дијапазон и регистри.....	48
Синтагматски акценат.....	49
Акценат исказа.....	49
Руска интонација. Опште карактеристике.....	50
Индивидуални дијапазон гласа	50
Дијапазон књижевног језика и северних и јужних говора.....	51
Основни интонациони модели руског језика.....	51
Модел интонационих конструкција (ик „и-ка“)	
Е. А. Бризгунове.....	52
Интонациона конструкција. Делови интонационе конструкције.....	52
Прва интонациона конструкција. ИК-1.....	54
Друга интонациона конструкција. ИК-2.....	55
Трећа интонациона конструкција. ИК-3.....	56
Упитни исказ без упитне речи у руском и српском језику.....	58
ИК-3 и унутрашње фонетске синтагме у руском и српском. Прототип узлазног кретања тона.....	60
Четврта интонациона конструкција. ИК-4.....	62
ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим фонетским синтагмама.....	62
Пета и шеста интонациона конструкција. ИК-5 и ИК-6	63
ИК-5.....	64
ИК-6.....	65
Модел тоналних контура (ТК „тэ-ка“) Л. Л. Касаткина.....	66
Прва тонална контура. ТК-1.....	66
Друга тонална контура. ТК-2.....	67
Трећа тонална контура. ТК-3.....	68

Четврта тонална контура. ТК-4.....	68
Пета тонална контура. ТК-5.....	69
Шеста тонална контура. ТК-6.....	69
ТоРИ: транскрипција руске интонације. Модел С. Оде.....	69
Терминологија.....	70
Симболи <i>ТоРИ</i>	71
Комбинаторни модел С. В. Кодзасова (комбинаторная модель фразовой просодии).....	72
Терминологија.....	73
Тонална својства и њихове комбинације.....	73
Акценти унутар истог слога.....	74
Комбинације међу слоговима.....	74
Комбинација тоналних акцената у речи.....	74
ГЛАВА II. ПРОЗОДИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ.	
Тешкоће у овладавању и поступци за превазилажење. Лингводидактички аспект.....	76
ПРИЛАЗИ НАСТАВИ ПРОЗОДИЈЕ У ОКВИРУ НАСТАВЕ	
ФОНЕТИКЕ	76
<i>Прилаз одоздо</i> (од сегментног ка прозодијском, супрасегментном).....	76
<i>Прилаз одозго</i> (од прозодијског, супрасегментног ка сегментном).....	78
<i>Обострани прилаз</i> (од прозодијског ка сегментном ка прозодијском).....	79
Тешкоће у овладавању прозодијом руског језика у српској говорној средини.	
Општи поглед.....	80
ТЕШКОЋЕ У ОВЛАДАВАЊУ АКЦЕНТУАЦИЈОМ И ПОСТУПЦИ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ.....	
Овладавање прозодијским језгром.....	81
Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [ы́].....	82
Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [á].....	82
Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [ó].....	83
Овладавање изговором неједнородних акцентованих вокалских гласова после или пре меких сугласничких гласова.....	83
Овладавање местом акцента у фонетској речи у ширем смислу.....	84
Овладавање изговором редукованих вокалских гласова.....	84

Овладавање ритмиком фонетске речи (сменом акцентованог и неакцентованих слогова).....	85
Овладавање целовитошћу фонетске речи.....	86
Овладавање местом акцента у фонетској речи у ужем смислу.....	87
Место акцента у настави прозодије.....	89
ТЕШКОЋЕ У ОВЛАДАВАЊУ ИНТОНАЦИЈОМ И ПОСТУПЦИ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ.....	90
Импресионистички описи руске интонације.....	90
Овладавање основним моделом исказивања упитности.....	91
Овладавање дијапазоном руског упитног исказа без упитне речи.....	91
Овладавање а) правилном сегментацијом исказа и б) правилним кретањем мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми двосинтагматских и вишесинтагматских исказа.....	93
Овладавање прозодијским јединицама и средствима руског језика кроз призму артикулационе базе.....	94
ГЛАВА III. НАСТАВА ПРОЗОДИЈЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ У СВЕТЛУ ОБОСТРАНОГ ПРИЛАЗА. Лингводидактички аспект.....	98
Прозодијски материјал и настава прозодије у уџбеницима руског језика у српској говорној средини у светлу „обостраног прилаза“.....	98
УЏБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ <i>РОДНИЧОК</i> (I–VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ).....	99
Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала уџбеничког комплета <i>Родничок</i>	100
Квантитативна, квалитативна и фреквенцијска анализа. Фонетска доминанта (вођица).....	101
Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у комплекту <i>Родничок</i>	102
1.0. Сегментне доминанте.....	103
2.0. Прозодијске доминанте.....	105
Родничок I–IV. Опште напомене	106

Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 1</i>	107
Квантитативна анализа	107
Квалитативна анализа	108
Статус фонетског материјала.....	108
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	110
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 1</i>	112
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 2</i>	113
Квантитативна анализа	113
Квалитативна анализа	113
Статус фонетског материјала.....	113
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	113
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 2</i>	115
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 3</i>	116
Квантитативна анализа	117
Квалитативна анализа	117
Статус фонетског материјала.....	117
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	117
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 3</i>	121
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 4</i>	123
Квантитативна анализа	123
Квалитативна анализа	123
Статус фонетског материјала.....	123
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	123
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 4</i>	127
Општи закључак у вези с фонетским материјалом комплета	
<i>Родничок 1 – Родничок 4</i>	128
Родничок V–VIII. Опште напомене	129
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 5</i>	130
Квантитативна анализа	130
Квалитативна анализа	132

Статус фонетског материјала.....	132
Специфичан фонетски материјал приручника.....	132
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	133
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 5</i>	136
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 6</i>	137
Квантитативна анализа	137
Квалитативна анализа	139
Статус фонетског материјала.....	139
Специфичан фонетски материјал приручника.....	140
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	141
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 6</i>	145
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 7</i>	146
Квантитативна анализа	146
Квалитативна анализа	147
Статус фонетског материјала.....	147
Специфичан фонетски материјал приручника.....	147
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	148
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 7</i>	150
Анализа уџбеничког комплета <i>Родничок 8</i>	150
Квантитативна анализа	150
Квалитативна анализа	152
Статус фонетског материјала.....	152
Специфичан фонетски материјал приручника.....	152
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	153
Закључак у вези с фонетским материјалом комплета <i>Родничок 8</i>	157
Фреквенцијска анализа комплета <i>Родничок (1–8)</i>	158
УЏБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ <i>ОРБИТА</i> (V–VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ)	161
Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала комплета <i>Орбита</i>	161

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у	
комплету <i>Орбита</i>	162
1.0. Сегментне доминанте.....	162
2.0. Прозодијске доминанте.....	164
Анализа уџбеничког комплекта <i>Орбита 1</i>	165
Квантитативна анализа	165
Квалитативна анализа	166
Статус фонетског материјала.....	166
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	168
Закључак у вези с фонетским материјалом комплекта	
<i>Орбита 1</i>	176
Анализа уџбеничког комплекта <i>Орбита 2</i>	177
Квантитативна анализа	177
Квалитативна анализа	178
Статус фонетског материјала.....	178
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	179
Закључак у вези с фонетским материјалом комплекта	
<i>Орбита 2</i>	185
Анализа уџбеничког комплекта <i>Орбита 3</i>	185
Квантитативна анализа	185
Квалитативна анализа	186
Статус фонетског материјала.....	186
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	186
Закључак у вези с фонетским материјалом комплекта	
<i>Орбита 3</i>	193
Анализа уџбеничког комплекта <i>Орбита 4</i>	194
Квантитативна анализа	194
Квалитативна анализа	194
Статус фонетског материјала.....	194
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	195
Закључак у вези с фонетским материјалом комплекта	
<i>Орбита 4</i>	198
Фреквенцијска анализа комплекта <i>Орбита (1-4)</i>	199
АНАЛИЗА УЏБЕНИКА ШЕЗДЕСЕТИХ И СЕДАМДЕСЕТИХ	

ГОДИНА.....	201
Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског	
материјала уџбеника шездесетих и седамдесетих година.....	201
Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у	
уџбеницима шездесетих и седамдесетих година.....	202
1.0. Сегментне доминанте.....	202
2.0. Прозодијске доминанте.....	203
Квантитативна анализа.....	204
Квалитативна анализа.....	205
Статус фонетског материјала.....	205
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет у	
Уџбенику 1962 и Уџбенику 1970.....	206
Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом	
у Уџбенику 1962 и Уџбенику 1970.....	210
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет у	
Уџбенику 1971 и Уџбенику 1972.....	211
Закључак у вези с фонетским материјалом у Уџбенику	
1970 и Уџбенику 1971.....	214
Фреквенцијска анализа уџбеника шездесетих и седамдесетих	
година.....	215
Доминанте модерних уџбеника у поређењу са уџбеницима	
шездесетих и седамдесетих година. ФОНЕТСКИ СТЕРЕОТИП.....	217
АНАЛИЗА УЏБЕНИКА РУСКИ ЈЕЗИК.....	219
Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског	
материјала уџбеника <i>Руски језик</i>.....	219
Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у	
уџбеницима <i>Руски језик</i>.....	219
1.0. Сегментне доминанте.....	219
2.0. Прозодијске доминанте.....	221
Анализа уџбеника <i>Руски језик 1</i>.....	222
Квантитативна анализа.....	222
Квалитативна анализа.....	222
Статус фонетског материјала.....	222
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	223

Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом у уџбенику <i>Руски језик 1</i>	228
Анализа уџбеника <i>Руски језик 2</i>.....	228
Квантитативна анализа.....	228
Квалитативна анализа.....	229
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	229
Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом у уџбенику <i>Руски језик 2</i>	233
Анализа уџбеника <i>Руски језик 3</i>.....	234
Квантитативна анализа.....	234
Квалитативна анализа.....	234
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	234
Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом у уџбенику <i>Руски језик 3</i>	240
Анализа уџбеника <i>Руски језик 4</i>.....	240
Фреквенцијска анализа уџбеника <i>Руски језик</i>.....	241
АНАЛИЗА УЏБЕНИКА <i>ПЕРВЫЙ ДИАЛОГ</i>.....	242
Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала уџбеника <i>Первый диалог</i>.....	242
Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у уџбеницима <i>Первый диалог</i>.....	242
1.0. Сегментне доминанте.....	242
2.0. Прозодијске доминанте.....	243
Квантитативна анализа.....	244
Квалитативна анализа.....	245
Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.....	245
Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом у уџбенику <i>Первый диалог</i>	253
IV. ПОНОВНО ДЕФИНИСАЊЕ ПРОГРАМА ЗА НАСТАВУ ПРОЗОДИЈЕ У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ.....	254
Фонетика и прозодија у програмима за страни језик (руски језик) у основношколском и средњошколском образовању.....	254
Први и други разред основне школе (први страни језик).....	254
Трећи и четврти разред основне школе (први страни језик).....	255

Пети разред основне школе (први и други страни језик).....	255
Шести разред основне школе (први и други страни језик).....	256
Седми разред основне школе (први и други страни језик).....	257
Осми разред основне школе (први и други страни језик).....	257
Гимназија општег типа (руски као први страни језик).....	258
Гимназија друштвено-језичког смера (руски као први страни језик).....	258
Гимназија природно-математичког смера (руски као први страни језик).....	258
Руски језик као други страни језик (оба типа гимназије).....	259
Закључак у вези с фонетским и прозодијским садржајима у програмима за основну и средњу школу.....	259
Уџбеници и настава прозодије и фонетике.....	259
Програм наставе прозодије у српској говорној средини.....	260
Први концентар.....	261
Други концентар.....	262
Трећи концентар.....	262
Четврти концентар.....	263
ЗАКЉУЧАК.....	264
Акцент руске фонетске речи као прозодијско средство.....	264
Прозодијске јединице чију целовитост обезбеђује акценат као прозодијско средство.....	265
Интонација руске речи као прозодијско средство.....	266
Прозодијске јединице руског језика чију целовитост обезбеђује интонација као прозодијско средство.....	266
Тешкоће у овладавању прозодијом руског језика и поступци за превазилажење.....	267
Тешкоће у овладавању акцентом и поступци за превазилажење.....	267
Тешкоће у овладавању местом акцента у фонетској речи у ширем и ужем (покретни акценат) смислу.....	268
Тешкоће у овладавању интонацијом и поступци за превазилажење.....	269
Анализа уџбеника за основну школу.....	270
Уџбенички комплет <i>Родничок</i> (I–IV разред).....	270
Уџбенички комплет <i>Родничок</i> (V–VIII разред).....	271
Резултати фреквенцијске анализе комплекта <i>Родничок</i> (I–VIII разред).....	272

Уџбенички комплет <i>Орбита</i> (V– VIII разред).....	273
Резултати фреквенцијске анализе комплета <i>Орбита</i> (V–VIII разред).....	274
Уџбеници шездесетих и седамдесетих година.....	275
Доминанте модерних уџбеника у поређењу са уџбеницима шездесетих и седамдесетих година. ФОНЕТСКИ СТЕРЕОТИП.....	276
Анализа уџбеника за средњу школу.....	277
Уџбеници <i>Руски језик</i>	277
Уџбеник <i>Первый диалог</i>	278
Уџбеници и настава фонетике и прозодије.....	279
Програм наставе прозодије у српској говорној средини.....	279
Први концентар.....	279
Други концентар.....	280
Трећи концентар.....	280
Четврти концентар.....	281
Извори.....	282
Литература.....	288
Биографија аутора.....	306

УВОД

Значај учења страних језика

Учење за човека има велики значај. Свако ново знање и сазнање о неком предмету за човека има велику вредност [Степанов 1984:5]. Учење је важно због тога што човек, учећи, вежба свој мозак, проширује своје сазнање о свету [Fuler 2000: 14], а тиме и о себи самом¹.

Коначно, учећи стране језике, како су доказали истраживачи Универзитета у Јорку и Њу Каслу, човек може значајно да унапреди своје интелектуалне способности, да постане „пааметнији“ у било ком узрасту [РБК daily 2011], што унапређује човеков поглед на свет, његово разумевање света који га окружује, разумевање себе самог, што у неком крајњем циљу уистину представља добробит за човека и човечанство.

Прозодија, усмена и писана реч

Пошто се роди, свако од нас прво учи да говори, а тек касније, када порасте и пође у школу, учи да чита и пише. Слово је само слика гласа, како каже М. В. Панов, а писмо је одећа усмене речи² [Панов 1979: 5]. У свом животу, свако од нас (осим, можда, ретких изузетака) много више говори и слуша, него што чита и пише [Панов 1979: 4]. Све ово указује на примарност и доминантност усмене речи у људском животу. С друге стране – можемо ли замислити да било шта научимо без писане речи, да некоме нешто објаснимо само усмено – не пожелевши да све приближимо на табли (па чак и када се ради о фонетици, чији је домен интересовања управо усмена реч). Научници су развили симболе којима бележе гласове³, кретања мелодијског тона, симболе којима обележавају паузе у говору.

¹ Наравно, уколико учење не схватимо као механички процес меморисања разних чињеница, већ као примењивање механизма анализе, синтезе, аналогije, унификације, који проширују логику и чине да човек боље сагледа узрочно-последичне везе које су присутне у свим сегментима живота.

² Речи о мешању гласова и слова, нарочито у уџбеничкој литератури, биће даље у дисертацији. Овде бисмо указали на чињеницу да и слово и глас (слово у писаној речи, глас у усменој) јесу материјалне јединице и да слово није слика гласа у директном значењу. Слово је визуелна материјалана јединица, док је глас аудитивна материјална јединица. Оне се и опажају различитим чулима, али и једну и другу одликује материјалност. И једна и друга јединица (слово и глас) подлежу фиксацији – само различитим средствима: слово фиксирамо оловком (или куцањем), док глас фиксирамо звучним записом (снимком).

³ Ово нису конкретни гласови које изговара конкретан говорник, који се могу фиксирати звучним записом, већ „гласови језика“ или, како се у руској лингвистици данас често називају –

Тако да и фонетски материјал, па и наставу прозодије, представљамо помоћу писања. Још један доказ иде на руку писму и, с извесним опрезом можемо рећи, сврстава писани језик у апсолутно доминантан вид делатности у животу човека који нешто учи или некога учи, а то је постојање уџбеника. Сваки од уџбеника за учење неког страног језика представља збирку писаних текстова различитих жанрова с вежбама којима се увежбавају језичке вештине. Писаним језиком се увежбава и оно што се тиче усмене речи, па и сама прозодија.

Коначно, усмена реч, доминантна и примарна у људском животу, учи се писаном речју, доминантном и примарном у учењу⁴.

Место прозодије (акцентуације и интонације) у човековом животу

Хипотезу о песми и ритму као првобитном језику први је поставио Чарлс Дарвин, а касније прихватио низ истраживача: њоме се може објаснити зашто музика представља универзалну карактеристику људске врсте, о чему пише Момчило Ђорђевић: „По Дарвиновом моделу, ритам и песма су заједнички подсетник и водич кроз еволуцију људи, јер су претходили језику“ [Ђорђевић 2012: 12], а ова чињеница нам још дубље указује на значај прозодије за језик уопште.

Акцентуација и интонација су језичке унверзалије. Још су Стари Грци акценат називали „душом речи“⁵.

„звукотипы“ или „звуки языка“: Како наводи Л. В. Златоустова, то је апстрактна прелазна јединица између гласа говора, „звука речи“ (конкретног гласа које изговори конкретно говорно лице) и фонеме [Златоустова 1981: 5]. То је управо онај знак којим се служимо у фонетској транскрипцији.

⁴ За сада је учење језика, па и свака настава постављена тако што смо концентрисани на уџбеник, тј. писану реч. Инетерсантно је да се говори, када је у питању страни језик, не само о „учењу“ језика, већ и о „освајању“ језика, чији су руски синоними „приобретение“ или „осваивание“ језика. Дати метод заснива се на бихејвиористичкој теорији и разрадили су га амерички стручњаци С. Д. Крашен и Т. Д. Терел. За разлику од учења језика, којим се прво усваја читање и писање, ово „освајање“ језика се базира на усменим језичким вештинама (говору и слушању). Идеја је, у ставри, покушај такве наставе који би био најближи овладавању матерњим језиком. Чак се и језичке вежбе искључују, па и тестови (осим на испитима), а дати начин подразумева и читав низ динамичких уџбеника новог типа [Лейчик 2001]. У датом „мултимедијалном“ времену, када су ученици много више упућени на компјутер, који је аудио-визуелни медијум, можда овакви уџбеници и представљају будућност учења. Ми немамо искуства с оваквим типом уџбеника (мада се у Србији праве и мултимедијални дискови за различите уџбенике), за нас је књига још увек примарни медијум из ког се учи, а писмена вежба једини могући начин увежбавања језичког, а самим тим и прозодијског материјала. Свесни смо и чињенице да је могуће да сви закључци до којих смо, пишући дисертацију, дошли, могу бити протумачени као једностранни, јер полазе од уџбеника и текста као основног медијума за учење.

Интонација је прва значајна лингвистичка појава с којом се дете сусреће још у мајчиној утроби, способно је да разликују интонацију матерњег језика од интонације нематерњег [Оде 2003: 206]. Тек рођене бебе, кажу нека истраживања, плачу с узлазном или силазном интонацијом, у зависности од покрета тона који доминира у интонацији њиховог матерњег језика. Већ до десетог месеца живота детета формирани су интонациони еталони, као јединице помоћу којих се изражавају најуопштенија значења [Златоустова 1981: 4]. Интонација је, као језички слој, најближа универзалности у односу на остале језичке слојеве [Николаева 1977: 52]. С друге стране, интонацију је, у односу на све остале језичке појаве, најтеже усвојити када се учи неки страни језик [Николаева 1977: 52], јер је она дубоко повезана с унутрашњим човековим светом, са светом човекових мисли и осећања и усваја се у матерњем језику интуитивно и аутоматизовано [Лебедева 1975: 26]. С друге стране, интонација је веома „крхка“ појава, која је најнеотпорнија на услове средине у односу на све остале језичке појаве. Најбоље се и најлакше одржава у говорној средини, док ван говорне средине, под утицајем интонације неког другог језика, она прва страда у односу на остале језичке појаве [Панов 1999а: 16]. Можемо додати и чињеницу да је интонација веома важна и при унутарњем говору: ми је не перципирамо само при говорењу, већ је и при читању перципирамо унутарњим слухом⁶ [Кожников 1988: 142]. После свега наведеног, заиста се можемо сложити с А. Тарасјевом да интонација једног језика, у ствари, представља „дух тог језика, а у духу језика је дух народа“ [Tarasjev 2009: XII].

Акцент и интонација као прозодијска (супрасегментна) средства

У дисертацији смо, приликом анализе литературе и ексцерпирања грађе, разликовали фонетске јединице од фонетских средстава, а у оквиру фонетских јединица и средстава правили смо разлику између сегментних јединица и средстава и прозодијских (или супрасегментних) јединица и средстава.

⁵ О овом је писала Н. А. Федјанина: «Древние грамматики называли просодии *anima vocis*. Ударение – поистине душа слова. Отнимите у слова ударение, и его не станет. Поставите неправильно ударение – разрушится все слово». [Федянина 1982: 3]

⁶ А. А. Реформатски, с друге стране, каже да је интонација управо и једино одлика говорног акта, односно исказа, говора [Реформатски 1975: 16], с чим се можемо само делимично сложити, јер она представља, у ствари, и одлику унутарњег говора. Чак и када се не чује – она се, ма како то парадоксално звучало, као својство унутарњег говора, чује.

Једина сегментна јединица јесте глас⁷, док сегментна средства (особине или карактеристике) које су му својствене јесу, у зависности од тога о ком се конкретно гласу ради, на пример: тврдоћа/мекоћа, звучност/беззвучност, место творбе.... Најмања прозодијска или супрасегментна јединица је слог, следи фонетска реч, затим фонетска синтагма, па исказ. Прозодијска средства која обликују прозодијске јединице јесу акценат и интонација. Акценат и интонација су, у ствари, својства фонетске речи, односно фонетске синтагме и исказа [Князев, Пожарицкаја 2011²: 19]. Када смо писали о настави прозодије руског језика, писали смо и о прозодијским јединицама и о средствима.

Вокалски глас се, у зависности од конкретне фонетске литературе, може посматрати као сегментна или као прозодијска јединица. Пошто било који конкретан вокалски глас увек носи информацију о акценту (било да је акценатован или редукован), ми смо у дисертацији вокалском гласу приступали као прозодијској јединици, што смо детаљније образложили на страни 20 дисертације (фуснота²³).

Сугласнички и вокалски (самогласнички) глас

У дисертацији најчешће користимо дате термине, који нису тако уобичајени у српској фонетској литератури. Чешће се користе термини „сугласник“ и „самогласник“. Руска фонетска литература именицама придевске промене различитог рода диференцира термине који се односе на „глас“ и „слово“: „согласный“ = сугласнички глас, „согласная“ = сугласничко слово. Пошто је правопис српског језика фонетски – у нашој уџбеничкој литератури се врло често дати термини мешају, фонетски опис није довољно прецизан и гласу се, понекад, приписују особине слова. Стога ми у настави руске фонетике увек користимо термине сугласнички и самогласнички глас, а предлажемо и да се они почну шире употребљавати и у српској фонетској литератури, како би се на ову дистинкцију непрекидно указивало.

⁷ У ствари, сегментна јединица је или конкретно изговорен глас („звук речи“), или „еталон гласа“ („звук језика, звукотип“), или, фонема (јединица фонологије). Пошто дисертација обухвата фонетски ниво, ми се бавимо гласом као јединицом језика, односно еталоном гласа.

Предмет истраживања

Предмет наше дисертације представља комплексно истраживање у вези с наставом прозодије руског језика у српској говорној средини.

Под „наставом прозодије“ подразумевали смо прозодијски наставни материјал у уџбеницима руског језика у српској говорној средини, који су нам послужили као примарни извори. До разоткривања основних прозодијских тешкоћа у руском језику за говорнике српског језика дошли контрастивном анализом секундарних извора. Контрастивној анализи претходио је метод непосредног запажања. Наиме, после присуствовања великом броју часова руског језика у неколико основних школа и гимназија (више од 100 часова), као и после вишегодишњег рада на вежбама из фонетике са студентима руског језика (међу којима сваке године има и почетника), уочили смо тешкоће у настави прозодије које се врло тешко превазилазе. Увид у тешкоће послужио нам је као путоказ за коришћење обимне фонетске и методичке литературе у вези с прозодијом руског језика, после чега смо све тешкоће навели на странама 75–98 дисертације и предложили поступке за њихово превазилажење.

Под „лингвистичким аспектом“ наставе прозодије подразумевали смо анализу лингвистичке фонетске литературе, која нам је омогућила да детаљно представимо руски прозодијски систем с прегледом разлика у односу на српски језик.

„Лингводидактички аспект“ је централни у дисертацији. Он подразумева ексцерпирање фонетског материјала из уџбеника руског језика у српској говорној средини, његову класификацију, опис, усклађеност са стањем лингвистичке науке. Коначно, предлажемо и нови програм наставе прозодије руског језика у српској говорној средини.

Терминолошки апарат

У дисертацији смо користили уобичајене лингвистичке и методичке термине који су вези с наставом прозодије, а који се односе на прозодијске јединице и/или средства, као што су: вокалки глас, једнородни и неједнородни вокалски гласови, акценатовани гласови (гласови пуног образовања) и редуковани вокалски гласови, фонетска реч, фонетска синтагма, исказ, сегментација.

Описујући интонацију руског језика, централно место смо дали моделу интонационих конструкција који је предложила Ј. А. Бризгунова, контрастирајући „критична⁸“ места са српским језиком, али смо руски интонациони систем кратко представили и моделима С. В. Кодзасова, С. Оде и Л. Л. Касаткина, преузевши из сваког модела понешто (начин бележења паузе, начин бележења кретања мелодисјког тона) што се у настави прозодије руског језика у српској говорној средини може користити.

Предложили смо и неколико термиолошких иновација (у вези са сегментацијом руски језик смо назвали језиком аналитичког типа – својствене су му краће фонетске синтагме, чешће прављење психолошких пауза, а српски језик – језиком синтетичког типа).

У циљу класификације и анализе ексцерпираниог фонетског материјала, конструисали смо термиолошку синтагму „фонетска доминанта или вођица“, која се односи на конкретну специјалну фонетску материју, обрађивану у конкретном уџбеницику, конкретној лекцији. Пре анализе сваког уџбеничког комплета за основну и средњу школу, дали смо преглед свих фонетских и прозодијских доминанти које су заступљене.

После анализе фонетског материјала дефинисали смо и термин „фонетског стереотипа“, којим означавамо погрешно усмерено тежиште наставе фонетике на сугласничке гласове [ж], [ш], [ц], [ч’], [ш’], као и глас [л], који су најчешће заступљени у уџбеницима руског језика и сугерисали на то да је неопходно тежиште наставе померити на сегментну доминанту која се тиче парних тврдих / меких гласова, као и на прозодијске доминанте.

Прозодијске доминанте и наведена сегментна, чине тежиште у руској артикулационој бази. Усвајање артикулационе базе кључно је за приближавање изговору изворног говорника.

Методи истраживања

Кључни теоријски метод нашег истраживања је индуктивни: полазимо од појединачног (фонетских доминанти), које нас статистичким методима, као и анализом, синтезом, генерализацијом и контрастивном анализом – доводи до низа

⁸ Под критичним местима подразумевамо она места која се у руском језику понашају на различит начин у односу на српски језик.

закључака. У истраживању је присутан и декриптивни метод, којим се оцењује квалитет и прецизност фонетског објашњења или вежбе, те се предлажу побољшана решења, а који смо у раду називали квалитативном анализом.

Од статистичких метода у истраживању смо користили квантитативну и фреквенцијску анализу. Сву ексцерпирану грађу смо анализирали квантитативно: у 24 табеле представљен је удео фонетског материјала конкретног уџбеника/приручника у укупном материјалу уџбеника/приручника по лекцијама, удео сегментног и прозодијског материјала у фонетском материјалу, као и квантитет теоријских објашњења и вежби за њих. Поред квантитативне користили смо и фреквенцијску анализу – сваку фонетску доминанту смо шифровали, те смо пребројали њено појављивање у сваком уџбеничком комплету. Дата анализа представљена је у 4 табеле. Фреквенцијском анализом смо дефинисали и појам фонетског стереотипа, на коме је, по нашем мишљењу, без довољног оправдања, било тежиште у настави фонетике руског језика у српској говорној средини.

Из уџбеника смо ексцерпирали сав фонетски материјал, јер смо хтели да укажемо на чињеницу да је прозодијски материјал минимално заступљен, на неопходност промене тежишта у настави фонетике руског језика са наставе сегментних на наставу прозодијских доминанти, које доминирају у артикулационој бази руског језика.

Из историјата истраживања фонетике и прозодије руског језика у српској говорној средини

У првој половини XX века појављује се први научни рад у ком се контрастирају фонетски системи српског и руског језика: 1919. године познати српски русиста Радован Кошутећ објављује књигу *Граматика рускога језика. I. Фонетика. А. Општи део*. У овој књизи Р. Кошутећ врло детаљно описује руски фонетски систем свог времена, поредећи га с фонетским системом српског језика. Ипак, морамо истаћи да се истраживање Р. Кошутећа зауставило на сегментним јединицама и средствима. У предговору Р. Кошутећ наводи да ће о прозодијским јединицама и средствима речи бити у другом делу *Фонетике*, посвећеном руском књижевном изговору (која је била припремљена за штампу): „Прва књига раздељена је у два дела: у општи и посебан. У општем делу разрађен је књижевни

изговор, а у посебном, који је спремљен за штампу, оцртане су поједине знатније појаве руске фонетике, разгледан је изближе развој руског акцента и одлике акцента реченичног, и изнесен је одношај руског акцента према ст.-словенском и српском језику“ [Кошутић 1919: VII]. Ова друга књига никада није била објављена.

У другој половини XX века појавило се неколико важних научних радова у српској говорној средини, који су се бавили фонетиком руског језика у поређењу са српским. 1958. године појавила се књига Наталије Радошевић *Руски књижевни језик* [Радошевић 1958]. У првом делу (с. 7–114) Н. Радошевић детаљно описује гласовни систем руског језика, поредећи га са српским. Значај ове књиге је и у томе што се за сваку појаву даје низ вежби, као и у томе што је свака појава пропраћена методичком препоруком у вези с њеним усвајањем. У књизи се руски акценат описује као слободни, а затим се наводе примери акценатованих речи руског и српског језика (с. 27–30). Затим аутор даје „Методичку препоруку“: „Пошто је место акцента лакше одредити у стиховима него у прози, [...], човек, [...] без обзира на одређене изузетке, неће погрешити у месту акцента⁹[...]“ [Радошевић 1958: 28]. Наталија Радошевић описује у склопу дела о акценту описује и редукцију вокалских гласова.

Н. Радошевић указује и на главне разлике руске интонације у поређењу са српском: руски језик се од српског разликује тиме што се питање у руском језику исказује интонацијом, док је у српском језику обичније питање с речцом „ли“, после чега следи врло тачан опис кретања мелодијског тона [Радошевић 1958: 58]¹⁰.

1966. године излази књига Ђорђа Јазића *Основи фонетике руског језика* [Јазић 1966]. У њој су сегментне јединице и особине описане врло детаљно, док се прозодијским не даје много места: у вези с руским акцентом наводе се његове основне карактеристике (слободан и покретни акценат), као и квалитативне

⁹ Дата методичка препорука је одлична: најлакше и јесте упамтити место акцента према стопи и рими – дати поступак примењује много касније и И. Л. Резниченко у речнику акцента руског језика [Резниченко: Словарь ударений русского языка 2010].

¹⁰ Дата чињеница врло је важна и због тога што руска интонација у време настављања ове књиге није била у фази „фонолошког периода“, када је сво шаренило руских интонационих кретања представљено са седам основних интонационих конструкција (у првобитном опису Ј. А. Бризгунове било их је 5), и није било описано ово типично кретање мелодијског тона, које је врло тачно даје Н. Радошевић.

карактеристике акцентованих вокалских гласова који могу бити „полудуги и кратки“ [Јазић 1966: 93–95]. У одељку *Интонација* [Јазић 1966: 100–101] Ђ. Јазић се бави компонентама интонације (почиње од сегментације, односно пауза, настављајући с акцентом и мелодијом). Ђ. Јазић разликује два начина кретања мелодијског тона (узлазни и силазни), означавајући их у правопису стрелицама изнад акцентованог вокалског слова: ↑ или ↓. Нема никаквих поређења интонационог система са српским језиком.

2003. године излази *Фонетика руског језика* Александра Терзића. У делу о лексичком акценту А. Терзић истиче на једну од најважнијих, типолошку разлику српске и руске акцентуације: акценат је у српском језику мелодијски, док је у руском динамички или експираторни [Терзић 2003: 100–101]¹¹. Даље А. Терзић пише о месту акцента у руском и српском језику, варијантним акцентима у руском, побочном акценту, фонетској речи и ритмичкој групи. Он кратко наводи и методичке препоруке у вези с усвајањем ритмике руске речи – моделирањем (предлаже моделе двосложних, тросложних, вишесложних речи). Наводи и да је „српска реч мелодична, а руска – ритмична“ [Терзић 2003: 111]. Први пут се у фонетици руског језика у српској говорној средини даје детаљан опис руске интонације, моделом седам интонационих конструкција Ј. А. Бризгунове [Терзић 2003: 119–148]. Описује се свака интонациона конструкције, пореди са српским језиком, мада се не истичу најкритичнија места, која смо у дисертацији навели на странама 75–98. Први пут се у српској средини појављују и термини фонетска синтагма, синтагматско рашчлањивање¹², исказ.

Коначно, навели бисмо и неколико радова посвећеним проблемима руске акцентуације и интонације у српској говорној средини [Терзић 1984; Терзић 2001; Мирић 1988а; Мирић 1988б; Мирић 1991; Терзић 2007] које смо користили у дисертацији.

Важност наставе прозодије руског језика у српској говорној средини

¹¹ Идеја о динамичности руског акцента почела је да се напушта још половином XX века, да би потпуно напуштена била 80. година XX века (више о овоме писали смо на странама 14–15 дисертације).

¹² Чешћи је термин „сегментација“ у српској фонетској литератури, који и ми у дисертацији користимо.

Нетачна интонација чешће доводи до неспоразума и неразумевања, него нетачна артикулација појединих гласова [Костомаров, Митрофанова 1984: 59]. Стога се у модерној настави страних језика понекад предлаже да настава фонетике почне од исказа, као најмање комуникативне јединице [видети и Hodek 1965]. Врло је тешко изменити нечије интонационе навике, јер је интонација једна од појава у језику које су највише аутоматизоване. Нарочите тешкоће за усвајање руске интонације у српској говорној средини можемо тражити у чињеницама да се руска неутрална интонација перципира као емоционално обојена, као и да промена интонационих навика које човек стиче у матерњем језику, задире у домен човекове личности [Радошевић 1965: 19-20, 173].

Прозодију руског језика (акцентуацију и интонацију) тешко је уклопити у наставу, јер је, по многим истраживачима, неопходан велики рад у фонетској лабораторији, који и доводи до најбољих резултата [Акишина, Каган 2005: 165; Добролович, Скорек 1970: 85]. С друге стране, има и мишљења да се слични резултати постижу без обзира на то да ли се настава одвија у учионици или фонетској лабораторији.

Руски и српски језик припадају сродним језицима: то су словенски језици, и говорник српског језика може да разуме или наслути више од 50 % речи [Николић 1979: 15]. Међутим, по својим фонетским и прозодијским особинама, ово нису сродни језици. Гласовни системи руског и српског језика се прилично разликују, а прозодијске јединице и средства су говорницима српског језика лакше за усвајање у италијанском или шпанском језику. Истраживање Л. Е. Лузикове је показало да су интонациони системи мађарског и руског језика сличнији него системи српског и руског језика [Лузикова 2011].

Због тога је јако важно утемељити наставу прозодије руског језика у српској говорној средини, што је био један од циљева нашег рада.

Циљ истраживања

У српској говорној средини у новије време није било ширих истраживања у вези с прозодијом и наставом прозодије руског језика. Пошто смо приметили да у програмима готово потпуно одсуствује прозодијски материјал, док је у уџбеницима врло редак и недовољно добро разрађен, уочили основне тешкоће које говорнике српског језика ометају у усвајању прозодијског система руског

језика, одлучили смо да своју дисертацију посветимо овој теми: настави прозодије руског језика у српској говорној средини.

Прва глава нашег рада детаљно описује прозодијски систем руског језика у поређењу са српским. Водећи метод је контрастивни. У овом делу писали смо акцентуацији руског језика у поређењу са српском: о главним акустичким особинама које обликују руски акцената, о Потребњиној формули, прозодијском језгру речи, руским акцентованим вокалским гласовима и њиховим особинама (једнороности и неједнороности, дифтонгодима и полифтонгоидима), као и редукованим гласовима. Писали смо о руском интонационом систему у поређењу са српским, његовим јединицама и средствима, описавши подробно терминологију, специфичности кретања тона и прављења пауза, упоредивши све са српским језиком. Дошли смо до типичне мелодијске кривуље руске интонације, као и до типичне кривуље српске интонације. Дошли смо да закључка да је сегментација у руском и српском језику потпуно различита и један део смо посветили овој појави. Коначно, дали смо преглед руског интонационог система моделима Бризгунове, Касаткина, Кодзасова и Оде.

Друга глава докторске дисертације припада лингводидактичком аспекту и предлаже многобројне поступке који би у настави прозодије довели до превазилажења побројаних тешкоћа. Неки поступци су већ познати у методичкој литератури, предлажемо неке нове поступке, а неке поступке, до сада у методичкој литератури непознате, смо укључили из лингвистичке (акцентуацијске литературе).

Трећа, најобимнија по броју страна глава, презентује фонетску материју из примарних извора (уџбеника руског језика у српској говорној средини). Моделом фонетске доминанте ексцерпирали смо сав фонетски материјал из пет извора: уџбеничког комплета *Родничок* (I–VIII разред основне школе), уџбеничког комплета *Орбита* (V– VIII разред основне школе), уџбеника шездесетих и седамдесетих година у коауторству Петра Митропана, уџбеника *Руски језик* (I–IV разред гимназије) и *Первый диалог* (I и II разред богословских школа); списак извора дат је на странама 282–287 дисертације. Сваки од уџбеника за одређени разред поредили смо с претходним уџбеницима, дошли смо до низа закључака у вези с наставом фонетике уопште, па и с наставом прозодије. Закључке смо

износили после анализе сваког разреда појединачно (на пример, после анализе комплета *Родничок 5* износили смо закључке у вези с фонетским и прозодијским материјалом датог комплета, поредили га с претходним комплетом, *Родничок 4*), као и после анализе читавог комплета, на пример комплета *Орбита*, поредећи га с комплетом *Родничок*.

После анализе актуелних програма за основну и средњу школу за руски језик у српској говорној средин, изнели смо свој предлог наставе прозодије која би обавезно требало да буде заступљена у програмима за руски језик у српској говорној средини. Ови резултати су дати у последњој, четвртој глави.

Коначно, изражавамо жаљење што за потребе ове дисертације нисмо снимили сопствени материјал, који би послужио акустичкој анализи. Иако је ово била наша примарна идеја, од ње смо одустали због тога што нисмо имали основу за конструисање акустичког корпуса, који би садржао све критичне моменте у усвајању руске прозодије у српској говорној средини. Дата дисертација пружа основу за конструисање корпуса за низ акустичких контрастивних истраживања у ком би учествовали ученици основних и средњих школа, студенти руског језика (почетници и непочетници), изворни говорници руског језика, као и билингве (говорници српског и руског језика). Све тешкоће о којима смо у дисертацији говорили, заслужују детаљна експериментална истраживања.

ГЛАВА I
ПРОЗОДИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА
СРПСКИМ. Лингвистички аспект. Контрастивна анализа

АКЦЕНАТ РУСКОГ ЈЕЗИКА У ОДНОСУ НА СРПСКИ

У датом поглављу говорићемо доминантно о акценатској структури руског језика, дајући контрастивну паралелу са српским језиком само на оним местима где су ове разлике релевантне.

Сам термин „акценат“ (имамо у виду лексички акценат, тј. акценат речи) је данас у лингвистици вишезначан из најмање два разлога¹³.

„Акцент – ударение“

Први разлог за вишезначност илустрована је дихотомијом „акцент – ударение“: у савременој, можда пре западној лингвистичкој литератури, разликују се два појма за акценат. У англо-америчкој лингвистици то су термини „stress“ и „accent“, а у савременој руској – „акцент“ и „ударение“. Енглески термин „stress“ односи се на апстрактну категорију, истицање у оквиру речи постоји у говорниковом менталном лексикону, док термин „accent“ представља конкретну реализацију истицања једног слога у говору [Gut–Trouvain–Barry 2006: 6]. Дати термини су у употреби у руској лингвистици однедавно, али нису ушли у ширу употребу. Појам „акцент“ паралелан је појму „stress“ у енглеском, док би појам „ударение“ паралелан појму „accent“ [Лефельдт 2006: 13]. У широј руској

¹³ У новијим фонетикама савременог руског језика садржај појма акценат још је шири, односно дати појам се дефинише на следећи начин: „акценат је истицање у говору једне или друге јединице која се налази у низу истородних јединица, уз помоћ прозодијских средстава“ [Князев, Пожарицкая 2011: 157]. Затим се наводе врсте акцента, у зависности од тога која јединица се истиче (чиме се подвлачи вишезначност датог термина): лексички (уколико се истиче слог), фразни или синтагматски (уколико се истиче једна, обично последња реч у синтагми) и логички (уколико се једна реч истиче по смислу). На страни 53 дисертације (фуснота⁶¹) говорили смо о мишљењу да је синтагматски акценат, у ствари идентичан термину центра интонационе конструкције, док је и сам термин „логички акценат“ семантички нејасан (о чему смо писали на стр. 50, фуснота⁵⁵ дисертације). Стога ми, када говоримо о настави акцентуације, мислимо искључиво на лексички акценат и све појаве које он изазива у оквиру фонетске речи (редукција вокалских гласова, неједнородност вокалских гласова), док синтагматски и логички акценат за нас представљају термине који се односе на наставу интонације. Стога, када кажемо да је сам термин вишезначан, немамо у виду дату вишезначност (лексички, синтагматски и логички акценат).

лингвистичкој литератури ова дихотомија није присутна, већ се најчешће, за акценат речи, користи термин „ударение“, односно „словесное ударение“¹⁴.

Акценат као писани (графички) знак или својство „изговорене“ речи

Други разлог за вишезначност термина „акценат“ јесте и тај што се под њим подразумева „писани знак“ изнад речи која се чита с једне стране, док се с друге под „акцентом“ подразумева својство „изговорене“, односно „фонетске“ речи. (О термину фонетска реч биће више на странама 28–29 дисертације¹⁵).

Тип акцента. Фонетски корелати руског акцента

Руски акценат је квантитативан. Његова најизразитија особина јесте дужина. Акцентовани вокалски глас је дужи од свих осталих вокалских гласова у речи (уколико их, наравно има)¹⁶. Друга битна особина која издваја акцентовани вокалски глас независно од дужине (уколико је једносложна реч у питању) јесте квалитет, односно спектралне карактеристике акцентованог вокалског гласа [Кодзасов, Кривнова 2001: 189]. Квалитет вокалског гласа, његов спектар, различит је у зависности од тога је ли вокалски глас акцентован или не. Зато

¹⁴ У србистици не срећемо дату дихотомију. Ако бисмо повукли паралелу са сегментним јединицама – могли бисмо рећи да је ово пандан дихотомији „глас језика“ и „глас говора“. Поставља се питање да ли је дихотомија „акцент“ : „ударение“ заиста неопходна и оправдана. Наш одговор на ово питање био би да она јесте оправдана, јер, помоћу ње можемо врло једноставно одредити код којих речи се „својство“ да имају акценат чешће, а код којих ређе реализује у конкретном говору (као „ударение“). Другим речима, врло лако је на овај начин одмах издвојити појмовне речи у односу на помоћне речи, одмах се јасно издвајају, на пример, у групи помоћних, проклитике, па се у међу њима лако могу изоловати оне проклитике које могу реализовати „ударение“ (или како се данас често у фонетској литератури каже да се акценат „преноси на предлог или речцу“ [Терзић 2003: 106]). Уколико бисмо говорили о датој лингвистичкој основи примењеној на методику наставе – можда би дату дихотомију требало увести тек у вишим разредима гимназије и на студијама филологије. Ми ћемо у својој дисертацији, када говоримо о акценту речи, увек имати у виду његову конкретну реализацију, оно што подразумева руски термин „ударение“. У српском би се реч „нагласак“, која се ређе употребљава, могла користити за тај надређени термин који акценат представља као апстрактно својство сваке речи.

¹⁵ И ова дихотомија нам указује на могућност терминолошког разграничавања, пошто се, заиста, ради о две различите вештине. Написаном акценту могао би одговарати термин „акцентограф“, „акцентографисати“, док би се за акценат фонетске речи могао користити дати термин „акценат“, „акцентовати“. Пошто се дати термини не разликују у лингвистичкој литератури (руској и српској), нећемо их разликовати ни ми у дисертацији. Оно што ћемо строго разликовати јесу ове две вештине – обележавање акцента и читање акцентоване речи с једне стране, тачан акценат изговорене речи – с друге стране.

¹⁶ Када говоримо о дужини вокалског гласа, говоримо о његовој већој релативној дужини. Прво, акцентовани вокалски глас је дужи у односу на то када није акцентован; друго, акцентовани вокалски глас је дужи у односу на просечно трајање вокалских гласова у речи. Већа релативна дужина акцентованог гласа јесте најпостојанија карактеристика акцентованог гласа, која важи за било који темпо говора, било који вокалски глас [Бондарко 1977: 154].

можемо рећи да је руски акценат квалитативно-квантитативан, рус. „качественно-количественное ударение“. [Князев–Пожарицкая 2005: 124].

Дуго се сматрало да је руски акценат динамички, односно, сматрало се да је доминантна објективна одлика руског акцента интензитет (субјективно „гласноћа“). После бројних експерименталних истраживања, идеја о „динамичности“ руског акцента почела је да се напушта већ педесетих година (експериментална истраживања Л. В. Златоустове [Златоустова 1953]), да би била потпуно напуштена седамдесетих – осамдесетих година двадесетог века¹⁷. Интересантно је да се и много времена после експерименталних доказа о квантитативно-квалитативном карактеру руског акцента, многи врхунски лингвисти нису тако лако могли да напусте ову идеју: тако, на пример, И. С. Козирев и Л. П. Демиденко пишу да карактер руског акцента није најјаснији и да се са пуном сигурношћу може само рећи да руски акценат није мелодијски [Козырев, Демиденко 1981:57]. У енциклопедији *Языкознание*, (редакција В. А. Јарцеве), у речничком чланку у вези с акцентом В. А. Виноградов износи податак да у чистом виду квантитативни акценат није регистрован, док је најважнија одлика руског акцента управо дужина [Виноградов 1998: 531]. И највећи руски лингвисти тешко су се ослободили идеје о „динамичности“ руског акцента. Тако Т. М. Николаева [Николаева 2008: 143] пише о томе како су лингвисти старије генерације дуго били у заблуди у погледу карактера руског акцента:

„Я вспоминаю сказанные мне слова А. А. Реформатского: «Вот, все говорят, что русское ударение выражается прежде всего длительностью, но как-то поверить в это полностью не могу. Конечно, оно экспираторно». Безусловно, вера в экспираторность русского ударения рождалась из дихотомии старых языковедческих предпосылок: ударение может быть музыкальным (тональным) или динамическим. Tertium non datur! Но экспериментальная фонетика с ее техническими возможностями развивается стремительно и потому было естественно, что лингвисты старших поколений еще долго жили в плену указанной дихотомии“.

¹⁷ М. И. Матусевич у свом уџбенику фонетике [Матусевич 1976: 223–225] издваја 4 релевантне особине акцентованог вокалског гласа: дужину, снагу, квалитет и висину. Иако свим особинама придаје, наизглед, једнаку пажњу, М. И. Матусевич ипак закључује: „У руском језику лексички акценат може се дефинисати на првом месту као квалитативни, на другом – као квантитативни и на трећем као динамички“ [Матусевич 1976: 225].

Интензитет (субјективно „гласноћа“) акцентованог вокалског гласа у руском језику

Док је идеја о динамичности руског акцента била прихваћена, лингвисти су утврдили да је, у неким случајевима, први преакцентовани вокалски глас могао да буде „гласнији“ од акцентованог. Као пример наводи се фонетска реч „*нали*“ [нал'и]. Чак се и без експерименталне анализе, опажањем на слух, лако може уочити да је [а] из ове речи гласније од [и] које је акцентовано. Објашњење (не потпуно тачно, како ће се касније испоставити), дао је Н. И. Жинкин [у Князев, Пожарицкая 2005: 123]: сваки акцентовани вокалски глас превазилази свој „праг гласноће“. Глас [и] у речи „*нали*“ је превазишао свој „праг гласноће“ („порог громкости“), док глас [а] није дошао до свог прага гласноће. Неважно је што је гласноћа [а] у односу на [и] већа. Међутим, даља истраживања су доказала да је вокалски глас из првог преакцентованог слога врло често гласнији, чак и ако је исти по тембру као акцентовани, односно у низовима [а]-[á], [и]-[и́], [у]-[у́] [Князев, Пожарицкая 2005: 123, Панов 1979: 80]. Ова релативна „гласноћа“ се објашњава позицијом у речи, а не позицијом у односу на акцентовани глас: што је вокалски глас ближе почетку речи, већа је његова „гласноћа“. Место акцента са „гласноћом“ нема везе [Златоустова, Потапова и др. 1997²: 286]. И данас, у новијој руској фонетској литератури, објашњење Н. И. Жинкина о „прагу гласноће“ јесте једино, на пример, код Л. Л. Касаткина [Касаткин 2003: 66, Касаткин 2009: 63].

У нашој новијој русистичкој лингвистичкој и методичкој литератури, руски акценат је и даље представљен као „динамички“¹⁸ [Терзић 2003:100–101¹⁹; Пипер 2005: 10²⁰; Кончаревић 2004: 122], иако је о новијим истраживањима која руски акценат карактеришу као квантитативни, јер „је дужина <...> релевантнија од интензитета“, писала Душанка Мирић још 1988. године [Мирић 1988б: 36].

¹⁸ О оправдању термина „динамички“ акценат с перцептивног аспекта (при прецепцији се дати слог издваја као најгласнији) пишу Л. В. Бондарко, Л. А. Васиљева и Л. М. Гордина [Бондарко, Васиљева, Гордина 2004⁴: 121]; с друге стране, пошто су узлазни покрети тона (на слогу који је носилац синтагматског акцента) интензивнији од покрета тона са силазним акцентом – у вези с узлазним покретом на акцентованом вокалском гласу оправдано је о руском акценту говорити као динамичком [Кодзасов 2009б: 19].

¹⁹ Наводе се и термини „динамичко-квантитативан“, „експираторан“ и „експираторно-темпорални“ акценат.

²⁰ „Нагласак <...> није тонски него је ударно-квантитативни, <...>“

Тип акцента. Фонетски корелати српског акцента

Српски акценат је мелодијски (музички). Истицање једног слога, односно вокалског гласа (или сонанта [p]) у речи врши се покретом тона (узлазни или силазни покрет тона на вокалском гласу) и дужином (дуги или кратки акценатовани вокалски глас). Вокалски гласови после акценатованог могу бити дуги или кратки, у зависности од конкретне речи или облика речи. Овакав прозодијски систем српског језика је „први пут дефинитивно утемељен другом издању Вуковог *Српског рјечника* (1852) и серијом каснијих Даничићевих радова обједињених поводом стогодишњице његовог рођења (1925), <...>“ [Петровић, Гудурић 2010: 115]. Српски четвороакценатски систем, могућност да једна реч у својој парадигми може „променити“ сва четири акцента, присуство или одсуство поста акценатских дужина чине српску акценатуацију врло тешком, а рекли бисмо и несавладивом за све који покушавају да науче „звучни отисак“ било које српске речи. Акценатовани вокалски гласови у српском језику улазе у три типа контраста: а. по квантитету; б. по квалитету; в. по месту акцента [Петровић, Гудурић 2010: 114–115].

Уколико сагледамо, узевши у обзир основне карактеристике које смо навели, обе врсте акценатуације (српску с аспекта руске и руску с аспекта српске), можемо закључити да су матерњи говорници српског језика ипак у великој предности при учењу руског као страног у односу на матерње говорнике руског, приликом учења српског као страног, јер треба да савладају само опозицију по месту акцента²¹ (што представља и највећу тешкоћу), док руски матерњи говорници савладавају опозиције по квантитету, квалитету и месту акцента за акценатовани вокаски глас.

Акценатско језгро. Потребњина формула

Како год било, можемо закључити да се у руској речи маркантно издвајају, највише својом дужином, први преакценатовани и акценатовани слог. Још је А. А. Потребња крајем XIX века описао карактеристичну ритмичку структуру речи, која

²¹ Савладавајући дату опозицију у руском језику потребно је усвојити и пропратне појаве које она изазува: редукцију вокалских гласова, квалитет акценатованих гласова. Пошто постоје јасна правила у вези с пропратним појавама која су, можемо рећи, без изузетака, пред говорницима српског језика је далеко лакши задатак.

је добила назив „Потебњина формула“ [Князев, Пожарицкая 2005: 124]. Основна формула руске речи изгледа овако „112311“. Цифром „3“ је обележен акцентовани вокалски глас, цифром „2“ први преакцентовани глас, а цифром „1“ – остали неакцентовани гласови. Први преакцентовани и акцентовани слог чине „акценатско језгро“ сваке речи. Дато акценатско језгро се издваја у односу на остале слоге не само својом дужином, већ и различитом везом између преакцентованог и акцентованог слога, као и осталих слогова. Између првог преакцентованог и акцентованог слога постоји извесна пауза, како је приметио Н. И. Жинкин, док су неакцентовани слогови тешће повезани међу собом²². [Федянина 1982: 15]. У српском језику се не издваја акценатско језгро, нема кратке станке пред акцентованим вокалским гласом.

Локализација акцента у речи руског језика. Неаутоматизовани (нефиксирани) акценат

Руски језик припада језицима код којих се не може предвидети место акцента на основу фонетских законитости, какви су језици с такозваним „аутоматским“ акцентом, у којима се прозодијску структура речи далеко лакше усваја. Аутоматски акценат је обично фиксиран за почетак или крај речи и најједноставнији тип оваквог акцента представља такозвани „фиксирани“ (или везани) акценат, какав имају чешки, пољски или мађарски језик [Кодзасов, Кривнова 2001: 479]. Акценат руског језика припада неаутоматизованом нефиксираним акценту, или, како се он традиционално чешће назива, „слободном“ акценту [Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004⁴: 122]. У језицима с везаним акцентом, сам акценат представља својство слога, док у језицима с невезаним акцентом као што је руски – акценат представља својство морфа. [Курилович 1962: 76–77; Федянина 1982: 20]. Лефелдт развија већ познату тезу о „морфу као примарној јединици руске акцентологије“ [Лефельдт 2006: 43–48]. За именице су ти примарни акцентогени морфи, на пример, основа и флексија, како је показао још 1967. године А. А. Зализњак у књизи *Русское именное*

²² Интересантно је да је ову карактеристику Н. И. Жинкин приметио још 1954. године. Е. А. Брызгунова 1993. године, у раду *Современное состояние русского литературного произношения (начало девяностых годов XX века)*, као једну од особености бележи и чињеницу да се „повећава дужина преакцентованих слогова, нарочито првог преакцентованог“, у оквиру ширих процеса које назива „појачавањем акања“ и „ширењем икања“ [Брызгунова 1993: 221].

словоизменение. У руском језику врло ретко су акцентовани префиксални и постфиксални морф, док су најчешћи морфи који су акцентовани коренски, суфиксални и флексиони [Зубкова 1985: 93–94].

Покретни акценат

Све би у руском језику било много лакше када би акценат речи, пошто се „смести“ на одређени морф, на њему и остао у читавој парадигми речи. Све и када би овако у руском језику и било – усвајање места акцента не би било лако. Колико слогова – толико могућности за место акцента. И сама чињеница да не можемо на основу неких фонетских законитости предвидети место акцента у самој речи изазива довољну тешкоћу за учење руског језика за говорнике српског, па и не само српског језика, јер место акцента у речи представља „индивидуалну карактеристику сваке конкретне речи“ [Аванесов 1967⁴: 11]. Додатни проблем се огледа и у томе што акценат у парадигми речи често мења место, прелазећи с морфа на морф (најчешће с основе на флексију и обрнуто). Према овом свом својству, руски нефиксирани акценат зове се још и „покретни“ („подвижное ударение“).

Огромна већина руских речи има постојан акценат било на основи или на флексији: према подацима Федјанине, чак 96 % речи руског језика [Федянина 1982: 21], док покретни акценат има 720 именица, 376 придева и 294 глагола [Николаева 2008: 143]. Управо ове речи, око 4 % речи, чине основну, најфреквентнију лексику руског језика. Када још додамо да је „покретност“ акцента везана за једносложне речи (које постају двосложне додавањем наставака), двосложне и тросложне речи, заиста се намеће закључак да ове речи никако не можемо избећи у уџбеницима руског језика, напротив: сваки уџбеник руског језика ће се састојати (или би требало да се састоји) од речи краћих од четворосложних (требало би да припадају првом концентру, стр. 261). О могућносима груписања датих речи у циљу њиховог упамћивања, као и потреби за израду школских акценатских речника, видети на странама 38 дисертације.

Из свега до сада реченог можемо закључити да реч не можемо научити, уколико не научимо и место акцента. Како би лакше класификовали све акцентуацијске моделе речи, руски лингвисти су их груписали у различите типове

промене које се називају „акцентуацијским схемама“ или „акцентским (акцентуацијским) парадигмама или кривама“ („схема ударения“; „акцентная (акцентуационная) парадигма или кривая“ [Федянина 1982: 22]. У *Граматици савременог руског књижевног језика* из 1970. године употребљен је термин „акцентная кривая“ [Редькин 1970: 427]. Именице су, рецимо, представљене као типови акцентних кривих А, В, С и D с подгрупама А₁, В₁, С₁ и D₁ [Русская грамматика 1970: 432–442], док су код Федјанине (одакле их је преузео и кратко презентовао у свом уџбенику руске фонетике Л. Л. Касаткин [Касаткин 2003: 67–72]) именичке парадигме описане као типови АА (акцент увек на основи), ВВ (акцент увек на наставку), АВ – у полупарадигми једине акцент на основи, у полупарадигми множине акцент на наставку), ВА (наставак – основа), АС (једнина + номинатив множина акцент на основи, остали падежи множине – на наставку), ВС (једнина и множина – акцент на наставку, номинатив множине – на основи) СС – (акцент на наставку осим у акузативу једине и номинативу множине)... Дато је 10 типова именичких акцентуацијских парадигми [Федянина 1982: 38–39, 26–141].

Акцентовани вокалски гласови²³

Једнородност и неједнородност акцентованих вокалских гласова.

„Гласные полного образования“

Акцентоване вокалске гласове називамо још и гласовима пуног образовања, рус. „гласные полного образования“, за разлику од редукованих гласова, о којима ће речи бити нешто ниже (рус. „редуцированные гласные“).

Основних гласова је у српском 5, а у руском 6²⁴. Овај вишак у односу на српски представља вокалски глас [ы]. Све вокалске гласове који се налазе у речи

²³ Вокалски гласови могли би се уврстити и у сегментне фонетске јединице. Пошто ћемо на странама 79–80 дисертације изнети тезу о „обостраном“ прилазу настави фонетике, о доминантности акцента као прозодијског средства од чијег места зависи сваки вокалски глас и фонетској речи (стр. 78 дисертације) – све вокалске гласове, носиоце слога, посматрамо као прозодијске јединице, чиме они постају предмет наставе прозодије. Уосталом, ми и не говоримо о вокалским гласовима као таквима, већ о ацентованим и неацентованим (редукованим) вокалским гласовима. И једни и други вокалски гласови носе у себи „информацију“ о месту акцента. У свом уџбенику фонетике Л. В. Бондарко, на пример, редуцију вокалских гласова сврстава у одељак „Словесное ударение“ [Бондарко 1998: 220–225].

²⁴ Нећемо улазити у домен фонологије у читавој дисертацији: када говоримо о конкретном говорном гласу (самогласничком или сугласничком), увек мислимо на глас као „звукотип“,

после тврдих сугласничких гласова називаћемо „једнороднима“. Разлике постоје и при изговору једнородних вокалских гласова, највише код [o] и [a] у односу на српски језик. Сваки акцентовани вокалски глас у руском језику варира у свом изговору у зависности од тога у каквој се сугласничкој околини нашао. Уколико је околина сугласничких гласова „тврда“, онда вокалски глас не трпи битне промене у односу на изоловани изговор. Међутим, уколико се акцентовани вокалски глас налази у окружењу меке сугласничке околине, онда он битно мења свој квалитет. Ова појава се у фонетској литератури најчешће назива „акомодацијом“²⁵ вокалских гласова [Князев, Пожарицкая 2005: 39–40], модификацијом (комбинаторне модификације у јакој позицији = акомодације) [Феоктистова 1985: 26] или, данас све чешће, „алтернацијом“ вокалских гласова²⁶ у јакој позицији. [Касаткин 2003:130–131]. Акомодација вокалских гласова или алтернација вокалских гласова у јакој позицији одсутује у српском језику.

Иако можемо рећи да се готово ниједан глас руског језика не изговара као адекватан панадан вокалском гласу у руском језику, описаћемо разлике у артикулацији четири основна једнородна гласа, сматрајући да је артикулација гласова [и] и [у] веома слична²⁷.

Акцентовани глас [á] у руском језику у поређењу са српским

На први поглед, имајући у виду описе руског и српског гласа [a], могли бисмо рећи да неке велике разлике нема. И руски и српски вокалски глас [a] класификују се као ниски вокали, средњег реда. Прва битна разлика на коју бисмо указали јесте неосетљивост српског [a] на фонетски контекст за разлику од руског

односно „еталон гласа“, („звук језика“), глас представљен у транскрипцијом (квадратним) заградама, чијих тачних конкретних реализација има онолико, колико је говорника („звук речи“).

²⁵ Против термина „акомодација“, односно описивања читаве појаве као „утицаја“ сугласничких гласова на самогласничке, писао је М. В. Панов, покушавајући да укаже на његову негативну страну: „А что значит: влияет? не влияет? Ведь все это нельзя представить как процесс, как какое-то историческое воздействие: мы исследуем синхронное состояние языковой системы. Мягкий согласный влияет на конец гласного – это значит, что при последующем мягком согласном из трех вариаций: [a], [ạ], [ạ̣] – избирается [ạ̣] – по законам языка, а не по прихоти говорящего“ [Панов 1979: 150]. Ми смо у потпуности сагласни с оваквим размишљањем М. В. Панова. Међутим, термин „акомодација“ (као, уосталом, и термин „редукција“) је остао у широкој употреби и нећемо га даље у дисертацији избегавати.

²⁶ Руски термин је „чередование гласных звуков“.

²⁷ Вокалске гласове руског и српског језика (еталоне гласова) акустички и артикулационо поредила је Душанка Мирић [Мирић 1988], поредивши ред и висину (према вредностима форманата) 5 вокалских фонема. Александар Белић за руске гласове [и] и [у] пише да су затворенији од српских [Белић 1968: 63; 65].

[a]: српски глас „[a] (сем поменуте могућности назализирања) није осјетљив према фонетском контексту“ [Симић, Остојић 1996: 175], док руски глас [a] итекако јесте осетљив на фонетски контекст: у суседству с предњојезичним тврдим сугласничким гласовима [т], [д], [с], [з], [н] „може бити окарактерисан као глас задњег реда, померен мало унапред²⁸“ [Љубимова 1977: 160], док се померање језика уназад и његово подизање на границу меког и тврдог непца нарочито испољава после задњојезичних и [л]: (упоредити *как, ах, лак, мал*). Овај глас [a] можемо окарактерисати као вокал задњег реда [Љубимова 1977: 160]. Наравно, у позицији после назалних гласова и он добија елементе назализације. Можемо закључити да је руски глас [a] далеко више везан фонетским контекстом од српског гласа [a]. Интересантну разлику наводи и А. Терзић: „фонациона струја код руског [a] усмерава се углавном ка алвеолима и предњем непцу, код српског [a] се усмерава ка усном отвору“ [Терзић 2003: 87]. Све ове разлике треба имати на уму приликом увежбавања артикулације акцентованог гласа [a].

Акцентовани глас [ó] у руском језику у поређењу са српским

Оба гласа, и српски глас [o] и руски, класификовани су као вокалски гласови средње висине, задњег реда. Најбитнија разлика између њих јесте у елементу лабијализације: у српском језику „језик је (код гласа [o] – *Ј. Г.*) нешто више повучен уназад него код [a], а усне су мало истурене“ [Симић, Остојић 1996: 177], док руски глас [o] има „дифтонгоидни карактер“, „[y]-образное начало“ [Љубимова 1977: 174; Стоева, Димитрова 2009: 68]. Већ смо овом тврдњом о дифтонгоидности сами себе побили рекавши да ћемо се прво задржати на разликама код „једнородних“ вокалских гласова. Руски глас [o] је дифтонгоид, неједнородан глас, док је српски глас [o] једнородан глас. Пошто српски језик нема неједнородних вокалских гласова, у њему се ни не разликују термини „једнородан – неједнородан“, као у руском језику.

²⁸ Н. А. Љубимова вокалски глас [a] класификује као глас задњег реда, што срећемо и код Л. В. Бондарко [Бондарко 1977: 80], која, после обављеног експерименталног истраживања, пише: „*после сугласничких гласова задњег реда вокалски глас а се најмање мења у току свог читавог звучања, што сведочи о његовој близини задњојезичним сугласничким гласовима*“. Већина фонетичара класификује глас [a] као вокал средњег реда [Акишина, Барановская 1990: 79; Панов 1979: 32; Касаткин 2003: 35, Князев, Пожарицкая 2005: 38]. Сматрамо да управо у овом „реду“ и лежи разлика: руски глас [a] је вокалски глас задњег реда, док је српски глас [a] вокалски глас средњег реда.

Акцентовани глас [ы] у руском језику

Глас [ы] одсуствује у српском језику. У руском је класификован као високи вокалски глас средњег реда, нешто нижи него гласови [и] и [у]. И дати глас има елемент дифтонгоидности. Најлакше се усваја када се изговара у позицији после задњојезично-задњонепчаних гласова. Код изговора гласова [к], [г] језик је померен уназад и налази се у позицији која је иста као код руског гласа [ы] [Любимова 1977: 172]. Иако групе гласова [кы], [гы] нису карактеристичне за руски језик – неопходне су за лакше усвајање овог гласа. Ученици и студенти, изворни говорници српског језика, најчешће без већих тешкоћа усвајају у оваквим групама вокалски глас [ы].

Акцентовани глас [э] у руском језику у поређењу са српским

Глас [э] је и у руском и у српском језику класификован као глас предњег реда, средње висине. Још је Александар Белић приметио да „руски језик има отвореније е од нашег (этот) и затвореније (эти)“ [Белић 1968: 64].

Неједнородност вокалских гласова. Дифтонгоди и полифтонгоиди

Уколико се, на пример, с леве стране гласа [á] нађе мек сугласнички глас, као у речи „п^нятый“, акцентовани вокалски глас постаје „неједнородан“, односно „дифтонгоидан“. У својој екскурзији он добија елемент гласа [и], што можемо представити овако: [и^на]. Уколико би и с десне стране био мек сугласнички глас („п^нять“, дата неједнородност би била појачана и у рекурзији истог гласа, тако да дати глас има два елемента гласа [и] и постаје „полифтонгоидан“, што можемо представити овако: [и^на^и] [Князев, Пожарицкая 2005: 38]. Ево како Л. Л. Касаткин визуелно представља неједнородност вокалског гласа [•á] у речи „час“: [и-э-ä-а-а-а-а] [Касаткин 2003: 130]. Почетна фаза (екскурзија) датог вокалског гласа померена је унапред и увис. Артикулационо и акустички овај глас, који ћемо у транскрипцији бележити [•á•], близак је одговарајућим нијансама гласа [•э•] [Любимова 1977: 162], као у речи п^неть.

Дата неједнородност није својствена акцентованим вокалским гласовима српског језика и на њу треба ученицима и студентима посебно обратити пажњу већ од почетака учења.

Редуковани вокалски гласови

Редукција вокалских гласова као појава²⁹. Квантитативна и квалитативна редукција

За редукцију вокалских гласова, карактеристичну за руски језик, долази из најмање два разлога³⁰: прво, нефиксираност и покретност руског акцента, о којој смо говорили, омогућава да се створи „слаба тачка“, односно отвори простор за потенцијалну редукцију. Други фактор који омогућава реализацију редукције јесте „централизујући“ карактер („сильноцентрализующий характер“) руског акцента, који ствара следеће услове: акцентовани слог постаје веома изразит, самим тим и дужи по трајању, а сви остали слогови краћи (чиме се остварује квантитативна редукција) и мање напрегнути. С губитком напрегнутости вокалски гласови губе и свој спектар, чиме се остварује и квалитативна редукција. Редукција вокалских гласова је последица ове фузионе или „центрифугалне“ силе која обезбеђује синтетичку структуру руске речи, чиме се у руском језику постиже неодвојивост компонената речи [Федянина 1982: 17].

Редукција вокалских гласова, као појава која се јавља у апсолутно свакој фонетској речи, мора чинити први концентар наставе акцента као прозодијског средства и фонетске речи, као прозодијске јединице. О фонетској речи говорићемо на странама 28–29 дисертације.

Сви неакцентовани вокалски гласови руског језика мењају свој квантитет, односно постају краћи у односу на акцентовани вокалски глас. Оваква редукција се назива **квантитативном** (рус. „количественная редукция“) и обухвата све гласове [и], [ы] и [у], [а], [э] и [о]. Други тип редукције је **квалитативна редукција** (рус. „качественная редукция“), која делује паралелно с квантитативном, обухвата гласове [а], [э] и [о]. У стандардном српском језику редукција гласова као појава одсуствује. Постоји појава која „све изразитије надире у стандардни језик, а тиче се редукције вокала у послеакцентованим

²⁹ Интересантно је и то да појам „редукција“ М. В. Панов уопште не користи из истог разлога као ни појам акомодација, већ користи појам алтернација, или „чередование“. Међутим, у руској фонетској литератури заиста су широко распрострањени појмови „гласные полного образования“, односно „самогласнички гласови пуног образовања“ за акцентоване самогласничке гласове и „редуцированные гласные“ за вокалске гласове који нису под акцентом [Федянина 1982: 16–7; Касаткин 2003: 133; Князев, Пожарицкая 2005: 51–52], тако да ћемо и ми у раду широко користити термине „редукција“, „редуковати“.

³⁰ Наше претпоставке.

положајима: *пòсет"ли, доп"сник, от"ц, <...>*" [Петровић, Гудурић 2010: 383], па чак и „*пирътске*" (од *пиратске* или *пиротске*). Дате појаве се квалификују као нестандартне и нису у складу с ортоепском нормом [Петровић, Гудурић 2010: 383–384].

Резултат редукције вокалских гласова као појаве јесте смањење броја вокалских гласова, па их, уместо 6 у основној позицији, (под акцентом) има само три или два [Касаткин 1999: 132]. Дуго времена се сматрало су гласови [и], [ы] и [у] „имуни“ по питању квалитативне редукције и да подлежу само квантитативној редукцији, односно да им се смањује само напрегнутост и дужина, али не и тембр. Квалитативну редукцију гласова [и], [ы] и [у] истраживачи су приписивали новијој појави која припада разговорном стилу. Утврђено је да и гласови [и], [ы] и [у] подлежу квалитативној редукцији: представник квалитативне редукције наведених вокалских гласова после тврдих сугласничких јесте „нелабијализовано 'о'“, у руској транскрипцији [ъ], док је основни представник редукованих вокалских гласова после меких сугласничких – [ь], односно „редуковани вокалски глас предњег реда између 'и' и 'е'“ [Пауфошима 1980: 61; Панов 2002²: 9]³¹.

Степени редукције

Редукција гласова обухвата не само самогласнички глас, већ делује и на „спектралне карактеристике“ сугласничких гласова читавог слога [Балыхина 2010: 74], тако да ћемо, када говоримо о првом и другом степену редукције говорити о позицијама читавог слога³² у односу на акцентовани слог. Најстабилније вокалске компоненте у речи чине гласови акцентованог, првог преакцентованог и последњег неакцентованог слога [Пауфошима 1980: 66].

³¹ На основу смањења броја вокалских гласова у позицијама њихове редукције – можемо закључити да у савременом руском језику долази до смањења броја вокалских и повећања броја консонантских гласова, као и њихове дистинктивне снаге. Дати закон, који се шире посматра као фонетска тенденција развоја свих словенских језика (систем самогласничких фонема се смањује, систем самогласничких – повећава) М. В. Панов назвао је законом Бодуена де Куртенеа [Панов 1967: 336–337; Панов 2002²: 87].

³² Нећемо улазити у теорију слога, којих има више и које су врло компликоване. Сматрамо да теорија слога и не треба да припада настави прозодије у школском систему, иако слог јесте прозодијска јединица. Носилац слога увек је вокалски глас у руском језику. С друге стране, установљено је да у највећем броју комбинација сугласничких и самогласничких гласова у руском језику – граница слога иде испред дате комбинације, „у вези с чим је унутрашњи („неконечный слог“) обично отворен“ [Князев 2006: 16].

Првом степену редукције, дакле, припадају први преакцентовани слог, сваки неприкривен слог (апсолутни почетак речи или вокалски глас после вокалског гласа унутар речи). Последњи отворен слог једни аутори третирају као позицију првог степена редукције [Реформатский 1999⁵: 200], а други као позицију другог степена редукције [Сведения о произношении и ударении 1989: 647–648; Аванесов 1972: 62]. Трећи, пак, сматрају, да се ова позиција апсолутног краја речи реализује или гласовима у првом или другом степену редукције [Касаткин 2003: 133]. Неједнак третман дате позиције проистиче из разнородног понашања датог слога у зависности од тога да ли је употребљен у везаном говору или се налази пред паузом. С.В. Књазев и С. К. Пожарицка пишу да се последњи отворени слог може реализовати „гласовима у другом степену редукције (овај слог, у ствари, није апсолутни крај речи у везаном говору): [мамъ далá]“, док се пред паузом може реализовати истим гласом као у првом степену редукције [Князев, Пожарицкая 2005: 53]. Стога би се, по нашем мишљењу, у настави требало одредити за други степен редукције, будући да су речи чешће унутар исказа него на његовом крају. Други степен редукције „покрива“ већи број случајева, док на разлику између апсолутног краја речи пред паузом и у везаном говору треба указивати тек на студијама руског језика.

Резултати редукције вокалских гласова. Знаци фонетске транскрипције

У датом делу даћемо основне знаке фонетске транскрипције у оба степена редукције, указавши на основу која је неопходна за наставу прозодије.

Први и други степен редукције

Гласови [и], [ы] и [у]

Високе вокалске гласове, [и], [ы] и [у] посматраћемо, упркос доказима да се и они редукују квалитативно, о чему смо говорили, као гласове који подлежу само квантитативној редукцији у првом и у другом степену. И у руској фонетској литератури овакав прилаз је широко распрострањен. Поменуте гласове у фонетској транскрипцији само преписујемо, указавши ученицима на њихово

скраћивање, које нећемо у транскрипцији бележити³³, на пример: пила́ [п'ила́], была́ [была́], душа́ [душа́].

Глас [а] у позицији првог степена редукције

У позицији првог степена редукције глас [а] има две реализације, у зависности од тога да ли се налази после тврдих или после меких сугласничких гласова: после тврдих гласова – реализује се исти глас, нешто краћи³⁴: сама́ – [самá]. После меких сугласничких гласова реализација је глас [и³], или „и' према 'е“, на руском „и' склонный к 'э“: часы́ – [ч'и³сы́] или ряды́ [р'и³ды́³⁵]. Дату особину руске ортоепије, познату као „икање“, ученици и студенти врло споро и тешко усвајају. Потребан је велики број примера за увежбавање и константно указивање на грешке и давање инструкција у вези с њиховим исправљањем. Дате речи у руском језику најчешће овако звуче: [ч'асы́] и [р'ады́], односно ученици у обзир узимају само квантитативну, не и квалитативну редукцију, односно, поводе се за ортографијом датих речи.

Глас [а] у позицији другог степена редукције

У другом степену редукције резултат реализације вокалског гласа [а] зависи, такође, од претходног сугласничког гласа: уколико је претходни сугласнички глас тврд – реализација ће бити [ъ], „нелабијализовано 'о“ или, на руском, „'о' нелабиализованный“. Ово је један од најчешћих гласова књижевног језика [Касаткин 2003: 36]: парохóд [пърахóт], гóрод [гóрът]. Уколико је претходни сугласнички глас мек – реализација ће бити глас „и' према 'е“ у другом

³³ Различиту дужину изговора вокалских гласова који се редукују с ученицима треба увежбавати у оквиру ритмичких модела. Више о овоме ће бити речи на странама 85–86 дисертације.

³⁴ Многи уџбеници руске фонетике и приручници, па и ортоепски речник Акдамије наука [Аванесов 1956, Аванесов 1972, Орфоэпический словарь 1989⁵, Акишина, Барановская 1990, Реформатский 1999, Одинцова 2008] за резултат реализације вокалског гласа [а] у првом редукције – наводе симбол [ʌ] „'а' кратко“. Овај симбол преузет је из међународне фонетске транскрипције (*cut* – [kʌt]), с тим што се гласовне вредности гласова [ʌ] и [а] у првом степену редукције не подударају. Најпрецизније бисмо га могли обележити овако: [а^ʌ] (глас средње-доњи према висини, средњег реда); глас [ʌ] је исте висине као [а^ʌ], али је средње-задњег реда [Касаткин 2003: 37, фуснота 8]. Многи уџбеници преносе први степен редукције вокалског гласа [а] као [а]: [Панов 1979, Касаткин 2003, 2009, Князев, Пожарицкая 2005]. И ми ћемо у дисертацији позицију првог степена редукције гласа [а] после тврдих сугласничких бележити као [а].

³⁵ Најновији уџбеник руске фонетике чији су аутори С.В. Књазев и С. К. Пожарицка [Князев, Пожарицкая 2011²: 71] ову позицију изједначава с реализацијом гласа [и], док глас [и³] сматра одликом старије ортоепске норме.

степену редукције, који обележавамо као [ъ]: частотá – [ч'ьстатá], плóщадь – [плóш':ьт']. За наставу прозодије у школама довољно је обележити, једноставно, само квалитативну редукцију гласа [а] у првом и другом степену редукције после меких сугласничких гласова, и оба гласа [и³] и [ъ] објединити гласом [и]: часы́ – [ч'исы́], ряды́ – [р'иды́], частотá – [ч'истатá], плóщадь – [плóш':ит']. Слично сматрају и А. А. Акишина и С. А. Барановска [Акишина, Барановская 1990: 95, фуснота].

Глас [о] у позицији првог степена редукције

Реализација гласа [о] у првом степену редукције једнака је реализацији гласа [а] после тврдых сугласничких гласова: она́ – [анá], дома́ – [дамá].

Глас [о] у позицији другог степена редукције

Реализација гласа [о] у другом степену редукције једнака је реализацији гласа [а] после тврдых сугласничких гласова: городá – [гърадá], шёпот – [шопът]. Сматрамо да је разлика између гласа [а], реализације у првом степену редукције и гласа [ъ], реализације у другом степену – битна. Ово није само разлика у квантитету, већ и у квалитету (за разлику од гласова [и³] и [ъ] где је присутна само разлика у квантитету, а квалитет је готово идентичан гласу [и]; из овога следи да оба гласа можемо свести на [и]), тако да и у настави треба сачувати и указивати ову разлику³⁶.

Глас [э] у позицијама првог и другог степена редукције

Глас [э] се налази само после меких сугласничких гласова (у речима руског порекла које у настави доминирају), па ће, у складу с „икањем“, као централном особином руске ортоепије у првом степену редукције реализовати глас [и³], а у другом – [ъ]. Оба гласа се у школској фонетској транскрипцији своде на [и], као и глас [а] после меких.

Фонетска реч

³⁶Неки аутори своде први и други степен редукције у школској настави на први степен, односно реализацију [а]. Будући да се дата особина руске ортоепије назива „акање“, можда има оправдања и за овакав прилаз, поготово у млађим разредима основне школе.

Део говора који обједињује један лексички акценат називамо фонетском речју. Има аутора који под фонетском речју подразумевају „реч са проклитикама и енклитикама“ [Аванесов 1974: 79, Терзић 2003: 108]. Из дефиниције „реч с проклитикама и енклитикама“ може следити да реч без проклитика и енклитика није фонетска реч, што не одговара пуном значењу датог термина. Термин „реч“ за нас има доминантно значење „јединица писаног текста“, тако да писаном низу: слово → реч → синтагма → реченица, одговара усмени низ: глас → фонетска реч → фонетска синтагма → исказ. Термин „такт“ срећемо ређе у фонетској литератури у истом значењу као и термин фонетска реч [Князев 2006: 43].

Део о фонетској речи као прозодијској јединици мора да обухвати први концентар наставе прозодије. У данашњим наставним програмима и уџбеницама ова, веома важна ствар за наставу читања и говора, остаје необрађена и недефинисана. Додуше, никакве разлике у руском и српском језику у вези с термином фонетска реч нема, све клитике се и у српском језику везују за акценатовану реч.

Када се ради о везницима *но, то* и *что* у руском језику, већина аутора их сврстава у слабоакцентоване речи, док их неки сврставају у клитике, које тада називају „релативнима“. Разликују „апсолутне клитике“ („абсолютные клитики“) од „релативних клитика“ („относительные клитики“). Апсолутне клитике се потпуно обједињују у фонетску реч, губећи све елементе самосталне речи, док релативне клитике могу да сачувају неке одлике самосталне речи, односно вокалски глас се не редукује квалитативно [Скрипник, Смоленская 2010: 34].

У српском језику није у употреби термин фонетска реч. Код И. Лехисте и П. Ивића налазимо термин „акценатска реч“: аутори предлажу да „прозодијске јединице које садрже само један акценат зовемо *акценатске речи*. Ове јединице могу се састојати из једне акцентогене речи или од такве речи и једне или више клитика (*сестра, сестра је, <..>*)“ [Ивић, Лехисте 1996: 195]. Термин „акценатска реч“ пандан је термину „фонетска реч“ који користимо у дисертацији.

Ритмика (рус. „ритмика“) фонетске речи

Ритмика представља део фонетике који проучава опште законитости ритмичке структуре речи. [Ахманова 1960: 388]. Најједноставније је ритмику

руске фонетске речи одредити као „смену“ акцентованих (дугих, пуних) и неакцентованих (краћих, редукованих) гласова у речи [Азимов, Щукин 2009: 262]. Под ритмиком речи се још подразумева и „слаба веза“ (рус. „нетвердое примыкание“) сугласничких гласова са самогласничкима [Брызгунова 1963: 143]. Тачно место акцента предуслов је за исправан ритмички модел речи. Уколико дође до грешке у месту акцента фонетске речи – нарушава се њена ритмичност у потпуности, на месту пуног вокалског гласа стоји редукован и фонетска реч поприма сасвим други фонски лик. Стога је тачно место акцента претпоставка за добар ритмички модел конкретне фонетске речи.

Фонетска реч српског језика није ритмична: А. Терзић наводи да је „српска реч мелодична, прелаз са слога на слог напрегнут, спор, што доприноси јасноћи изговора речи и српски језик чини једним од разговетнијих језика“ [Терзић 2003: 105]. С друге стране, руска „прозодијска структура руске речи ствара утисак ритмичности“ [Терзић 2003: 101].

Изворни говорници српског језика, у ком одсуствују редуције и ритмика речи, који је разговетан, треба да усвоје руски језик, који одликује ритмичност речи као појава (смена акцентованих и редукованих – квалитативно и квантитативно – гласова), у ком су присутне редуције. Будући да се с језиком примарно упознају преко штампане речи, говорници српског језика сусрећу се великом тешкоћом која има два краја: огромна разлика графичког у односу на фонски лик и обрнуто, односно велика разлике читања у односу на писање и писања у односу на аудитивни фонски лик. Руски као сродни, словенски језик, са великим бројем заједничких речи, не разумева се тако лако на слух, поготово када се ради о везаном говору, управо због оваквих, рекли бисмо, типолошких фонетско-прозодијско-ритмичких разлика у чијој основи лежи редуција вокалских гласова. Чак и речи руског језика које су говорницима српског познате – често се не препознају на слух. Стога је неопходно и формирање не само акустичко-артикулационих, већ и перцептивних еталона при учењу руског језика. Сматрамо да и фонетска транскрипција у распознавању графичког и аудитивног лика може бити од великог значаја и да је треба, поједностављену, користити од

самих почетака учења руског језика, односно први концентар треба да подразумева упознавање с основним елементима фонетске транскрипције³⁷.

С друге стране, најчешће артикулационо-акустичко одступање од ритмике руске речи код говорника српског језика јесте одсуство квалитативне редукције руских вокалских гласова, на шта треба обраћати већу пажњу (нарочито после меких сугласничких гласова).

Као део ритмике речи, коју остали аутори не помињу, додали бисмо и кратку „станку“ о којој смо говорили у делу о акценатском језгру речи. Ученике треба научити да пред акцентованим слогом направе врло кратку, микропаузу, да мало „развуку“ тај први преакцентовани вокалски глас, како би постигли одговарајућу ритмику речи.

Слабоакцентоване речи³⁸

Многе помоћне речи у руском језику имају ослабљен акценат: то су предлози, везници, основни бројеви, заменице... (пун списак слабоакцентованих речи, под називом „обавезне ритмичке групе“ видети код А. Терзића³⁹ [Терзић 2003: 114–116]). Помоћне речи стоје уз појмовне, изговарају се без паузе. Разлике оваквих група речи (помоћна + појмовна) у односу на фонетску реч је у следећем: помоћне речи задржавају свој слаб акценат; ако га и губе – никада квалитативно не редукују вокалски глас, на пример: *он-пришѐл* или *он-пришѐл*: било да је глас [о] слабо акцентован или неакцентован – задржава свој спектар, не редукује се квалитативно.

³⁷ Има аутора који потпуно одричу значај и потребу фонетске транскрипције у учењу језика [Vuletić 1976]: ми сматрамо да је она врло корисна, али да је треба добро „дозирати“. Врло важну улогу она може одиграти када се ради о ритмици руске речи.

³⁸ У руској терминологији „слабоударяемые слова“ [Буланин 1970: 164; Сведения о произношении и ударении 1989: 663–665]; или „слова со слабым ударением“ [Зубкова 1985: 91].

³⁹ А. Терзић за везе слабоакцентованих речи с наредном, „главном“ речју, користи термин „ритмичка група“. Колико смо могли да утврдимо, дати термин је преузет од Л. В. Шчербе, који га први пут употребљава у књизи *Фонетика французского языка* за речи француског језика које се организују у ритмичку групу: акцентована је само последња реч групе, док све остале речи у групи немају акценат [Щерба 1963⁷: 83]. Дакле, појам „ритмичка група“ код А. Терзића (везе помоћних и појмовних речи) не представља паралелу с појмом „ритмическая группа“ Л. В. Шчербе. Термин „синтагма“, односно „фонетска синтагма“ је у руској литератури потпуно преузет од Л. В. Шчербе и користи се у савременој руској фонетској литератури (о чему ћемо писати на странама 41–42 дисертације), док појам ритмичка група није преузет и не користи се у вези с руским језиком, јер овакве појаве, како и сам Шчерба каже, у руском језику нема [Щерба 1963⁷: 83]. Из истих разлога ни ми у дисертацији не користимо термин „ритмичка група“.

Некада се у фонетској литератури наводи да помоћне речи имају „побочни“ акценат, па се фонетска наставна јединица о слабоакцентованим речима даје после наставне јединице о побочном акценту. Сматрамо да термини „побочни акценат“, „речи с побочним акцентом“ не треба да буду део наставе прозодије из следећих разлога: прво, употреба побочног акцента у сложеницама је све чешће факултативна [Касаткина, Каленчук 2001]; друго, сам статус „побочног акцента“ није потпуно јасно одређен: побочни акценат не представља више лексичку карактеристику сложених речи (киножурнал), већ прелази на прозодијски ниво читавог исказа. У интонациону контуру исказа се, пак, боље уклапају речи с једним акцентом, тако да се на граници XX и XXI века све ређе истиче прва основа сложених речи, јер су дате речи (сложенице с побочним акцентом на првој основи) биле, у ствари, речи с два акцента. Више о овим појавама писале су М. Л. Каленчук и Р. Ф. Касаткина [Каленчук, Касаткина 1993; Каленчук, Касаткина 1997; Касаткина 2000]. Сложеност проблематике побочног акцента далеко превазилази потребе наставе, па се и сам термин „побочни акценат“ потпуно може изоставити и заменити термином „слабоакцентована реч“, а пандан датој појави можемо потражити и у српском језику.

Интерсантне термине (које нисмо у дисертацији користили, јер нам се чини да је за наставу прозодије, поготово на нижем узрасту, прихватљивији термин „слабоакцентоване речи“) предлаже Р. Маројевић, називајући фонетску целину која се састоји од једне главне речи и једне или више речи с ослабљеним акцентима назива „сложена фонетска реч“ [Маројевић 2006, Маројевић 2012]. Он, пак, широко користи термин побочни акценат.

Кратко бисмо закључили да је у настави прозодије, већ на самим почецима, потребно у првом концентру побројати речи које се најчешће у уџбеницима срећу, а које имају ослабљен акценат (личне, показне заменице, везник *что*, основне бројеве) и указати им на ову блиску везу тако што ћемо цртицом спојити пунозначну реч са слабоакцентованом речју. Знак ослабљеног акцента можемо слободно користити (, ` “), објаснивши ученицима да је и то знак за акценат, али се акцентовани вокалски глас изговара нешто слабије по интензитету у односу на вокалски глас с главним акцентом.

Приступи класификацији променљивих речи у вези с местом акцента
Стандардни приступ: акцентуацијске схеме (парадигме, криве, типови)

Грааматички речник А. А. Зализњака

Усвајање места акцента у руској речи, због слободе и покретности руског акцента, представља велику тешкоћу. Усвајање редукција вокалских гласова представља, такође, велики проблем, али се ове, „ритмичке грешке лакше исправљају, него грешке везане за покретни акценат“ [Шутова 2009: 3].

Будући да се место акцента у речима руског језика везује за одређени морф, а кретања у оквиру парадигме речи такође посматрају као кретања с морфа на морф (с основе на наставак и обрнуто), проблематиком места акцента у одређеном облику речи бави се морфемика. Први пут је термин „акцентуацијска парадигма“ или „акцентуацијски тип“ увео А. А. Зализњак и представио га схематски (схему акцентуацијских парадигму именских речи дајемо на сл. 1 дисертације) у свом *Грааматичком речнику руског језика (Грамматический словарь русского языка. Словоизменение* [Зализњак: Грамматический словарь 1980²], означавајући основу речи квадратом „■“, а наставак – кругом „○“).

Врло важан за дату класификацију јесте појам „условног акцента“ („условное ударение“), који је први употребио и подробно у својим радовима описао А. А. Зализњак [Зализњак 1963; Зализњак 1964]. Условни акценат (подразумевамо на наставку) јесте акценат такве једносложне именице у номинативу јединине, која у осталим облицима у целој парадигми има акценат на наставку (*стол, стол-а́, стол-у́, столы́* ...). Облик *стол* има „условни акценат“ на наставку. Именица *стол*, стога, спада у групу именица с постојаним акцентом на

Образцы основных схем ударения

Основа изображена прямоугольником, окончание — кружком. Часть слова, несущая ударение, изображается черной фигурой (соответственно прямоугольником или кружком).

Схема ударения		а	б	с
Ед.	И.	■ ○ кáрта, спор ²	□ ● очкó, стол ²	■ ○ мóре, сад ²
	Р.	■ ○ кáрты, спóра	□ ● очкá, столá	■ ○ мóря, сáда
	Д.	■ ○ кáрте, спóру	□ ● очкú, столú	■ ○ мóрю, сáду
	В.	■ ○ кáрту, спор ²	□ ● очкó, стол ²	■ ○ мóре, сад ²
	Т.	■ ○ кáртой, спóром	□ ● очкóм, столóм	■ ○ мóрем, сáдом
	П.	■ ○ о кáрте, спóре	□ ● об очкé, столé	■ ○ о мóре, сáде
Мн.	И. ²	■ ○ кáрты, спóры	□ ● очкí, столы́	□ ● моря́, сады́
	Р. ⁴	■ ○ карт, ² спóров	□ ● очкóв, столóв	□ ● морéй, садóв
	Д.	■ ○ кáртам, спóрам	□ ● очкáм, столáм	□ ● моря́м, садáм
	Т.	■ ○ кáртами, спóрами	□ ● очкáми, столáми	□ ● моря́ми, садáми
	П.	■ ○ о кáртах, спóрах	□ ● об очкáх, столáх	□ ● о моря́х, садáх

Схема ударения		d	e	f
Ед.	И.	□ ● винó, лист ¹	■ ○ зуб ¹ , вещь ¹	□ ● губá, конь ¹
	Р.	□ ● вина́, листá	■ ○ зúба, вéщи	□ ● губы́, коня́
	Д.	□ ● винú, листú	■ ○ зúбу, вéщи	□ ● губé, коню́
	В.	□ ● вино́, лист ¹	■ ○ зуб ¹ , вещь ¹	□ ● губú, коня́
	Т.	□ ● вино́м, листóм	■ ○ зúбом, вéщью	□ ● губóй, конём
	П.	□ ● о вино́, листé	■ ○ о зúбе, вéщи	□ ● о губé, конé
Мн.	И. ²	■ ○ вíна, листьá	■ ○ зúбы, вéщи	■ ○ гúбы, кóни
	Р. ²	■ ○ вин ² , листьéв	□ ● зубóв, вéщéй	□ ● губ ² , конéй
	Д.	■ ○ вíнам, листьáм	□ ● зубáм, вéщáм	□ ● губáм, коня́м
	Т.	■ ○ вíнами, листьáми	□ ● зубáми, вéщáми	□ ● губáми, коня́ми
	П.	■ ○ о вíнах, листьáх	□ ● о зубáх, вéщáх	□ ● о губáх, коня́х

Сл. 1. Основне схеме именичких парадигми [Зализняк 1980²: 31–32]

Дату схему, према којој се место акцента посматра као припадност акцента одређеном морфу и прате се кретања акцента с морфа на морф, преузела је и

разрадила у својој књизи *Ударение в современном русском языке* Н. А. Федянина [Федянина 1982]. И једна и друга књига, врло важне за руску лингвистику и акцентологију, не могу имати велики значај у настави прозоодије, односно места акцента. Врло је тешко све податке који су неопходни да би преглед акцентуацијских кретања био потпун, са свим изузецима и допунским схемама, минимизирати, обухватити и увежбати на школском нивоу наставе руског језика⁴⁰.

Акценатски речник Л. И. Резниченко

Нешто специфичнији прилаз месту акцента, који, поред „акцентуацијских типова“ (рус. „типы ударения“, „акцентные типы“ које аутор користи као синониме), укључује и методички аспект, представља *Словарь ударений русского языка*, аутора И. Л. Резниченко [Резниченко: *Словарь ударений русского языка* 2010⁴¹]. Аутор тематизује у Прилогу I све акценатске типове [Резниченко: *Словарь ударений русского языка* 2010: 855–875] и сваку речничку одредницу доследно повезује с акцентуацијским типом ком припада. Методички аспект датог речника се огледа у томе што се аутор не бави само нормирањем: како пише И. Л. Резниченко, после употребе квалификатора „правилно“–„неправилно“ које корисник прочита, конкретан облик речи, било правилан, било неправилан – врло брзо се заборавља [Резниченко: *Словарь ударений русского языка* 2010: 3]. Оно што је аутор речника акцената дужан да уради, по речима И. Л. Резниченко, јесте да препоручи кориснику речника поступке помоћу којих ће лакше упамтити тачно место акцента речи. За ово аутор користи „позитиван пример“, односно облик речи употребљен у устаљеним изразима, пословицама, загонеткама, или наводи

⁴⁰ Сматрамо да је ово врло тешко и за факултетски ниво, јер би биле неопходне године да се све акцентуацијске парадигме обраде и провежбају. Стога се настава места акцента у руској речи усваја „стихијски“, најчешће се она и школском нивоу изоставља, препушта се поједницу (ученику или студенту) да сваки од њих, у границама својих могућности, учећи руски језик, усвоји место акцента.

⁴¹ Огромну важност *Грамматичког речника* [Зализняк: *Грамматический словарь* 1980²] и *Речника акцената* [Резниченко: *Словарь ударений русского языка* 2010] за учење руског језика истакло је и Министарство образовања и науке Руске Федерације: комисија при Министарству образовања и науке саставила је минимални препоручени списак речника, граматика и приручника препоручених за наставу руског језика: две од ове четири књиге које је комисија препоручила су управо наведени речници. Они, по речима комисије „садрже норме савременог руског књижевног језика, који је државни језик РФ“ [<http://www.novayagazeta.ru/society/43709.html>] на дан 15. 10. 2012].

неколико стихова у којима је употребљен „критичан“ облик речи, док сама рима указује на место акцента. Многе одреднице су снабдевене „карикама за боље памћење“ (рус. „узелок на память“): акценат облика одређене речи се боље памти уколико се ослонимо на облик неке друге речи с истим местом акцента, коју је лакше усвојити и која је значењски блиска датој речи.

У настави места акцента бисмо ова два поступка истакли и назвали их „поступком позитивног примера“ и „поступком карике за боље памћење“⁴². И један и други поступак треба уградити у наставу акцентуације, дајући кратке стихове, пословице или изреке – које би помогле увежбавању места акцента одређених речи или облика речи.

Нестандардни приступ

Дати приступ смо назвали нестандартним (називају га још и нетрадиционалним приступом [Вовк 1995а]), јер класификовању променљивих речи приступа другачије: нестандартни приступ једну реч третира као реч с покретним акцентом уколико бар у једном облику исте речи акценат промени своје место. Појам условног акцента изостаје у овом приступу, а реч *стол*, *стола́* се посматра као реч с покретним акцентом. Први пут је идеја овакве класификације речи употребљена у радовима П. С. Вовк [Вовк 1964; Вовк 1976; Вовк 1979], јер „овакав приступ омогућава аутору да опише савремени руски лексички акценат мање компликовано“ [Вовк 1995а: 21]. Преузела га је Ј. Г. Лебедева [Лебедева 1975]. Данас овакав приступ у настави места руског акцента користи М. Н. Шутова⁴³ [Шутова 2008; Шутова 2009].

П. С. Вовк истиче потребу за специјалном свеском за акценте, а као кључну чињеницу у вези с наставом акцента: она издваја опозиције родова и бројева према месту акцента [Вовк 1995а: 22]; дате опозиције се класификују у 9 табела, док су последње 2 табеле дају синтезу, односно преглед претходних 9. П.

⁴² Важно је имати у виду да је за наставу места акцента у српској средини неопходан акцентуацијски речник за основну и средњу школу, где би сваки „критичан“ облик имао свој „позитиван пример“ или „карику за боље памћење“ која би била лексички прихватљива. Акцентуацијски типови би били дати према моделу који смо назвали „нестандардним приступом“ (описан ниже у дисертацији).

⁴³ Приступ ближи нестандартном користи и Ј. А. Окунцева када у трећој глави свог акценатског речника-практикума класификује речи с заједничким акцентуацијским особинама (у вези с местом акцента, тачније, покретним акцентом) у групе. Она прихвата да је акценат на наставку у свим облицима, али додаје – осим полазног. [Окунцева 2010: 72]

С. Вовк препоручује да се табеле препишу у посебну свеску за акценте [Вовк 1995а: 22–28]. Илустрације ради, даћемо само пример прве табеле.

ИЕ	ИМ	ИЕ	ИМ
Ж. р. ←		М. р. →	
странá горá река́ травá	стра́ны го́ры ре́ки тра́вы	го́род о́стров бе́рег по́люс	города́ острова́ берега́ полюса́
Ср. р. ←		Ср. р. →	
окно́ село́	о́кна се́ла	мо́ре по́ле	моря́ поля́

Сл. 2. Опозиције родова и бројева у погледу места акцента. Опозиција номинатив једнине : номинатив множине за сва три рода [Вовк 1995а: 22]

Из дате табеле можемо закључити да типично кретање акцента у женском роду у номинативу једнине у односу на номинатив множине јесте кретање са флексије на основу (←); типично кретање акцента у мушком роду јесте кретање с основе на флексију(→). Можемо закључити и да је типично кретање места акцента у женском роду супротно у односу на типично кретање места акцента у мушком роду у датим падежима. У средњем роду се, пак, примећује двојако усмерено кретање акцента: ← и →.

Табелама се обухватају и следеће опозиције: 1) опозиција родова и падежа: а) прелаз акцента са наставка на основу у акузативу једнине именица женског рода (*женá – жену́*, али *рука́ – ру́ку*); б) прелаз акцента у генетиву једнине именица код именица мушког рода, што повлачи померање мета у целој полупарадигми једнине (осим акузатива), на пример: *один сто́л – два стола́*; 2) опозиција варијаната падежа: прелаз акцента у локативу једнине именица мушког рода с наставком локатива на –у, –ю после предлога „в“ и „на“; на пример: *сад, о са́де, в саду́*; 3) опозиција падежа код именица: прелаз акцента у генитиву множине код неких именица сва три рода на последњи слог речи, на пример: *го́луби – голубе́й, но́чи – ноче́й, слова́ – слóв*; 4) прелаз акцента код глагола: а) прелаз акцента с флексије на основу у парадигми садашњег, односно простог будућег времена: *учу́ – учи́шь; люблю́ – люби́шь* (продуктивни тип), док у непродуктивни тип спадају глаголи *да́ть, е́сть, хоте́ть*; 5) прелаз акцента у облицима предикатива: а) прелаз акцента у прошлом времену глагола (на наставак женског, средњег рода и множине): *он не́с – она несла́, оно несло́, они несли́*; б)

прелаз акцента само на наставак у женском роду: *он был, оно было, они были – она была́*; в) прелаз на одричну реч у одричном облику глагола „быть“: *он не́ был, оно не́ было, они не́ были – она не была́*; г) прелаз акцента у кратком облику придева и у кратким облицима трпних партиципа: *он хоро́ш – она хороша́, оно хорошо́, они хороши́*; или *он мо́лод, оно́ мо́лодо, они мо́лоды – она молодá*.

Наведена кретања акцента с морфа на морф морала би да буду део наставе првог концентра, односно сви ови модели би требало да буду обрађени још у основној школи и познати ученицима основних школа; наравно, број речи чије би акцентуацијске парадигме ученици разликовали би био минималан, увежбавао би се од петог разреда основне школе, да би на крају осмог разреда био прописан одређен број именичких и глаголских облика чије би „акценатске опозиције“, како их назива П. С. Вовк, морале бити део програма.

Попис речи које представљају тешкоћу у погледу места акцента би требало да уђе у задатак школског акцентуацијског речника, који још није присутан у српској говорној средини. Први део школског акцентуацијског речника био би теоријски, опозиције према родовима и бројевима (по моделу П. С. Вовк) би биле исцрпно представљене. Уз сваку конкретну опозицију били би дати спискови речи које се понашају према датом моделу (а које би улазиле у лексички минимум). Неопходни су и репертоари речи које имају постојан акценат и који би служили као противтежа речима с покретним акценатом. У самом речничком чланку би се налазили подаци о томе ком моделу реч припада, које опозиције садржи. Коначно, свака од опозиција би требало да буде обогаћена поступком „позитивног примера“ или „карике за боље памћење“ о којима смо говорили⁴⁴.

ИНТОНАЦИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У ОДНОСУ НА СРПСКИ

Појам интонације

Сама интонација је сложена појава коју није лако дефинисати. Има аутора, међу којима је и Т. М. Николаева, који сматрају да дефиниција интонације није могућа, нити потребна [In: Князев, Пожарицкая 2005: 127]. Интонација је аутоматизована појава, „њоме се аутоматизам далеко више испољава у говору него код осталих аспеката језика“ [Торсуева 1974: 63]. Изворни говорници

⁴⁴ Више о методичким поступцима који се тичу наставе прозодије биће на странама 76–97 дисертације.

интонацију лако и правилно користе, иако не и свесно, док се њоме последњом овладава (уколико се уопште овлада) при учењу страног језика [Јокановић–Михајлов 2006: 20]. Сложености саме појаве доприноси и чињеница да интонацију можемо посматрати и са више језичких аспеката: са фонетског аспекта, када се интонација посматра као средство организације исказа, када се анализира кретање мелодијског тона, сегментација исказа, затим са фонолошког – када интонацију представљамо као систем опозиција, и, коначно, са синтаксичког аспекта – када интонацију укључујемо у систем средстава којим се преносе синтаксичка значења [Светозарова 1982: 14]. Имајући у виду све ове аспекте, потпуно је јасна сложеност саме појаве.

Интонација = кретање мелодијског тона

У компоненте интонације лингвисти најчешће убрајају: а) кретање мелодијског тона; б) темпо говора; в) гласноћу (интензитет); и г) тембр. Ми ћемо под интонацијом, када будемо говорили о разним могућностима представљања руског интонационог система, подразумевати само кретање мелодијског тона. Оправдање за овакав приступ, поготово када се ради о учењу интонације у циљу што бољег овладавања руским језиком, налазимо код М. В. Панова: „Интонацией называется повышение и понижение тона. Иногда добавляют: а также изменения темпа, тембра и т. д. Но эти изменения – непереманные проводители определенных типов движения тона, и поэтому не должны рассматриваться как особые, самостоятельные признаки; они – тень движения тона“ [Панов 1979: 83]. О темпу ће, наравно бити речи, али не као о самосталној интонационој компоненти, већ управо као о узгредном пратиоцу кретања мелодијског тона у одређеном типу исказа. О „тембру“ као компоненти интонације неће бити речи, јер ни тембр не сматрамо компонентом интонације, већ паралингвистичком компонентом говора⁴⁵. И за овакав приступ упориште налазимо код М. В. Панова: „Иногда к интонации относят также тембр всего высказывания. <...> По голосу человека можно определить, говорит ли он

⁴⁵ Полазећи од оваквог схватања интонације као појаве, негативну критику бисмо могли упутити нашим наставним програмима (који су донедавно били актуелни). Наставни програми под појмом „интонација“ обухватају осећања срце, беса, радости, усхићења...које доминантно одређује тембр који, како видимо, не мора бити компонента интонације.

сердито или ласково, радуется или печалится <...>. Такая окраска высказывания – <...> – нечто совершенно иное, чем интонация. <...> Когда же говорят о тембре радости, тембре неискренности, окрашивающем высказывание, то отнести к знаковым явлениям эти факты нельзя. На этих основаниях тембр высказывания не будем считать явлением интонации“ [Панов 1999а: 84]. Сличну дефиницију интонације користи и холандска научница, интонолог Сесилија Оде: „«интонацию» я определяю как *изменение высоты тона в потоке речи (высказывании)*.“ [Оде 2002: 210].

Интонациона терминологија

Пре него што укратко представимо све постојеће моделе описа руске интонације, нешто ћемо рећи о интонационој терминологији, објаснити релевантне термине без којих се не може ни дати било какав опис.

Прозодијске јединице

Исказ

Прва и основна прозодијска јединица јесте исказ (рус. „высказывание“). Сваки текст, писани или усмени, састоји се од исказа. Реченица је синтаксичка јединица, док је исказ јединица текста и има изразиту комуникативну улогу [Mrazović 2009: 673]. Потпуно је погрешно употребљавати термин реченица када се ради о интонационом опису⁴⁶. Исказ представља основну јединицу комуникације, то је прозодијска (супрасегментна) јединица, неопходан услов за реализацију интонације као прозодијског средства. Понекад се паралелно с термином исказ користи и термин „фраза“ [Шуба 1998: 18]. Код Ј. Јокановић-Михајлов такође срећемо термин „фраза“ [Јокановић-Михајлов 2012: 95].

⁴⁶ О овоме је писао још А. А. Реформатски, бунећи се против термина „реченица“ који се често користи када се говори о исказу у вези с „интонацијом“. А. А. Реформатски наводи и неке примере сјајних интонолога (какве су Т. М. Михаилова и Ј. А. Бризгунова) које неправилно употребљавају ове термине, иако пишу сјајне радове о интонацији (на пример, „интонация сложного предложения“ или „интонация распространенного предложения“ [Реформатский 1975: 16]. Потпуно се слажући с оваквим гледиштем А. А. Реформатског ми ћемо у дисертацији употребљавати термин „исказ“.

Фонетска синтагма

Исказ је основна јединица комуникације, али не и најмања интонационо уобличена јединица. У руској фонетској литератури за најмању интонационо уобличену целину најчешће се користи термин Л. В. Шчербе – синтагма⁴⁷ [Щерба 1963⁷: 86]. Због разликовања фонетског и синтаксичког термина „синтагма“, боље је, када се ради о синтагми као примарној јединици усменог израза [Николаева 1977: 33] овај термин наводити уз атрибут „фонетски“ – „фонетска синтагма“. У употреби је и термин „говорни такт“ („речевой такт“) у значењу термина „фонетска синтагма“. Овај термин већ припада „старијој“ генерацији фонетичара и старијој фонетској литератури, мада се, додуше ретко, среће и у новијој литератури [в. Аванесов, Сидоров 1945: 15; Аванесов 1956: 50–51; Шуба 1998: 18]. У српском језику налазимо термине „акценатска целина“, „говорни такт“, „акценатска синтагма“ и „говорни блок“ [Ресо 1971: 84]. Термини говорни такт и акценатска синтагма настали су под утицајем руске литературе. Термин који А. Пецо најчешће користи када је о фонетској синтагми реч јесте „акценатска целина“.

Последња фонетска синтагма у једном исказу назива се „спољашњом“ (конечная фонетическая синтагма), док се остале фонетске синтагме називају „унутрашњима“ (рус. „неконечные“). У српском језику налазимо и термин „нефинална клауза“⁴⁸ [Ивић, Лехисте: 230], па према томе можемо извести и термин „финална клауза“. Ј. Јокановић-Михајлов, када је реч о фонетској синтагми, користи руске термине „ритмичка група или говорни такт“ [Јокановић-Михајлов 2012: 95]. О датим терминима у руском језику (који нису синонимични на овај начин) смо говорили на страни 31 дисертације, фуснота³⁹.

Према броју фонетских синтагми исказ може бити једносинтагматски, двосинтагматски или вишесинтагматски („односинтагменное, двусинтагменное, многосинтагменное высказывание“). Ми ћемо у дисертацији користити термине

⁴⁷ Дати термин је ушао у ширу употребу после објављене књиге Л. В. Шчербе *Фонетика французского языка* још 1937. године. Пошто фонетски термин „синтагма“ није једнак термину „синтагма“ у синтакси, против њега се јако бунио А. А. Реформатски и предлагао термине „фраза“, која се дели на „периоде“. [Реформатский 1975: 21]. А. А. Реформатског подржава и М. В. Панов и уместо термина „синтагма“ он користи термин „фраза“ [Панов 1999а: 83]. Термин „фраза“ ћемо избегавати, јер га једни лингвисти користе као синоним термина „исказ“, а други – као синоним термина „фонетска синтагма“.

⁴⁸ Дата књига И. Лехисте и П. Ивића је преведена с енглеског, у ком се користи термин „clause“.

„фонетска синтагма“, „унутрашња и спољашња фонетска синтагма“, „једносинтагматски“, „двосинтагматски“, „вишесинтагматски искази“.

Свака фонетска синтагма има своје кретање мелодијског тона. Да бисмо лакше одредили да ли ће тон бити силазан или узлазан, какав ће бити интензитет синтагматског акцента, коју ћемо интонациону конструкцију употребити (више о интонационим конструкцијама на странама 52–65 дисертације), морамо знати коју функцију фонетска синтагма има. Неки аутори наводе и до девет функција фонетских синтагми [Чанзай 1998: 76]. Пошто имамо у виду наставу прозодије, сматрамо да је довољно имати у виду следећих шест функција: обавештајну, упитну, узвичну и заповедну функцију (карактеристичне за унутрашње и спољашње синтагме), затим функције незавршености (очекивања продужетка), супротстављања и набрајања (карактеристичне само за унутрашње фонетске синтагме).

Слог

Свако фонолошки релевантно кретање мелодијског тона се врши у оквиру одређеног слога као носиоца лексичког и интонационог акцента, слога као најмање прозодијске јединице. Слог је минимална прозодијска јединица у оквиру које се врши релевантно кретање мелодијског тона. Иако има много теорија слога, сматрамо да ниједна од њих не треба да уђе у фонетски минимум наставе прозодије, самим тим ни у нашу дисертацију.

Веће прозодијске јединице од исказа нећемо наводити, јер је исказ фонетска јединица која се садржи у свакој већој комуникативној јединици које се именују као „надфразно јединство“, рус. „сверхфразовое единство“. [Бровченко 1978: 89].

Подела већих на мање прозодијске јединице. Сегментација

Исказ је, основна комуникативна и прозодијска јединица која се може делити на мање јединице, такође интонационо уобличене: фонетске синтагме. Та подела исказа на фонетске синтагме назива се „сегментација“ [Јокановић–Михајлов 1994: 32], а на руском „синтагматическое членение“.

Паузе

Сегментација исказа постиже се прављењем пауза („паузы“) које представљају важну компоненту читавог процеса поделе на фонетске синтагме. Паузе могу бити реалне („реальные“) и психолошке („психологические“) [Богатырева 1980: 20]. Реалне паузе се још називају „пуним“ паузама („полная пауза“), оне прекидају звучање, односно говор, а психолошке „звучним“ („звучащая пауза“) – оне не прекидају говор, већ се ефекат паузе постиже продужавањем трајања гласа на крају фонетске синтагме [Златоустова 1981: 64].

Паузу не можемо направити у оквиру исте фонетске речи, или на произвољном месту у исказу [више о овоме у Стоева 2001²: 171]. Уколико посматрамо однос реченице и исказа – може се извести закључак да „нема константног подударана између знакова интерпункције и паузације, односно сегментације“ [Логинова 1995: 46].

Паузе одређује семантика конкретног исказа. Без обзира на сродност два језика, семантика исказа се друкчије доживљава у руском и српском језику: А. Терзић сматра да нарочиту тешкоћу за оне који желе да науче руски језик представља „синтагматско рашчлањивање и правилна употреба интонационих конструкција“ [Терзић 2001: 39]. Слично сматра и М. В. Шутова када говори о учењу руског језика: „пре свега треба развијати навике правилне сегментације исказа и текста, интонационог обликовања спољашњих и унутрашњих синтагми“ [Шутова 1999: 48].

Пошто сегментацију исказа руског језика сматрамо „слабом тачком“ за говорнике српског језика, побројаћемо различите типове исказа код којих постоји разлика у месту паузе у руском и српском, у броју фонетских синтагми, као и да укажемо на могуће разлоге ових разлика⁴⁹. Све исказе руског језика смо узели из већ објављених радова, како не бисмо сами креирали место паузе и направили нехотичне грешке. Када се ради о српским еквивалентима – руководили смо се компетенцијом изворног говорника.

⁴⁹ Дата запажања су наша.

Сегментација руског језика у поређењу са српским

- 1) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (један предикат)

А. Терзић [Терзић 1984: 87] наводи следеће примере: *Вечером / к нам придут гости.*⁵⁰; *Белград –/ столица Југославији.* Код Ј. А. Бризгунове налазимо следећи пример: *Архитектор Иванов – / автор этого проекта.* [Брызгунова 1967: 40]

У српском језику се на месту паузе у руском налази помоћни глагол који везује леву и десну страну исказа и немогуће је на датом месту направити паузу: *Увече ће нам доћи гости. Београд је главни град Југославије. Архитектор Иванов је аутор овог пројекта.* У српском језику помоћни глагол представља везивно ткиво исказа, док је у руском то пауза. Навешћемо још један пример: *Он и она / прекрасная пара.*⁵¹ [Одинцова 2008: 195] – *Он и она су прелеп пар.*

- 2) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (два предиката, зависно-сложени исказ); у руском запета пред везником, у српском без запете.

Дата разлика у месту паузе се среће у зависносложеним исказима пред везницима *что, чтобы, как, когда, где.* У руском се дати тип реченица синтаксички одваја запетом, пред којом се прави и пауза, док у српском то није случај:

⁵⁰ Сегментацију А. Терзић бележи косим линијама (узлазни тон) и усправним линијама (силазни тон).

⁵¹ У наведеним исказима пауза је врло често на овом месту, иако не и обавезно. Један исти синтаксички модел – може различито бити сегментиран: *Мы читали книгу* и *Мы" / читали книгу*". [Бондарко, Васильева, Гордина 2004⁴: 126]. Сама чињеница да се у српском језику на датом месту не може направити пауза, завређује да дати исказ посматрамо као двосинтагматски руски према једносинтагматском српском. У руском језику Ј. А. Бризгунова према томе да ли паузе мора или не мора бити на одређеном месту у исказу сегментацију назива обавезном и необавезном (факултативном) [Брызгунова 1977: 183–185]. Дате термине нисмо помињали, нити ћемо их у дисертацији користити, јер термин „факултативан“ може значити да паузу можемо и не морамо направити с једне стране, а с друге и да ћемо паузу правити по изузетку. Уколико паузу правимо по изузетку – уклапамо се у модел сегментације српског језика, а пошто навике сегментације треба потпуно изменити код ученика и студената – сматрамо да исказе треба увек максимално сегментирати и реализовати све „факултативне“ паузе.

Я думаю, / что это скоро пройдёт. [Муханов 2006: 50] *Мислим да ће ово ускоро проћи.*

Вам надо попросить, / чтобы выключили свет. [Одинцова 2008: 189] *Треба да замолите да неко искључи светло.*

Вы не знаете, / как проехать в центр? [Караванова 2008³: 67] *Знаете ли како да дођем до центра?*

Мы поедem за город, / когда будет хорошая погода. [Одинцова 2008: 196] *Ићи ћемо на излет када буде лепо време.*

Вы не скажете, / где находится метро? [Караванова 2008³: 67] *Реците ми где се налази метро.*

- 3) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (два предиката, речца ли, неуправни говор); у руском – запета, у српском без запете;

Нина спросила меня, / уезжаю ли я завтра. [Одинцова 2008: 184] *Нина ме је питала да ли одлазим сутра. (Нина ме је питала одлазим ли сутра.)*

- 4) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском (један предикат, прилошка допуна (или прави објекат) прво именица/придев/прилог/предлошко-падежна конструкција + глагол)
- Русский язык / ему нравится.* [Одинцова 2008: 193] *Руски језик му се свиђа.*
- Телевизор / не работает.* [Одинцова 2008: 193] *Телевизор не ради.*
- За завтраком / он ничего не ел.* [Одинцова 2008: 193] *За доручком он ништа није јео.*

- 5) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском (два предиката; допуна у инфинитиву у руском, да + презент у српском).
- Посоветую вам / лечиться народными лекарствами* [Одинцова 2008: 362]. *Саветујем вам да се лечите народним лековима.*

- 6) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском.

Ко мне придёте / через пять дней. [Одинцова 2008: 362] *Код мене ћете доћи за пет дана.*

Такие красивые девушки / учатся только на филологическом факультете. [Одинцова 2008: 352] *Тако лепе девојке студирају само на Филолошком факултету.*

У последња три типа исказа (4), (5) и (6) нема неког синтаксичког нити семантичког разлога за паузу у руском језику. Ипак, пауза постоји. У првом исказу пауза се прави да би се „ојачала повезаност значења унутрашње синтагме с наредним контекстом исказа, као и да би се истакло значење краја исказа“, односно спољашње фонетске синтагме [Логинава 1995: 45]. У другом исказу пауза је направљена јер је сам исказ предугачак.

Интересантан је и податак да је дужина фонетске синтагме у руском језику „седам слогова, колики је обим човекове оперативне меморије“ [Зубкова 1985: 68; фуснота ²], док је та дужина, по нашем мишљењу, у српском језику већа (нисмо нашли релевантне податке).

У српској фонетској литератури на разлике у навикама сегментације у руском и српском језику прва је указала је Ј. Јокановић-Михајлов у књизи *Прозодија и говорна култура*, на исказу: *Думаю, ты в этом не прав. Мислим да ту ниси у праву.* Она указује на следеће: „У оба језика искази су слични, чак и по реду речи, затим по могућностима померања надређених акцената у хијерархији <...>, али с једном великом разликом: <...> појава везничког елемента *да*, који испред себе не тражи паузу, спречава очекивану сегментацију на тактове“ [Јокановић-Михајлов 2012: 98]. Потпуно се сложивши с проф. Јокановић, сматрамо да се исказ *Думаю, / ты в этом не прав* – може проширити везничком речју *что* без промене значења: *Думаю, / что ты в этом не прав* – тако да сегментација остане потпуно иста. Разлика није у присуству / одсуству везничке речи, већ у потпуној разлици њиховог третмана у два језика, што се преноси и на интерпункцију – запета пред везничком речју у руском и њено одсуство у српском.

Сегментација представља једну он најважнијих функција интонације. Сегментацијом исказ постаје комуникативно доступан. Достизање овог циља, комуникативне доступности исказа (разумевања комуникативне вредности исказа), у српском и руском се постиже на различит начин: у руском прављењем чешћих пауза, а у српском тако што лева половина исказа „обгрљује“ десну, правећи с њом једну целину, наравно, без паузе. Паузе се у говору у руском језику праве чешће него у српском, фонетска синтагма је краћа. Руски језик тежи чешћој сегментацији (анализи, „растављању“ исказа), док српски тежи ређој сегментацији (синтези – повезивању исказа у једну целину), па имамо ову неподударност по питању броја фонетских синтагми релативно кратких исказа: две синтагме у руском (**аналитички тип језика** по питању сегментације) једну синтагму у српском (**синтетички тип језика** по питању сегментације – наше термилошке иновације), тежња да се исказ обједини у једну целину.

Интонационе јединице руског језика без могућности сегментације

Пошто се у руском језику пауза чешће прави него у српском – изворни говорници српског језика не могу имати ову компетенцију, већ би требало да увежбавају место паузе на великом броју исказа. Да би им се указале све могућности за место паузе – требало би побројати и све случајеве када и које две (фонетске) речи обавезно морају бити у истој фонетској синтагми. Пример дајемо према приручнику И. В. Одинцове *Звуки. Ритмика. Интонация* [Одинцова 2008], с тим што смо сваки од исказа додатно обележили паузама и понудили додатну могућност у којој се дати сегменти налазе у различитим деловима фонетских синтагми (променом реда речи).

1) атрибут + реч на коју се односи, само у директном контакту, на пример: *Он купи / **хороший магнитофон**.* \ Уколико се промени ред речи – ове две речи могу се наћи и у различитим фонетским синтагмама: ***Магнитофон** / он купи **хороший**.* \

2) прелазни глагол + реч у постпозицији: *Я / **читаю книгу**.* \ ***Книгу** / я **читаю**.* \

3) глагол + инфинитив у постпозицији: *Он / **пошёл гулять**.* \ ***Гулять** / он **пошёл**.* \

4) глагол + прилог за налин или количину у препозицији: *Он / быстро читает.* \ *Быстро / он читает.* \

5) предикат + субјекат у постпозицији: *Наступила зима.* \ *Зима / наступила.* \

6) предикат + прилошка одредба за место или правац кретања: *Он / поехал в центр.* \ *В центр / он поехал.* \

У вези с датим групама речи које морају ући у исту фонетску синтагму неопходно је дати низ вежби којима би се одређивало место паузе, мењао ред речи и поново формирало место паузе, како би се ове навике код ученика усавршиле и аутоматизовале.

Прозодијска средства

Кретање мелодијског тона. Дијапазон и регистри

Када описујемо кретање мелодијског тона увек имамо у виду да сваки говорник има одређене гласовне могућности у оквиру којих се тај мелодијски тон креће: тај опсег гласа, који је индивидуалан, у музици и интонологији назива се дијапазон („диапазон“). У оквиру дијапазона гласа разликујемо три нивоа („уровни“⁵²), или три регистра („регистры“): доњи, средњи и горњи регистар („нижний, средний и верхний регистры“) [Пауфошима 1989: 53]. Неки аутори разликују и два регистра, које није могуће прецизно разграничити: доњи и горњи регистар [<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> на дан 21.02.2012.]. Термини дијапазон и регистри нису апсолутни (као што је, на пример, термин херц који представља корелат висине мелодијског тона). Дати релативни термини дају нам могућност да, описујући кретање мелодијског тона, с обзиром на индивидуалне разлике између говорника (шири дијапазон гласа код једног, ужи код другог говорника) представимо интонативне образце⁵³ карактеристичне за руски језик.

⁵² Некада се уместо термина „уровень“ у руској литератури среће и термин „ярус“. У индоевропским и турским језицима разликујемо три нивоа тона [Черемисина 1989: 12].

⁵³ Термин „интонативни образац“ смо преузели од Г. Фулера [Fuler 2000: 23].

Синтагматски акценат

Синтагматски акценат јесте интонациони акценат фонетске синтагме, који подразумева кретање мелодијског тона. У свакој фонетској синтагми на једној речи се врши „прелом“ мелодијског тона, било силазни, било узлазни. Овај прелом се врши на акцентованом слогу једне од фонетских речи, а то је најчешће последња реч у фонетској синтагми [Богатырева 1980: 20]. Синтагматски акценат није везан за истицање речи према смислу, већ је то, једноставно, појачан акценат једне речи у фонетској синтагми (то не мора бити нужно последња реч) [Панов 1979: 87]⁵⁴. Интересантно је да Ј. А. Брызгунова под синтагматским акцентом подразумева само акценат у унутрашњим фонетским синтагмама, док спољашњу фонетску синтагму, по њој, одликује или интонација тачке или логички акценат [Брызгунова 1963: 183]. Сматрамо да није грешка акценат последње синтагме у исказу називати синтагматским, уколико дата реч није посебно наглашена по смислу (па чак и ако јесте), али и акцентом исказа. Термин синтагматски акценат користи и А. Пецо [Ресо 1971].

Акценат исказа

Акценат исказа је посебно појачан акценат последње, спољашње фонетске синтагме у односу на остале синтагматске акценте. Ово се, наравно, постиже већим наглашавањем последње речи у спољашњој фонетској синтагми и не представља никакво истицање речи по смислу. У руској литератури се овај акценат најчешће назива фразним акцентом, „фразовое ударение“ [Брызгунова 1963: 173; Вербицкая 2001: 95–96].

Логички акценат

Фонетска синтагма изговорена само са синтагматским акцентом – констатује одређену чињеницу, док јој логички акценат даје посебну смисаону нијансу [Богатырева 1980: 21]. Ако у синтагми постоји логички акценат – онда он „скида“ синтагматски акценат, односно његову реализацију чини немогућом

⁵⁴ М. В. Панов овај акценат назива „фразним акцентом“ („фразовое ударение“), јер уместо термина „фонетска синтагма“ користи термин „фраза“, о чему је било речи на страни 41, фуснота ⁴⁷.

[Панов 1979: 88]. Уколико у исказу постоји логички акценат – нема синтагматског акцента⁵⁵.

Руска интонација. Опште карактеристике

Да бисмо нешто рекли о руској интонацији пре него што пређемо на могуће описе руских интонативних образаца, покушаћемо да укажемо на најважније одлике руске интонације, понудивши одговоре на неколико питања.

Индивидуални дијапазон гласа

Сесилија Оде дијапазон гласа дели на два регистра: доњи регистар обухвата област од нултог до десетог полутона⁵⁶, а горњи регистар – област од десетог полутона па до највишег тона који дати говорник може да достигне (највише је то око 25. полутона) [<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> на дан 21.02.2012.].

С. В. Кодзасов такође издваја два регистра – горњи и доњи, али и један и други регистар представљају отклон од средњег (неутралног тона). У високом регистру (који је обележен као В1⁵⁷) отклон од средњег тона је 1/3 октаве, док је у В2 (другом високом регистру) отклон од средњег тона 2/3 октаве. Исто тако је и у доњем регистру (Н1⁵⁸ – отклон од 1/3 октаве; Н2 – отклон од 2/3 октаве). У говору се чешће користе В1, В2 и Н1 од Н2 [Кодзасов 2009а: 24].

Просечан дијапазон гласа говорника јесте око две октаве, али се врло често срећу и дијапазони од око једне октаве [Черемисина 1989: 12]. С. Гудурић потврђује ове чињенице: код одраслих говорника распон гласа је две октаве, код младих од две и по до три октаве [Гудурић 2004: 31]. Дијапазон гласа одраслих говорника и у руском и српском језику је исти или сличан (са истим или сличним индивидуалним особеностима). Разлика је у томе што говорници руског језика

⁵⁵ Т. М. Николајева сматрала је да је логички акценат присутан онда када се речи с логичким акцентом супротставља неки члан ван контекста [Николаева 1977: 90]. Данас, међутим, Т. М. Николајева сматра да је логички акценат „лингвистички архаизам“ („архаика языкознания“), као и да је сама синтагма „логички акценат“ донекле бесмислена: „<...> просодическое выделение слова в тексте коррелирует с различными смысловыми категориями, а не только с контрастом, само же выражение «логическое ударение» на самом деле бессмысленно“ [Николаева 2008: 145].

⁵⁶ Полутон представља разлику од око 6% између два суседна звучања тона (када говоримо у херцима), а 25 полутонова је једнако двома октавама [<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> на дан 21.02.2012].

⁵⁷ В од „верхний“, тј. „горњи“.

⁵⁸ Н од „нижний“, односно „доњи“.

користе читав свој говорни дијапазон, док се у говору на српском језику користи ужи дијапазон.

Дијапазон књижевног језика и северних и јужних говора

Бавећи се интонацијом јужноруских говора, Р. Ф. Касаткина закључује да се говорни дијапазон јужноруских говора (женски говорници) одвија у дијапазону између 100 и 300 херца, што представља прилично уско поље. У истим условима, при истим исказима, интонација северноруских говора (женски говорници) се креће у границама између 100 и 600 херца, док су границе књижевног језика за женске говорнице 80 и 400 херца. [Касаткина 2002: 143]. Од севера према југу Русије, можемо закључити, интонациони дијапазон се сужава. На моделу општег питања (питање без упитне речи, „общий вопрос“) интонациони дијапазон у јужноруским говорима губи и карактеристичан облик који има у књижевном језику (када обухвата читав дијапазон гласа говорника) и приближава се моделу који се условно може назвати „пољским“. Уместо узлазно-силазног мелодијског тона он има степености узлазни тон [Касаткина 2002: 147]. У сваком случају, мелодијски дијапазон, карактеристичан и за књижевни језик, идући према југу Русије се смањује. Остали словенски језици имају далеко мањи „корисни“ дијапазон, односно дијапазон који у говору користе, међу њима и српски језик.

Основни интонациони модели руског језика

Преглед основних класификационих модела руског језика даћемо пошавши од првог модела – модела интонационих конструкција Ј. А. Бризгунове, која је и даље најзаступљенија у руској лингвистичкој и методичкој литератури, а на којој се, мање или више, базирају сви остали модели. Сами аутори осталих модела (С. Оде, Л. Л. Касаткин и С. В. Кодзасов), своје моделе пореде с моделом интонационих конструкција Ј. А. Бризгунове. Највећи број приручника за учење руске интонације новијег и старијег времена базира се на моделу Бризгунове [Муханов 1977, Муханов 2006⁴, Прохватилова 2007, Одинцова 2008]. У последњој граматици Руске академије наука руски интонациони систем је описала уз помоћ теорије интонационих конструкција Ј. А. Бризгунова [Русская грамматика 1980: 96–122].

Модел интонационих конструкција (ик „и–ка“) Е. А. Бризгунове

Пре него што кажемо нешто више о самој теорији, истакли бисмо њен велики значај који је она постигла у настави прозодије руског језика. Руски лингвисти су се бавили руском интонацијом, вршећи експериментална истраживања још од краја XIX века. Сви су они давали минуциозне описе кретања мелодијског тона у одређеним типовима исказа [Панов 2007: 818]. А. А. Реформатски пише да је до 1940. године у библиографији зборника *Экспериментальная фонетика и психология в обучении иностранному языку* било наведено 568 радова из области интонације [Реформатски 1975: 5]. Ником, међутим, није пошло за руком да својом интонационом теоријом обухвати читав језик. То је успела тек Ј. А. Бризгунова са својом теоријом „седам интонационих конструкција“. Како каже М. В. Панов, „нашла је кашику којом је исушила океан руске интонације“ [Панов 2007: 821]. Теорија Бризгунове није оријентисана на максимум, већ на минимум разлика, чиме је почела фонолошка етапа у опису руске интонације [Панов 1989: 34]. У дисертацији ћемо дати кратак преглед кретања тона сваке ИК, упоредивши сваку од датих контура кретања мелодијског тона с адекватном контуром у српском језику, те из њих извести типичне интонационе контуре руског и српског језика.

Интонациона конструкција. Делови интонационе конструкције

Једна интонациона конструкција је, по Ј. А. Бризгуновој, „тип међусобног односа тона, тембра, дужине и трајања говора („звучащей речи“), који је у стању да у једном истом контексту супротстави неспојиве смисаоне разлике исказа с истом синтаксичком структуром“ [Русская грамматика 1980: 97]. Другим речима, интонациона конструкција (даље у дисертацији ћемо употребљавати само скраћеницу ИК) представља, уколико изоставимо пратеће паралингвистичке компоненте (темпо, тембр, интензитет), једно устаљено, типично кретање мелодијског тона које одређеном исказу даје комуникативно значење⁵⁹.

⁵⁹ Када смо говорили о фонетској синтагми (стр. 41–42 дисертације), навели смо да постоји 7 основних функција фонетске синтагме. Ове функције, се, у ствари, поклапају с комуникативним значењима, од којих се на исказ односе четири комуникативна значења: обавештајно, узвично, заповедно и упитно.

Сваку фонетску синтагму обликује једна ИК. Свака се, пак, ИК, састоји из три дела: претцентралног, централног и постцентралног дела конструкције („предцентровая, центровая и постцентровая часть“ или „предцентр – центр – постцентр“). Рецимо, на примеру исказа *На улице холодно?* масни подвучени слог би припадао интонационом центру, слогови пре централног би припадали претцентралном делу, док би слогови после централног припадали постцентралном делу ИК. Центар представља обавезни део конструкције, он је носилац разлике у комуникативном значењу⁶⁰. Остали делови ИК могу и одсуствовати, на пример у исказу: *Холодно?* први слог је уједно и централни слог ИК. Другим речима, одсуствује претцентрални део. Или у исказу *Тепло?* – последњи слог представља и централни део⁶¹ и конструкције.

Будући да ћемо сваку конструкцију представљати у оквиру исказа који обухвата све делове ИК, схеме већине ИК могу се представити трима линијама, осим ИК-5 коју представљамо са четири линије, јер садржи два интонациона центра. Линије означавају контуру (кретање) мелодијског тона⁶² (наши модели).

Кратке описе кретања мелодијског тона дајемо према методолошком упутству Ј. Бризгунове, код које стоји да се „разликовне особине најбоље испољавају у конструкцијама које се састоје од претцентра–центра–постцентра“ [Бризгунова 1973: 76]. У опису ћемо користити термине дијапазон и регистри.

⁶⁰ Чак и претцентрални део, како је експериментима из области перцептивне фонетике доказано, има способност разликовања значења речи. Из обавештајног и упитног исказа без упитне речи исте лексичке садржине експериментатори су исекли централни и постцентрални део конструкције. Више од 75% испитаника који су перципирани само претцентрални део конструкције правилно је препознао комуникативна значења (упитност или обавештајност). Вероватноћа препознавања комуникативног значења расте са количином слогова који су се нашли у претцентралном делу конструкције [Светозарова 1982: 116–120]. Међутим, несумњиво је центар најважнији део ИК.

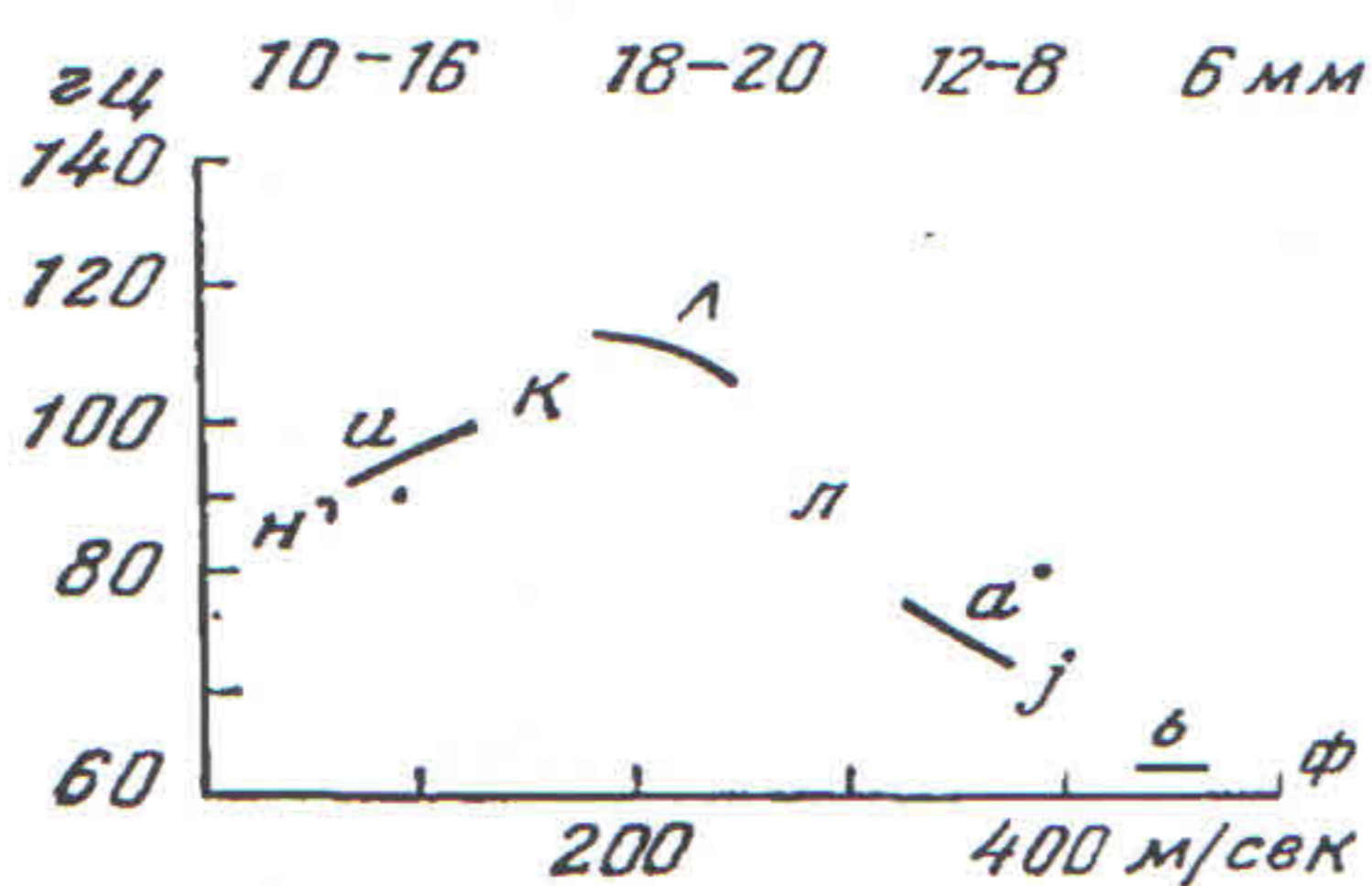
⁶¹ Има аутора који сматрају да синтагматски акценат и центар интонационе конструкције означавају исти објекат са различитих тачака гледишта [Стоева 2001: 176, фуснота]. Ми се слажемо с мишљењем Т. Стоеве, али остављамо објашњење оба термина, јер сматрамо да ученици средњих школа већ треба да буду упознати с теоријом ИК, док је ученицима основних школа једноставније да савладају садржај појма синтагматски акценат, без директног именовања појма.

⁶² На сличан начин ове контуре у Руској граматици даје Ј. А. Бризгунова [Русская грамматика 1980: 107], с тим што претцентрални део означава двема водоравним линијама једном поред друге; слично их представља и Л. Л. Касаткин [Касаткин 2003: 82–84].

Прва интонациона конструкција

ИК-1 (и-ка један) ———
 \ ———

Кретање мелодијског тона обавештајног исказа. На претцентралном делу тон се креће у средњем регистру, на централном делу прави силазан покрет и прелази у доњи регистар. У постцентралном делу се тенденција опадања тона наставља. Увек је важно, када се описује било која ИК, да се укаже на однос нивоа тона постцентралног дела у односу на претцентрални, јер између њих долази до смене регистара. Код ИК-1 је постцентрални ниво нижи од претцентралног. Као модел узимамо једносинтагматски обавештајни исказ.

Сл. 3. Интонограм исказа Никола¹ев.⁶³ [Русская грамматика 1980: 110]

Дата ИК означава само неутралан исказ, њој је својствен само синтагматски акценат (не и логички). ИК-1 може се појавити и у унутрашњим фонетским синтагмама, не нужно у спољашњој. На пример: *Он уе¹хал, со мной не попроща¹лся.*

У српском језику „основна карактеристика изјавне реченице је тонски успон у првом њеном делу и лагани тонски пад ка свршетку реченице“ [Ресо 1971: 88]. Иако се у српској лингвистичкој литератури не издвајају делови интонационе конструкције, можемо закључити, упоредивши опис кретања тона обавештајног

⁶³ У оквиру правописног текста тип ИК ћемо означавати бројем у горњем десном углу акценатованог вокалског гласа, као у књизи *Современный русский язык* у редакцији Белошапкове [Брызгунова 1999³].

исказа у српском језику и интонограм (сл. 3) истог исказа у руском језику, да је кретање тона готово истоветно.

Друга интонациона конструкција

ИК-2 (и-ка два)

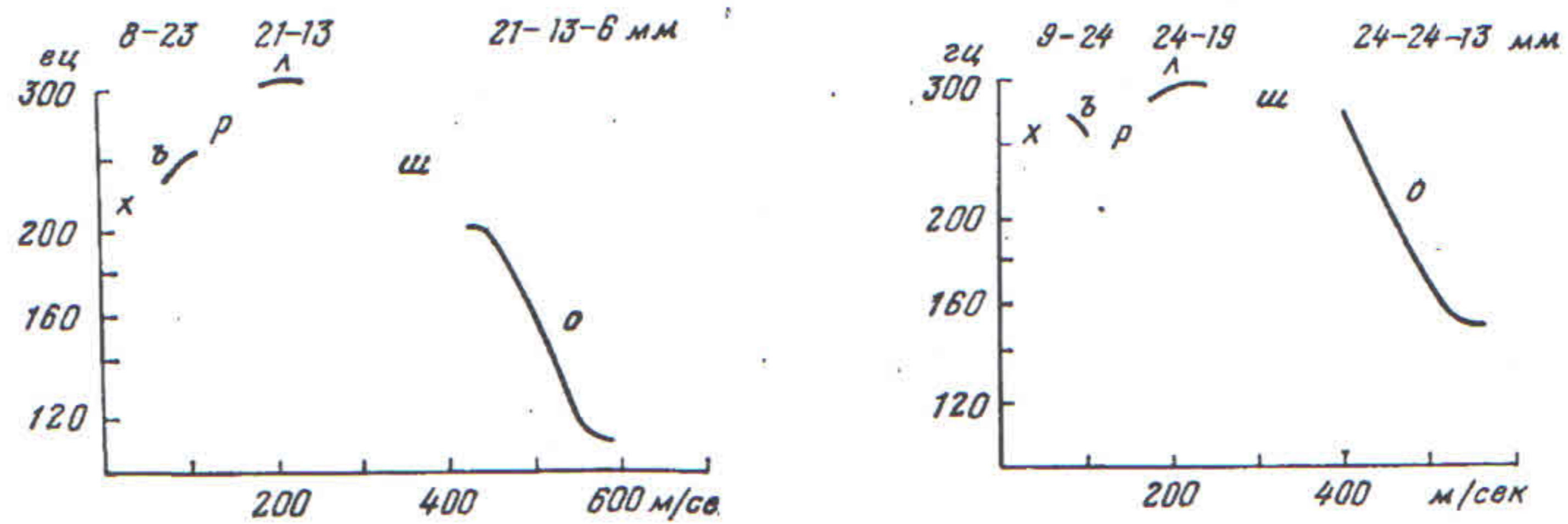
Ово је типична ИК упитног исказа с упитном речју („специальный вопрос или частный вопрос“ [Одинцова 2008: 148; Светозарова 1978: 174]). На претцентралном делу конструкције тон се креће у средњем регистру. На центру тон прави силазан покрет. Центар има већи интензитет у односу на центар ИК-1. На постцентралном делу тон прелази у доњи регистар. Као модел се узима једносинтагматски упитни исказ с упитном речју, јер је овакво кретање тона у њему једино могуће, као на пример: *Како́й сегодня день?*

Модел кретања тона ИК-2 се може реализовати и у обавештајним исказима који нису неутрални и у кратким узвичним исказима. Кретање тона код ИК-1 и ИК-2 је готово истоветно (обувата средњи и доњи регистар), разликује се централни део: а) код ИК-2 централни део је ближи претцентралном, тон почиње да опада с веће висине, док је код ИК-1 тон ближи постцентралном⁶⁴; б) централни део има већи интензитет. Општи темпо је нешто бржи код исказа који се обликују с ИК-2 [Светозарова 1978: 174]. Наше схеме ИК-1 и ИК-2 ово добро представљају. Обавештајна реченица која је стилски неутрална има синтагматски акценат, односно акценат исказа, обликује се помоћу ИК-1, док реченица која стилски маркира, наглашава неку од речи у исказу обликује се с ИК-2 и има логички акценат⁶⁵.

Следећа слика ову различиту висину центра одлично представља:

⁶⁴ Разлику између близине централног дела постцентралном код ИК-1 и близине централног дела претцентралном код ИК-2 одлично је објаснила С. Оде, тако што је увела термин „тайминг“: „<...> позиция в ударном слоге, где завершается движение тона, ближе к началу (рано), или ближе к концу (поздно) ударного гласного: ИК-1 имеет признак «поздний тайминг», а ИК-2 «ранний тайминг»“ [Оде 1995: 204]. Термине „рани тајминг“ и „касни тајминг“ је преузима од С. Оде и користи С. В. Кодзасов [Кодзасов 2009а: 23].

⁶⁵ „<...> повествовательное предложение с фразовым ударением = ИК-1; повествовательное предложение с логическим ударением = ИК-2. Вероятно, эти две ИК можно рассматривать как один тип с наличием или отсутствием логического ударения“ [Панов 1979: 88]. У исту групу ТК („тоналних контура“) сврстао их је Л. Л. Касаткин, о чијем ће моделу ТК бити речи даље у дисертацији.

Сл. 4. Интонограми исказа *Хорошо*¹. и *Хорошо*². [Русская грамматика 1980: 108]

У ова два исказа одсуствује постцентрални део, али зато се одлично види „касни тајминг“ (ИК-1) и „рани тајминг“ (ИК-2).

У српском језику се упитни искази с упитном речју према кретању мелодијског тона сврставају у исту групу: „Интерогативност је у свим овим примерима исказана морфолошко-лексичким средствима, и ту се не осећа нарочита потреба за интонационим диференцирањем примера ове врсте од правих обавештајних реченица“ [Ресо 1971: 96]. Слично сматрају И. Лехисте и П. Ивић: „Иста углавном силазна интонација била је употребљена у другим типовима упитних реченица⁶⁶“ [Лехисте, Ивић 1996: 233].

Можемо закључити да ИК-1 и ИК-2 (без обзира на то како бисмо их именовали када ученицима приближавамо кретање мелодијског тона) неће представљати проблем у настави интонације руског језика у српској говорној средини.

Трећа интонациона конструкција

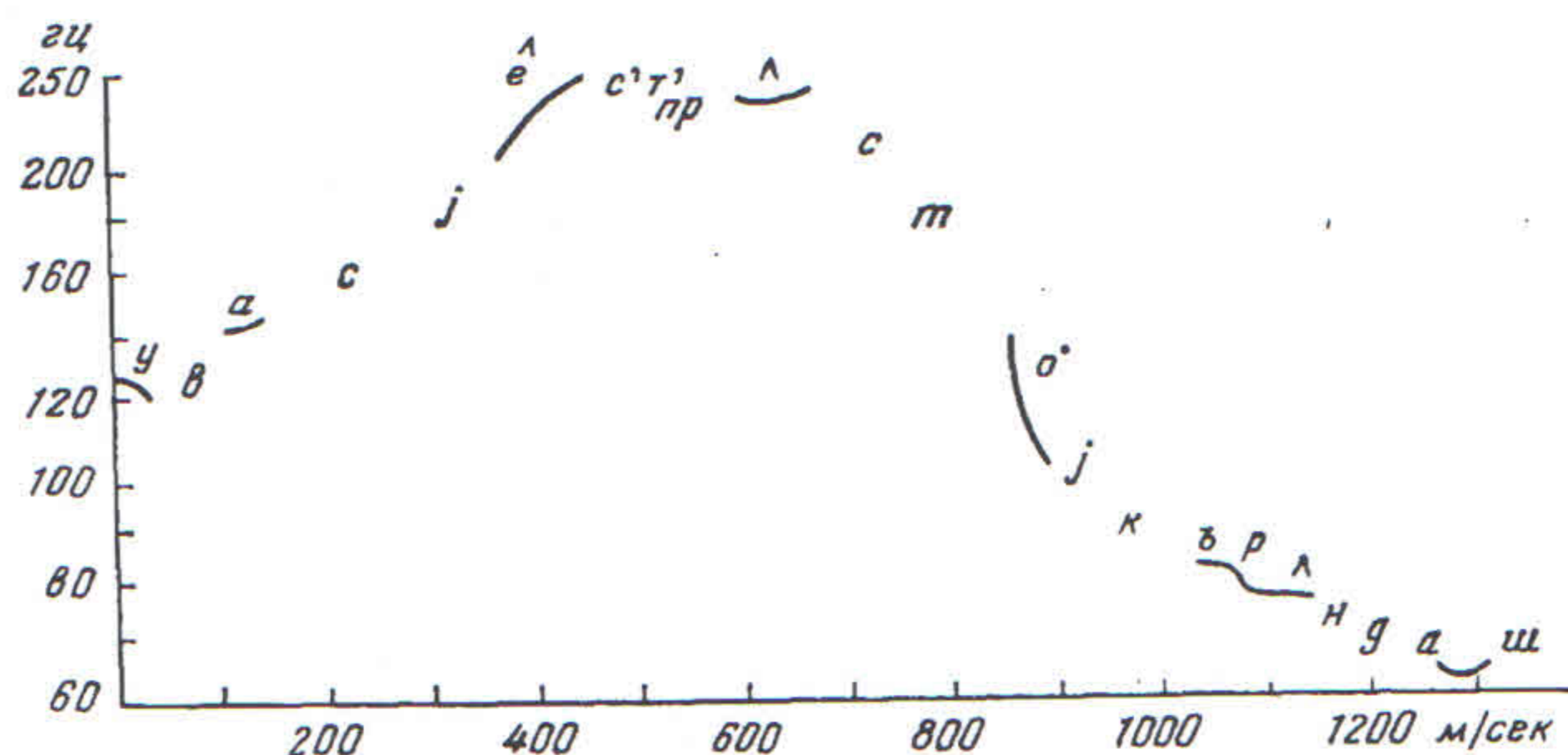
ИК-3

Ово је конструкција која је незаменљива у исказима који означавају питање, а немају лексички показатељ упитности. Најчешће их зовемо „питања без упитне речи“, или, на руском „общие вопросы“, на пример *Наташа приѐхала?* На

⁶⁶ Мисли се на исказе с упитном речју.

претцентралном делу конструкције тон се креће у средњем регистру, на центру он прави нагао узлазан покрет, прелази у горњи регистар; већ на крају вокалског гласа који представља централни део тон почиње да опада, да би у претцентралном делу прешао у доњи регистар. Постцентрални део нижи је од претцентралног.

Сл. 5. Интонограм исказа *У вас е³сть простой карандаш?* [Русская грамматика 1980: 108]

Врло је важно нагласити: а) да ИК-3 обухвата цео дијапазон гласа говорника и да управо ширина дијапазона представља велику тешкоћу⁶⁷ за оне који уче руски [Брызгунова 1973: 75]; б) ИК-3 је најфрекветнија интонациона конструкција руског језика, јер овај тип кретања мелодијског тона претежно обликује и унутрашње фонетске синтагме у спонтаном говору [Муханов 1983: 24; Мазина 1989: 10]; Ј. А. Земска ИК-3 која обликује унутрашње синтагме назива „неконечным типом интонационных конструкций“, такође наводећи да се она чешће употребљава у разговорном језику [Земская 1979: 211]; в) када се каже „узлазни“ тон, у свести говорника руског језика прототип ове узлазности јесте управо ИК-3 [Јанко 2004: 90–91], без обзира на то што узлазни тон имају ИК-4 и ИК-6.

ИК-3 обликује унутрашње фонетске синтагме двосинтагматских исказа, а најчешће и две или више унутрашњих фонетских синтагми вишесинтагматских

⁶⁷ Доказано је да је за говорнике 11 језика разних породица, типова и ареала, односно енглеског, немачког, француског, шпанског, пољског, финског, мађарског, кинеског, арапског, вијетнамског и индонежанског ИК-3 представља највећу тешкоћу у усвајању и извор страног акцента [Вовк 1995б: 32–48].

исказа. Пауза је у том случају најчешће психолошка и означавамо је косом линијом (/). Паузу на крају исказа, па и у унутрашњој синтагми која је праћена силазним покретом мелодијског тона (као код ИК-1 и ИК-2) ћемо представљати косом линијом обрнутог правца (\). У руској литератури обичнији су другачији типови означавања пауза после унутрашње и спољашње фонетске синтагме: коса и усправна линија [Брызгунова 1963; Брызгунова 1964, Брызгунова 1969, Русская грамматика 1980, Терзић 2003, Одинцова 2008...] или једна и две усправне линије [Касаткин 2003]. Начин који смо изабрали чини нам се најприхватљивијим, јер нам донекле и визуализује тај успон и пад мелодијског тона, а број изнад вокалског гласа централног дела показује и тип мелодијског кретања тона. Овакве линије за узлазно и силазно кретање тона користи и С. В. Кодзасов [Кодзасов 2009а; Кодзасов 2009б], али их не користи за сегментацију и кретање тона, већ само за кретање тона: ставља их одмах после слога с узлазним, односно силазним покретом тона (видети стране 72–73 дисертације). На исти начин дате линије користи и Л. Л. Касаткин у свом моделу „тоналних контура“ (странице 66–69 дисертације). Ево како бисмо сегментацију и ознаку интонације представили у једном двосинтагматском исказу: *Сегодня ве³чером / к нам придут го¹сти. *

Упитни исказ без упитне речи у руском и српском језику

Основни модел за ИК-3 било је питање без упитне речи. Питање без упитне речи представља основни, доминантни тип упитног исказа у руском језику, док у низу других језика ово није случај [Мазина 1981: 81], па ни у српском језику. Иако у српском језику постоје искази у којима се само интонацијом изражава упитност, они не доминирају у начину изражавања упитности у српском језику. Свим руским исказима без упитне речи одговарали би српски искази с речцама *ли, да ли*, или најједноставније, разговорно, уз помоћ упитне речце из разговорног језика *је л'*. Па, уколико неког желимо да питамо има ли обичну оловку, у руском бисмо ово учинили питањем без упитне речи: *У тебя есть простой карандаш?*, а на српском бисмо употребили речцу *ли*: *Имаш ли оловку?* или, можда најпре, ако се ради о разговорном језику, *Је л' имаш обичну оловку?* Па чак и када бисмо избацили речцу *је л'* и добили исказ *Имаш обичну оловку?* кретање тона би остало

силазно, врло слично обавештајном исказу (са тонским успоном у првом делу и падом у другом делу исказа).

Код А. Пеца читамо: „када се изјавна реченица јавља у функцији упитне, њено тонско дизање достиже врхунац управо на крају говорног такта што и даје реченицама овог типа посебну семантичку вредност“ [Ресо 1971: 94]. Уколико је А. Пецо у праву, онда се овај модел приближава, „пољском“ моделу (са степенастим успоном према крају исказа), о ком смо кратко писали на страни 51 дисертације. Код И. Лехисте и П. Ивића стоји да се у оваквим исказима „примењује изврнута кривуља F_0 “, на последњој или претпоследњој речи у исказу, у зависности од тога да ли је реч с дугим узлазним (претпоследња) или дугим силазним (последња) у исказу [Лехисте, Ивић 1996: 232]. Ово, пак, приближава кретање тона контури ИК-3⁶⁸.

Код Ј. Јокановић-Михајлов читамо да „упитне реченице без лексичког знака упитности остварују највећи успон у оквиру речи која је носилац логичког акцента, после чега следи постепени пад ФОР“ [Јокановић-Михајлов 2006: 233]. На интонограму који илуструје кретање тона у упитном исказу с упитном речју и упитном исказу без упитне речи [Јокановић-Михајлов: 223, сл. 148], можемо видети да је дијапазон у ком се тон креће готово идентичан код оба типа исказа. Не можемо, дакле, говорити о сличности кретања тона у српском (дијапазон сличан упитном исказу с упитном речју) и руском (читав говорни дијапазон, много шири од дијапазона упитног исказа с упитном речју). Можемо закључити да је покрет тона према својој контури ближи руској ИК-3 него тзв. „пољском“ моделу, али је дијапазон гласа говорника далеко мањи него у руском. Питања без упитне речи у српском језику се употребљавају по изузетку, док су у руском – она основни показатељ упитности и у овом лежи крупна разлика између два језика.

⁶⁸ Павле Ивић је радио експерименталну анализу, па сматрамо да опис „изврнута кривуља F_0 “ тачно осликава кретање тона. Међутим, сви његови испитаници су били из Војводине, која има и своје интонационе специфичности, тако да нисмо потпуно сигурни да је у праву. Од једне студенткиње из Војводине смо чули да се врло често у говору за значење упитности, поред специфичне интонације, примењује и ред речи (који у бројним језицима представља основно средство за исказивање упитности, али не и у српском језику). Она нам је дала овакав пример: *Павле дошао је?* Овај исказ је изговорила, заиста, с кретањем мелодијског тона сличан опису Павла Ивића.

ИК-3 и унутрашње фонетске синтагме у руском и српском. Прототип узлазног кретања тона

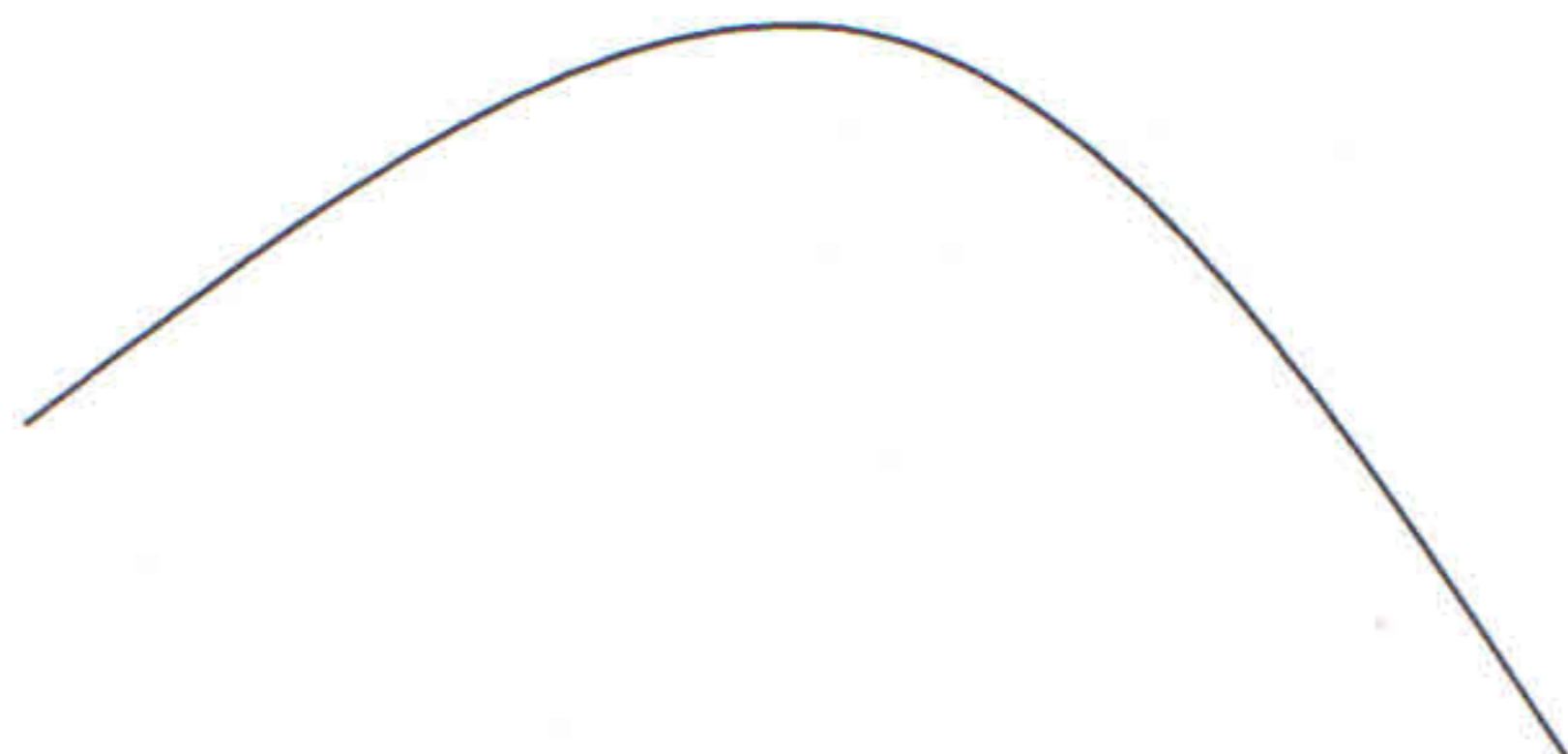
Још једна битна разлика руског језика у односу на српски у вези с контуром тона као код ИК-3 јесте и та што се у руском језику ИК-3 најчешће користи у унутрашњим синтагмама двосинтагматских и вишесинтагматских исказа, нарочито у спонтаном говору⁶⁹ [Муханов 1983: 24] док српски језик, уколико пауза и јесте на истом месту као у руском језику – никако нема покрет тона као у исказима без упитна речи. Ево шта о интонацији „нефиналних“ синтагми кажу И. Лехисте и П. Ивић: „Запажамо да је ниво целе речи [последње речи првог конституента сложене реченице – *Ј. Г.*] био повишен; степен узлазности је такав да је ниво те речи виши од нивоа претходне речи, мада не толико висок као ниво речи на почетку реченице“ [Ивић, Лехисте 1996: 230]. Или како вели Ј. Јокановић-Михајлов: „<...> основна линија мелодије [*је – Ј. Г.*] благи лук, односно мирна тонска линија, модификована карактеристичним прелазима на спојевима клауза <...>“ [Јокановић-Михајлов 2006: 263]. Уколико уважимо све што смо навели и апстрахујемо кретање тона унутрашњих фонетских синтагми у српском језику [Ивић, Лехисте 1996: 231, илустрација 3.8 и 3.9], можемо извести једну овакву контуру кретања мелодијског тона:

Сл. 6. Типична контура кретања мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми српског језика

⁶⁹ Иако кретање тона у упитним исказима без упитне речи и унутрашњим фонетским синтагмама није идентично, односно пад мелодијског тона мањи је на постцентралном делу унутрашње синтагме него на постцентралном делу упитног исказа [Оде 2007: 248], ова разлика није релевантна за слух, поготово не за учење руског језика. М. В. Панов на моделу реченица *Ты с ним разговаривал?* и *Ты с ним разговаривал, (а я ещё нет)* каже да можемо проверити да се обе синтагме (и синтагма из обавештајног, као и сам упитни исказ) изговарају исто, тако што ћемо направити звучни запис упитног исказа и унутрашње фонетске синтагме, а онда део до паузе (запете) из обавештајног исказа заменити упитним без упитне речи и обрнуто – неће бити никаквих нелогичности [Панов 1999а: 85].

Дата контура се разликује од контуре ИК-3, коју, уколико се послужимо истим начином бележења, можемо означити овако:

Сл. 7. Типична контура кретања мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми руског језика

Када упоредимо слике 6. и 7. видимо огромне разлике у типичној контури кретања тона и постаје јасно зашто је тако тешко усвојити ИК-3⁷⁰: аутоматизоване говорне навике, које су код говорника српског језика обликоване на један начин, треба заменити нечим потпуно новим и непознатим (када узмемо у обзир дијапазон гласа и доминацију ИК-3 у унутрашњим фонетским синтагамама). Уколико додамо још и разлике у сегментацији исказа о којима смо говорили – остаје само да закључимо да од самог почетка учења дата конструкција треба да уђе у први концентар наставе прозодије руског језика у српској говорној средини.

Пошто је најтеже усвојити покрет тона ИК-3 у унутрашњим синтагамама двосинтагатских исказа – у наставу прозодије обавезно мора ући и питање сегментације. На стр. 44–46 дисертације побројали смо неке врло фреквентне типове исказа руског и српског језика у којима се само место паузе разликује. У свим набројаним двосинтагатским исказима у руском језику – кретање тона обликује управо ИК-3.

Прве три интонационе конструкције представљају интонациони минимум. Већ руска ИК-4, по нашем мишљењу, не треба да уђе у овај минимум због: а) своје стилске везаности (када се ради о унутрашњим синтагамама), б) уске везаности за одређени тип непотпуних и анкетних питања, која се у настави, бар у основној школи, врло једноставно могу изоставити и в) велике сличности своје мелодијске контуре са контуром српске најфреквентније контуре унутрашњих

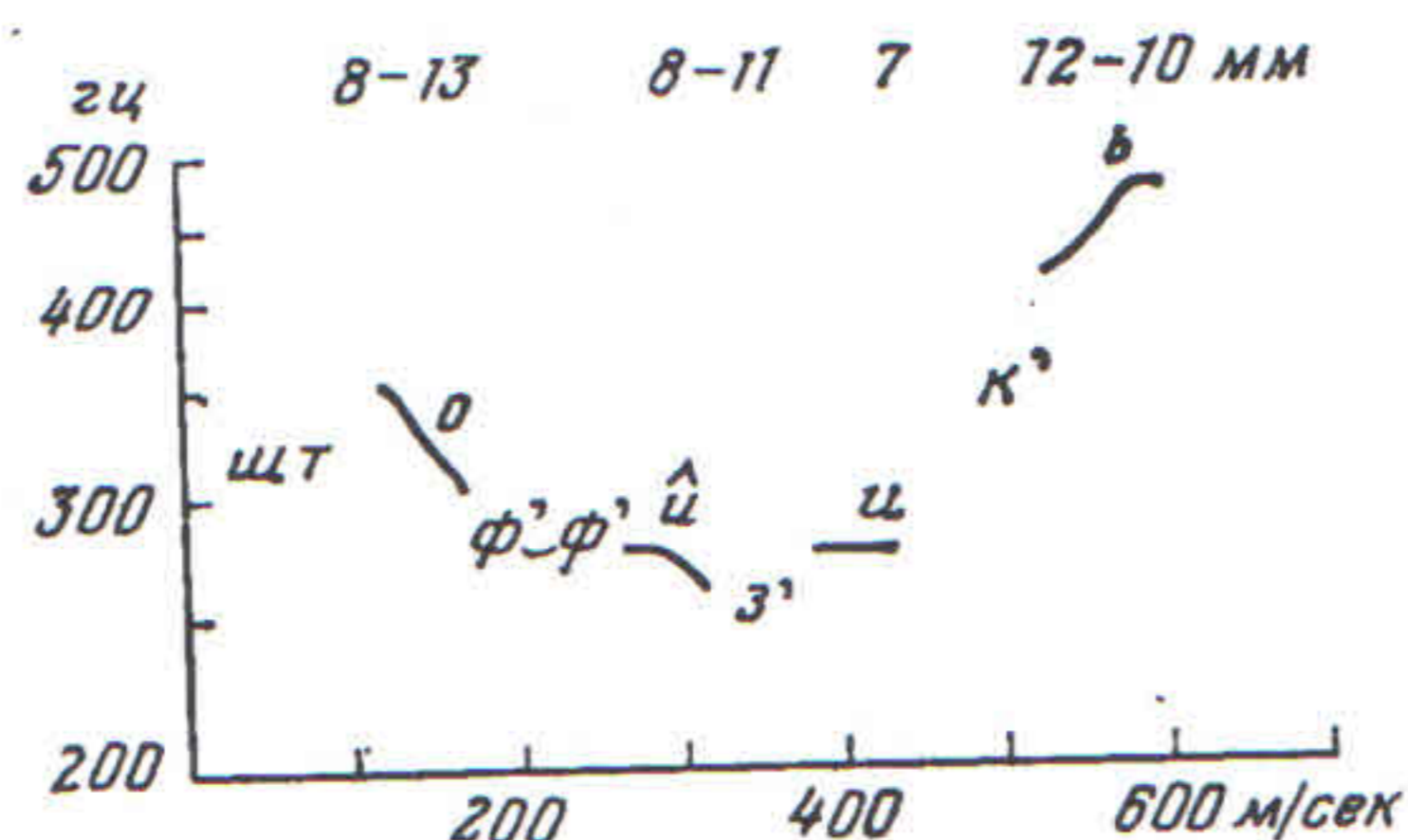
⁷⁰ „Архисема“ ИК-3 јесте „очекивање наставка“. Или се очекује одговор на питање, или продужетак обавештења, исказа, како тумачи Ј. А. Бризгунова [у Кодзасов 2009в: 54].

синтагми (сл. 6). Упркос томе што ћемо је из наставе изоставити – ученици ће је најчешће употребљавати. О овоме сведочи и Д. Мирић [Мирић 1991: 56]. Настава прозодије би требало да послужи томе да интонационе навике ученика постану флексибилније у циљу што бољег усвајања интонације руског језика.

Четврта интонациона конструкција

ИК-4 — / —

Дата конструкција незаменљива је у непотпуним питањима која почињу везником *a* у питањима са нијансом захтева: *А Намáша?* Врло често се ИК-4 среће у исказима анкетног типа: *Ваше љмя?* На претцентралном делу тон се креће у средњем регистру, на центру он прави силазни покрет, прешавши у доњи регистар, док се на постцентралном делу тон враћа у средњи регистар, на ниво нешто виши од претцентралног дела.

Сл. 8. Интонограм исказа *Что в фи⁴зике?* [Русская грамматика 1980: 116]

Најподеснији исказ који нам осликава кретање мелодијског тона (сл. 8) не припада непотпуним упитним исказима, већ упитним исказима с упитном речју, који, када су обликовани с ИК-4 добијају нијансу захтева.

ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим фонетским синтагмама

ИК-4 може се реализовати и у унутрашњим фонетским синтагмама, на истом месту где се реализује кретање тона ИК-3. Следеће речи Бризгунове, које нису нетачне, не бисмо смели да примењујемо у настави: „ИК-3 и ИК-4 у обавештајној реченици не исказују никакве смисаоне разлике. Обично говорник

смењује ова два средства интонације незавршености“ [Брызгунова 1969: 88]. ИК-4 карактеристичнија за читање текста и говор спикера [Брызгунова 1969: 88] или када се при говору ослањамо на претходно припремљен текст у некој званичној ситуацији [Муханов 1983: 24], односно претежно у пословном, званичном, књишком стилу [Одинцова 2008: 218]. Другим речима, варирање ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим синтагмама истог лексичког садржаја није сврсисходно, јер је ИК-3 типична конструкција говора (који представља крајњи циљ наставе страног језика, поготово наставе фонетике и прозодије), док је ИК-4 уско везана за одређени стил. Уколико се дода сличност са кретањем тона са српским унутрашњим синтагмама (сл. 6), где је једина разлика у односу на руску конструкцију у висини тона која се достиже у постцентралном делу (у српском је претцентрални део нижи од постцентралног, док је у руском виши⁷¹), јасно је да ову реализацију у унутрашњим фонетским синтагмама треба у интонационом минимуму апсолутно изоставити, мада се у методичкој литератури најчешће прве четири интонационе конструкције наводе као минимум [Демьяненко, Лазаренко, Кислая 1976: 173; Кончаревић 2004: 121].

Пета и шеста интонациона конструкција. ИК-5 и ИК-6

Укратко ћемо представити још ИК-5 и ИК-6 које никако не бисмо уврстили у наставу интонације⁷². Оне би се могле обрађивати евентуално у 3. и 4. разреду гимназије друштвено-језичког смера или филолошке гимназије, или се изостати све до студија филологије. Зашто мислимо овако? Најбитнији разлог због ког бисмо их изоставили из интонационог минимума јесте њихова могућа заменљивост већ у исказу који се даје као модел (заменљиве су једна другом, а заменљиве су и са ИК-2 која је много фреквентнија у говору). Обе одликује изразити емоционални тембр, који, према нашем схватању, не улази у обим термина интонација. Међутим, како модел интонације Ј. Брызгунове не би био

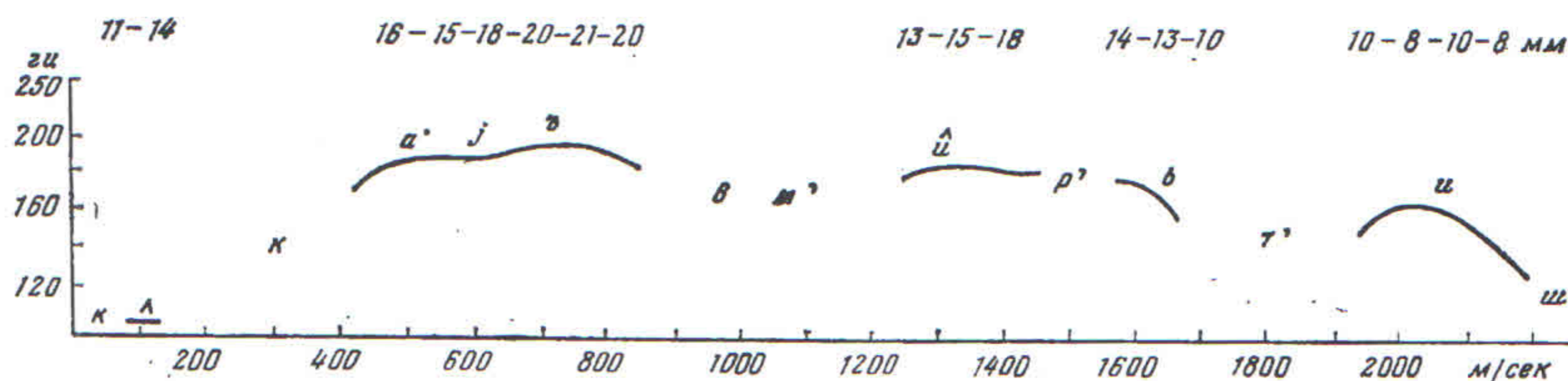
⁷¹ И ово можемо поткрепити магистарским радом Н. Е. Лузикове: „ИК-4 је најчешће била замењивана с ИК-2, коју карактерише пад тона на вокалу“ [Лузикова 2011: 20].

⁷² Сматрамо да би интонациони минимум требало обрадити у основној школи, док у средњој школи можемо додати само ИК-4, док ИК-5 ИК-6 треба да изостану, као модели експресивног говора [Демьяненко, Лазаренко, Кислая 1976: 173; Шутова 2003: 20]. У складу с тим смо и дали предлог програма наставе прозодије (странице 279–281 дисертације).

потпун без њих, кратко их представљамо, док ИК-7 потпуно искључујемо⁷³. Дате конструкције нећемо ни упоређивати са српским.

ИК-5 ——— / \ ———

Модел за ИК-5 јесу узвични искази којима се исказује висок степен неке особине, стања, количине. Датим исказом се оцењује ситуација (особина, количина) која је несвакидашња. Ова конструкција има два интонациона центра, један је на речи којом се, на пример, ситуација оцењује, а други центар – на оној речи коју оцењујемо. *Како⁵и* *сегод⁵ня* *де⁵нь* *прекрас⁵ный!* На претцентралном делу тон у средњем регистру, на првом центру тон прави узлазни покрет и прелази у горњи регистар. Све до другог центра тон остаје у горњем регистру с минималним силазним кретањем. На другом центру тон прави силазни покрет. На постцентралном делу тон је у доњем регистру, нижи од претцентралног нивоа.

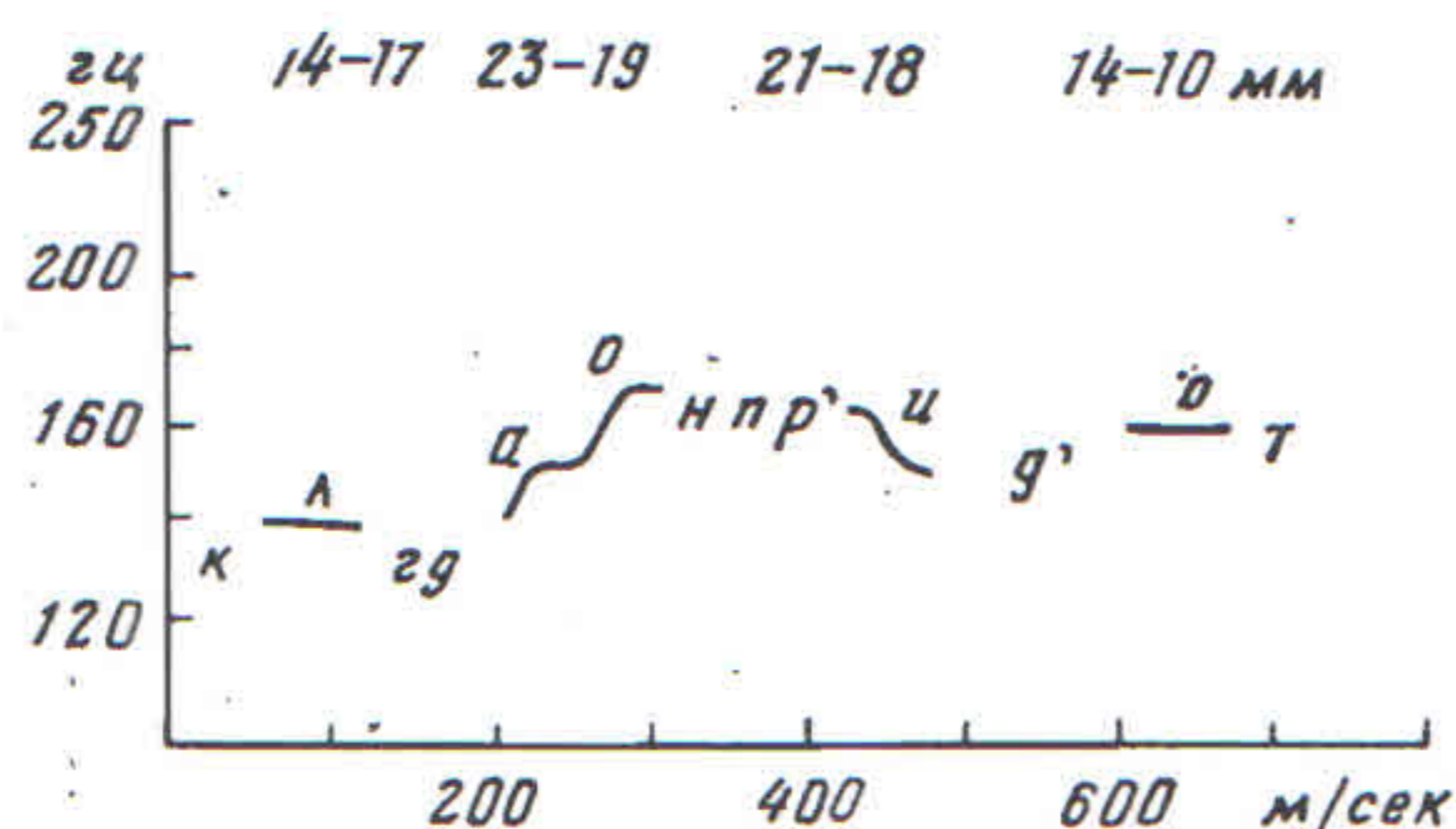

Сл. 9. Интонограм исказа *Како⁵я в мире ти⁵шь!* [Русская грамматика 1980: 116]

⁷³ Овако поступа и Л. Л. Кастакин [Касаткин 2003] у свом уџбенику фонетике. ИК-7 одликује и „гркљанска експлозија“ („гортанный взрыв“), односно специфичан звук који праве гласне жице [Панов 2007: 821].

ИК-6

ИК-6 се реалзује на истим исказима као ИК-5. Разлика је у томе што ови искази квалификују несвакидашњу ситуацију (количину, особину). На претцентралном делу тон је у средњем регистру. На центру тон прави узлазан покрет и прелази у горњи регистар. На достигнутом нивоу тон се задржава и на постцентралном делу.

Сл. 10. Интонограм исказа *Когда⁶ он придёт?*⁷⁴ [Русская грамматика 1980: 119]

ИК-6 се може наћи у унутрашњим синтагмама вишесинтагматских исказа, али у случајевима када говорник жели да нагласи емоционалност, узвишеност, свечаност [Антонова 1988: 46].

Модел тоналних контура (ТК „тэ-ка“) Л. Л. Касаткина

Тонална контура („тональный контур“) Л. Л. Касаткина теоријски је разрађена у његовим радовима [Касаткин 2005, Касаткин 2007] и као основни модел представљања руског интонационог система дат је уџбенику *Современный русский литературный язык: Новое издание*, у редакцији П. А. Леканта из 2009. године. [Касаткин 2009]. Већ према самом имену (ТК) можемо закључити да се овај модел потпуно наслања (и пореди) с моделом ИК. Ипак, модел ТК

⁷⁴ Дати интонограм јесте интонограм упитног исказа с упитном речју, реализован с ИК-6. У овом случају ИК-6 уноси у упитни исказ нијансу недоумце или размишљања [Одинцова 2008: 254].

превазилази неке недоследности модела ИК. Кретање тона дуж целе синтагме представља тоналну контуру и састоји се од три сегмента: претцентра – центра и постцентра, као код Ј. А. Бризгунове [Касаткин 2005: 480]. Када будемо представљали дати модел, нећемо пратити кретање мелодијског тона, већ ћемо само давати назнаку којој ИК Ј. А. Бризгунове одређени тип тоналне контуре одговара.

Прва тонална контура. ТК-1

Сл. 11. Општа схема ТК-1 [Касаткин 2009: 70]

Дата општа схема је, према Касаткину, апстрактна. Она има своје две реализације:

ТК-1.1

Сл. 12. Схема ТК-1.1 [Касаткин 2009: 70]

ТК-1.1 исказује завршеност у обавештајним исказима: *Поздняя о\сень*. Среће се и у упитним исказима *Ты куда\ идёшь?*⁷⁵

ТК-1.2

Сл. 13. Схема ТК-1.2 [Касаткин 2009: 70]

ТК 1.2 се најчешће среће у упитним исказима с упитном речју, као у императивним исказима: *Куда ты\ идёшь? Володя\, не ходи ту\да*. Овде се не поклапају динамички⁷⁶ и тонски акценат [Касаткин 2007: 252]. Л. Л. Касаткин сматра да појачан изговор лексичког акцената не може бити релевантан за

⁷⁵ Л. Л. Касаткин кретање тона бележи непосредно после вокала центра ТК линијама / или \ (узлазан или силазан тон), док паузу у унутрашњој синтагми означава усправном линијом: „|“. Дати модел одговара моделу ИК-1 код Ј. А. Бризгунове.

⁷⁶ Динамички акценат, појачану „гласноћу“ слога при изговору Л. Л. Касаткин бележи масним слогом.

диференцијацију интонационих конструкција, већ и једну другу контуру треба посматрати у оквиру исте тоналне контуре [Касаткин 2005: 485; фуснота ²]. Сматрамо да је овакав поглед на ИК-1 и ИК-2 сасвим оправдан. Међутим, интонација руског језика се најчешће учи преко модела ИК Ј. А. Бризгунове, велика већина приручника које користимо у настави (а које смо помињали у дисертацији) је заснована управо на моделу ИК.

Друга тонална контура. ТК-2

Сл. 14. Општа схема ТК-1 [Касаткин 2009: 70]

ТК-2.1

Сл. 15. Схема ТК-2.1 [Касаткин 2009: 70]

ТК-2.1 обликује узвичне исказе (повишен степен особине, радње, стања; одговара ИК-6). *Какой компот/ вкусный! Как она танцует!* [Касаткин 2009: 70–71]

ТК-2.2

Сл. 16. Схема ТК-2.2 [Касаткин 2009: 71]

ТК-2.2 обликује у узвичне исказе, динамички и тонални акценат се не поклапају. Одговара ИК-4⁶ из модела седам ИК Бризгунове. Исти лексички састав исказа може бити обликован помоћу ТК-1.2, ТК-2.1 и ТК-2.2. Исказ добија различите нијансе у значењу у зависности од тога који ТК га обликује, на пример, на питање *Почему Андрея не было дома?* могући су следећи одговори: *Он на заводе был* = ТК-2.1; емоционална тврдња с нијансом протеста; *Он на заводе/ был* = ТК-2.2; нијанса супротстављања; *Он на заводе\ был* = ТК-1.2; нијанса супротстављања, блажа него ТК-2.2 [Касаткин 2007: 255].

Трећа тонална контура. ТК-3⁷⁷

Сл. 17. Општа схема ТК-3 [Касаткин 2009: 71]

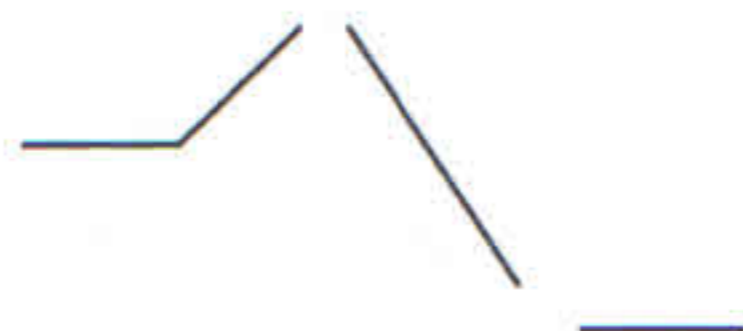
ТК-3.1

Сл. 18. Схема ТК-3.1 [према Касаткин 2007: 255]

ТК-3.1. карактеристичан је за упитне исказе без упитне речи и за унутрашње синтагме исказа незавршених по смислу (пандан ИК-3 Ј. А. Бризгунове). *Ната/ша \ пьёт сок? Наташа /пьёт сок\?*; *Когда Каштанка опо/мни\лась, | музыка уже не играла.* ТК-3.1 се среће и при обраћању, када се изражава молба: *Мари/но\чка, | позвони/ за\втра.* [Касаткин 2007: 255–256]. Исти типови исказа као ИК-3.

ТК-3.2

Сл. 19. Схема ТК-3.2 [према Касаткин 2007: 256]

ТК-3.2 карактерише емоционално обојене обавештајне исказе: *Он при/е\хал;* императивних: *Посмо/три\ на себя;* упитне с упитном речју: *Ты ку/да\ отправился?*⁷⁸

Четврта тонална контура. ТК-4

Сл. 20. Општа схема ТК-4 [Касаткин 2009: 71]

⁷⁷ У уџбенику *Современный русский язык: Новое издание* Л. Л. Касаткин не издваја ТК-3.1 и ТК-3.2, док у раду [Касаткин 2007] то чини. Овде ћемо издвојити обе подврсте, док код ТК-4 то нећемо чинити.

⁷⁸ ТК-3.2 одговара различитим реализацијама ИК-2 и ИК-3.

У исказима као што су *А Ната\ша/? Фами\лия/?* Кретање тона као код ИК-4.

Пета тонална контура. ТК-5

Сл. 21. Општа схема ТК-5 [Касаткин 2009: 72]

Као ИК-5 Ј. А. Бризгунове – узвични искази којима се изражава висок степен неког стања, особине, количине: *Какой/ у неё го\лос!*, с тим што Л. Л. Касаткин тврди да се овакав тип кретања мелодијског тона не мора сретати нужно у узвичним исказима, већ и у другим типовима исказа: упитних – *Неужели/ на заво\де был?;* обавештајних – *В апре\ле будет хо\лдно.* [Касаткин 2007: 258–259].

Шеста тонална контура. ТК-6

Сл. 22. Општа схема ТК-6 [Касаткин 2009: 72]

Дати модел ТК одсуствује у систему Ј. А. Бризгунове. Оваква тонална контура карактерише следеће исказе: *А Воло\дя прие\дет?* или *А Во\ло\дя прие\дет?* (могућ је и мали „занос“ тона на претцентралном делу, као у другом примеру) [Касаткин 2007: 260].

ТоРИ: транскрипција руске интонације. Модел С. Оде⁷⁹

Холандска научница Сесилија Оде аутор је аудио-визуелног курса интонације руског језика. Датим курсом С. Оде је желела да постави тако да сваки ученик или студент научи да свесно и правилно интонационо обликује исказ, „независно од његове способности да имитира звуке и мелодију језика“

⁷⁹ Дати модел настао је после серије перцептивних истраживања [в. Оде 2003]; први пут је као модел описан у уџбенику фонетике из 2011 године, аутора С. В. Књазева и С. К. Пожарицке: „Перцептивна интонологија С. Оде“ (рус. „Перцептивная интонология С. Оде“ [Князев, Пожарицкая 2011²: 177–178].

[Оде 1984: 89]⁸⁰. С. Оде је развила и систем интонационе транскрипције који је преузела од лингвиста аутосегменталне школе⁸¹. ТоРИ представља скраћеницу од енглеског *Transcription of Russian Intonation*. Као предност аутосегменталног прилаза С. Оде наводи следеће: „симболика аутосегменталног прилаза се широко користи. Она представља одличан начин за интонациони опис; свима је јасна и прозачна и не искључује неопходне допуне у симболици којима би се исказале специфичне језичке појаве“ [Оде 2002: 211].

Терминологија

У центру модела *ТоРИ* је појам „тонални акценат“ („тональный акцент“, енг. „pitch accent“) [Оде 2007: 237]. Под овим термином подразумева се „такво кретање тона (или конфигурација кретања тона), која одређеном слогу даје „проминентност“ [Оде 1995: 200]. Термин „проминентност“ (рус. „проминентность“ енг. „prominence“) означава истакнутост одређеног слога интензитетом или висином тона (најчешће висином тона) тако да „се дата реч перципира од стране слушаоца као реч која носи одређену информацију“ [Оде 2007: 239]. Овим Оде подвлачи и чињеницу да нису сва кретања мелодијског тона подједнако релевантна (као, на пример, кретање тона на претцентралном делу ИК). Под термином „тонални акценат“ крију се руски термини „фразовое или мелодическое ударение“ [Оде 2007: 241]. Слог на коме се реализује тонални акценат, у терминологији Ј. А. Бризгунове је, у ствари, центар интонационе конструкције. Јако је важно да наведемо и мисао С. Оде у вези с тим да реализације тоналног акцента врло ретко бивају идентичне; све реализације, пак, једног типа се перципирају као успешне имитације једна друге [Оде 2007: 242].

Фиксирану секвенцу (конфигурацију) тоналних акцената С. Оде назива **интонационим моделом** („интонационная модель“) [Оде 2007: 242–243]. Интонациони модел је паралела термину интонациона конструкција Ј. А. Бризгунове. Ми смо у дисертацији термин „модел“ користили у ширем смислу –

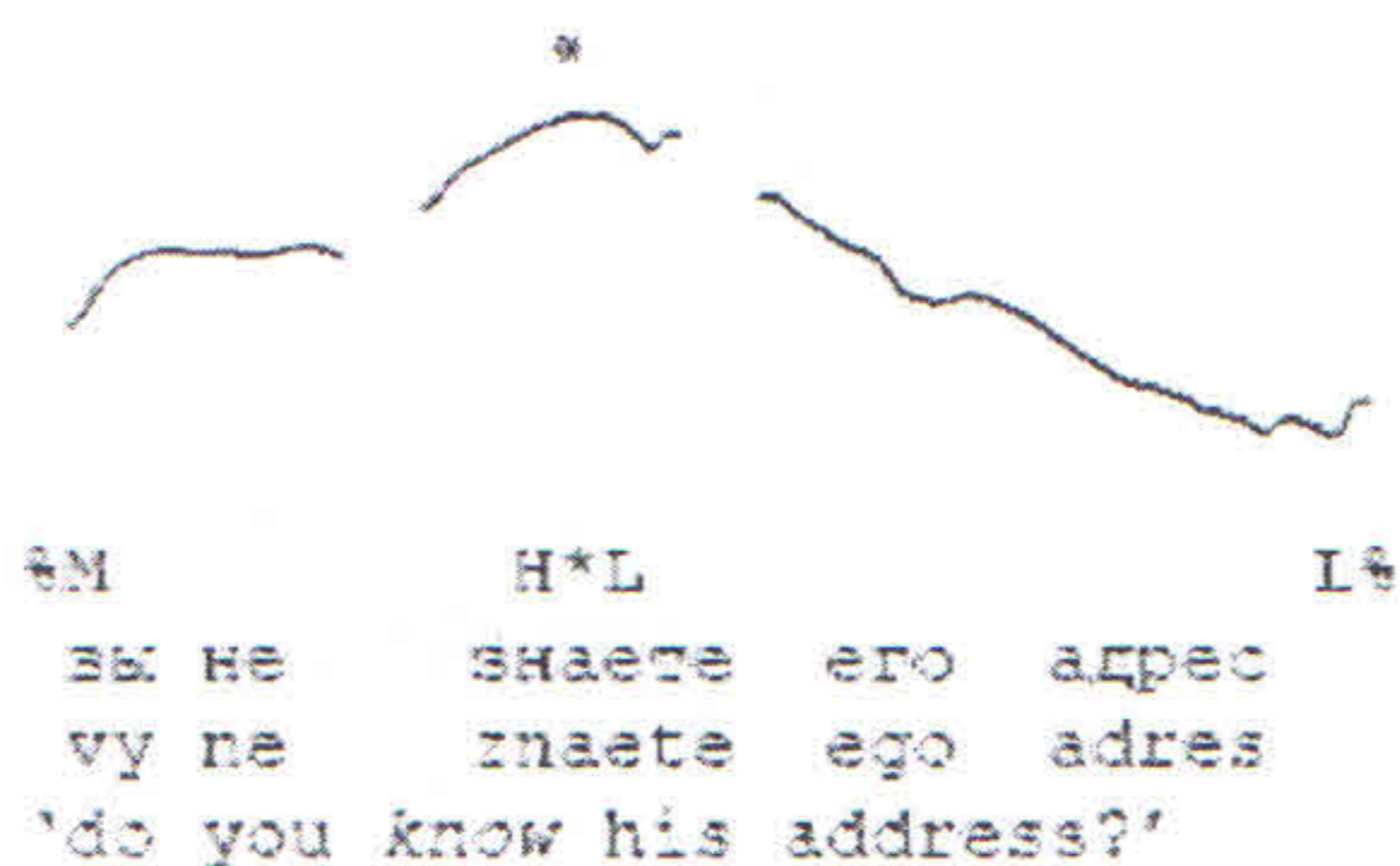
⁸⁰ Интернет страна <http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> [26. 9. 2012.]

⁸¹ Лингвисти аутосегменталне школе су дату транскрипцију развили за новогрчки језик. А. Арванити и М. Балтазани (Arvaniti, Baltazani) 1999 године (GRToBI – *Greek Tones and Break Indices*), транскрипцију енглеске интонације, ToBI (*Transcription of British Intonation*) развио је М. Е. Бекман (Beckman) 1997 године, а транскрипцију холандске интонације, ToDI (*Transcription of Dutch Intonation*) Ц. Гусенховен (Gussenhoven) са групом аутора, 1999 године. Према називима ToBI и ToDI за транскрипцију руске интонације одабран је назив *ТоРИ* (*ToRI*).

када смо говорили о различитим приступима класификацији интонације руског језика (модел Бризгунове, модел Касаткина, модел С. Оде, модел С. Кодзасова).

Симболи *ToPI*

Да бисмо поједноставили симболе, на примеру једног исказа ћемо их демонстрирати, а непосредно после и разјаснити.

Сл. 23. Реализација тоналног акцента H*L

[<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> Тональные акценты на дан 27. 09. 2012]

Дати исказ нам одлично показује кретање мелодијског тона, садржи сва три дела конструкције (служимо се терминологијом Ј. А. Бризгунове), а то су претцентрални, централни и постцентрални део. Тонална контура се црта изнад правописног текста, а симболи *ToPI* се пишу изнад [Оде 2007: 246].

Симбол %M означава почетно кретање тона у средњем регистру (M = енг. *middle*, *средњи*), док симбол L% означава завршно кретање тона у доњем регистру (L = енг. *low*, *низак*, *доњи*), односно сам симбол % указује на почетно кретање уколико се пише пред словом за ознаку регистра, док указује на завршно кретање уколико се пише после слова за ознаку регистра; коначно, симбол H*L означава тонални акценат, који обухвата две тонске висине: високи и ниски регистар (H = енг. *high*, *високи*). Звездицом (*) се означава место тоналног акцента.

Ево схематског приказа наведеног тоналног акцента.

Сл. 24. Интонационе контуре тоналног акцента НL***

[<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> Символы на дан 27. 09. 2012]

С. Оде издваја шест узлазних и седам силазних тоналних акцената [Оде 2007: 237]. Опис С. Оде је веома погодан за поређење интонација различитих језика, јер се оне могу уз помоћ малог броја симбола прилично тачно описати, бар у смислу поређења интонационих контура, што представља позитивну страну овог модела.

Међутим, симболи ТоРИ дозвољавају и различито значење одређеног симбола у различитим језицима, тако да симбол *H* у руском има различит фонетски акустички корелат у односу на исти симбол у холандском, јер је дијапазон између доњег и горњег регистра знатно мањи него у руском [Оде 2007: 246]. Друга слаба страна ове теорије је та што се увежбавају различита кретања тона (а нису сва једнако типична за руски језик). Другим речима, С. Оде не потенцира најфреквентнији тонални акценат руског језика, који је, уједно и најтежи за усвајање (представљен на сл. 24). Односно, интонационо градиво није распоређено према центрима, већ је дато линеарно на самом сајту (шест узлазних тоналних акцената и седам силазних са сличним бројем примера)⁸².

Комбинаторни модел С. В. Кодзасова (Комбинаторная модель фразовой просодии)

Руски интонолог С. В. Кодзасов сматра да су сви модели који руску интонацију своде на ограничени број интонационих конструкција редуccionистички. Када је радио на комбинаторном моделу руске интонације, циљ С. В. Кодзасова био је да измени представе о руској интонацији, показавши велики инвентар прозодијских средстава и броја комбинација које се реално користе у руском језику. Својим комбинаторним моделом, како каже, сам С. В.

⁸² Многе термине и симболе смо из описа у дисертацији изоставили, представљајући само основне.

Кодзасов није представио сав инвентар, нити све могуће комбинације [Кодзасов 2009а: 7]. С. С. Хромов дати аспект проучавања интонације руског језика назива нормативним⁸³, док сва три претходна модела, према терминологији С. С. Хромова, припадају системско-структурном или фонолошком аспекту [Хромов 2011: 165]. Модел С. В. Кодзасова претежно је аналитички усмерен [Князев, Пожарицкая 2005: 136].

Свој задатак С. В. Кодзасов види у „откривању елементарних прозодијских компоненти и законитости њиховог комбиновања“ [Кодзасов 2009б: 14]. Описују се сви слојеви прозодије (динамички, квантитативни, фонациони и артикулациони), иако се највише пажње поклања тону [Кодзасов 2009б: 14].

Терминологија

С. В. Кодзасов прави разлику између локалне и интегралне употребе прозодије. Локална употреба прозодије тиче се слога (подразумева, на пример, пад тона на акцентованом вокалском гласу, динамички акценат на првом слогу...). Дату употребу С. В. Кодзасов назива „акцентима“ („акценты“). Интегрална употреба везана је за „прозодијске блокове“. Интегралној употреби припада деклинација⁸⁴ на ритмичкој групи, појачана гласноћа фразе, спор темпо групе [Кодзасов 2009б: 14].

Нови термин који С. В. Кодзасов уводи у прозодијска истраживања јесте „мора“, која представља минималну прозодијску јединицу. Комбинација високог равног и силазног тона унутар истог акцентованог вокалног гласа посматра се јединица од „две море“ („двуморовость“, „двуморовый“) [Кодзасов 2009б: 14].

Тонална својства и њихове комбинације

Акценти унутар истог слога

Када говори о тоналним својствима и њиховим комбинацијама, С. В. Кодзасов разликује узлазни (/) и силазни (\) тон, а такође и раван тон (-). Раван тон најчешће улази у тонални комплекс који садржи две море: узлазан и раван високи

⁸³ Дати аспект ћемо укратко представити. Пошто је реч о нормативном аспекту – он не може бити од велике користи у настави руске интонације, али поједини његови транскрипциони симболи могу бити од велике користи.

⁸⁴ деклинација = силазно кретање тона

(/-); раван ниски тон и узлазан (-/); силазан и раван ниски (\-); раван високи и силазан (-\)) [Кодзасов 2009б: 17]. Навешћемо само неколико примера како бисмо илустровали тоналне акценте: Они посетили *Росто-ов* (/ -), *Переясла-авль* (/ -), *Су-уздаль* (/ -), *Влади-мир* (/ -)... Дата фигура карактеристична је за незавршени независни низ. Или, на пример, фигура (\-) карактеристична је за оцену у коју нисмо сигурни: – *Сколько их там? Да штук во-осемь* (\-). [Кодзасов 2009б: 17]

Постоје и две комбинације које дају два основна тона (силазни и узлазни): ∨ (силазно узлазни акценат) и ^ (узлазно-силазни) [Кодзасов 2009б: 18]. – *А кто тебе помагает? – Жена-а* (∨). *Она у меня все умеет.* Или: – *Кто же это сделал? – Петя.* – *Ах Пе-етя* (^). (с изразом чуђења) [Кодзасов 2009б: 18]⁸⁵.

Комбинације међу слоговима

Комбинација --\ се често среће као одговор на специјална питања (ИК-1). – *Когда он приезжает? – В понедельник* (--\).

Комбинација тоналних акцената у речи

Исказ који има две фонетске синтагме (од којих прву обликује ИК-3, а другу ИК-1, уколико се послужимо терминологијом Ј. А. Бризгунове) С. В. Кодзасов представља на следећи начин:

– *Иванова решила задачу.* – *Баринова* (/--) *тоже* (--\) *решила* [Кодзасов 2009б: 20].

С. В. Кодзасов, осим тоналних комбинација разликује (и бележи) и остале тонске особине: размештање тоналног кретања у слогу⁸⁶, о нивоима и интервалима („уровни и интервалы“), затим о фонационим карактеристикама и њиховим комбинацијама, као и о фонационим⁸⁷ компонентама акцената, интензитету, квантитету и артикулацији [Кодзасов 2009б: 23–32].

⁸⁵ Кодзасов објашњава да је дати узлазно-силазни акценат широко распрострањен у говору телевизијских спикера. Он се користи као „својеврсна реторичка завршница саопштења («обратите пажњу»)“ ...– *Следующая встреча состоится в Гаване* (^). Овај покрет тона се широко користи и у рекламама: – *Звоните нам! Телефон сто сорок один, сорок, сорок два* (^). [Кодзасов 2009б: 18].

⁸⁶ О овоме је, донекле, било речо када смо говорили о разлици између ИК-1 и ИК-2 у тајмингу (стр. 56 дисертације).

⁸⁷ Под фонацијама С. В. Кодзасов подразумева различите квалитете гласа, одређене стањем гласних жица („скрипучий голос“, „придыхательный голос“).

Фундаментално-научни, нормативни и аналитички модел С. В. Кодзасова врло детаљно описује наведене компоненте интонације и даје модел описа сваког детаља руске интонације. С. В. Кодзасов види и потребу да се у научном опису одступи од „инвентара“ руске интонације, односно фонолошког модела. Идеја је да се понуди опис пуног „сета“ минималних интонационих знакова (интонема), који треба да буду „језгро“ интонационог речника – аналогног речнику морфема, које би имале сегментне оквире [Кодзасов 2009в: 54]. Када говори о свакој од компонената појединачно, С. В. Кодзасов користи прилично сложен систем транскрипције који је јасан, али само када се о једној компоненти ради (или само о кретању тону, само о интензитету, само о фонацијама). Готово да не можемо да замислимо (а С. В. Кодзасов ово и не ради) да би се све компоненте могле обележити у једном истом исказу. Дати модел нам не може у својој свеукупности служити у настави прозодије, али поједини моменти нам могу помоћи да се лакше објасне и разумеју конкретни детаљи у кретању тона на различитим деловима конструкције (као кретања \vee или \wedge , или $--/$, $--\backslash$).

ГЛАВА II

ПРОЗОДИЈА РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ.

Тешкоће у овладавању и поступци за превазилажење. Лингводидактички
аспект

ПРИЛАЗИ НАСТАВИ ПРОЗОДИЈЕ У ОКВИРУ НАСТАВЕ ФОНЕТИКЕ

Када говоримо о настави фонетике уопште (која обухвата и наставу прозодије), уочавамо постојање двају приступа, који се називају „прилазом одоздо“ и „прилазом одозго“.

Прилаз одоздо (од сегментног ка прозодијском, супрасегментном)

Прилазом одоздо назвали смо прилаз који настави фонетике приступа од сегментних јединица и средстава, којима се тек накнадно приписују супрасегментна средства. Можемо рећи да је, иако и данас веома заступљен, ово ипак „старији приступ“, јер старија методичка литература најчешће од гласова приступа настави фонетике. Назнаке за овакав приступ нашли смо још код Л. В. Шчербе и С. И. Бернштејна. Шчерба у свом уџбенику *Фонетика франзуског језика* пише да прва година треба да прође у поставци гласова и гласовних група, а затим и у правилној ритмизацији и интонацији најједноставнијих исказа⁸⁸ [Шчерба 1963⁷: 5–6]. Слично је и код С. И. Бернштејна, који сматра да пре свега треба усвојити „артикулациону базу руског језика, све, без изузетка, гласове, дужину вокалских гласова и акцентуацију речи“. Усвајање, пак, акцентуационо-интонационих норми, по Бернштејну, може бити остављено за каснији период [Бернштейн 1975: 47]⁸⁹. Врло напредним нам се, стога, чини, схватање Петра Митропана, који каже да се „гласови не дају изоловано, већ у краткој реченици најпростије конструкције, из које се издвајају речи, а из речи – слогови и гласови“ [Митропан 1946: 11]. Овакво схватање као да наговештава тај приступ „одозго“. И Бертил Малмберг наглашава важност интонације и даје објашњење зашто се запостављала настава прозодије, тиме што „окривљује“ фонетску транскрипцију, која није подразумевала прозодијске елементе и закључује: „То нам дјеломично

⁸⁸ Л. В. Шчерба је још 1937. године, иако с прилазом од сегментног ка супрасегментном, наставу прозодије укључио у фонетски минимум.

⁸⁹ И овај рад је први пут објављен 1937. године.

објашњава чињеницу да су, у традиционалној школској фонетици, самогласници и сугласници увек заузимали више мјеста од прозодијских елемената (интонације, нагласка, итд.)“ [Malmberg 1995: 107]⁹⁰. Међутим, и седамдесетих година прошлог века било је аутора који су сматрали да наставу интонације никако не треба укључити у фонетски минимум, већ је треба или заступити у оквиру наставе синтаксе или је дати потпуно одвојено у односу на остатак фонетског материјала [Виноградов 1970: 58]. Интересантно је да В. А. Виноградов препознаје приоритет акцента као супрасегментног средства и каже да „у структури фонетског минимума информација о лексичком акценту мора да претходи свом осталом садржају“ [Виноградов 1970: 60]. В. А. Виноградов с једне стране препознаје доминантност акцента у односу на гласове, док не препознаје доминантност интонације у односу на исказ. И у некој новијој методичкој литератури заступљен је овакав приступ, у ком настава фонетике почиње од гласа, као минималне фонетске јединице слога и речи. [Костомаров, Митрофанова 1984³: 55]. Има аутора, као што је Е. И. Пасов, који сматрају да је дати прилаз дубоко погрешан, јер противречи „реалној структури и механизмима изговорних активности“ [Пасов 1989: 162].

Сматрамо да један од разлога овом „приступу одоздо“ лежи и у традиционалној подели (чију терминологију прихватимо и у дисертацији користимо, мада је, вероватно треба редефинисати и нивое изједначити) на сегментни и супрасегментни ниво и на схватање акцента и интонације као нечега што се „додаје“ сегменту. Па се тако почиње од сегмента (гласа), коме се придодаје супрасегментна карактеристика. Овакав приступ има упориште и у томе да се сегмент (глас) може издвојити, изоловано посматрати, о његовим средствима (особинама) се може говорити само у оквиру једног изолованог гласа. Сам сегмент и његове особине представљају „материју“, „супстанцу“. Када се бавимо сегментима, можемо се, да бисмо усавршили изговор конкретног сегмента, оријентисати, на пример, на „опипљиве моменте артикулације“ [Кончаревић 1997⁹¹: 3; Московкин, Капитонова 2005: 112]: можемо да

⁹⁰ Превод првог издања Малмбергове *Фонетике* из 1954. године.

⁹¹ Читав чланак Ксеније Кончаревић посвећен је сегментном нивоу (иако се говори о постављању артикулационе базе), у којој, када се ради о карактеристикама руске артикулационе базе, преовлађује прозодијски ниво [видети Князев, Пожарицкая 2005:144; Князев, Пожарицкая 2011: 189–190, као и стране 95–96 дисертације].

контролишемо кретање говорних органа и места артикулације говорних органа. Акценат и интонација нису материјални, припадају сфери апстрактног фонетског нивоа. Овде треба тражити праве разлоге за приступ одоздо; фонетска транскрипција, просто, много лакше представља материјалну јединицу⁹².

Врло је, стога, важно, развити једноставан начин бележења кретања интонационог тона и доследно га примењивати у настави прозодије, управо у оквиру фонетске транскрипције. Ово и Н. Д. Светозарова сматра за важан конкретан задатак истраживања интонације у вези с наставом руског језика [Светозарова 1982: 8]. Уколико се вратимо на наставу фонетике у српској говорној средини, можемо закључити да у њој преовладава управо *прилаз одоздо*.

***Прилаз одозго*⁹³ (од прозодијског, супрасегментног ка сегментном)**

Прилазом одозго назвали смо супротан прилаз, којим се полази од прозодијских јединица (фонетска синтагма, исказ) и средстава (акценат, интонација) и иде ка сегментним јединицама и средствима. Већ су одавно и наши лингвисти тврдили да су супрасегментна (прозодијска) средства оно што доминира језиком и да настава треба да почне од њих [видети Hodek 1965, Šimunović 1977]. Руски методичар Ј. И. Пасов, такође подвлачи да је интонација у говору „најважнија и да преноси оно најважније што човек жели да каже“ [Пасов 1988: 131]. Још недавно се, како вели С. В. Кодзасов, прозодија посматрала као не баш најнеопходнија допуна сегментној фонетици, али да се данас, релативна тежина сегментних и прозодијских истраживања у светској фонетици, мења у корист последњих [Кодзасов 2009б: 7]. Дати прилаз сматрамо оправданијим у односу на приступ одоздо.

⁹² Додали бисмо и то да и саме научне фонетике руског језика овакав прилаз прећутно одобравају: коју год фонетику да отворимо – видећемо да ће две трећине или три четвртине материјала бити посвећено сегментном нивоу, док ће само трећина или четвртина бити посвећена прозодијском нивоу. У неким фонетикама део о интонацији и изостаје [Акишина, Барановская 1990].

⁹³ Ово је превод термина „путь сверху“ [Светозарова 1982: 12]; „top down“, „нисходящее восприятие“ [Николаева 1996: 6]. Одатле смо извели и термин „приступ одоздо“, мада и њега на руском и енглеском језику налазимо код Т. М. Николајеве: „bottom up“, „снизу“ [Николаева 1996: 6].

Обострани прилаз (од прозодијског ка сегментном ка прозодијском)

Једини прилаз који је, по нашем мишљењу, потпуно исправан, јесте дати прилаз, који ћемо га даље у дисертацији називати, „*обостраним прилазом*“. Овај прилаз препознаје и признаје доминантну улогу супрасегментних јединица и средстава, јер сегмент по себи у говору не постоји, он постоји у фонетској речи, синтагми, односно у исказу, а по потреби се може изоловати (сегментирати). Уколико узмемо за пример акценат као супрасегментно средство, врло лако можемо видети његову доминацију у односу на сегментна средства. Узећемо за пример реч *велосипед*: први вокалски глас који се налази у другом степену редукције је глас [ь], односно глас „и према э“ („и склонный к э“) у другом степену редукције. Други вокалски глас је [а], резултат читања слова „о“ у првом степену редукције. Коначно, акценатован је глас [•э], има затворен почетак артикулације, јер се налази после меког сугласничког гласа. Дата слика редукованих вокалских гласова и пуног вокалског гласа била би потпуно другачија да је акценат на другом месту у речи. Који конкретан вокалски сегмент ће бити у конкретној речи употребљен – несумњиво зависи од његовог полагаја у односу на акценатовани вокалски глас. С друге стране, изговор конкретног акценатованог гласа [•э] са затвореним почетком артикулације, а не [э] – директно зависи од претходног сегмента, који је мек, односно палатализован. Да претходни сегмент није палатализован, не бисмо имали конкретну реализацију вокалског гласа [•э]. Услов за коректан изговор оваквог неједнородног вокалског гласа јесте коректан изговор сегмента који му претходи. На примеру само једне речи можемо видети узајамну зависност сегментних од супрасегментних средстава, њихову спиралну испрелетаност. Исправно пише Михо Скљаров да је „усвајање нових гласова неодвојиво од усвајања ритма, интонације и акцента“ [Skjarov 1972: 174].

По нашем мишљењу, наставу фонетике, фонетског материјала, требало би започети исказом, кратким, једноставним, брижљиво одабрати сегменте који ће у њега ући. Исказ не треба бирати према сегментима (као што се у уџбеницима често среће), већ према смислу који се уклапа у одређену тему, направити мини-дијалог, додатно ускладити сегментну „тежину“. Треба поћи од познатог ка непознатом, од једноставног ка компликованом, али у сваком тренутку давати „комплетну“, прозодијско-сегментну слику.

Да бисмо остали доследни обостраном прилазу, у дисертацији смо, анализирајући одабрани уџбенички корпус, увек полазили од наставе фонетског материјала уопште, дајући квантитативну, квалитативну и фреквенцијску анализу свих фонетских јединица и средстава. Овим смо остваривали дубљи увид у цео фонетски материјал: прозодијске јединице и средства смо посматрали на квантитативном, квалитативном и фреквенцијском фону сегментних јединица и средстава и обрнуто, а све заједно – на фону укупног фонетског материјала, чиме смо стекли шири увид у квантитет, квалитет и учесталост презентованог прозодијског материјала и уоквирили слику о настави прозодије у српској говорној средини.

Тешкоће у овладавању прозодијом руског језика у српској говорној средини. Општи поглед

Сви сегменти језика (па и прозодијски ниво) се најбоље усвајају када постоје побројане конкретне тешкоће, односно, када дати фонетски курс није општег типа (рус. „усредненный“), тј. курс који је вођен општим тешкоћама фонетике руског језика ученика разних националности, већ је двојезични („двуязычный“). О овоме пише и Н. А. Федјанина, која сматра да обим фонетског материјала треба, пре свега, да укључује оно што за ученике конкретне националности и нивоа учења представља типичне тешкоће у руском језику с једне стране [Федянина 1983: 171], док је, с друге стране, дата компонента фонетског материјала представља важну карику, односно, важну фонетску појаву руског језика [Рожкова 1964; Рожкова 1967: 22].

Да би говорници српског језика што боље овладали прозодијским основама руског језика, веома је важно дати преглед ових типичних тешкоћа (на конкретним примерима) и предложити поступке за њихово превазилажење. Преглед свих тешкоћа ћемо дати почев од акцентуацијских јединица и средстава, преко интонационих јединица и средстава. Овај преглед заснован је на контрастивној анализи конкретних прозодијских јединица и средстава двају језика, што јесте добар основ за анализу реалних грешака. Л. З. Мазина сматра да се рационална методика наставе интонације једино може поставити уколико је извршена контрастивна анализа језика који се изучава и матерњег језика [Мазина

1985: 24]. Ипак, наша сопствена запажања, којима смо одредили конкретан предмет контрастивне анализе, заснивају се и на типичним грешкама ученика и студената, до којих смо дошли методом посматрања, која није егзактна. Све представља добар основ за даља експериментална (акустичка) истраживања српског и руског језика (више о односу контрастивне анализе и анализе реалних грешака Н. А. Љубимова [Љубимова 2012: 14–15]).

Када смо говорили о тешкоћама и поступцима за њихово превазилажење, увек смо имали у виду почетне позиције говорника српског језика који учи руски, тако да смо, именујући поступке, свесни да су они ограничени на усвајање прозодијских навика руског језика и артикулационе базе руског језика с аспекта прозодијских навика и артикулационе базе српског језика. Због тога сматрамо да сами поступци и њихови називи немају ширу методичку употребу и значај, већ су ограничени на учење руског језика у српској говорној средини.

ТЕШКОЋЕ У ОВЛАДАВАЊУ АКЦЕНТУАЦИЈОМ⁹⁴ И ПОСТУПЦИ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Овладавање прозодијским језгром

Тешкоће у усвајању руског квантитативно-квалитативног акцента у односу на српски мелодијски акценат у вези су с тешкоћама у усвајању прозодијског језгра, које обухвата акценатовани и први предакцентовани слог, маркантно се издваја у односу на остале слоге у руском језику, што у српском није случај. Кратка станка после првог предакцентованог слога пред акценатованим једноставно се може постићи продужавањем трајања предакцентованог гласа, што би се могло у фонетској транскрипцији означити на следећи начин: после првог предакцентованог слога пишемо усправну испрекидану линију: молоко [мъла^акó], додајемо још један вокалски глас који је истог квалитета као предакцентовани глас у горњем десном углу, чиме означавамо ову малу „растегнутост“ гласа из прве предакцентоване позиције.

⁹⁴ Како пише Г. М. Богомазов „успети у томе да акценатовани слог буде најдужи, најнапрегнутији и најјаснији по артикулацији у поређењу с осталим слоговима – није лак задатак за странца који тек овладава руским изговором.“ [Богомазов 1975: 117].

Дати поступак назваћемо „поступком кратке станке уз продужење трајања артикулације предакцентованог вокалског гласа“.

Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [ы]

Вокалски глас [ы] увек следи после тврдог консонантског гласа, тако да говорници српског језика, после изговореног тврдог консонантског гласа, врло често изговарају српско [и]. Д. Мирић ово објашњава навикама „перцептивне базе“ српског језика, која „сугерише тврдоћу као довољну за дистинкцију оба гласа у слогу“ [Мирић 19886: 32]. Ова тешкоћа се може превазићи адекватним вежбама, које извиру из методичког поступка који се назива „**ослонац на гласове-пратиоце**“ (рус. „**звуки-помощники**“ или „**звуки спутники**“). Гласови који помажу правилном изговору гласа [ы] су задњонепчани [к] или [г] и образују се слогови: *кы, зы*. После изговора задњонепчаног сугласничког гласа језик се налази у идеалном положају за изговор [ы]: напушта задње непце, налази се високо, довољно је напрегнут, само се минимално помера унапред и изговор гласа [ы] се лако постиже. О овој позицији је писала и Н. А. Љубимова [Љубимова 1977: 172], с тим што је за њу примарна била позиција у слогу пред задњонепчанима, а затим после њих⁹⁵. У слог се, затим, додају гласови који нису задњонепчани, док глас [к] остаје: *кфы, кбы...* Коначно, глас [к] се испушта и остају слогови који у руском језику реално постоје: *бы, фы*.

Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [а]

Вокалски глас [а] се традиционално класификује као глас средњег реда. Његова стварна фонетска позиција је ближа задњем реду, тако да и за артикулацију датог гласа можемо користити за помоћ у изговору задњонепчане гласове [к] и [г] и образовати слокове *ка, га*; треба указати ученицима и на то да фонациона струја треба да буде усмерена на предње непце, а не на усни отвор (као код адекватног српског гласа)⁹⁶. И дати поступак је, у ствари, поступак „**ослонца на гласове-пратиоце**“.

⁹⁵ Показало се да русисти-почетници врло лако усвајају артикулацију [ы] управо у слоговима *кы, зы*.

⁹⁶ Говорници српског језика врше, најчешће, супституцију вокалских гласова руског језика – гласовима свог матерњег језика, полазећи од своје артикулационе и перцептивне базе. Стога на самом почетку наставе треба указивати на дате разлике, које се прво примају на слух (перцепција,

Овладавање изговором руског акцентованог вокалског гласа [ó]

Вокалски глас [ó] је у руском језику неједнородан глас, који у почетку трајања свог изговора има призвук гласа [y], што се може представити [ʷó]. Од самог почетка ученицима треба на ову разлику скретати пажњу, упућујући их да усне поставе у положај за изговор гласа [y], а онда, уместо датог гласа изговоре глас [o], чиме релативно лако постижу неједнородност овог руског гласа. Елемент страног акцента код руских изворних говорника који уче српски језик, огледа се, између осталог, и код изговора српског гласа [o]. Усне се, по аутоматизму, превише истурују и заобљавају.

Дати поступак назваћемо поступком „ослонца на артикулацију замишљеног гласа“.

Овладавање изговором неједнородних акцентованих вокалских гласова после или пре меких сугласничких гласова

Неједнородни вокалски гласови [ʰa], ([aʰ] или [ʰaʰ]), [ʰэ], ([эʰ] или [ʰэʰ]), [ʰo], ([oʰ] или [ʰoʰ]) и [ʰy], ([yʰ] или [ʰyʰ]) су специфични по својој дифтонгоидности, односно полифтонгоидности. У највећем степену неједнородност изговора „карактеристична је за гласове [ʰa, ʰo, ʰe]“, док највећи проблем често „не представља изговор самогласничких гласова, већ претходних меких сугласничких гласова“⁹⁷[Брызгунова 1963: 25]. Најчешћа грешка код изворних говорника српског језика се огледа у томе што у конкретној речи с неједнородним вокалским гласом, уместо прелазног елемента који смо означили као [ʰa] чује глас [j] са претходним тврдим сугласничким гласом, на пример: [бје]лѝй, [мја]гкѝй. Ову појаву приметила је још Наталија Радошевић [Радошевић 1965: 60].

Интересантан (мада не сасвим прецизан) начин за превазилажење тешкоћа у изговору предложио је Михо Скљаров: „Када кажем ‘е-ест’, отварам уста као да

развија се перцептивна база), па се потом и репродукују (артикулација, развија се артикулациона база); стога, да би ученици и студенти овладали артикулацијом руских гласова, они морају усвојити руску артикулациону базу. О артикулационој бази руског језика и највећим тешкоћама за говорнике српског језика биће речи на странама 94–97 дисертације.

⁹⁷ Ова тврдња оправдава и наш назив меких сугласничких гласова и њихово обавезно укључивање у наставу прозодије руског језика у српској говорној средини: они су кључно сегментно средство за правилан изговор акцентованог вокалског гласа.

изговарам ‘а’, а када кажем ‘е-есть’, отварам уста као да изговарам ‘и’“ [Skljarov 1972: 75]. Скљаров препознаје отвореност рекурзије у првом примеру, с тим што његово објашњење није довољно прецизно: уста се отварају као за [и] преко [э] до [а]. Уколико бисмо преформулисали дати исказ и вокалски глас [а] ставили у позицију крајњег апстрактног елемента који се не изговара, али се рекурзија отвара према њему – добили бисмо добро методичко упутство за увежбавање неједнородности било ког гласа; у другом случају уста отварају за [и] преко [э] и поново затварају према [и]. Ово продужавање, односно „фиксирање артикулације“, које подразумева продужетак њиховог изговора за три до пет секунди, које треба да обухвати све ове прелазне елементе, познато је као један од методичких поступака усвајања артикулације [Кончаревић 1997: 3]. Можда би прецизније било, будући да се ради о вокалским гласовима⁹⁸, дати поступак назвати поступком „**продужавања трајања затворене артикулације с отварањем на крају**“ (на пример [ʰа]), поступком „**продужавања трајања затворене артикулације**“ (на пример [ʰаʰ]) или „**продужавања трајања отворене артикулације са затварањем на крају**“ (на пример [аʰ]).

Да би се правилно изговорио један неједнородан вокалски глас неопходно је правилно изговорити претходни мек сугласнички глас. Стога увежбавање изговора меких сугласничких гласова представља кључну навику која доприноси правилној артикулацији неједнородних вокалских гласова.

Овладавање местом акцента у фонетској речи у ширем смислу⁹⁹

Овладавање изговором редукованих вокалских гласова

Усвајање изговора редукованих вокалских гласова руског језика представља велику тешкоћу за све странце, не само за говорнике српског језика, јер редукција као појава одсуствује у већини европских језика [Балыхина 2010: 75]. Дата појава се најбоље усваја применом **аналитичко-имитативног метода**, који се огледа у имитацији спикера (понављању речи после спикера за време трајање паузе на звучном снимку), с тим што је ученицима објашњено до какве

⁹⁸ Фиксирање артикулације је везано више за сугласничке гласове који имају препреку, па се артикулација и може фиксирати.

⁹⁹ Под местом акцента у ширем смислу подразумеваћемо све тешкоће које „извиру“ из његовог конкретног места: изговор редукованих вокалских гласова, ритмику фонетске речи, целовитост фонетске речи (када су у структуру фонетске речи укључене проклитике или енклитике).

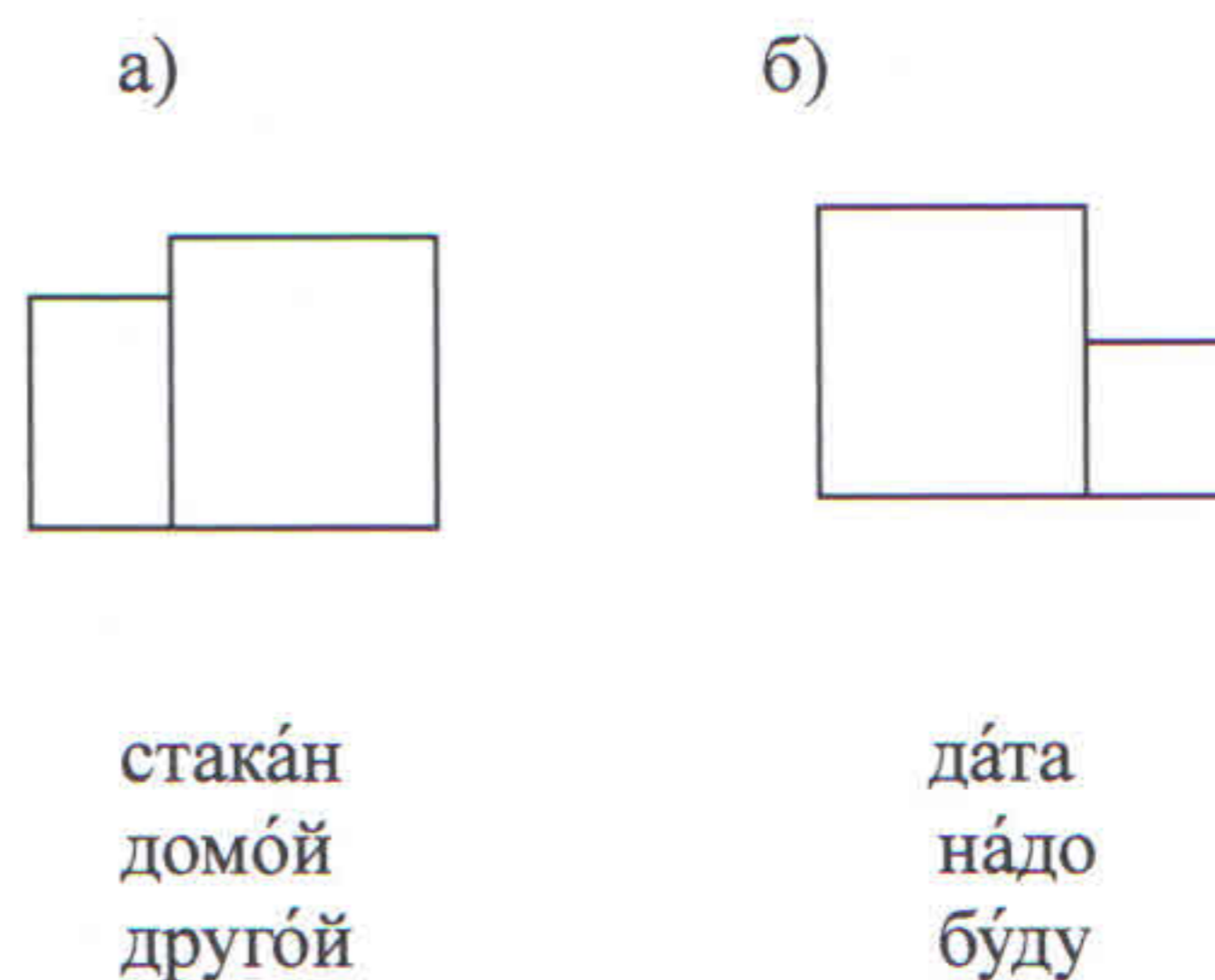
промене долази у руском језику приликом читања конкретне речи у односу на њен графички лик и објашњавају се основни артикулациони моменти изговора конкретног редукованог гласа¹⁰⁰ (положај језика, усана...).

Овладавање ритмиком фонетске речи (сменом акцентованог и неакцентованих слогова)

Ритмика руске речи представља још једну велику тешкоћу при учењу руског језика. Н. Е. Луцка у вези с ритмиком руске речи пише да је то једна „најпостојанијих одлика страног акцента“ у руском језику. [Луцкая 1983: 35].

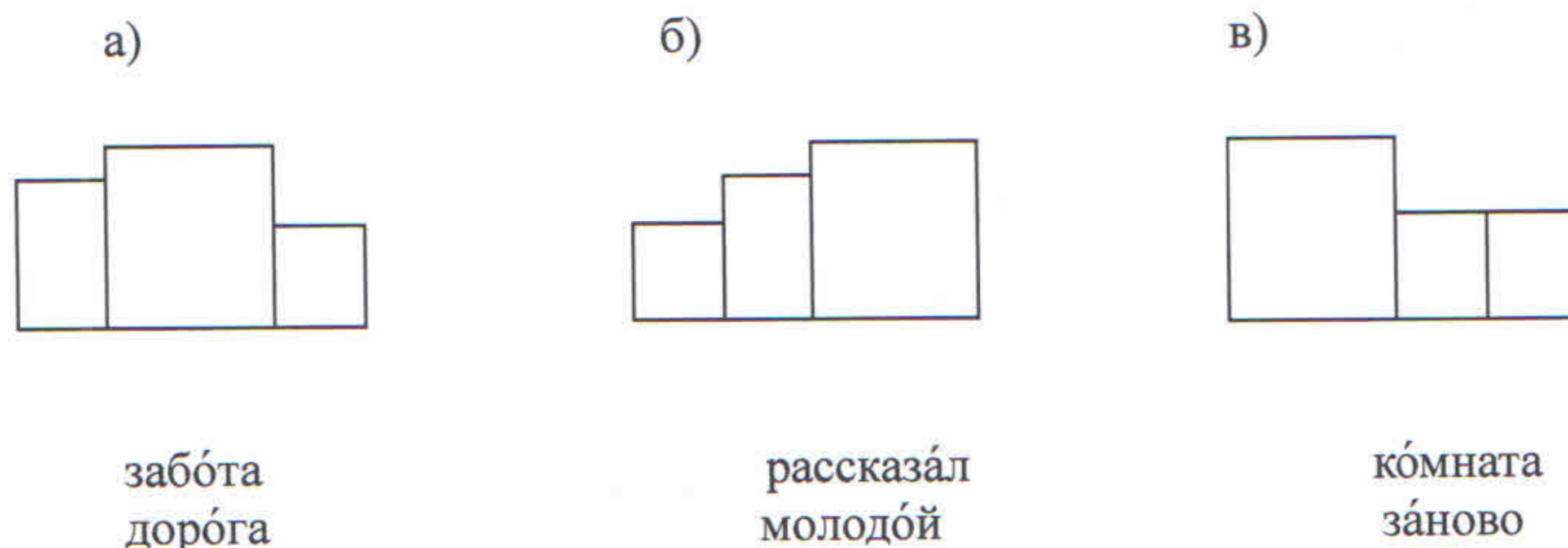
Ритмика руске фонетске речи увежбава се најчешће преко ритмичких модела, које први пут предлаже Ј. А. Бризгунова [Брызгунова 1969: 13]. Ј. А. Бризгунова предлаже моделе: та, тата (дома), тата (дома), татата (мастера), татата (Наташа), татата (мастера) [Брызгунова 1969: 14] за почетно учење руског као страног.. На почетку учења руског језика неопходно је увежбавати моделе једносложних, двосложних и тросложних речи.

Моделирање речи се у првом концентру може се и визуелно представити. Врло практичну схему (помоћу које можемо пратити и степен редукције вокалских гласова и ритмичку структуру речи) предлаже Д. М. Антонова.

Сл. 25. Схема двосложних ритмичких модела: а) с акцентом на првом слогу и б) с акцентом на другом слогу [Антонова 1988: 26]

¹⁰⁰ Дати метод се заснива, пре свега, на принципу свесности. „<...> ученици претходно морају знати и разумети како и шта конкретно треба урадити како би се правилно артикулисао глас, а затим га изговорити.“ [Раичевић 2007: 111]

Сл. 26. Схема тросложних ритмичких модела: а) с акцентом на другом слогу и б) с акцентом на трећем слогу в) с акцентом на првом слогу [Антонова 1988: 26]

Дате схеме величином поља одлично приказују квантитативни однос између акцентованог и редукованих гласова. Врло су погодне за почетно учење руског језика. После сваке лекције, наставник издваја кључне речи (оне које треба да уђу у активни речник ученика), и бележи их испод сличних схема. Ученици речи преписују у посебне свеске у којима се налазе спискови речи испод сваке схеме. Дати поступак можемо назвати „поступком ритмичког моделирања речи.“¹⁰¹

Овладавање целовитошћу фонетске речи

Почетна настава читања у морала би обухватити садржај термина фонетска реч, како би се избегле почетне грешке у читању, односно прављење паузе на местима на којима паузу не би требало правити, као и акцентоване речи које немају акценат. Луком би требало повезивати клитике с акцентованим речима у свим кратким текстовима у првом концентру, директно у правописном тексту, на пример: *за мной, из дома, не было*. С друге стране, сматрамо да је неопходно акцентовати сваку акцентогену реч, било да је она једносложна или вишесложна, јер вокалске гласове појединих акцентогених речи ученици (па и студенти) у почетним фазама наставе читања редукују, као на пример: *мой брат [мај-брат]*. Уколико би писало *мой брат* – остало би мање простора за потенцијалну

¹⁰¹ Овај поступак назива се и „тататирање“ (рус. тататирование) [Леонтьев 1988: 66].

грешку¹⁰². Или, за пример можемо узети стих из Пушкинове песме у коме је погрешно професор руског језика, читајући песму ученицима: *То робостью, то ревностью томим*, прочитавши као [та-р'объс'т'ју / та-р'евнъс'т'ју]. Односно, без акцента (али повезане луком с наредном речју) би требало да остану само клитике. Пример оваквог бележења налазимо и код Р. И. Аванесова: „*На друго́й де́нь ве́сть о пожа́ре разнесла́сь по все́му околотку́* – може се установити да у датој реченици има седам самосталних речи, јер је у њој седам акцената“ [Аванесов 1974: 80]. Када бисмо додали и лукове оваквом исказу – *на друго́й, о пожа́ре, по все́му* – грешке при читању, бар када се увежбава целовитост фонетске речи која садржи проклитике или енклитике, би се значајно смањиле.

Дате поступке назваћемо **поступком „интеграције фонетске речи (графичким и звуковним)“**, као и **поступком „нужне акцентуације сваке акцентогене речи“**.

Овладавање местом акцента у фонетској речи у ужем смислу¹⁰³

У вези с местом акцента у речи писали смо на странама 18–20 дисертације. Још једном ћемо се вратити датој проблематици с аспекта тешкоћа овладавања местом акцента. Да би била правилно научена, једна реч мора бити научена с исправним местом акцента (имамо у виду превасходно „звучни отисак“ речи).

¹⁰² О томе да ли уопште треба писати знаке за акценат у тексту уџбеника има различитих мишљења. Негативно мишљење о бележењу акцента исказују Е. Елснер [Эльснер 1974] и В. Грожан [Грожан 1976], сматрајући да су знаци за акценат не само бескорисни, већ у одређеној мери и штетни, те аутори препоручују ослањање на аудитивно памћење ученика. Ми сматрамо да је акцентовање речи у писаном тексту не само неопходно, већ предлажемо и бележење акцената једносложних речи: прво, учење сваког језика доминантно је везано за писани текст (осим оралног периода), о чему смо говорили; друго, умети тачно прочитати реч с обележеним акцентом или умети тачно обележити место акцента на тачно изговореној фонетској речи представља вештину коју треба развијати, сасвим различиту од вештине имитације речи и ослањања на аудитивно памћење од самог почетка; тек у каснијим фазама учења, на пример, у седмом и осмом разреду треба изоставити место акцента на речима које су имале велику фреквенцију у текстовима; треће, сама ортоепија и ортоепски речници се увек ослањају на писани текст, па и сама правила читања, која Р. Ф. Касаткина и М. Л. Каленчук називају фонетским законима [Касаткина, Каленчук 2001²:7] изводе се из односа читања према писању, усменог текста према писаном, бележећи транскрипционим знацима само „ортоепска правила“, односно оне финесе које не можемо знати, пошто смо савладали правила читања и које траже избор одређеног изговора од неколико могућих; четврто, човек најбоље памти оно што уради (око 90%), па тек онда оно што види (око 50%) и чује (тек око 10%) [Раичевић 2006:63] – а прочитавши конкретну реч с обележеним акцентом или да графички обележи акцентовани глас – ученик и види и ради (и чује – уколико само бележи акценат).

¹⁰³ Под местом акцента у ужем смислу подразумеваћемо тешкоће у овладавању местом акцента конкретне фонетске речи, као и тешкоће у овладавању покретним акцентом најфреквентнијих речи.

Писање нам овде чини ослонац, јер графички можемо означити место акцента изнад написане речи.

У прописивању програмских садржаја у вези с местом акцента најбоље је руководити се нестандартним приступом класификације места акцента (странице 36–38 дисертације), који нуди мањи број табела и једноставније груписање у односу на стандардни приступ.

У оквиру датог приступа неопходно је развити **поступак „позитивног примера“**: „Там на неведомых дорожках | Следы невиданных зверей; | Избушка там на курьих ножках | Стоит без окон, без дверей. | [Резниченко: Словарь ударений русского языка 2010: 430]“ као и **поступак „карикатура за боље памћење“**: „нећете направити грешку у акцентовању ако се при промени речи *окно́* будете мисаоно оријентисали на реч *стекло́*“: мн. *окна–стёкла, окон–стёкол* и т. д.“ [Резниченко: Словарь ударений русского языка 2010: 430]. Називе оба поступка први пут је дефинисала и употребила И. Л. Резниченко.

Када имамо у виду поменуте поступке, можемо закључити да је врло тешко пронаћи адекватне примере за илустрацију, који би ученику били прихватљиви. Учење стихова који су организовани у одређеном ритму, када грешка у месту акцента потпуно ремети стопу, веома је корисно за увежбавање места акцента. Стихове није увек неопходно учити напамет, већ је потребно понављати их већи број пута, како би се усвојила ритмика речи, ритам стопе, а самим тим и место акцента у конкретном облику речи. При одабиру оваквих стихова морамо водити рачуна о томе да место акцента осталих речи није, због риме, померено. Стихове с помереним местима акцента у школској настави треба избегавати. О овоме је, када се ради о учењу текстова песама за певање, писао А. Тарасјев [Тарасјев 2007: 201], који, такође, препоручује избегавање оваквих речи и текстова у настави руског језика.

Када се ради о груписању речи у вези с местом акцента, најсврхисходније је груписати именице по родовима (мушки, женски и средњи род), почињати увежбавање места акцента од речи које имају постојан акценат (само најчесталије именице), прећи на именице које имају прелаз акцента у одређеним облицима, употребивши све у минималним контекстима [Шутова 2009, Науменко 2012]. У сваку лекцију би требало да буде „уткано“ увежбавање места акцента

одређеног „критичног“ облика именица, који се у њој обрађује, на пример: генитив једнине и номинатив множине именица женског рода, или локатив једнине на –у именица мушког рода.

Место акцента у настави прозоције

Будући да се о месту акцента које је неминовно повезано с морфологијом речи може говорити тек када се обраде сви основни граматички садржаји, тачно место акцента не би требало да буде основни исход основношколске наставе, иако предлажемо његово увежбавање од самих почетака учења руског језика. Исход основношколске наставе у вези с местом акцента руске речи би, по нашем мишљењу, требало да буде а) апсолутно савладавање ритмичких модела руске речи, б) формирање умења бележења места акцента у речи која се прима на слух с једне стране и в) правилно читање речи с обележним акцентом, с друге.

Вежбе класификације речи у одређени модел требало би давати од самог почетка наставе руског језика, у овире обраде одређене морфолошке категорије (облика речи, који се, према новој методици наставе, обрађују према учесталости употребе у говору): када усвоје ритмику руске речи, ученици могу пратити и кретања места акцента у парадигмама речи. Прве вежбе би морале бити рецептивне – ученици сами проналазе модел и уписују реч; продуктивне вежбе би следиле у старијим разредима (седмом и осмом), када би ученици у конкретном исказу правилно употребљавали одређени облик (вежбе супституције).

Да би ученици могли да савладају место акцента у руској речи – њему се мора придавати континуирана пажња у настави од њеног самог почетка. Ипак, усвајање одређеног броја акцентуацијских опозиција (покретног акента) не мора бити крајњи исход основношколске наставе.

Због великих тешкоћа које настава места акцента собом носи, аутори уџбеника би морали брижљиво одмераваати сваку реч коју употребе, поготово у петом и шестом разреду. Требало би а) избегавати ритмичке моделе дуже од тросложних; б) избегавати речи које су проблематичне у погледу места акцента, а не спадају у лексички минимум.

У прилог томе да у уџбеницима само по изузетку треба употребљавати ритмичке моделе дуже од тросложних, говори и истраживање Л. В. Златоустове,

која је утврдила да 80% покривености текста руског језика чини шест типова структура (1/1¹⁰⁴, 2/1¹⁰⁵, 2/2¹⁰⁶, 3/1, 3/2, 3/3) [у Потапова, Потапов 2012: 175–176].

ТЕШКОЋЕ У ОВЛАДАВАЊУ ИНТОНАЦИЈОМ И ПОСТУПЦИ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Импресионистички описи руске интонације

Импресионистички описи руске интонације пружају дубљи увид у конкретне тешкоће које собом носи руска интонација, а самим и тим настава која јој је посвећена.

Импресионистички описи руске интонације најчешће произилазе из поређења с интонацијом неких европских језика (или неког од европских језика у односу на руски језик). Навешћемо најинтересантније описе (који су, иако су настали на основу импресија – врло тачни, јер су их давали врхунски лингвисти). Л. В. Шчерба у *Фонетици француског језика* бележи да „Руси певају далеко више од Француза“ и да говорницима руског језика треба указивати на то да француски треба да говоре што је могуће равније. Отуда се Русима говор Француза чини као „монотono певање“ [Шчерба 1963⁷: 120–121]. В. И. Беспалова, поредећи руску и чешку интонацију, долази до закључка да „Чеси перципирају руски миран говор као нервозан, узбуђен или подсмешљив“ [Беспалова 1989: 42]. Говорницима руског, пак, руски с чешким акцентом „ствара утисак монотоније и растегнутости“ [Оливериус 1974: 66]. О томе како руску интонацију говорници српског језика који уче руски доживљавају врло емоционално, много емоционалније у односу на српску, писала је и Н. Радошевић [Радошевић 1965: 19–20, 173].

При поређењу руске интонације с италијанском, М. В. Володина наводи „одсуство наглих падова тона у италијанским интонационим конструкцијама“ као највећу разлику у односу на италијански језик [Володина 1981: 90].

Ево шта о руској интонацији каже Т. М. Николаева, сумирајући све речено у погледу руске интонације: „Его [русского языка – *Ј. Г.*] интонационные фигуры

¹⁰⁴ једносложна фонетска акцентована реч

¹⁰⁵ двосложна фонетска реч с акцентованим првим слогом

¹⁰⁶ двосложна фонетска реч с акцентованим другим слогом

отличаются широтой диапазона, временным размахом, яркостью выделения ударных (ни один славянский язык в этом отношении с русским не сопоставим) <...> По мнению многих зарубежных интонологов, нейтральные русские интонационные фигуры воспринимаются как эмоционально насыщенные – именно благодаря своему размаху“ [Николаева 2002:74].

Да би курс наставе фонетике уопште, па и прозодије, био у највећој могућој мери сврсисходан, морају се, поред тешкоћа које се односе на говорнике било код језика (тешкоће општег типа), узети у обзир и тешкоће које се односе на изворне говорнике српског језика.

Овладавање основним моделом исказивања упитности

Тешкоћа у овладавању исказивањем упитности у руском и српском језику проистиче из различитих основних модела исказивања упитности: у руском језику доминира питање без упитне речи, док у српском језику доминирају питања с лексичким показатељем упитности (када правимо паралелу с упитним исказима без упитне речи – то је, онда, најчешће речца *ли*). *На улице холодно? Да ли је напољу холодно? Је л' напољу холодно?*

Ову тешкоћу најједноставније је превазићи тиме што се ученицима нуди велики број мини-дијалога, засићених питањима општег типа у руском језику. И вежбе превођења (са српског на руски и обрнуто) у којима би полазни или циљни исказ био исказ без упитне речи могу бити од велике користи у усвајању исказивања упитности. Ова тешкоћа много је мања и најлакше се усваја у односу на наредне две тешкоће. Дата два постука назвали бисмо „**поступком засићења текста типичним исказима**“ и „**поступком посредовања**“.

Овладавање дијапазоном руског упитног испаза без упитне речи

Тешкоћа у овладавању дијапазоном кретања мелодијског тона присутна је управо у исказу без упитне речи, у ком се користи читав дијапазон гласа говорника. Српски језик не познаје овакве успоне и падове кретања мелодијског тона. Н. Е. Лузикова у свом магистарском истраживању, у ком је учествовало двадесет српских студената, констатује да „при реализацији ИК-3 српски

студенти праве недовољан скок на самогласнику центра и повишавају тон на крају фразе“ [Лузикова 2011: 20]¹⁰⁷.

Дијапазон ИК-3 представља тешкоћу за говорнике велике већине језика и ареала, о чему смо писали на странама 57 дисертације (фуснота ⁶⁷). О овоме сведочи и С. Куосманен, када пише о изворним говорницима финског језика који уче руски [Куосманен 2007: 306].

Како савладати ову тешкоћу и овладати дијапазоном ИК-3? Предложили бисмо да савладавање ИК-3 почне следећим поступком: носилац поступка је упитни исказ без упитне речи, који чини само једна реч са сва три дела интонационе конструкције (другим речима, три слога с акцентом на средњем слогу), као на пример *Наташа?*¹⁰⁸ Јако је важно пажњу обратити на однос претцентралног и постцентралног дела: мелодијски тон обавезно мора бити нижи на постцентралном делу у односу на претцентрални. Исказ се, потом, шири у оквиру претцентралног и постцентралног дела, али тако да у почетном учењу претцентрални и постцентрални део буду и краћи од 7 ± 2 ¹⁰⁹ слога по фонетској синтагми. Коначно, обавезно се увежбавају и „непотпуни“ искази (којима недостаје претцентрални и/или постцентрални део). Све би требало да буде уоквирено минималним контекстом. На пример: *Кто это? Наташа? Нет. Это*

¹⁰⁷ После експерименталног истраживања у ком су учествовали студенти из Мађарске и Србије и квантитативне и квалитативне анализе грешака које су чинили једни и други студенти, Н. Е. Лузикова закључује да је интонациони систем мађарског језика ближи интонационом систему руског језика [Лузикова 2011: 21]. Сродност српског и руског језика (словенски језици, заједнички предак) се у интонацији као прозодијском средству не исказује.

¹⁰⁸ Јако је важно да ово питање не буде питање без одговора, односно, без контекста. Важно је да све што се у настави ради – има ужи контекст, или смисао. А како каже М. М. Бахтин: „Смислом ја називам одговоре на питања. Оно што ни на какво питање не одговара – лишено је смисла“ [у Вийјард 2002: 97]. Овде је нешто друкчије – питања остају без одговора, али и ово, по нашем мишљењу, оставља утисак активности која је лишена смисла, незаокружена. Не би требало давати само низ упитних исказа, како се увежбава интонација у приручницима. Креће се од једносложних речи које чине исказ (само централни део конструкције), затим се додаје постцентрални део конструкције, а касније и претцентрални, по моделу који је прописала Ј. А. Бризгунова [In: Одинцова 2008: 176–177]. Завршавамо низом дужих упитних исказа која имају сва три дела конструкције.

¹⁰⁹ Ово је оптимална дужина фонетске синтагме, о чему смо већ писали на страни 46 дисертације. [Скорикова 1982]. Део исказа који садржи „од 5 до 9 слогова можемо сматрати јаким позицијом за прозодијско функционисање синтагме.“ Мањи број слогова од 5 слогова или већи од 9 – представљају слабе позиције за издвајање фонетских синтагми [Потапова, Потапов 2012: 186]. Дужина фонетских синтагми у нашим уџбеницима у великој мери превазилази оптималан број слогова, те искази и текстови због овога постају „троми“, непогодни за манипулацију. Неопходно је ову чињеницу имати у виду када се адаптирају текстови за уџбенике основних и средњих школа (осим текстова који су дати за домаћу лектуру). Све што долази у обзир за обраду на часу, морало би се уклапати у модел 7 ± 2 , односно 5–9 слогова.

Маша. Касније се могу давати само полазне речи, од којих ученици, према моделу, праве кратке дијалоге. Дајемо пример за наведени модел дијалога: Светлана – Соня: *Кто это? Светлана? Нет. Это Соня*; или сметана – простокваша. *Что вы будете? Сметану? Нет. Простоквашу*. Дати поступак назваћемо „поступком ширења исказа“ и „поступком моделирања“.

Овладавање а) правилном сегментацијом исказа и б) правилним кретањем мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми двосинтагматских и вишесинтагматских исказа

О различитом месту паузе (различитој сегментацији) у српском и руском говорили смо на странама 44–46 дисертације, као и о кретању мелодијског тона (стр. 60–62), предложивши да се типично кретање мелодијског тона у српском језику, које је слично кретању тона код ИК-4, а могуће у унутрашњој фонетској синтагми, потпуно изостави.

Правилна сегментација исказа представља огромну тешкоћу за изворне говорнике различитих језика. За странце овладавање сегментацијом представља „једну од најтежих категорија говора“ [Лебедева 1975: 28].

Како дате тешкоће превазићи? На материјалу текста који се обрађује у одређеној лекцији треба одабрати више исказа и увежбавати место паузе. Одабрани искази не би требало да буду дужи од двосинтагматских, што у српском језику врло често може одговарати једносинагматском исказу. Ево предлога једног поступка (који демонстрирамо на конкретном исказу *Первая встреча / состоялась в трамвае.* \). Дата вежба је преузета од Н. Е. Луцке [Луцкая 1983: 39], али је модификована у складу с потребама говорника српског језика. Центар вежбе чини реч *встреча*, коју ширимо с леве стране (атрибутом) и с десне стране (предикатом и прилошком одредбом за место), модификујући исказ од обавештајног преко упитног, па до унутрашње фонетске синтагме двосинтагматског исказа. *Встреча.* \ *Первая встреча.* \ *Встреча состоялась.* \ *Состоялась в трамвае.* \ *Первая встреча?/ Первая встреча / состоялась в трамвае.* \ Када треба да изговоре унутрашњу фонетску синтагму с покретом тона који је једнак упитном исказу без упитне речи – ученике треба увек да упутимо на то да непосредно пре овога дату синтагму изговоре као самосталан упитни

исказ¹¹⁰. На овај начин их учимо да имају интонациони образац питања без упитне речи – на који ће надовезати још једну синтагму.

Неопходно је у вези са сваким конкретним текстом који се обрађује изабрати типичне исказе који представљају тешкоћу у вези с сегментацијом и кретањем тона и на сваком часу одвојити време за сличне вежбе. На овај начин би се прозодијски (интонациони) ниво прожео са лексичким и дате вежбе, иако дате на изолованим исказима, не би биле лишене контекста, па самим тим ни смисла.

Дате поступке назваћемо „поступком модификације исказа“ и „поступком ослоња на типичан исказ“.

Овладавање прозодијским јединицама и средствима руског језика кроз призму артикулационе базе руског језика

Тешкоће у овладавању изговором једног језика у целини лакше се превазилазе уколико се овлада специфичностима артикулационе базе руског језика. Шта је сама артикулациона база? Како овладати артикулационом базом? Артикулациона база најједноставније се дефинише као „скуп устаљених говорних навика“, или „свеукупност изговорних тенденција“ [Ахманова 1960: 55] матерњих говорника једног језика. Иако неки аутору сматрају да описи артикулационе базе остају више на нивоу импресија [Кодзасов 2001: 313], данас су, ипак, конкретне особености артикулационе базе руског језика дефинисане. Још је Ј. А. Брызгунова [Брызгунова 1963] говорила о конкретним карактеристикама артикулационе базе руског језика, проширивши сам појам артикулационе базе, не посматрајући артикулациону базу само у „односу на одређене еталоне гласова и артикулационе покрете, већ и у односу на читаву гласовну организацију речи, синтагме и фразе“ [Логинова 2004: 14]. Неке од

¹¹⁰ Покрет тона исказа без упитне речи и унутрашње фонетске синтагме није идентичан: већи је пад постцентралног дела упитног исказа него унутрашње фонетске синтагме, како смо писали у вези с интонационим моделом С. Оде на страни 60, фуснота ⁶⁹. [Оде 2007: 243]. Међутим, дате нијансе не утичу на могући ослонац на исказ без упитне речи, када се увежбава унутрашња фонетска синтагма. Како пише М. В. Панов „Да проверимо да се обе фразе [упитна без упитне речи и унутрашња фонетска синтагма пред запетом – *Ж. Г.*] изговарају истом интонацијом, можемо на следећи начин: снимимо на траку обе реченице, па у другој (*Ты с ним разговаривал, а я ещё нет*) одсечемо почетни део – до запете – и уместо њега „прилепимо“ упитну реченицу. Затим саслушамо. Испоставиће се да реченица (која се састоји од две налепљене фразе) звучи природно; значи, упитна реченица је интонационо идентична с делом реченице пред запетом“ [Панов 1999б: 85]. Овим смо се руководили преузимајући и модификујући модел Н. Е. Луцке.

особености, експлициране у уџбеницима С. В. Књазева и С. К. Пожарицке [Књазев, Пожарицкаја 2005: 144; Књазев, Пожарицкаја 189–190]¹¹¹.

Тешко је овладати у потпуности артикулационом базом било ког страног језика. Овладати артикулационом базом руског језика би, у ствари, значило научити руски језик без примеса страног акцента, што може бити постављено као циљ само на студијама русистике, али нисмо сигурни да може бити и остварено, поготово у домену прозодије. Међутим, да би се сама настава фонетског материјала исправно поставила, морали бисмо знати све (или бар оне познате) особености које формирају руску артикулационе базе и њен однос према српској, како бисмо правилно дефинисали опсег фонетског материјала у програмима, а затим, према њима, артикулисали и опсег и интензитет фонетског материјала у уџбеницима руског језика у српској говорној средини.

Од једанаест карактеристика руске артикулационе базе које су наведене у уџбеницима С. В. Књазева и С. К. Пожарицке, шест се директно дотичу прозодијских јединица и средстава. Управо се у овим сегментима разликују карактеристике артикулационе базе српског језика у односу на руски.

Како би се исправно формирале прозодијске навике и умења, морамо имати у виду следеће особености руске артикулационе базе у односу на српску:

- 1) постојање „палатализације“ као појаве у савременом руском језику; српски језик не познаје ову допунску артикулацију у синхронијском значењу¹¹², односно, не познаје опозиције палатализован / непалатализован сугласнички глас. Правилан изговор палатализованих гласова кључан је фактор за правилан изговор наредног акцентованог или неакцентованог вокалског гласа;

¹¹¹ Иако се под појмом артикулационе базе подразумева скуп устаљених говорних навика, ми сматрамо да је сам термин „артикулациона база“ потребно поновно дефинисати: није сама артикулациона база скуп устаљених навика изворних говорника неког језика, већ се услед устаљених говорних навика изворних говорника артикулациона база на одређени начин формира. Можда би најпрецизнија била дефиниција Ј. А. Брызгунове: „артикулациона база је систем рада говорног апарата“ [Брызгунова 1977³: 81], додали бисмо: који произилази из устаљених навика изговора гласова, ритмике речи и интонације.

¹¹² Под палатализацијом се подразумева да палатализован сугласнички глас, поред основне артикулације има и допунску, језичну артикулацију. Палатализација се огледа у покрету предњег и средњег дела језика према тврдом непцу. Будући да у руском језику има 15 палатализованих сугласничких гласова од 37, можемо закључити да се језик врло често креће према тврдом непцу. Овај покрет није својствен артикулационој бази српског језика, односно морамо усвојити нову навику.

- 2) постојање неједнородних вокалских акцентованих гласова, дифтонгоида и полифтонгоида у руском језику. Српски језик овакве гласове не познаје, стога говорник српског језика мора да усваја нове навике „отворености“, односно „затворености конкретних вокалских гласова“;
- 3) постојање специфичне ритмике речи. Артикулациона база српског језика није навикнута на ову специфичност;
- 4) постојање акценатског језгра, које обухвата акцентовани и први преакцентовани слог, које артикулациона база српског језика не познаје;
- 5) постојање узлазно-силазног мелодијског кретања тона с наглим узлазним покретом тона и почетком пада у оквиру истог вокалског гласа. Овакво кретање тона, типично за артикулациону базу руског језика, српски језик не познаје;
- 6) могућност брзог пребацивања (рус. „переключение“) с једног типа артикулације на други (меки сугласнички гласови могу да стоје поред тврдих гласова), или: „лакоћа прелаза с „режима“ палатализације на „режим“ непалатализације“, односно лакоћа алтернирања „тврдих“ и „меких“ слогова¹¹³ у оквиру исте речи“ [Корниенко 1995: 52]

Додали бисмо још две особености, које аутори нису убројали у скуп устаљених говорних навика, па самим тим ни у одлике руске артикулационе базе, које дати репертоар одлика руске артикулационе базе у односу на српску допуњују:

- 7) постојање квантитативне и квалитативне редукције неакцентованих вокалских гласова. Артикулациона база српског језика не познаје редукције вокалских гласова;
- 8) постојање великог броја реалних и психолошких пауза у оквиру исказа. Српски језик има потпуно различите навике сегментације, па смо руски језик назвали (по питању сегментације) језиком аналитичког типа, а српски – језиком синтетичког типа.

¹¹³ „Опозиција „тврдоћа“ – „мекоћа“ се реализује на целом слогу“ [Корниенко 1995: 52].

Особине које приближавају српску и руску артикулациону базу су: концентрисаност артикулација сугласничких гласова у усној дупљи (нема увуларних, фарингалних, епиглоталних и ларингалних гласова); чешће су дорсалне језичке артикулације у односу на апикално-алвеоларне; регресивно усмерене асимилације; велики вокалски простор (од предњег реда гласа [и] до задњег реда гласова [о] и [у]); постојање фонационих разлика по тону, одсуство фонационих разлика према напрегнутости и аспирацији; неизразитост слоговних граница.

ГЛАВА III.
НАСТАВА ПРОЗОДИЈЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ
СРЕДИНИ У СВЕТЛУ ОБОСТРАНОГ ПРИЛАЗА. Лингводидактички
аспекат

Прозодијски материјал и настава прозодије у уџбеницима руског језика у српској говорној средини

О настави прозодије руског језика у српској говорној средини судићемо према њеном месту у актуелним уџбеницима руског језика за основну школу и гимназију, као и средњу богословску школу. Наведене уџбенике поредили смо с неколико уџбеника, насталих 60-их и 70-их година у Србији у коауторству Петра Митропана (библиографија извора наведена је на странама 282–287 дисертације).

Закључке у вези с наставом прозодије руског језика у српској говорној средини (њеном квантитету, квалитету и учесталости) изводили смо на основу статуса прозодијских јединица и средстава у читавом фонетском материјалу. Стога смо у сваком од комплета анализирали читав фонетски материјал.

**УЦБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ РОДНИЧОК
(I–VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ
ШКОЛЕ)**

Први уцбенички комплет чијој смо анализи приступили је комплет под називом *Родничок*, аутора Људмиле Поповић и Јелене Гинић. Уцбенички комплет је намењен ученицима основне школе, обухвата период од првог до осмог разреда. Уцбеници су објављивани у периоду од 2003. до 2010. године.

Зашто смо се одлучили да пођемо од датог комплета? Прво, анализу корпуса смо започели од уцбеника за основну школу (која природно претходи средњој школи); друго, сматрали смо да ће фонетски и прозодијски материјал бити заступљенији у уцбеницима за основну школу, будући да су уцбеници за средње школе и гимназије намењени онима који су већ учили руски језик у основној школи, те ће самог фонетског материјала бити мање (будући да се фонетски материјал доминантно повезује за почетно учење); треће, дати уцбенички комплет нам је најпознатији, будући да смо један од његових аутора.

Специфичност уцбеничког комплета *Родничок*, као и његова разлика у односу на све остале уцбеничке комплете које смо анализирали јесте у томе што настава у прва два разреда припада такозваном „оралном“ или предбукварском периоду. Уцбеник и радна свеска за први и други разред су рађене као сликовнице, а сав материјал који прати уцбеник и сликовницу дат је у приручницима за наставнике и наснимљен је на аудио-диск.

Поред самог конкретног наставног материјала, приручници за наставнике упућују наставника у то како да га комбинује, на који начин да организује час, а садрже и бројна методичка упутства у вези са самом наставом. Нас је интересовао конкретан фонетски материјал, као и методичка упутства којима се он презентује, утврђује и обнавља, па су нам основни извори за ексцерпираније фонетског и прозодијског материјала у прва два разреда били управо приручници за наставнике.

Саме библиографске јединице уцбеника и приручника су наведене у библиографском делу који се односи на изворе (странице 282–287 дисертације), док смо, приступајући анализи, користили скраћенице.

Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала у уџбеничком комплету *Родничок*

Фонетски материјал смо ексцерпирани из уџбеника руског језика, како бисмо стекли увид у стање прозодијског материјала (и фонетског материјала уопште) у уџбеницима у Србији, а самим тим могли да говоримо и о настави прозодије руског језика у српској говорној средини.

Фонетски материјал ексцерпирани смо тако да добијемо резултате:

- 1) приближног удела (квантитета) фонетског материјала (израженог у минутима код приручника или процентима код уџбеника или радне свеске);
- 2) приближног квантитета (израженог у процентима) прозодијских средстава (акцентуације и интонације) у односу на целокупан фонетски материјал¹¹⁴;
- 3) приближног квантитета (израженог у процентима) сегментних јединица и средстава (гласова и њихових особина) у односу на целокупан фонетски материјал;
- 4) приближног квантитета (израженог у процентима) и квалитета теоријских објашњења појединих прозодијских јединица и средстава;
- 5) приближног квантитета (израженог у процентима) и квалитета вежби у вези с прозодијским јединицама и средствима;
- 6) приближног квантитета (израженог у процентима) и квалитета теоријских објашњења појединих сегментних јединица и средстава;
- 7) приближног квантитета (израженог у процентима) и квалитета вежби у вези са сегментним јединицама и средствима¹¹⁵;
- 8) статуса прозодијског материјала у уџбенику, који су аутори експлицирали (у предговору уџбеника или приручника за наставнике);
- 9) акцентованости уџбеника (да ли лексичке јединице имају графички знак за акценат);
- 10) непрецизности фонетског израза¹¹⁶;

¹¹⁴ Комплете Родничок 1–4 смо посматрали интегрално и редак прозодијски материјал нисмо поредили с укупним фонетским. Детаљнију анализу радили смо у комплетима *Родничок* 5–8.

¹¹⁵ На приближни удео фонетског материјала, било сегментног, било прозодијског (ставке 2)– 7)), указивали смо почев од комплета Родничок 5–8.

11) учесталост понављања појединих елемената фонетског материјала у читавом уџбеничком комплету.

Дате критеријуме смо укључивали у закључке у вези са презентацијом прозодијског материјала у уџбенику или уџбеничком комплету, посебно се осврнувши на однос између статуса прозодије, значаја који јој аутори придају у предговору и конкретне презентације датог материјала у уџбенику; презентовани фонетски материјал у уџбенику / уџбеничком комплету посматрали смо и у односу на стање методике наставе фонетике у Русији и Србији у периоду када су уџбеници излазили (и када је реч о уџбеницима Петра Митропана, који су старије генерације, када методика наставе фонетике и прозодије није била разрађена као 90-их година XX века и почетком XXI века); посматрали смо да ли је фонетски материјал самосталан или је „пратилац“ граматичких, лексичких објашњења или вежби, као и то да ли је везан само за „правила читања“, односно за сам почетак уџбеника (конципиран као уводно-фонетски курс) или је равномерно присутан у целом уџбенику (уџбеничком комплету), односно распоређен је у облику пратећег фонетског курса.

Квантитативна, квалитативна и фреквенцијска анализа. Фонетска доминанта (вођица)

Уџбенике смо анализирали на следећи начин: прво смо вршили **квантитативну анализу**, која нам је разоткривала удео фонетског материјала у целокупном материјалу уџбеника, показивала колико је места посвећено сегментним јединицама и средствима, колико прозодијским, колико је места посвећено теоријским објашњењима у вези са сегментним и прозодијским јединицама и средствима, а колико вежбама појединих јединица и средстава.

Потом смо вршили **квалитативну анализу**, дајући критичко-аналитичке коментаре у вези с квалитетом презентације и вежби фонетског материјала, као и предлоге за унапређење самих објашњења или вежби.

¹¹⁶ Непрецизност фонетског израза провлачи се кроз све уџбеничке комплете које смо анализирали. Она се не тиче непознавања материје од стране аутора: сви аутори су добро упућени у фонетски и прозодијски материјал који презентују. Упркос томе, дешава се да су фонетска објашњења у уџбеницима недовољно прецизна, двосмислена и да их тачно може протумачити само неко ко већ познаје оно о чему се говори. Овај јаз између непрецизности уџбеника и ученика који треба да разуме фонетске појаве, премошћује, наравно, наставник. Посебно смо, у оквиру квалитативне анализе, коментарисали оваква места.

Коначно смо, према уџбеничком комплету *Родничок*, шифровали сваки детаљ специјалног фонетског материјала који се презентује или увежбава у конкретној лекцији, назвавши га *фонетском (сегментном или прозодијском) доминантом* или *вођицом* (наш термин). Шифровање фонетских доминанти омогућило нам је **фреквенцијску анализу** (на нивоу целог уџбеничког комплета, не сваке лекције појединачно), која нам је показала које се фонетске јединице или средства у ком уџбеничком комплету најчешће понављају. Дата анализа пружила нам је материјал за обиље закључака разне врсте: зашто су одређене фонетске доминанте фреквентне, а друге не, да ли се фреквенција фонетских доминанти разликује између актуелних уџбеничких комплета, као и да ли има неке разлике између актуелних уџбеничких комплета и оних који су се користили седамдесетих година (на примеру уџбеника Петра Митропана), покушали да објаснимо зашто одређене, врло важне доминанте, потпуно изостају.

Фонетски материјал се, врло често, у оквиру одређене лекције, подразумева. Односно, када се чита текст или се обрађују стихови, аутори обично дају назнаку наставницима да обрађају пажњу на изговор и интонацију и исправљају ученике. Овакав материјал (који је секундарно фонетски) се најчешће именује као „неспецијални¹¹⁷“ фонетски материјал [Пасов 1989: 168].

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у комплету *Родничок*

У оквиру анализе сваке лекције појединачно уџбеничког комплета *Родничок*, поред сваке појединачне сегментне или прозодијске доминанте стоји шифра. Шифре за доминанте смо разрадили према комплету *Родничок*, а користили смо их и за остале анализиране уџбенике и уџбеничке комплете, допуњујући листу (уколико су постојале доминанте којих у комплету *Родничок* није било, нумеришући их првом наредном цифром).

Шифровање (нумерацију) смо вршили на следећи начин:

¹¹⁷ Ј. И. Пасов дати термин „неспецијални“ (рус. „неспециальный“) користи више у вези с вежбама које се тичу фонетског материјала. Ми ширимо дати термин са вежби (неспецијалних) на фонетски материјал уопште (и изводимо термин „неспецијални фонетски материјал“).

- 1) Број 1 на првом месту означава да доминанта припада сегментним јединицама или средствима; број 2 на првом месту значи да доминанта припада прозодијским јединицама или средствима;
- 2) Број 1 на другом месту (доминанта 1.1. и даље – 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3....) значи да сегментна доминанта припада тврдим сугласничким гласовима; број 2 на другом месту (доминанта 1.2. и даље – 1.2.1.1, 1.2.1.2, 1.2.1.3.....) значи да сегментна доминанта припада меким гласовима. Следи доминанта 1.3. која означава презентацију меких и тврдих парних сугласничких гласова, затим 1.4. – алтернације сугласничких гласова и 1.5. – звучни и беззвучни гласови.
- 3) Доминанта 2.1. тиче се прозодијског средства „акцента речи“, доминанта 2.2. – интонације исказа.
- 4) Следе конкретне доминанте које се појављују у комплету *Родничок*. Конкретне доминанте смо шифровали према редоследу појављивања, почев од комплета за пети разред.

1.0. СЕГМЕНТНЕ ДОМИНАНТЕ

1.1. Тврди сугласнички гласови:

1.1.1. Конкретни тврди сугласнички гласови:

1.1.1.1. Глас [р]

1.1.1.2. Глас [ш];

1.1.1.3. Глас [ж];

1.1.1.4. Глас [ц]:

1.1.1.4.1. Резултат читања слова *ц* (и у словним групама *цы* и *ци*);

1.1.1.4.2. Резултат читања словних група *тѣся* и *тѣся* [ц:];

1.1.1.5. Глас [в]:

1.1.1.5.1. Резултат читања *г* у словној групи *ого*.

1.1.2. Тврди гласови пред гласом [е] у речима страног порекла.

1.1.3. Дуги тврди сугласнички гласови;

- 1.2. Меки сугласнички гласови:
 - 1.2.1. Конкретни меки сугласнички гласови;
 - 1.2.1.1. Глас [л'];
 - 1.2.1.2. Глас [т'];
 - 1.2.1.3. Глас [д'];
 - 1.2.1.4. Глас [ч'];
 - 1.2.1.5. Глас [ш'];
 - 1.2.1.5.1. Резултат читања слова *ш*;
 - 1.2.1.5.2. Резултат читања словних група *сч*;
 - 1.2.1.6. Глас [ј]
 - 1.2.1.6.1. Резултат читања словне групе с «деоним» знаком;
 - 1.2.1.6.2. Резултат читања слова *я, е, ё, ю* у неприкривеном слогу;
 - 1.2.1.7. Глас [с']
 - 1.2.2. Дуги меки сугласнички гласови
 - 1.2.3. Мек глас чија је мекоћа обележена меким знаком
- 1.3. Меки и тврди парни сугласнички гласови
- 1.4. Алтернације сугласничких гласова
 - 1.4.1. Алтернације с нулом гласа
 - 1.4.1.1. Резултат читања словне групе *вств*;
 - 1.4.1.2. Резултат читања словне групе *здн*;
 - 1.4.1.3. Резултат читања словне групе *йст*;
 - 1.4.1.4. Резултат читања словне групе *стн*;
 - 1.4.1.5. Резултат читања словне групе *рдц*;
 - 1.4.1.6. Резултат читања словне групе *стл*;
 - 1.4.2. Алтернације звучних са безвучним сугласничким гласовима и обрнуто:
 - 1.4.2.1. Алтернација [д] са [т] (на крају речи и пред безвучним гласом);
 - 1.4.2.2. Алтернација [ж] са [ш] (на крају речи и пред безвучним гласом);

1.4.2.3. Алтернација [з] са [с] (на крају речи и пред безвучним гласом);

1.4.2.4. Алтернација [б] са [п] (на крају речи и пред безвучним гласом);

1.4.2.5. Алтернација [в] са [ф] (на крају речи и пред безвучним гласом);

1.5. Звучни и безвучни сугласнички гласови.

2.0. ПРОЗОДИЈСКЕ ДОМИНАНТЕ

2.1. Доминанте везане за прозодијско средство „акцент речи“:

2.1.1. Акцентовани вокалски гласови

2.1.1.1. Изговор акцентованог гласа [ы];

2.1.1.3. Изговор акцентованог гласа [э];

2.1.1.4. Изговор акцентованог гласа [у];

2.1.1.5. Изговор акцентованог гласа [о];

2.1.1.6. Изговор акцентованог гласа [и].

2.1.2. Неакцентовани (редуковани) вокалски гласови

2.1.2.1. Први степен редукције: читање слова *и, ы, у*

2.1.2.2. Први степен редукције: читање слова *а, о* после тврдиx сугласничких гласова

2.1.2.3. Први степен редукције: читање слова *а, е, я*; после меких сугласничких гласова

2.1.2.4. Други степен редукције: читање слова *и, ы, у*

2.1.2.5. Други степен редукције: читање слова *а, о*;

2.1.2.6. Други степен редукције: читање слова *а, е, я*.

2.2. Доминанте везане за прозодијско средство „интонација исказа“:

2.2.1. Једносинтагматски искази

2.2.1.1. Интонација обавештајних исказа;

2.2.1.2. Интонација упитних исказа с упитном речју (специальный вопрос);

2.2.1.3. Интонација упитних исказа без упитне речи (общий ворпос);

2.2.1.4. Интонација узвичних исказа;

2.2.2. Вишесинтагматски искази

2.2.2.1. Набрајање у унутрашњим фонетским синтагмама;

2.3. Акценатске целине

2.3.1. Фонетска реч.

РОДНИЧОК 1–4. Опште напомене

Приликом квантитативне анализе, све до четвртог разреда основне школе нисмо одвајали фонетски материјал који је дат у виду објашњења од фонетског материјала намењеног увежбавању фонетских појава, што смо чинили од петог разреда комплета *Родничок*, као и у осталим уџбеницима или уџбеничким комплетима. Сам материјал није конципиран тако да се могу одвојити објашњења од вежби, сегментни материјал од прозодијског, поготово у прва два разреда.

До приближног удела фонетског материјала у односу на остали материјал (лексички, граматички или комуникативни), долазили смо збрајајући приближни број минута предвиђен за увођење или увежбавање фонетског материјала, пошто је у самим приручницима приближна минутажа посвећена одређеној фонетској појави експлицирана¹¹⁸, одређивали њихов удео у односу на укупно време (на пример, 8 часова по 45 минута у оквиру једне лекције) и тако изводили просечну приближну минутажу фонетског материјала у односу на целокупни материјал уџбеника. Из просека смо изводили приближну минутажу која је предвиђена за фонетски материјал на сваком појединачном часу.

У уџбеницима и радним свескама, као и у осталим анализираним комплетима, до удела фонетског материјала у односу на укупан материјал уџбеника, долазили смо збрајајући фонетски материјал у свакој конкретној лекцији (по заступљености на одређеној страници), на пример: фонетски материјал заузима половину стране од, на пример, осам страна (0,5/8), или две трећине стране од осам страна (0,66/8). Број страна посвећен фонетском материјалу поредили смо са укупним бројем страна уџбеника и долазили смо до

¹¹⁸ Аутори не одређују тачно колико минута треба посветити одређеној наставној јединици, већ дају оквирну минутажу (на пример, „око 10 минута“).

приближног удела фонетског материјала у односу на целокупни материјал уџбеника.

Квантитативна анализа нам је показивала и колико је прозодијски материјал заступљен у односу на сегментни и обрнуто, као и колики удео укупног материјала уџбеника они чине.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 1*

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Будући да су у уџбенику и радној свесци *Родничок 1* заступљени само илустративни материјали (на основу којих се обрађује материјал уџбеника дат у приручнику за наставнике с упутствима, као и наснимљен на аудио-диск), једини извор који смо користили јесте приручник за наставнике.

Под фонетским материјалом подразумевали смо све што је на аудио-запис наснимљено с паузама (иако, понегде, нема експлицитних захтева којима се тражи да наставник води рачуна о изговору и интонацији). Руководили смо се мишљењем аутора да је „целокупан садржај снимка својеврсна фонетска вежба – у функцији формирања и стицања исправног изговора“ [Родничок 1: 21]. Стога смо, одиста, целокупан аудио-материјал (који је у највећој мери наснимљен с паузама), третирани као материјал којим се увежбава правилан изговор и интонација. Фонетски материјал смо посматрали интегрално: у оралном периоду учења није било сврхе делити фонетски материјал на фонетске јединице и средства, као и на сегментне и прозодијске јединице и средства¹¹⁹. Подела на објашњења и вежбе такође изостаје, будући да у самом приручнику објашњења у вези с конкретним фонетским материјалом изостају. Сав фонетски материјал је, у ствари, велика фонетска вежба и усваја се имитативно: слушају се и понављају кратки искази који садрже и сегментне и прозодијске јединице и средства.

Резултати квантитативне анализе комплета *Родничок 1* представљени су у следећој табели.

¹¹⁹ Када посматрамо уџбенике и приручнике с аспекта фонетског материјала, ауторима бисмо могли замерити то што нису експлицитно од првог часа давали упутства наставнику да води рачуна о изговору ученика, да обраћа пажњу на интонацију (искази су кратки, најчешће једносинтагматски, али постоје упитни искази без упитних речи, који су специфични у вези с изражавањем саме упитности у односу на српски језик и код којих се интонација разликује у односу на интонацију упитног исказа српског језика).

Табела 1. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику

Родничок 1.

1. лекција	2. лекција	3. лекција	4. лекција	5. лекција	6. лекција	7. лекција	8. лекција
≈ 50/360 ¹²⁰	≈50/360	≈56/360	≈60/360	≈50/360	≈50/360	≈50/360	≈60/360
≈ 14 %	≈ 14 %	≈16%	≈ 17%	≈ 14 %	≈ 14 %	≈ 14 %	≈ 17%,
≈ 6,3 мин ¹²¹ .	≈ 6,3 мин.	≈ 7,2 мин.	≈ 7,6 мин.	≈ 6,3 мин.	≈ 6,3 мин.	≈ 6,3 мин.	≈ 7,6 мин.

Како нам дата анализа показује, фонетски материјал је врло равномерно заступљен у свакој лекцији, а просечно време које му се посвећује на часу се креће од 6,3 до 7,6 минута, што чини око 15 % укупног времена, што представља добру меру за један „пратећи фонетски курс“, чији је интензитет константан од почетка до краја првог разреда основне школе.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Аутори придају велики значај фонетском материјалу у комплекту *Родничок 1*: „Аудио-снимак (120 минута наснимљеног материјала с паузама) садржи велики број рецитација и песмица, примерених најмлађем школском узрасту. Њихово меморисање такође је осмишљено понављањем стихова после спикера. На такав начин избегавају се грешке у изговору, јер песмице усвојене на почетној етапи учења језика остају у дуготрајној меморији не само као лексички материјал, већ и као „спремиште“ образаца изговора, граматичких структура и сл. Стога се на аудио-касети појављују и фонетске вежбе (мада је целокупан садржај снимка својеврсна фонетска вежба – у функцији формирања и стицања исправног изговора). <...> За сваки час у оквиру веће наставне јединице наснимљено је у просеку око два минута аудио-материјала (око 15 минута по лекцији), али наставник може (а у појединим случајевима и мора) да повећа период намење аудитивном усвајању градива понављањем појединих вежби¹²².“ [Родничок 1: 15]. „Меморисање песмица прати циљ увежбавања исправног изговора, зато приликом

¹²⁰ 50 минута посвећеног фонетском материјалу у првој лекцији од 360 минута предвиђених за обраду прве лекције (8 часова).

¹²¹ у просеку око 6,3 минута у оквиру сваког часа од 45 минута.

¹²² Пошто у оквиру разраде сваког часа аутори препоручују вишеструко (два или три пута) понављање појединих фонетских вежби – укупна минутажа у оквиру појединог часа превазилази минутажу наснимљеног аудио-материјала за конкретан час.

њихове презентације наставник мора да се ослони на аудио-снимак и инсистира на фонетски исправном изговору“ [Родничок 1: 19].

Орални период представља идеалан период за усвајање сегментног и прозодијског фонетског материјала. Будући да су неоптерећени правописом, наставник с ученицима на овом нивоу може много радити на изговору гласова у оквиру конкретних фонетских речи, као и на интонацији. Како пише Ј. И. Пасов, правилан изговор гласова није све: „најважнија је у говору интонација, јер управо она преноси оно главно што човек жели да каже“ [Пасов 1989: 161]. „Како у оралном периоду указати на кретње тона? Наставник треба да прави рукама покрете, који ће указати на кретање тона. Ученик прво слуша ћутке, покушавајући да ‘улови’ мелодију исказа, а онда понавља, пратећи покрете наставникових руку“ [Пасов 1989: 161].

Идеално би било да орални период постоји пре сваког описмењавања, поткрепљен елементима фонетске транскрипције. Док се деци на најмлађем узрасту не може понудити фонетска транскрипција – одрасле и ученике старијег узраста би одмах требало учити да бележе гласове фонетском транскрипцијом, да обележавају места пауза у исказу, пре усвајања графије и ортографије. После усвајања фонетских јединица и средстава требало би прећи на усвајање графичког система (и, наравно, ортографије).

Сматрамо да сегментна фонетска обележја треба усвајати у оквиру прозодијских јединица и обележја (која већ сама собом представљају лексичку и комуникативну базу уџбеника). На почетном нивоу учења језика неопходан је извештај број строго фонетских вежби (фонетских вежби у ужем смислу), чији би циљ био посматрање сегментних и прозодијских јединица и средства „кроз лупу“, чиме би ученици развијали навике о томе да треба да воде рачуна о свом изговору. Када су ученици још деца – њихова артикулациона база је еластична и они је лакше прилагођавају изговору различитих гласова, него одрасли појединци који почињу да уче страни језик. Можемо рећи да разбијање интонационих навика матерњег језика интонационим навикама страног језика код деце не задире у „домен личности¹²³“, као код одраслих. Ово мишљење бисмо поткрепили речима Г. Фулера који говори о одраслима и учењу језика: „Покушај

¹²³ О овоме је писала Н. Радошевић [Радошевић 1965: 19–29; 173].

да увијете своја уста око неког страног звука¹²⁴ или фразе може бити смешан, <...> и понижавајући. Мораћете да се помирите с губитком једног дела свога самопоштовања и своје бриге о поносу уколико стварно желите да напредујете [Fuler 2000:17]. „Мораћете да оставите на страну свој нормални осећај резервисаности и самосвести, и да, као дете, почнете да производите све могуће врсте чудних звукова“ [Fuler 2000:17, 19].

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

У оквиру прве лекције дате увежбавају се следеће фонетске доминанте: меки сугласнички гласови (1.2.¹²⁵); редуковани вокалски гласови (2.1.2.); вокалски глас [ы] (2.1.1.2.). Сав фонетски материјал дат је у оквиру исте фонетске вежбе¹²⁶ [Родничок 1: 64; 8. час].

Коментар

Први пут је у комплекту *Родничок 1* експлицитно, као самостални фонетски материјал, презентована фонетска вежба која обухвата сегментна и прозодијска обележја, односно доминанте. Прилично касно се експлицитно дају објашњења за изговор меких сугласничких гласова, будући да се речи с меким гласовима срећу већ на првом часу, чим се ученицима презентује комуникативна функција поздрављања: *Здравствуйте!* [т']. Коначно, методички поступци који су у непосредној вези с усвајањем артикулације гласа [ы]¹²⁷, па и меких сугласничких гласова – нису понуђени наставнику.

¹²⁴ Мисли се на глас, а не звук (ради се, вероватно, о непрецизности преводиоца).

¹²⁵ Број 1.2. представља шифру за сегментну фонетску доминанту „меки сугласнички гласови“. Дешифроване шифре појединих сегментних и прозодијских (супрасегментних доминанти) у комплекту *Родничок* представљене су на странама 103–105 дисертације.

¹²⁶ Први пут експлицитно дата фонетска вежба која обухвата сегментна и прозодијска обележја (мекоћу сугл. гласова, акценат – редуковане вокале) и изговор гласа [ы]. Прилично касно се експлицитно дају објашњења за изговор меких сугласничких гласова, будући да се речи с меким гласовима срећу већ на првом часу, чим се ученицима презентује комуникативна функција поздрављања: *Здравствуйте!* [т'].

¹²⁷ О датим поступцима више речи је било на страни 82 дисертације.

Друга лекција

У оквиру друге лекције експлицитно је дат само налог за понављање фонетских садржаја обрађених у првој лекцији (увежбавање меких сугласника (1.2.), редукованих вокала (2.1.2.) и вокалског гласа [ы] (2.1.1.2.)).

Трећа лекција

Трећа лекција доноси обнављање изговора меких сугласничких гласова, редукованих вокалских гласова и [ы]; поменуте доминанте се проширују новим лексичким материјалом који је њима засићен: првобитно увежбавање на материјалу кратких стихова песмице *Кому ты, кому вы, ...* додају се стихови *Я на дереве сижу, во все стороны гляжу* и редуковани вокалски гласови после меких сугласничких гласова. У приручнику је дата упрошћена фонетска транскрипција (1.2., 2.1.2., 2.1.1.2.). Пошто се ради о оралном курсу, сматрамо да је ученицима важно обратити пажњу на то да се после меких сугласничких гласова махом изговара кратак вокалски глас [и]: *гляжу́, сижу́, дереве.*

Четврта лекција

Увежбавање истих фонетских доминанти у оквиру четврте лекције: обнављање изговора меких сугласника, редукованих вокала и вокалског гласа [ы] на материјалу познатих песмица; вежба се укупан фонетски материјал – вежбама понављања, учењем песмица напамет (1.2., 2.1.2., 2.1.1.2.).

Пета лекција

У петој лекцији нема обнављања нити једне фонетске доминанте, нити посебно презентованог фонетског материјала; када се дају методичка упутства у вези с рецитовањем песама, даје се и упутство у вези с правилним изговором (обраћање пажње на изговор гласова).

Шеста лекција

У оквиру шесте лекције обнавља се изговора меких сугласничких гласова, редукованих вокалских гласова и гласа [ы] на познатом материјалу стихова;

вежба се укупан фонетски материјал имитативним вежбама (понављање за спикером), учењем песмица напамет (1.2., 2.1.2., 2.1.1.2.)

Седма и осма лекција

У оквиру седме и осме лекције се увежбава укупан фонетски материјал имитативним вежбама (понављањем за спикером), учењем песмица напамет. (1.2., 2.1.2., 2.1.1.2.)

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 1*

- 1) Фонетски материјал у уџбенику *Родничок 1* (орални метод учења) никада се не даје изоловано од лексичког и граматичког материјала. Концепт аудио-снимка (који је наснимљен с паузама за време којих ученици понављају за спикерима) развија код ученика перцептивну и артикулациону базу, ослањајући се, махом, на имитативни метод. Кратка објашњења појединих методичких поступака у вези с изговором одређених гласова или интонацијом, не би била вишак у приручнику (поступак засићења аудио-материјала типичним исказима, поступак посредовања, поступак ослоња на гласове-пратиоце, видети стране 82–94 дисертације).
- 2) На датом нивоу учења језика разумљива је доминација имитативног метода: оно што приручнику недостаје јесу аналитичка и методичка објашњења која би наставнику помогла при објашњењу артикулације појединих гласова, а ученицима помогла усвајање гласова и интонације. У приручнику, такође, нема довољно експлицираних команди наставнику да води рачуна о изговору и исправља ученика уколико погреша (без обзира на саму чињеницу да се исправљање фонетских грешака подразумева).
- 3) Позитивна је „утканост“ фонетског материјала у лексички и граматички материјал, односно „утканост“ сегментних и прозодијских јединица и средстава у контекст, односно текст. Вежбе су стопроцентно имитативног типа.

- 4) Можемо истаћи и чињеницу да је фонетски материјал заступљен у целом уџбенику и да га, донекле условно, можемо посматрати као пратећи фонетски курс. С обзиром на то да пратећи фонетски курс траба да обухвата 5-15 минута сваког часа [Балыхина 2010: 87], можемо закључити да је присуство фонетског материјала ближе доњој граници, али да никада не иде испод ње, што је, такође, позитивна страна комплета *Родничок 1*.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 2*

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Резултати квантитативне анализе комплета *Родничок 2* представљени су у следећој табели.

Табела 2. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику

Родничок 2

1. лекција	2. лекција	3. лекција	4. лекција	5. лекција	6. лекција	7. лекција	8. лекција
≈ 81/360	≈ 56/360	≈ 72/360	≈ 50/360	≈ 81/360	≈ 83/360	≈ 92/360	≈ 67/360
≈ 23 %	≈ 16 %	≈ 20%	≈ 14%	≈ 23 %	≈ 23 %	≈ 26 %	≈ 19%,
≈ 10 мин.	≈ 7,2 мин.	≈ 9 мин.	≈ 6,3 мин.	≈ 10 мин.	≈ 10 мин.	≈ 11,5 мин.	≈ 8,5 мин.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала у комплету *Родничок 2*, експлициран у предговору приручника од стране аутора, идентичан је као статус фонетског материјала у комплету *Родничок 1* (видети стране 108–109 дисертације).

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

У овире прве лекције увежбава се изговор меких сугласничких гласова, а основу за њихов изговор (посебна пажња се, у ствари, посвећује њиховом изолованом изговору), представља инетерсанта *Бајка о језику* („Сказка про язычок“), којом се увежбавају поједини меки сугласници: [л', т', д', ч'] (1.2.1.1.,

1.2.1.2., 1.2.1.3., 1.2.1.4.) [Родничок 2: 22]. Ево кратког одломка: „Ну-ка язычок, прыгни на горку! Язычок сидит на горке, и выбывает коврик, вот так: [т'-т'-т']“. У првој лекцији се увежбава изговор меких сугласничких гласова кроз игру *Поезд* [Родничок 2: 28].

Коментар

Аутори сугеришу да се пажња обрати на изговор меких гласова и редукцију вокалских гласова после меких гласова, као и на изговор тврдог гласа [ш]. Бајка о језику доноси елемент аналитичког у имитативни метод, објашњавајући место артикулације појединих гласова. У приручнику је дата поједностављена транскрипција: [ч'у], [п'ихч'у], [в'ис'ил'еј], [в'изу], [д'ит'еј], [т'иб'а], [с'иб'а]¹²⁸. Можемо рећи да се у датој лекцији (осим када је реч о *Бајци о језику* и изговору конкретних гласова) неодвојиво увежбавају сегментна и прозодијска средства, на материјалу песама за рецитоване се увежбавају фонетске јединице и средства.

Друга лекција

У оквиру друге лекције приручника *Родничок 2 Бајка о језику* се понавља (трећи час), обнавља се изговор постављених меких сугласничких гласова (1.2.1.1, 1.2.1.2, 1.2.1.3, 1.2.1.4) и проширује тврдим гласовима [р] и [ж] (1.1.1.1, 1.1.1.2.); у оквиру четвртог часа у *Бајку о језику* се додаје се и глас [ш'] (1.2.1.5). Доминантан аналитичко-имитативни метод, као и у претходној лекцији.

Трећа лекција

У оквиру треће лекције се *Бајка о језику* понавља, аутори додаје артикулацију гласа [ч'] у оквиру првог часа треће лекције. (1.2.1.1, 1.2.1.2, 1.2.1.3, 1.2.1.4, 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.2.1.5).

Четврта лекција

¹²⁸ Фонетска транскрипција којом аутори бележе вокалске гласове после меких сугласничке сасвим је у складу с препорукама које смо дали на страни 28 дисертације (изједначавање свих редукованих вокалских гласова после меких сугласничких с гласом [и]).

У оквиру четврте лекције аутори за увежбавање фонетског материјала додају нови лексички материјал (песме за рецитовање, разбрајалице, кратке рецитације и песме), на ком препоручују увежбавање изговора меких сугласничких гласова и редукованих вокалских гласова, исписујући поједине речи упрошћеном фонетском транскрипцијом.

Пета, шеста, седма и осма лекција

У петој, шестој, седмој и осмој лекцији нема нових доминанти које аутори предлажу за увежбавање, већ се на истом лексичком материјалу дају препоруке за увежбавање меких сугласничких гласова и редукцију вокалских гласова после њих. Будући да је курс и даље орални, фонетска транскрипција ученицима не може бити од директне користи, већ само може бити упутство наставнику за то да ученицима обрате пажњу на вокалске гласове који се изговарају после меких сугласничких гласова.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплекта *Родничок 2*

- 1) Комплет *Родничок 2* је према квалитету и квантитету фонетског материјала врло сличан комплекту *Родничок 1*. Нешто је повећан квантитет просечног времена посвећеног фонетском материјалу на једном часу (у просеку око 9 минута у комплекту *Родничок 2*, у односу на просечних приближних 6,7 минута у комплекту *Родничок 1*).
- 2) Једна од квалитативних разлика у односу на комплет *Родничок 1* јесте у томе што аутори дају много више методичких упутстава за праћење и корекцију тачности изговора ученика. На овом узрасту још нема фонетских објашњења која би се односила на поједине фонетске јединице или средства, већ постоје поједине посебне фонетске вежбе које се дају само у циљу увежбавања правилног фонетског изговора. *Бајка о језику* се односи на објашњавање места артикулације одређених гласова уз елементе игре. Можемо рећи да

се у комплекту *Родничок 2*, поред досадашњих имитативних вежби, уводе и елементи аналитичко-имитативних вежби.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 3*¹²⁹

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Будући да курс језика у трећем разреду основне школе престаје да буде орални, посебно смо ексцерпирани фонетски материјал за квантитативну и квалитативни анализу из приручника (*Родничок 3 П*), уџбеника (*Родничок 3 У*) и радне свеске (*Родничок 3 РС*).

Табела 3. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у комплекту

Родничок 3

	1. лекција	2. лекција	3. лекција	4. лекција	5. лекција	6. лекција	7. лекција	8. лекција
Родничок 3 П	≈ 114/405 ≈ 28 % ≈ 12,5 мин.	≈ 108/495 ≈ 22 % ≈ 10 мин.	≈ 78/360 ≈ 22% ≈ 10 мин.	≈ 88/360 ≈ 24% ≈ 11 мин.	≈ 187/360 ≈ 52 % ≈ 23 мин.	≈ 165/360 ≈ 46 % ≈ 21 мин.	≈ 141/360 ≈ 39 % ≈ 17,5 мин.	≈ 162/360 ≈ 45%, ≈ 20 мин.
Родничок 3 У	/ (орални курс)	≈ 2/8 ¹³⁰ ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 1,8/8 ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 1/8 ≈ 12,5 %
Родничок 3 РС	/	/	≈ 1/6 ≈ 17%	≈ 0,25/6 ≈ 4 %	≈ 0,5/6 ≈ 8 %	≈ 0,5/6 ≈ 8 %	/	/

Квантитативна анализа нам говори о томе да аутори још већу пажњу посвећују фонетском материјалу. Квантитет фонетског материјала се повећао у односу на претходне разреде у приручнику за наставнике због великог броја вежби читања. Вежбе читања смо увек урачунавали у удео фонетског материјала у односу на укупан материјал уџбеника, посматрајући их као неспецијални фонетски материјал који обједињује сегментни и прозодијски ниво. Коначно, читање на глас је много ближе говору у односу на било коју говорну делатност. Због вежби читања, које су присутне на сваком посебном часу у оквиру сваке лекције, квантитет фонетског материјала у приручнику превазилази квантитет фонетског материјала у уџбенику и радој свесци.

¹²⁹ У комплекту *Родничок 3* нећемо разликовати фонетска објашњења од фонетских вежби вежби, јер су веома ретка фонетска објашњења, дата, у највећој мери, илустративно. Преовладава материјал намењен увежбавању сегментних јединица и средстава у читавом комплекту.

¹³⁰ Две стране од осам страна су посвећене фонетском материјалу.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала експлициран од стране аутора уџбеника исти је као у претходна два разреда. Новину у односу на претходне разреде представља рубрика *Гласови и слова* (рус. „*Звуки и буквы*“), у оквиру које се уводе и елементи фонетске транскрипције: „Стицању основа фонолошке, ортографске и ортоепске компетенције посвећена је рубрика *ЗВУКИ И БУКВЫ*. У оквиру ове рубрике ученици ће срести елементе транскрипције која је приказана на духовит илустративни начин“ [Родничок 3 Пр: 6].

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Прва лекција комплета *Родничок 3* представља орални курс, те је фонетски материјал ексцерпиран само из приручника. У првој лекцији уџбеника *Родничок 3* има више фонетског материјала у односу на све лекције оралног периода до сада (чак 28%). Понавља се *Бајка о језику*, аналитичко-имитативним методом, обрађују се наведне фонетске доминанте: 1.2.1.1., 1.2.1.2, 1.2.1.3, 1.2.1.4.

Коментар

Велики проценат фонетског материјала у приручнику је присутан због великог броја игара с рецитовањем, песама за рецитовање и певање, које све служе за постављање и увежбавање исправног изговора.

Друга лекција

У другој лекцији почиње се с основама писања: уче се слова (азбука) и основи писања, па у уџбенику није презентован целокупни лексички, па ни фонетски материјал предвиђен за обраду. Стога смо паралелно посматрали приручник и уџбеник приликом изношења мишљења о квалитету фонетског материјала. У приручнику се први пут дају упутства за вежбе читања. У оквиру друге лекције уџбеника уводи се одељак *Звуки и буквы*, који повезује слику (слово) с њеном реализацијом (гласом); на страни 17 ученицима се дочарава

слоговни принцип бележења тврдих гласова: слова *д*, *н* и *б* после којих су самогласници *а*, *о*, *ы*, *у*, *э* илустративно приказани као гвоздени¹³¹. На страни 19 слова (*д*, *н* и *б*) су илустративно приказана као да су од сунђера, док су после њих су нацртана самогласничка слова *я*, *ё*, *ю*, *е*, и *и*. Ни у датим примерима аутори не разликују доследно фонетске од графичких јединица (глас од слова), већ графичкој јединици приписују фонетска средства (мекоћу у овом случају, тврдоћу у претходном), што може унети конфузију у вези са схватањем разлике између гласа и слова¹³². Обрађене су фонетске доминанте: 1.1, 1.2, 2.1.1.

Трећа лекција

У трећој лекцији се по први пут у самом уџбенику обрађује редукција вокалских гласова после тврдих и меких сугласничких гласова. Редукција је занимљиво илустративно представљена: преко нацртаног великог слова *о*, на пример, дато је мало *а* [Родничок 3 У: 23; 27]. У датој лекцији кључне су прозодијске доминанте: 2.1.2.2, 2.1.2.3, 2.1.2.5, 2.1.2.6.

Коментар

Поново истичемо недовољну фонетску прецизност дистинкције глас : слово, писање : читање. У циљу олакшавања усвајања редукованих вокалских

¹³¹ Аутори не праве довољну дистинкцију између гласова и слова. Слова су илустративно приказана као гвоздена, подразумева се да аутори мисле на гласове, с тим што нигде није назначено да се о гласу ради.

¹³² Још једном бисмо важност чињенице да се код ученика развија дистинкцију слово–глас: слова се читају, док се гласови изговарају. Читањем слова се реализују одређени гласови. О важности ове дистинкције говорили су многи фонетичари Р. И. Аванесов, М. В. Панов [Аванесов 1972: 18; Панов 1979: 6], на мешање категорија „слово : глас“ у уџбеницима страног језика указивао је још почетком XX века Л. В. Шчерба [Шчерба 1957: 16; 20; први пут рад објављен 1904]. Додир са страним језиком (изузимајући орални курс) прати след писање → читање → усмени говор. О овој узајамности говориле су и Н. Н. Варјушенкова и Н. А. Љубимова [Варјушенкова, Љубимова 1986: 89; 90]. Сваки додир са фонетиком требало би почињати указивањем на разлику слова и гласа; производ читања написаних знакова јесте глас; указивање на ову дистинкцију неопходно је, било да се ради о учењу матерњег, било страног језика. Можемо закључити да једини озбиљнији додир с фонетиком имају само студенти филолошког факултета, али ни они често не успевају да до краја студија дубински усвоје разлику „глас : слово“. Ово није само терминолошка разлика (умети тачно интерпретирати значење једног и другог термина), већ и дубока суштинска разлика коју нису потпуно усвојили, јер им је на њу касно указано, тако да до краја (понекад и филолошких) студија у многим главама остане „збрка“ коју можемо понекад чути на испиту из методике наставе (када се ради о настави фонетике „ученици не умеју да изговоре сва слова, нарочито мека“, на пример). Могли бисмо рећи да овај покушај аутора јесте позитиван (уочавање разлике и указивање на њу), али ипак недовољно добро осмишљен, недовољно прецизан, тако да и у датом узрасту може направити конфузију. Стога је присуство фонетске транскрипције веома важно, рекли бисмо и кључно за наставу фонетике и прозодије.

гласова изједначени су први и други степен редукције: реализација оба степена после тврдих гласова је [а], после меких [и]¹³³. У оквиру вежби читања [Родничок 3 Пр:77] дају се методичка упутства у вези с исправљањем ученичких грешака у изговору и у акценту¹³⁴.

Четврта лекција

У оквиру четврте лекције се настављају вежбе читања. Додатни укупни материјал (па и фонетски) у приручнику у односу на уџбеник је велики, што је разумљиво, будући да се ученици тек описмењавају. У одељку *Гласови и слова* у уџбенику је обрађено испадање сугласничких гласова на примерима речи *праздник* и *здравствуй* (интересантно је илустративно решење: у речи *праздник* сугласничка слова *з* и *н* „гурају“ из речи *д*). Ово је једина фонетска доминанта која припада специјалном фонетском материјалу ове лекције: 1.4.1.1, 1.4.1.2.

Коментар

У великом броју песама за певање и рецитовање су доследно дата методичка упутства у вези с исправним изговором. Сматрамо да је настава фонетике на овом нивоу прилагођена узрасту, да су аудирање и читање присутни у довољној мери. Реченице су кратке, не превазилазе број од 5 до 6 речи, врло ретке су речи које су дуже од 3 слога¹³⁵; уколико се и нађу дуже речи, оне су једноставне су за изговор, на пример: *наступила*, *надеваем* и увек су неопходне за обраду лексике одређене теме.

Пета лекција

Пета лекција приручника садржи обиље фонетског материјала који заузима више од 50 одсто укупног материјала дате лекције, предвиђеног за обраду.

¹³³ Писали смо о разлозима за изједначавање првог и другог степена после меких, али и разлозима за неизједначавање првог и другог степена после тврдих сугласничких гласова на страни 28 и у фусноти²⁶. Ипак, допуштамо да је у млађем узрасту ово, можда, једино могуће решење.

¹³⁴ Од треће лекције доследно се може вршити дистинкција фонетских правила и фонетских вежби; у уџбенику су у одељку *Гласови и слова* дата фонетска правила, док је у радној свесци и у приручнику (а понекад и у уџбенику) презентован материјал за увежбавање одређене фонетске појаве: редукције вокалских гласова или изговора меког / тврдог конкретног гласа...

¹³⁵ О разлозима за то да се у уџбеницима по изузетку (само уколико су тематски везане и без њих се не може обрадити у потпуности одређена тема) дају речи дуже од три слога, писали смо на странама 89–90 дисертације.

Материјал је намењен вежбању одређених фонетских појава или вежбању укупности фонетских појава (фонетских јединица и средстава) вежбама читања. Присутан велики број вежби читања, у оквиру сваког часа има приближно 10 минута вежби читања у којима се дају упутства за исправљање изговора. Специјални фонетски материјал доноси обраду тврдих и меких сугласничких гласова, изговор гласа [ч'], изговор гласова [ж] и [ш]. Указује се на читање правописних група *-тьс(я)* и *-тс(я)*, као дугог тврдог [ц:]¹³⁶. Фонетске доминанте које су обрађиване су: 1.1, 1.2, 1.2.1.4, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4. (1.1.1.4.2).

Шеста лекција

У шестој лекцији се, по први пут, наставнику дају методичка упутства да ученика исправља у „интонацији”¹³⁷ и изговору“ [Родничок П: 126]. Налазимо и упутство да је потребно водити рачуна о дикцији¹³⁸ [Родничок П: 119]. У овој лекцији се посебно увежбава изговор гласа [ш':], као и читање сугласничких група с деоним тврдим знаком.¹³⁹ Фонетске доминанте дате лекције су 1.2.1.5 и 1.2.1.6.1.

Коментар

Вежбе читања и аудирања преовладавају, као и у претходној лекцији. По нашем мишљењу, методичко упутство у вези с интонацијом јесте веома важно, нарочито због свог првог појављивања у комплету *Родничок* уопште. Наставнику, међутим, није назначено о којим интонационим непрецизностима да води рачуна. Ученик, такође, није имао ниједну вежбу интонације у ужем смислу, није му указано ни на једну од специфичности руског језика у односу на српски, тако да

¹³⁶ Аутори су, када говоримо о дистинкцији писања и читања, понудили одлично ликовно решење које у потпуности илуструје дистинкцију глас–слово: слова су илустрована жуто, неутрално, док су гласови [цц] илустративно приказани као да су од гвожђа. Гласови су дати преко слова, али тако да их не заклањају потпуно. Оваквим ликовним решењем се чувају обе категорије: слово и глас, писање, односно читање.

¹³⁷ Први пут се помиње интонација, у ранијим лекцијама се указивало само на правилан изговор и акценат.

¹³⁸ Дикција, по Аванесову, с чим се у потпуности слажемо, не улази у домен интересовања фонетике, иако представља важну страну усменог говора. Другим речима, неко може имати добар изговор, а лошу дикцију [Аванесов 1967⁴: 10].

¹³⁹ У читавом комплету *Родничок 3* свака фонетска јединица (или средство) дати у уџбенику обавезно се провежбавају на материјалу руских кратких рецитација, што сматрамо веома важним за наставу прозодије. Добра контекстуална повезаност специјалног фонетског материјала с осталим материјалом уџбеника је кључна је за његову презентацију и усвајање.

износимо своју сумњу у вези с тим да ће ученици успети да овладају елементима руске интонације.

Седма лекција

Као и претходне лекције, и седма лекција је богата вежбама фонетског материјала: много је вежби аудирања и читања (прозног и поетског) текста. Посебно се обрађује изговор гласа [ц] [Родничок 3 У: 58]; на истој страни се обнавља и читање речи у којима се пише деони тврди знак [ѣ]. Фонетске доминанте ове лекције су 1.1.1.4 и 1.2.1.6.1.

Осма лекција

У осмој лекцији аутори инсистирају на увежбавању изговора тврдих и меких сугласничких гласова и нуде обиље материјала (неспецијалног фонетског). Презентује се и увежбава правило у вези с читањем наставка *-ого* у генитиву једнине придева мушког и средњег рода; у великој мери су присутне вежбе аудирања и, поготово, читања. Фонетске доминанте ове лекције су 1.1, 1.2 и 1.1.1.5.1.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 3*

- 1) Кључна разлика комплета *Родничок 3* у односу на претходна два комплета јесте појављивање великог броја вежби читања. Ову разлику је, природно, изазвао је престанак оралног фонетског курса и учење ученика писму, па доминантан извор усвајања језика постаје писани текст, а читање доминантна активност. Отуда и огроман удео фонетског материјала у односу на укупан обим материјала уџбеника (доминантно неспецијалног фонетског).
- 2) Аутори, у покушају да визуализују особине гласова „тврди-мек“, нуде занимљиве илустративне приказе сегментног средства „тврдоћа“ (= гвожђе) и „мекоћа“ (=сунђер). Међутим, у дистинкцији „слово : глас“ остају недовољно прецизни, тако да долази до мешања појмова „слово : глас“, „писање : читање“.

- 3) Први пут се у комплекту *Родничок 3* ученицима презентује редукција вокалских гласова, изједначавају се реализације првог и другог степена редукције у циљу поједностављивања дате појаве и њеног лакшег усвајања. Лексички материјал уџбеника је адекватан, реченице не превазилазе број од 5-6 речи, врло су ретке речи које су дуже од три слога¹⁴⁰, ученици добро разумеју текст. Интонација се као прозодијско средство помиње само посредно – у склопу кратког методичког коментара у вези с правилним изговором и интонацијом. Комплекту *Родничок 3* недостаје „синтаксичка подлога“, односно прожимање читавог уџбеничког комплекта синтаксичким материјалом који би био основа за увежбавање кретања мелодијског тона, правилне сегментације¹⁴¹.

¹⁴⁰ Кључна ствар за формирање навика читања, које је, између осталог, и фонетски коректно, јесте разумевање текста. М. Ј. Гловинска пише: «глаза чтеца опережают его голос на несколько слов. <...> это опережение голоса восприятием получило название объема глаза – голоса. Под последним понимается то количество букв, на которое глаз чтеца опережает его голос. От чего зависит объем глаза–голоса? В первую очередь от понимания текста. <...> «Поэтому понятно, что трудный текст снижает объем глаза – голоса, легкий же – повышает» [Гловинская 1966: 164]. За развијање навика читања (добар читач обухвата у секунди 15-16 слова [Демьяненко, Лазаренко, Кислая 1976: 142]) у страном језику, кључна ствар јесте једноставност текста (у циљу олакшавања разумевања). Тек онда текст може послужити и за фонетске вежбе. Добра страна комплекта *Родничок 3* јесте поседовање ову врсту квалитета, за разлику од истог комплекта за више разреде основне школе, као и комплекта *Орбита*.

¹⁴¹ Основе интонације на синтаксичкој основи са разрађеним системом вежби поставила је Ј. А. Брызгунова [Брызгунова 1963; Брызгунова 1969]. Можемо закључити да при изради уџбеника и програма у српској говорној средини у вези с наставом прозодије нису коришћене ове вредне књиге.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 4*¹⁴²

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 4. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у комплекту *Родничок 4*

	1. лекција	2. лекција	3. лекција	4. лекција	5. лекција	6. лекција	7. лекција	8. лекција
Родничок 4 П	≈ 119/405 ≈ 29 % ≈ 13 мин.	≈ 131/405 ≈ 32 % ≈ 14,5 мин.	≈ 119/405 ≈ 29% ≈ 13 мин.	≈ 145/405 ≈ 36% ≈ 16 мин.	≈ 141/405 ≈ 35 % ≈ 15,5 мин.	≈ 145/405 ≈ 36% ≈ 16 мин.	≈ 100/405 ≈ 25 % ≈ 11 мин.	≈ 105/405 ≈ 26%, ≈ 11,5 мин.
Родничок 4 У	≈ 1/8 ≈ 12,5 %	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 1/8 ≈ 12,5 %	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 2/8 ≈ 25%	≈ 1/8 ≈ 12,5 %	≈ 1/8 ≈ 12,5 %
Родничок 4 РС	/	/					≈ 1/8 ≈ 12,5 %	/

Анализа квантитета фонетског материјала указује на већи удео фонетског материјала у приручнику (неспецијални фонетски материјал), док и специјални фонетски материјал има значајно место у уџбенику (чини око 19 % удела укупног материјала уџбеника).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала комплекта *Родничок 4* не разликује се много у односу на претходни комплет. Аутори експлицирају и следеће (новина у односу на претходни комплет): „У оквиру обраде одређене фонетске јединице дате су и одређене вежбе, ради што бољег усвајања конкретне фонетске јединице“ [Родничок 4 П: 8].

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

У оквиру прве лекције понавља се *Бајка о језику* (аналитичко-имитативни метод), присутне су вежбе аудирања и читања, увежбава се изговор меких

¹⁴² У комплекту *Родничок 4* нећемо издвајати фонетска објашњења од материјала намењеног вежби, јер су веома ретка фонетска објашњења, дата, у највећој мери, илустративно. Преовладава материјал намењен увежбавању фонетских јединица и средстава у читавом комплекту. То је врло ретко фонетски материјал у ужем смислу (када се ради само на изговору одређених гласова), већ се најчешће указује на увежбавање (или обраћање пажње на фонетику), тако што се у активности предвиђеној у приручнику (у оквиру циља активности) назначавача увежбавање исправног изговора као један од потциљева.

сугласничких гласова, изговор гласа [ы]. У уџбенику је представљен слоговни принцип обележавања тврдоће / мекоће гласова у правопису [Родничок 4 У: 10]. Одмах после презентације аутори нуде вежбу читања изолованих слогова: „да-дя, до-дѐ“, доследно пратећи статус који су фонетском материјалу дали у преговору приручника. Јасно је дата дистинкција слово-глас. Приликом читања правописних слогова ученици би требало да правилно реализују тврде и меке парњаке [д] и [д'], [л] и [л'], [р] и [р']... Непосредно после датог материјала се увежбава и изговор гласа [ы], дата је кратка рецитација *Кто же вымоет тарелки (мы-мы-мы, вы-вы-вы...)*. Фонетског материјала је сасвим довољно за пратећи фонетски курс. Фонетске доминанте дате лекције су 1.1, 1.2, 2.1.1.1.

Друга лекција

У оквиру друге лекције дате су вежбе аудирања, читања, увежбавају се звучни и беззвучни сугласнички гласови, увек звучни, увек беззвучни¹⁴³ [Родничок 4 У:18]. Нема посебних вежби нити упутстава за то како да ученици знају који је глас звучан, који беззвучан¹⁴⁴. Опет се недовољно добро изражава дистинкција глас : слово (словима су обележени гласови); фонетска доминанта дате лекције је 1.5.

Трећа лекција

Први пут се, у оквиру треће лекције, даје објашњење прозодијског фонетског средства – акцента речи. У зависности од места акцента, ученици усвајају први и други степен редукције, тј. изговор гласова у првом и другом степену редукције после тврдох сугласничких гласова¹⁴⁵. У квадратним,

¹⁴³ Будући да је звучност-беззвучност бинарна опозиција која постоји и у српском језику, има оправдања за то да се дата фонетска партија потпуно изостави. Она је неопходна само код алтернација гласова који се нађу пред гласовима различите звучности (у склопу правила читања).

¹⁴⁴ Поменуто дистинкција (која је прилично апстрактна за овај узраст) може се „пластично“ представити тако што се ученици упуте да додирну гркљан. Уколико се осете вибрације и треперење – глас је звучан, када оне одсуствују – глас је беззвучан. Дато методичко упутство би се, уколико дата партија остане као део уџбеника, могло унети у приручник за наставнике.

¹⁴⁵ Примећујемо недоследност аутора: у комплекту *Родничок 3* су места првог и другог степена редукције изједначена, док се у комплекту *Родничок 4* ова места доследно разликују. Ми смо на страни 28 дисертације указали на потребу разликовања датих места после тврдох сугласничких гласова (због разлике у квалитету гласова [ъ] и [а]). Пошто долази до квалитативне разлике код датих гласова – сматрамо да треба правити разлику (која квантитативно свакако постоји) између првог и другог степена редукције.

фонетским, заградама дати су гласови „нелабијализовано 'o“ [ʔ] и „кратко“ [ʌ]¹⁴⁶ [Родничок 4 У: 26]. Дати су за вежбу модели двосложних и тросложних речи, с варирањем места акцента: акценат на првом или другом слогу код двосложних модела, или на првом, другом или трећем слогу код тросложних модела. Модели су експлицитно дати, на пример ʌ – ´ : Москв́а, плато́к, Арба́т¹⁴⁷. У приручнику је у оквиру петог часа дате лекције, у одељку *Презентација*, дато следеће упутство у вези с двосложним моделима: „<...> у свакој речи има два самогласника од којих је само један под акцентом. У свим случајевима је то други самогласник. Први самогласник се изговара нешто краће: уколико вокалски глас није под акцентом, он мења свој основни „лик“ (квалитет), тј. постаје сличнији другом самогласнику: рецимо, самогласник [o] читамо као [o] само када је под акцентом; уколико није под акцентом, он мења свој основни „лик“: постаје ближи самогласнику [a], на пример: *окно́, Москв́а, плохой́...* Што је неакцентовани самогласник удаљенији¹⁴⁸ од акцентованог, он краће траје. Указати на „први степен редукције“ (не уводећи појам): самогласник којим реч почиње и самогласник непосредно пред акцентованим самогласником чита се као [ʌ]. Све остале позиције (навести примере) читају се као [ʔ] (дати глас изговарамо као једно о, с тим што усне не учествују у његовом изговору)“ [Родничок 4 П: 70]. Фонетске доминанте ове лекције су прозодијске: 2.1.2.2 и 2.1.2.5.

Коментар

Значај цитираног места је у томе што се први пут у комплету *Родничок* експлицитно даје правило у вези с местом акцента у речи, као и примери којима се први пут објашњава и увежбава ритмика руске речи. После примера за вежбу на погодан методички начин се објашњава изговор „нелабијализованог 'o“.

Четврта лекција

¹⁴⁶ Боље је обележавати дато место гласом [a], о чему смо писали на страни 27, фуснота ³⁴.

¹⁴⁷ Боље је моделе сводити на та-та́ или та́-та (за двосложне). Прво, дати модели доследније и реалистичније приказују јединство сегментног и прозодијског нивоа, друго – већ су разрађени као обрасци увежбавања ритмике руске речи, о чему смо више писали на страни 85–86 дисертације.

¹⁴⁸ Недовољно прецизно, тачно је само када се ради о преакцентованим слоговима. Први слог после акцентованог је у другом степену редукције, а на једно место је удаљен од акцентованог (односно, налази се најближе могуће).

У оквиру четврте лекције се обнавља опозиција „звучни / безвучни сугласнички гласови“ у циљу усвајања алтернације звучних са безвучним на крају речи (десосноризације) и алтернације звучних са безвучнима пред безвучнима или безвучних са звучнима пред звучнима [Родничок 4 У: 34]. Фонетска доминанта дате лекције је 1.4.2.

Коментар

Изостаје дистинкција глас : слово (она се јавља у претходној лекцији, бар када се ради о конкретном редукованом или акцентованом самогласнику). Слово се, овог пута, поистовећује с гласом. Сматрамо да је дату јединицу требало прикључити презентацији звучних и безвучних гласова, датој у претходној лекцији: овако су звучни и безвучни претходне лекције остали као „фонетска етикета“. Под „фонетском етикетом“ подразумевамо фонетску презентацију чији је циљ нејасан, која остаје без разраде и увежбавања.

Пета лекција

У оквиру пете лекције се дају вежбе аудирања и читања, а посебно место се посвећује још једном изговору гласа [ы]. Доминанта 2.1.1.1.

Шеста лекција

У шестој лекцији доминира прозодијско фонетско средство – акценат. Аутори презентују изговор редукованих гласова у првом и другом степену редукције после меких сугласничких гласова. Основи транскрипције дати су само за самогласничке гласове. Сматрамо да би неопходно било представити у фонетској транскрипцији и сугласничке гласове. Ученицима остаје нејасно на шта се односи апостроф у загради (') пре вокалског гласа. Позиција редукованог гласа после меких сугласничких се изједначава са гласом [и]¹⁴⁹. Фонетске доминанте дате лекције су прозодијске: 2.1.2.3 и 2.1.2.6.

Седма лекција

¹⁴⁹ Сматрамо позитивним изједначавање с гласом [и], о чему смо детаљније писали на страни 27 дисертације.

Поред уобичајених вежби аудирања и читања посебна пажња се обраћа на изговор гласова [ж], [ш] и [ц] у оквиру седме лекције. Аутори дају добра методичка објашњења у вези с изговором самогласничких гласова после тврдих [ж], [ш] и [ц], али не воде довољно рачуна о дистинкцији глас : слово. Фонетске доминанте дате лекције су 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4 и 2.1.1.1.

Коментар

У приручнику стоји: „пише се [и], иако се изговара [ы]“ [Родничок 4 П: 154]. Ово је још једна непрецизност (иако мала) фонетског описа: прецизност описа донекле компликује исказ, који би требало да гласи: пише се увек слово *и*, које се, приликом читања, изговара (на старијем узрасту се може употребити реч „реализује се“) глас [ы].

Осма лекција

У оквиру осме лекције дате су уобичајене вежбе читања, аудирања, интерпретације; нема специјалног фонетског материјала. Присутан фонетски материјал се ученицима се презентује преко правописа: партија о писању меког знака није довољно искоришћена у фонетске сврхе, јер нема назнака о изговору гласа [j] после тврдог и меког знака; фонетска доминанта ове лекције је 1.2.1.6.1.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 4*

- 1) У комплету *Родничок 4* преовладава материјал намењен увежбавању фонетских јединица и средстава. Ово је врло ретко фонетски материјал у ужем смислу (специјални фонетски материјал), највише пажње посвећује се увежбавању изговора у оквиру неспецијалног фонетског материјала, активностима које предвиђа приручник (читање, аудирање).
- 2) Разлика комплета *Родничок 4* у односу на претходна три комплета јесте у томе што се по први пут експлицирају фонетска објашњења у вези с лексичким акцентом (први и други степен редукције) и по први пут се увежбава важна методичка партија у вези с ритмиком руске речи на моделима двосложних и тросложних речи.

Општи закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок*

1 – Родничок 4

После урађене квантитативне анализе можемо закључити да аутори подразумевају много рада на правилном изговору, усавршавању акцентуације и интонације, много више него што бисмо могли закључити према презентацији фонетског материјала у самом уџбенику. Квантитативна анализа разраде сваког часа у оквиру приручника препоручује у просеку 11,3 минута рада на фонетском материјалу (од укупних 45 минута колико траје час), што задовољава стандарде пратећег фонетског курса. Квалитативна анализа указала нам је на значајно место које аутори придају фонетском материјалу, задовољавајући квалитет обраде у уџбенику и приручнику.

Када се фокусирамо на прозодијски материјал који је у овим комплетима презентован, можемо закључити да је он минимално присутан: у вези с прозодијским средством „акценат“, обрађује се само редуција вокалских гласова, изговор акцентованог гласа [ы] и ритмика речи. Изостају многе крупне партије које се тичу прозодијског материјала, о којима смо писали у првој глави дисертације. Интонација се, као фонетско средство у ужем смислу, не помиње. Замерке које бисмо упутили квалитету описа фонетског материјала у комплетима *Родничок 1– Родничок 4* тичу се, пре свега, недовољне прецизности самих фонетских описа, недовољног броја специфичних фонетских вежби за редуцију гласова (која се по први пут помиње у комплету *Родничок 3*, а озбиљније и детаљније обрађује у комплету *Родничок 4*) и ритмику речи (једино помињање у комплету *Родничок 4*). Сматрамо да би требало би избегавати презентацију фонетског материјала који смо назвали „фонетска етикета“, односно материјала који је сам себи довољан, када се не види се његова интегрисаност у остали материјал уџбеника, нити разлог обраде. Оваква места се морају избегавати, јер фонетски материјал у школском систему мора бити у служби комуникације и правилног фонетског обликовања исказа, не сме бити сам себи циљ. Уџбеник и радна свеска комплета *Родничок 3* и *Родничок 4* су целокупно акцентоване (присутан је графички знак за акценат), што сматрамо добром страном ових комплета.

РОДНИЧОК V–VIII. Опште напомене

Ексерпирајући фонетски материјал комплета *Родничок 5–8*, вршећи квантитативну анализу, руководили смо се следећим битним тачкама (поред тачака дефинисаних на страни 106 дисертације):

- 1) фонетски материјал ексерпиран из приручника нисмо делили на сегментни и прозодијски, већ смо га узимали у обзир као укупни фонетски материјал¹⁵⁰, специјални и неспецијални фонетски материјал;
- 2) у неспецијални фонетски материјал убрајали смо следеће делове часа у оквиру разрађеног сваког часа приручника: „слушање аудио-материјала, читање, препричавање и стихове“, односно све оне делове који се односе на звуковну страну говора и у оквиру којих се дају конкретне препоруке у вези с изговором¹⁵¹;
- 3) фонетски материјал смо у уџбенику и радној свесци делили на: а) сегментна теоријска објашњења; б) вежбе за сегментна објашњења; в) прозодијска теоријска објашњења; г) вежбе за прозодијска фонетска објашњења¹⁵²; сагледавали смо сваку од ових ставки посебно, а и кроз призму а) укупног фонетског материјала; б) укупног материјала уџбеника;

¹⁵⁰ Укупни фонетски материјал у односу на остали материјал уџбеника.

¹⁵¹ Када говоримо о фонетском материјалу и о „неспецијалним“ фонетским вежбама у оквиру сваког приручника, истакли бисмо и чињеницу да бисмо могли сматрати да је фонетски материјал увек присутан, а не само у оквиру вештина о којима смо говорили: неспецијална фонетика је „свуда“ и „увек“, у било какавом усменом изражавању или читању на страном језику; присутна је у оквиру свих језичких вештина, а могли бисмо рекли да је присутна и у писању [Панов 1979: 5]. Она је у наставничком и ученичком говору, у сваком „материјалном“, тј. звучном елементу часа. Међутим, када смо анализирали (ексерпирајући фонетски материјал) сам ток часа на начин на који су га аутори презентовали у приручнику, морали смо да га ексерпирамо према одређеним критеријумима, које смо за ову конкретну прилику разрадили; неспецијалну фонетику смо подразумевали у вежбама читања, препричавања, рецитовања, али не и у мини-дијалозима (јер је у њима акценат на језичким конструкцијама), изради вежби из уџбеника и радне свеске (које нису везане за читање и препричавање).

¹⁵² Свесни смо чињенице да је дата подела донекле вештачка: не може се увежбавати нити једна прозодијска јединица/средство без присуства сегментних јединица/средстава и обрнуто. Међутим, у лингвистичкој фонетској литератури присутна је подела на сегментни и прозодијски ниво, сегментне и прозодијске јединице и средства, док се у методици наставе разликују објашњења од вежби. Руководили смо се принципом који смо назвали „принцип фонетске доминанте или вођице“ (о којој је било речи и на странама 101–102 дисертације) и кроз доминанте смо класификовали вежбе или објашњења за стицање фонетских навика и умења. Разликујемо ужу фонетску доминанту од шире, на пример: уколико је аутор издвојио као ужи циљ објашњења или вежбе увежбавање изговора гласа [ш], изговор самог гласа [ш] припадао би ужој доминанти, док би све било у оквиру шире доминанте „сегментног средства“. Остала фонетска средства се код конкретне уже доминанте (било прозодијска било сегментна) донекле занемарују, инсистира се на правилном усвајању изговора гласа [ш].

- 4) уколико једна вежба (или теоријско објашњење) обухвата и прозодијске и сегментне доминанте, убрајали смо је и у једне и у друге, односно њен посебни квантитет смо рачунали два пута. Другим речима, квантитет посебних фонетских вежби и објашњења може превазилазити квантитет укупног фонетског материјала.

Вршећи квалитативну анализу,

- 1) трудили смо се да побројимо све појединачне детаље којима се обрађује или увежбава фонетски материјал, користећи термин „фонетске доминанте или вођице“ (прозодијске или сегментне доминанте);
- 2) указивали смо на недостатке појединих фонетских објашњења или недовољност појединих вежби;
- 3) давали смо опште закључке који би за крајњи циљ имали поновно дефинисање и описивање неопходних конкретних прозодијских доминанти у нашим програмима за основну и средњу школу.

АНАЛИЗА УЦБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 5* КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела која одражава квантитет фонетског материјала у приручнику се разликује у односу на табеле које одражавају удео фонетског материјала у уџбенику и радној свесци¹⁵³.

Табела 5. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику *Родничок 5*

Родничок 5 П	Укупан фонетски материјал	Специјални фонетски материјал	Неспецијални фонетски материјал
1. лекција	а) ≈ 149 мин./675 мин ¹⁵⁴ . б) $\approx 22\%$ ¹⁵⁵ в) ≈ 10 мин ¹⁵⁶ по часу	а) ≈ 22 мин./149 мин ¹⁵⁷ . б) $\approx 15\%$ ($\approx 3\%$) ¹⁵⁸ в) $\approx 1,5$ мин. по часу	а) ≈ 125 мин./149 мин. б) $\approx 85\%$ ($\approx 19\%$) в) $\approx 8,5$ мин. по часу

¹⁵³ Радне свеске по изузетку садрже вежбе у вези с фонетским материјалом.

¹⁵⁴ Приближно 149 минута од укупних 675 минута (15 часова од по 45 минута је предвиђено за обраду прве лекције).

¹⁵⁵ Приближно 22 % је укупан удео фонетског материјала у првој лекцији.

¹⁵⁶ Изражено у минутима по наставном часу, то је око 10 минута по часу.

¹⁵⁷ Приближно 22 минута специјалног фонетског материјала у односу на 149 минута укупног фонетског материјала.

¹⁵⁸ Приближно је 15 % специјалног фонетског материјала у односу на укупан фонетски материјал приручника; приближно 3 % је специјалног фонетског материјала у односу на укупан материјал уџбеника.

2. лекција	a) ≈160 мин. / 540 мин. б) ≈ 30% в) ≈ 13,5 мин. по часу	a) ≈17мин. /160мин. б) ≈ 11 % (≈ 3 %) в) ≈ 1,5 мин. по часу	a) ≈143 мин. / 160 мин. б) ≈ 89 % (≈ 27%) в) ≈ 12 мин. по часу
3. лекција	a) ≈173 мин. / 540 мин. б) ≈ 32% в) ≈ 14,5 мин. по часу	/	a) ≈173 мин. /173 мин. б) ≈ 100% (32%) в) ≈ 14,5 мин. по часу
4. лекција	a) ≈130 мин. / 540 мин. б) ≈ 24 % в) ≈ 11 мин. по часу	a) ≈18мин./130 мин. б) ≈ 14 % (≈ 3,3%) в) ≈ 1,5 мин. по часу	a) ≈112 мин./130 мин. б) ≈ 86 % (≈ 21%) в) ≈ 9,5 мин. по часу
5. лекција	a) ≈139 мин. / 585 мин. б) ≈ 24% в) ≈ 11 мин. по часу	/	a) ≈139 мин. / 139мин. б) ≈ 100% (≈ 24%) в) ≈ 11 мин. по часу
6. лекција	a) ≈159 мин. / 540 мин. б) ≈ 30% в) ≈ 13,5 мин. по часу	/	a) ≈159 мин. / 159 мин. б) ≈ 100% (30%) в) ≈ 13,5 мин. по часу

Квантитативна анализа фонетског материјала приручника сведочи о задовољавајућем квантитету у свакој лекцији (просечно се 12 минута по часу посвећује фонетском материјалу). С друге стране, врло је мали удео специјалног фонетског материјала, који у просеку заузима мање од 1 минута по часу (садржи се у само три од шест лекција). У свим лекцијама доминирају неспецијалне¹⁵⁹ фонетске вежбе. Сав фонетски неспецијални материјал равномерно је распоређен.

Табела 6. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику Родничок 5

Родничок 5 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	a) ≈ 1,25/21 ¹⁶⁰ б) ≈ 6% ¹⁶¹	a) ≈ 0,75/1,25 б) ≈ 60% ¹⁶² в) ≈ 3,6% ¹⁶³	a) ≈ 0,25 /1,25 б) ≈ 20% в) ≈ 1,2 %	a) ≈ 0,25/1,25 б) ≈ 20% в) ≈ 1,2 %	/
2. лекција	a) ≈1/22 б) ≈ 4,5%	a) ≈ 0,5 /1 б) ≈ 50% в) ≈ 2,3%	a) ≈ 0,25/1 б) ≈ 25% в) ≈ 1,2 %	a) 0,25/ 1 б) ≈25% в) ≈1,2 %	/
3. лекција	/	/	/	/	/
4. лекција	a) ≈1,75/18 б) ≈ 9,7 %	a) ≈1,25 /1,75 б) ≈ 71 % в) ≈ 6,9%	/	a) ≈ 0,5/1,75 б) ≈ 29% в) ≈ 2,7%	/
5. лекција	a) ≈ 1/16 б) ≈ 6,3%	a) ≈ 0,75/1 б) ≈ 75%	/	a) ≈ 0,25/1 б) ≈ 25%	/

¹⁵⁹ Неспецијални фонетски материјал (вежбе читања, аудирања, препричавања...) нема фонетску доминанту, њиме се увежбава више доминанти истовремено, сегментних и прозодијских, због чега дати материјал не подлеже класификовању на овај начин.

¹⁶⁰ Приближно 1,25 стране од укупно 21 стране (колико има прва лекција).

¹⁶¹ Приближно 6 процената фонетског материјала у односу на укупан материјал прве лекције.

¹⁶² Приближно 60 процената сегментних објашњења у односу на укупан фонетски материјал прве лекције.

¹⁶³ Приближно 3,6 процената сегментних објашњења у односу на укупан материјал прве лекције.

		в) ≈ 4,7%		в) ≈ 1,6 %	
6. лекција	/	/	/	/	/

Квантитативна анализа фонетског материјала уџбеника нам показује да је специјалном материјалу посвећено врло мало места (око 4,5% у односу на укупан материјал уџбеника). У потпуности одсутствују прозодијске вежбе, док је прозодијских објашњења веома мало (свега 0,4% у просеку по лекцији). Прозодијска објашњења су заступљена свега у две лекције. У фонетском материјалу доминирају сегментна објашњења (2,9% у односу на укупни материјал уџбеника). Све сегментне доминанте су праћене одређеним сегментним вежбама, за разлику од прозодијских доминанти.

Радна свеска се састоје од низа најчешће условно-комуникативних вежби с граматичким вежбама и вежбама превођења, без ужег увежбавања фонетског материјала.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала комплета *Родничок 5* не разликује се много у односу на претходне комплете. Посебно се наглашава и чињеница да ће се бити речи о „прозодијским елементима – акценту, интонацији и сл.“ [Родничок 5 П: 14]. Аутори истичу и да су вежбе у уџбенику комбиноване: „њиховим извођењем постиже се неколико задатака истовремено, нпр.: увежбавање изговора и утврђивање усвојене лексике <...>“ [Родничок 5 П: 20]. Сматрамо да је овакав приступ у потпуности исправан: фонетика, а нарочито прозодија нераскидиво морају бити повезане с лексичким материјалом уџбеника.

Специфичан фонетски материјал приручника¹⁶⁴

У оквиру прве лекције приручника презентују се следеће доминанте: 1) обнављање првог и другог степена редукције после тврдих и меких сугласничких гласова у оквиру презентације прве лекције, у вези с темом *Знакомство*; доминанте 2.1.2.2, 2.1.2.5, 2.1.2.3 и 2.1.2.6. (стр. 24); 2) у склопу игре *Испорченный*

¹⁶⁴ Под речју „специфичан“ фонетски материјал подразумевамо онај фонетски материјал који се не садржи у уџбенику, већ само у приручнику, а тиче се специјалног фонетског материјала.

телефон, аутори тематизују прозодијску доминанту „увежбавање интонације упитне реченице“; доминанта 2.2.1.3¹⁶⁵ (стр. 50).

У другој лекцији тематизована је 3) редукција гласова после меких сугласничких гласова на примеру речи *язык*; доминанте 1.2.1.6.2 и 2.1.2.3. (стр. 74). Језик фонетике аутора је врло непрецизан у вези с датим доминантама: већ се у самом циљу ове вежбе стоји „усвајање гласовне вредности и редукције графеме *я*“; графема се не може редуковати, већ читати, па би прецизније било да у циљу дате активности стоји само „читање слова *я*“ или „гласовна вредност слова *я* (редукција вокала, глас „јот“)“. Дати глас не би требало називати „јотовано А“, као што аутори чине, јер овакав назив има дијахронијску конотацију, а именује се синхронијска појава; 4) игра *Испорченный телефон* се понавља; доминанта 2.2.1.3 (стр 75).

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

У оквиру прве лекције заступљене су следеће сегментне доминанте: 1) читање слова „ш“ у оквиру другог лица једнине презента (с.10); доминанта 1.1.1.2; 2) читање постфикса „-ся“ (после тврдог [ш] у другом лицу једнине презента повр. глагола (с. 10); доминанта 1.2.1.6.; 3) читање словних група „-тся“ и „-тсья“ (с.11), доминанта 1.1.1.4.2; сегментне доминанте се провежбавају (с. 11).

Прозодијске доминанте прве лекције су: 1) редукција вокалских гласова: читање слова „е“ после меких сугласничких гласова (присутна фонетска транскрипција); прозодијска доминанта 2.1.2.3; вежбе изостају. Фонетску транскрипцију сматрамо кариком која повезује сегментне и прозодијске доминанте.

Коментар

Све сегментне доминанте поткрепљене су фонетском транскрипцијом¹⁶⁶. Транскрипција одговара узрасту ученика: нема квадратних транскрипционих

¹⁶⁵ Дата доминанта друга је од две фонетске доминанте које представљају циљ игре *Испорченный телефон*. Будући да је уопштена по садржају (увежбава се изговор гласова и редукција вокалских гласова) – класификовали смо само доминанте редукција вокалских гласова.

¹⁶⁶ Сва фонетска објашњења дата су кроз правила читања;(правила читања је најисцрпније у табели „од слова ка гласу“ представио Р. И. Аванесов [Аванесов 1972: 211–289]). Међутим, сам

заграда, сугласнички гласови су дати плавом бојом, самогласнички – црвеном. Знаци транскрипције се од слова разликују посебним начином бележења – спољне линије су дате у боји, црвеној или плавој унутрашњост слова је празна.

Друга лекција

У другој лекцији тематизована је једна сегментна доминанта: читање слова „я“ на апсолутном почетку речи и после меких сугласничких гласова (стр. 33–34), пропраћено адекватном вежбом на стр. 34; доминанта 1.2.1.6.2.

Једина прозодијска доминанта јесте редукција вокалских гласова: читање слова „о“ у првом степену редукције (стр. 37): доминанта 2.1.2.2. Присутна фонетска транскрипција, као карика која обједињује сегментни и прозодијски материјал.

Трећа лекција

У трећој лекцији одсуствује фонетски материјал.

Четврта лекција

У оквиру четврте лекције представљене су следеће сегментне доминанте: 1) читање словне групе „сч“ (стр. 67) : доминанта 1.2.1.5.1; 2) дијереза сугласника на примерима речи „здравствуй, праздник, солнце, пожалуйста, радостный“ (стр. 68): доминанта 1.4.1; 3) алтернација [д] са [т] пред безвучним гласовима (стр. 68); десоноризација звучних на крају речи стр. 68): доминанта 1.4.2.1; 4) чување квалитета звучности гласа на примеру гласа [д] пред вокалским гласовима и сонантима (стр. 68); вежбе за доминанте 2) 3) и 4) на стр. 68; 5) објашњење читања слова „щ“: приликом читања изговара се глас [ш'ш'] (стр.

фонетски израз није довољно прецизан. Резултат читања једног слова јесте глас, који изговарамо. Уводи се фонетска транскрипција – карика која обједињује сегментне и супрасегментне доминанте. Транскрипција је дата у складу с узрастом: нема квадратних заграда, сугласнички гласови су дати плавом бојом, самогласнички – црвеном. Знаци транскрипције се од слова разликују посебним начином бележења – спољне линије знакова су дате у боји, црвеној или плавој, унутрашњост слова је празна.

79)¹⁶⁷: доминанта 1.2.1.6.1; 6) вежба за доминанту под 5): читање кратких стихова, засићеног читањем датог слова (стр. 79).

Прозодијске доминанте у ужем смислу потпуно одсуствују, уколико изузмемо фонетску транскрипцију која представља везу с прозодијским материјалом.

Коментар

Појава алтернације звучних гласова са беззвучнима пред беззвучнима и десоноризације дата је само на примеру гласа [д], што је недовољно; указује се на то да [д] не мења своју звучност уколико се нађе пред вокалским гласом или сонантом, тако што се набрајају конкретни вокалски гласови [а], [о], [у], затим сонанти и/или звучни сугласнички гласови: [м], [н], [р], [л] [в], [ж]; недостају комбинације с меким варијантама сонаната; аутори не узимају у обзир да пред гласом [ж] долази до компликоване алтернације позиционом варијантом, африкатом [дж].

Вежбе за алтернацију звучних с беззвучнима се дају у виду кратког текста за читање, засићеног сегментним доминантама. Аутори, међутим, понекад дају претешке примере: ученик не може знати да предлошко-падежна конструкција „под водой“ (стр. 68) представља једну фонетску реч и да треба да посматрају „д“ пред „в“ које не алтернира. Аутори не воде довољно рачуна о принципу једне тешкоће: када се увежбава једна сегментна доминанта (на пример, дијереза) не би требало да се у тексту појави друга, компликована и необјашњена (на пример, реч „встречает“ се појављује у тексту засићеном речима у којима долази до испадања сугласничких гласова).

Читање слова „щ“ не би требало да буде презентовано после читања словне групе „сч“ – у сваком случају не обрнуто.

Пета лекција

У оквиру пете лекције обрађују се следеће сегментне доминанте: 1) читање слова „ж“, „ш“, „ч“: изговор увек тврдох гласова [ж] и [ш] и увек меког гласа [ч']

¹⁶⁷ Овде примећујемо једну недоследност: читање слова „щ“ требало би презентовати када и читање словне групе „сч“ – у сваком случају не обрнуто, као што је уџбенику дато (словна група „сч“ на почетку, после читања слова „щ“).

(стр. 92): доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3 и 1.2.1.4; 2) чување квалитета звучности гласа [ж] пред вокалским гласовима и сонантима (стр. 92)¹⁶⁸; 3) алтернације гласа [ж] са [ш] пред безвучнима [к], [с], [т] (не помињу се сви безвучни гласови пред којима се јавља глас [ж], већ само наведена три) и на крају речи; (стр. 92); 4) вежба за доминанте 1), 2), и 3): читање низа речи, засићених поменутиим сегментним доминантама: доминанта 1.4.2.2. (стр. 92).

Коментар

У овој лекцији аутори нису успели да усагласе на одговарајући начин садржај уџбеника са садржајем приручника (будући да у приручнику нема обраде сегментне доминанте која се у уџбенику наводи, већ су за израду дате само неспецијалне вежбе).

Шеста лекција

У шестој лекцији у потпуности одсуствује специјални фонетски материјал.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 5*

- 1) Специјални фонетски материјал заступљен у уџбенику је недовољан и квантитативно и квалитативно;
- 2) Фонетске доминанте које се обрађују у петом разреду су веома налик на уџбенике 70. година (видети стр. 201–210 дисертације, уџбенике у коауторству Петра Митропана);
- 3) Готово да потпуно одсуствују прозодијске доминанте: обрађује се само једна прозодијска доминанта (недовољно квантитативно и квалитативно заступљена): редукција вокалских гласова после тврдых и меких сугласничких гласова;
- 4) Као позитивно бисмо оценили увођење фонетске транскрипције. Дошло је до минимизарања степена редукције – два степена

¹⁶⁸ При набрајању вокалских гласова – недостаје глас [е]; од сонаната дати само „тврди парњаци“: [м], [н], [р], [л]; будући да се дата појава не разликује од српског језика, сматрамо да се може изоставити.

редукције су сведена на један, реализације [а]¹⁶⁹ после тврдих сугласничких гласова и [и] после меких. Нема квадратних заграда (синонима за фонетску транскрипцију), али је начином обележавања знакова транскрипције (само спољна линија знака је оцртана) адекватно постигнута дистинкција слово : глас; самогласнички гласови су дати црвеном бојом, редуковани гласови су визуелно смањени (двоструко су мањи од пуних вокалских гласова); сугласнички гласови су обележени плавом бојом, тако да се дистинкција слово – глас веома добро визуелно усваја, као и дистинкција самогласник – сугласник;

- 5) Иако су аутори писали о томе да ће бити речи о прозодијским елементима, акценту и интонацији у предговору приручника, интонација није обрађивана;
- 6) Аутори нису довољно пажње посветили кључној сегментној доминанти, неопходној за правилно усвајање прозодијских, а то је изговор руских палатализованих гласова. Неопходно би било на датом узрасту увежбавати сегментне доминанте које се односе на парне тврде – меке сугласничке гласове. Дата доминанта би требало да се провлачи бар кроз половину лекција (у датом случају три лекције) и да буде увежбавана непосредно (усвајање изговора палатализованих гласова) и посредно (кратки дијалози, текстови у којима су заступљени палатализовани сугласнички гласови у различитим позицијама).

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 6*

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 7. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику

Родничок 6

Родничок 6 П	Укупан фонетски материјал	Специјални фонетски материјал	Неспецијални фонетски материјал
--------------	---------------------------	-------------------------------	---------------------------------

¹⁶⁹ Аутори нису доследни у минимизацији степена редукције у комплексу *Родничок*. У трећем разреду минимизација редукованих гласова је извршена на један степен, у четвртном се враћају на два степена редукције, док у петом разреду поново све сведе на један степен редукције.

1. лекција	а) ≈ 149 мин./675 мин. ¹⁷⁰ б) ≈ 22% ¹⁷¹ в) ≈ 10 мин. ¹⁷² по часу	а) ≈ 20 ¹⁷³ мин./177 мин. б) ≈ 11% (≈ 3,7%) в) ≈ 1,7 мин. по часу	а) ≈ 157 мин./177 мин. б) ≈ 89 % (≈ 29%) в) ≈ 13 мин. по часу
2. лекција	а) ≈ 182 мин. / 630 мин. б) ≈ 29% в) ≈ 13 мин. по часу	а) ≈ 15 мин. /182 мин. б) ≈ 8,2 % (≈ 2,4 %) в) ≈ 1,1 мин. по часу	а) ≈ 167 мин. / 182 мин. б) ≈ 92 % (≈ 26,5%) в) ≈ 12 мин. по часу
3. лекција	а) ≈ 197 мин. / 540 мин. б) ≈ 36,5% в) ≈ 16,4 мин. по часу	а) ≈ 20 мин. /197 мин. б) ≈ 10,1 % (≈ 3,7 %) в) ≈ 1,7 мин. по часу	а) ≈ 177 мин. /197 мин. б) ≈ 90% (33%) в) ≈ 15 мин. по часу
4. лекција	а) ≈ 91 мин. / 540 мин. б) ≈ 17 % в) ≈ 7,6 мин. по часу	а) ≈ 32 мин./91 мин. б) ≈ 35 % (≈ 5,9%) в) ≈ 2,7 мин. по часу	а) ≈ 59 мин./91 мин. б) ≈ 65 % (≈ 10,1%) в) ≈ 4,9 мин. по часу
5. лекција	а) ≈ 145 мин. / 540 мин. б) ≈ 27% в) ≈ 12,1 мин. по часу	а) ≈ 10 мин./145 мин. б) ≈ 7 % (≈ 1,8%) в) ≈ 0,8 мин. по часу	а) ≈ 135 мин. / 145 мин. б) ≈ 93% (≈ 25%) в) ≈ 11,3 мин. по часу
6. лекција	а) ≈ 105 мин. / 540 мин. б) ≈ 19,5% в) ≈ 8,8 мин. по часу	а) ≈ 10 мин./105 мин. б) ≈ 9,5 % (≈ 1,8%) в) ≈ 0,8 мин. по часу	а) ≈ 95 мин. / 105 мин. б) ≈ 90,5% (17,7%) в) ≈ 7,9 мин. по часу

Квантитативна анализа фонетског материјала приручника сведочи о задовољавајућем квантитету у свакој лекцији, време посвећено фонетском материјалу у просеку је слично као у преходном комплету (просечно се 11,5 минута по часу посвећује фонетском материјалу). Као и у претходном комплету, врло је мали удео специјалног фонетског материјала, који у просеку заузима око 1,5 минут по часу. Свака лекција садржи специјални фонетски материјал, за разлику од претходног комплета у ком се специјални фонетски материјал садржи само у три лекције. У свим лекцијама доминирају неспецијалне фонетске вежбе, а сав фонетски неспецијални материјал равномерно је распоређен, као и у претходном приручнику.

Табела 8. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Родничок 6

Родничок 6 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
-----------------	---------------------------------	------------------------	--------------------------	--------------------	-------------------

¹⁷⁰ Приближно 149 минута од укупних 675 минута (15 часова по 45 минута је предвиђено за обраду прве лекције);

¹⁷¹ Приближно 22 % је укупан удео фонетског материјала у првој лекцији.

¹⁷² Изражено у минутима по наставном часу, то је око 10 минута по часу.

¹⁷³ Прозодијска доминанта коју смо убројали у специјални фонетски материјал приручника јесте „увежбавање интонације упитне реченице; утврђивање исправног акцентовања и изговора речи“ (Родничок Пр 6: 32-33): доминанта 2.2.1.3, или усвајање редукције вокалских гласова (Родничок Пр 6: 33): доминанте 2.1.2.2, 2.1.2.3, 2.1.2.4, 2.1.2.5, 2.1.2.6. Аутори у Приручнику препоручују вежбу за интонацију која не прати садржај уџбеника (око 5 минута).

1. лекција	a) $\approx 1 / 18$ стр. б) $\approx 5,5\%$	a) $\approx 0,44 / 1$ стр. б) $\approx 44\%$ в) $\approx 8\%$	a) $\approx 0,25 / 1$ стр. б) $\approx 25\%$ в) $\approx 1,4\%$	a) $\approx 0,25$ стр/1 стр. б) $\approx 25\%$ в) $\approx 1,4\%$	a) $\approx 0,062$ стр / 1 стр. б) $\approx 6,2\%$ в) $\approx 0,34\%$
2. лекција	a) $\approx 0,75 / 18$ стр. б) $\approx 4,2\%$	a) $\approx 0,5 / 0,75$ стр. б) $\approx 66,6\%$ в) $\approx 2,8\%$	a) $\approx 0,5 / 0,75$ стр. б) $\approx 66,6\%$ в) $\approx 2,8\%$	a) $\approx 0,25$ стр. /0,75 стр. б) $\approx 33,3\%$ в) $\approx 1,4\%$	a) 0,25 стр. /0,75 стр. б) $\approx 33,3\%$ в) $\approx 1,4\%$
3. лекција	a) $\approx 1,25 / 18$ стр. б) $\approx 6,9\%$	a) $\approx 0,75 / 1,25$ стр. б) $\approx 60\%$ в) $\approx 4,2\%$	/	a) $\approx 0,5 / 1,25$ стр. б) $\approx 40\%$ в) $\approx 2,7\%$	/
4. лекција	a) 1,75 / 20 стр. б) $\approx 8,8\%$	a) 0,375/1,75 стр. б) $\approx 21,4\%$ в) $\approx 6,9\%$	a) $\approx 0,5 / 1,75$ стр. б) 28,6% в) $\approx 2,5\%$	a) $\approx 0,375 / 1,75$ стр. б) $\approx 21,4\%$ в) $\approx 6,9\%$	a) $\approx 0,5 / 1,75$ стр. б) $\approx 28,6\%$ в) $\approx 2,5\%$
5. лекција	a) $\approx 0,25 / 18$ стр. б) $\approx 1,4\%$	a) $\approx 0,25 / 0,25$ стр. б) $\approx 100\%$ в) $\approx 1,4\%$	/	/	/
6. лекција	a) 0,50 / 22 стр. б) $\approx 2,3\%$	a) 0,25 / 0,50 стр. б) $\approx 50\%$ в) $\approx 1,15\%$	a) 0,25/ 0,50 стр. б) $\approx 50\%$ в) $\approx 1,15\%$	/	/

Квантитативна анализа фонетског материјала уџбеника нам показује да је специјалном материјалу посвећено врло мало места (око 4,5% у односу на укупан материјал уџбеника).

У потпуности одсуствују прозодијске вежбе, док је прозодијских објашњења веома мало (свега око 0,4% по лекцији). Прозодијска објашњења су заступљена у свега две лекције.

У фонетском материјалу доминирају сегментна објашњења (2,9% у односу на укупни материјал уџбеника). Све сегментне доминанте су праћене одређеним сегментним вежбама, за разлику од прозодијских доминанти.

Радне свеске се састоје од низа, најчешће условно-комуникативних вежби с граматичким вежбама и вежбама превођења, без ужег увежбавања фонетског материјала.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала комплекта *Родничок 6* идентичан је као у претходном комплекту. Посебно се наглашава и чињеница (као и у претходном приручнику), да ће се бити речи о „прозодијским елементима – акценту, интонацији и сл.“ [Родничок 6 П: 14].

Специфичан фонетски материјал приручника

У оквиру прве лекције приручника презентују се следеће прозодијске доминанте: 1) „увежбавање интонације упитне реченице“ у оквиру игре *Испорченный телефон*; доминанта 2.2.1.3 (стр. 32–33); 2) усвајање редукције вокалских гласова; доминанте 2.1.2.2, 2.1.2.3, 2.1.2.4, 2.1.2.5, 2.1.2.6 (стр. 33).

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Сегментне доминанте прве лекције су: 1) десоноризација звучних гласова на крају речи, на примерима гласова [ж] и [д] (стр. 18); доминанте 1.4.2.1, 1.4.2.2; 2) алтернација звучних пред безвучним¹⁷⁴ (стр. 18); доминанта 1.4.2; 3) вежба читања (стр. 19) у вези са десоноризацијом и алтернацијом звучних са безвучнима; 4) вежба уписивања безвучних „слова“ у табелу испод звучних *Какие буквы напишишь в таблице?*

Прозодијске доминанте дате лекције су: 1) редукција самогласничких гласова [а] и [о] после тврних сугласничких; уводи се и појам другог степена редукције на адекватан начин, теоријским кратким објашњењем, визуелно поткрепљеним: упола мање од великог знака транскрипције је представљен први степен редукције, док је упола мање слово од њега – четвртина величине великог знака – визуализује се као симбол за други степен редукције (стр. 18); доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5; 2) вежба – списак речи за читање и увежбавање редукције гласова [а] и [о] (стр. 18); исте доминанте.

Коментар

Када се о сегментним доминантама ради, напоменули бисмо следеће: аутори почињу бележење гласова у квадратним заградама (иако се задржава црвена боја за вокалске, а плава за сугласничке гласове, одступа се од начина бележења гласа спољном линијом). По нашем мишљењу, овакво бележење представља помак унапред – ближе је научном бележењу фонетске транскрипције

¹⁷⁴ Примери за алтернацију звучних пред безвучнима су недовољно прецизно одабрани: у два од три наведена примера се не ради о алтернацији звучан / безвучан глас, већ о десоноризацији читаве групе звучних гласова (*поезд* и *проезд*), читава „звучна“ група нашла на крају речи; пример *автобус* је адекватно одабран.

руског језика; утврђује се дистинкција слово : глас, односно, све што остаје ван угластих заграда су, у ствари, слова. Већ се на датом нивоу може престати с дистинкцијом гласова (сугласничких и самогласничких) црвеном и плавом бојом.

У вези с вежбом *Какие буквы напишишь в таблице?* чини нам се да ученици се могу потпуно збунити увођењем термина „слово“ на месту термина „глас“, јер аутори, уместо да задрже ученике на фонетском нивоу и квадратним фонетским заградама, ученике враћају на термин „слово“. Ово представља крупну непрецизност фонетског израза, чији крајњи резултат може бити дубоко неразумевање и мешање појмова.

Друга лекција

У другој лекцији одељак *Звуки и буквы* има поднаслов *Пиши всегда, как слышишь* (*пиши увек као што говориш*) и доноси следеће сегментне доминанте: 1) м, л, н, р, њ: *мно́го, ро́й, во́льный*; 2) согласный перед гласным: *сады́, горы́, го́да*; 3) согласный перед м, л, н, р, њ: *брат, взлёт*; 3) одељак се назива *Подумай, как написать* (*размисли како да напишеш*): согласный перед согласным кроме м, н, л, р, њ: *поездка, физкультура*; 4) согласный в конце слова: *год, стеллаж*; доминанте 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3; (стр. 34) 5) списак речи за вежбу сегментних доминанти и нешто ниже наведених супрасегментних.

Прозодијске доминанте дате лекције су, као и сегментне, у одељку *Пиши всегда, как слышишь* (*пиши као што говориш*), и то 1): – ударный гласный, а также у, ы: *до́мик, горы́, бума́жный*; 2) одељак се назива *Подумай, как написать* (*размисли како да напишеш*): безударный гласный, кроме у, ы: *дорога, каникулы, язык*; 3) списак речи за вежбу ових прозодијских доминанти, као и наведених сегментних; (све на стр. 34); доминанте 2.1.2.2, 2.1.2.5.

Коментар

Пошто смо пажљиво прегледали дате одељке, можемо закључити да аутори с недовољном прецизношћу објашњавају фонетске појаве: мисле у категорији гласова, а мисли исказују у категорији слова, тако да долази до нелогичности, као, на пример, у речи *вольный*: не ради се о гласу [л], већ [л'], иако се они обележавају истим словом (с тим што су за обележавање гласа [л'] у

правопису неопходна два сугласничка слова у датом случају: л и њ). Сматрамо оваква објашњења потпуно непотребна ученику, говорнику српског језика: реч *брат* пишемо како је чујемо, пошто је у српском језику исто. Додатно објашњење о томе када се пред одређеним словима пишу која слова може само да изазове конфузију нечега што је већ у хармонији.

Правила читања која су у датој лекцији тематизована нису у потпуности објашњена, поново се меша категорија слово : глас: шта је с меким гласовима, како онда пишемо, на пример, реч *Пётр*; шта је с меким сонантима, како и када пишемо слова *я, ё, е, и*? Сматрамо да аутори посебно издвајају само оно што ученицима не представља проблем, не наводећи (ради контраста) и писање слова *я, е, ю, ё*. Све је требало повезати с квалитетом претходног сугласничког гласа и обавезно приказати фонетском транскрипцијом (која у овој лекцији изостаје).

Недовољно прецизна су објашњења аутора, мешају се и даље категорије слово и глас. Аутори, у жељи да објасне нешто што се подразумева, додатно компликују једноставну ствар: није сасвим тачно да се акцентовани глас пише онако како се чује, јер се одмах поставља питање писања речи са словима *я, ё, ю* (на којима бисмо написали дијакритички знак за акценат, а подразумева се да им претходи мек сугласнички глас); уколико је и после акцентованог гласа мек сугласнички глас, акцентовани вокалски гласови [•а•], [•э•] и [•о•] – се не пишу онако како се чују. Примери су непотпуни, на пример, гласови [и], [ы] и [у] се дају само када су у позицији под акценатом, а не и када нису (јер аутори наводе да се пише као што се чује „ударный гласный, а также у, ы“ (стр. 34). Не наводе се ни примери у вези с гласом [и]. Недаекватан је пример и реч *язык* (са словом *я*), читав проблем се компликује тиме што се уводи и изговор гласа [и] неслоговног, редукције вокалског гласа после овог гласа, што није у потпуности објашњено.

Недовољно је добар списак речи датих за вежбу (27 речи): уколико се даје ограничен спој сегментних и прозодијских доминанти, треба доследно, у складу с објашњењима, одабрати примере за вежбу. Навешћемо само неколико: *дерёвня, раздева́лка, прекра́сно, ночёвка...* дају се примери с редукцијом вокалских гласова после меких сугласничких гласова која није обрађивана, акцентовани вокалски глас [ó] чије писање после слова *ч* није уобичајено.

Трећа лекција

У трећој лекцији сегментне доминанте тичу се правила читања: 1) писање меког знака после сугласничких слова: меки знак као показатељ мекоће и као „деони“ меки знак (показатељ гласа „јот“). Аутори наводе примери: *олень, тюлень; ночью, осенью* (стр. 50); доминанта 1.2.1.6.1; 2) читање наставака *-ого* и *-его*, изговор гласа [в]; аутори наводе да се *г* изговара као *в*; прецизније би било рећи да се „чита“; доминанта 1.1.1.5.1. (стр. 54); 3) одељак *Произносим правильно (читамо исправно)*: већ у самом наслову аутори не дају прецизан превод. Наводи се да су *ж* и *ш* увек тврди, као и да су *ч* и *щ* увек меки; примери: *ножи, наши, дача, роцца*; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1¹⁷⁵; 4) вежбе за функцију меког знака, списак речи за читање: 21 реч (стр. 50); доминанта 1.2.1.6.1; 5) Текст за читање (вежбање изговора) *ч, щ, ж, ш* (стр. 57).

Прозодијске доминанте одсуствују у трећој лекцији.

Четврта лекција

Четврта лекција доноси следеће сегментне доминанте: 1) испадање сугласничких гласова на примерима речи: *праздник, солнце, сердце, известный, радостный, грустный, звёздный, счастливый*¹⁷⁶ (стр.74); доминанта 1.4.1; 2) читање наставка *-ого*: аутори илуструју ову доминанту примерима *первое января* и *первого января* који су транскрибовани (стр. 76); транскрипција није доследна: мекоћа гласа [п'] није обележена, једно [е] на крају речи је остало нередуковано; доминанта 1.1.1.5.1; 3) вежба за испадање сугласничких гласова: аутори дају адекватан текст за читање, засићен речима са сугласницима који се не изговарају, прилагођен теми (стр. 74).

Прозодијске доминанте четврте лекције су: 1) интонација реченица¹⁷⁷. Аутори уводе интонацију три основна комуникативна типа реченица, дајући опис кретања мелодијског тона: „У обавештајним реченицама интонација пада. У узвичним реченицама интонација расте на свакој речи; у упитним реченицама

¹⁷⁵ Када се помињу гласови у било ком контексту, неопходно их је увек бележити у квадратним заградама (што се у уџбеницима руског језика доследно не примењује).

¹⁷⁶ Нетачан знак употребљен је за обележевање редукованог вокалског гласа у првом степену редукције после гласа „дуго меко *щ*“ [ш'ш'] у речи *счастливый*: уместо [и], у транскрипцији употребљено [а].

¹⁷⁷ О неадекватности термиолошке синтагме „интонација реченице“ писали смо на страни 40, фуснота ⁴⁶.

интонација расте на речи на коју се односи питање“ (стр. 71); 2) вежба која се односи на „интонацију реченица“ (стр. 71–72): адекватан дијалог, засићен кратким исказима различитог типа¹⁷⁸; доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.3, 2.2.1.4.

Коментар

Све напомене у вези с кретањем мелодијског тона односе се на исказ *К празднику устраиваюот бал-маскарад*. Непрецизности објашњења кретања мелодијског тона се односе, прво, на употребу појма интонација: интонација не може падати нити расти (она јесте супрасегментно фонетско средство, али ипак, сложено: у оквиру исказа може падати и расти само мелодијски тон). Аутори су недовољно прецизни и када објашњавају кретање мелодијског тона у оквиру узвичног исказа: он не „расте на свакој речи“; прецизније би било рећи да се мелодијски тон креће на истој висини током целог исказа с укупном силазном путањом. Најпрецизније објашњење аутора јесте објашњење које се односи на трећи тип исказа (опште питање, упитни исказ без упитне речи). Аутори наводе да „мелодијски тон расте на речи на коју се односи питање“, што је потпуно тачно. Међутим, тон нагло пада на слогу после централног и пада испод нивоа на ком је био на почетку исказа (видети стране 56–57 дисертације). Можемо закључити да је и последње објашњење недовољно прецизно.

Пета лекција

У оквиру пете лекције сегментна доминанта јесте читање словне групе *ци*, на пример *цифра*, *цитата* (стр. 92); доминанта 1.1.1.4.1. Дату доминанту аутори шире правописним правилом о писању датих словних група у корену речи – када се пише *ци*, када *цы*.

Прозодијске доминанте одсуствују.

Шеста лекција

¹⁷⁸ У дијалогу је наведен и исказ који не одговара ниједном од ова три типа поменутих кретања мелодијског тона (*А ты?*). Ученици, наравно, ово неће приметити (а ни сви наставници), али аутори уџбеника би требало да воде рачуна о томе да оно што се увежбава не излази из обима онога што се непосредно пре увежбавања презентовало.

У шестој лекцији се, у оквиру сегментних доминанти, презентују речи у којима се пишу тврди и меки деони знак, а приликом читања се реализује глас „јот“¹⁷⁹ (примери подъезд, объём, съёмка, съест); доминанта 1.2.1.6.1; друга доминанта јесте вежба у вези с деоним знаком (стр. 115); иста доминанта.

Прозодијске доминанте шесте лекције такође одсутвују.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 6*

- 1) Квантитативна недовољност и квалитативна непрецизност фонетског изараза у вези са специјалним фонетским материјалом, нарочито прозодијским, који заузима свега $\approx 1\%$ укупног материјала уџбеника;
- 2) Недовољност прозодијског фонетског средства „акценат“: није обновљена, рецимо редуција вокалских гласова после меких сугласничких гласова ни у једној од лекција;
- 3) Недовољност вежби којима би се провежбавале сегментне и супрасегментне доминанте;
- 4) Неодстатак методичких команди које би подсећале наставнике и ученике да своју пажњу усредсреде на обрађене доминанте, нарочито прозодијске, како би и наставник и ученик осетили „протканост“ материјала уџбеника фонетским материјалом;
- 5) Нема концентричности у излагању фонетског материјала: он се даје као „фонетска етикета“, епизодно, како пише Ксенија Кончаревић [Кончаревић 2004: 133], провежбава (или не провежбава) само у једној наредној вежби и више се не обнавља.

¹⁷⁹ Аутори често у оквиру одељка *Звуки и буквы*, посвећеном обради фонетског материјала полазе од ортографије, а тек се секундарно, читањем појединих речи, долази до фонетике: сматрамо сасвим умесним да се, када се говори о фонетским средствима, пође од ортографије и читања одређених слова или сугласничких група; међутим, аутори би морали задржати прецизнији „фонетски израз“, па дату проблематику објаснити и у домену гласова; сматрамо да није добро да се остане само на ортографији: „тврди знак пишемо после префикса на сугласник, испред *e, ё, ю, я*“ (стр. 115). Транскрипцијом аутори илуструју читање наведених речи, али нам се чини да је прецизније односити се према сегментним средствима „језиком фонетике“: после сугласничког гласа реализује се, у оваквим положајима глас [j] (који аутори транскрибују са [й]), тј. преузимају слово као знак транскрипције, што се може, с обзиром на узраст, прихватити. У уџбеницима би позиције гласа „јот“ требало изједначити и бележити истим знаком, било [й], било [j].

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА РОДНИЧОК 7
КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 9. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику

Родничок 7

Родничок 7 П	Укупан фонетски материјал	Специјални фонетски материјал	Неспецијални фонетски материјал
1. лекција	а) ≈ 120мин./540 мин. б) ≈ 22,2% в) ≈ 10 мин. по часу	а) ≈ 10мин./120 мин. б) ≈ 8,3% (≈ 1,8%) в) ≈ 0,8 мин. по часу	а) ≈ 110 мин./120 мин. б) ≈ 92,7 % (≈ 20,4%) в) 9,2 мин. по часу
2. лекција	а) ≈ 130 мин./ 585 мин. б) ≈ 22,2% в) ≈ 10 мин. по часу	а) ≈ 15 мин. /130мин. б) ≈ 11,5 % (≈ 2,6 %) в) ≈ 1,15 мин. по часу	а) ≈ 115 мин. / 130 мин. б) ≈ 88,5 % (≈ 19,6%) в) ≈ 8,9 мин. по часу
3. лекција	а) ≈ 112 мин. / 540 мин. б) ≈ 20,1% в) ≈ 9,3 мин. по часу	а) ≈ 36 мин./112 мин. б) ≈ 32,1% (≈ 6,7%) в) ≈ 3 мин. по часу	а) ≈ 76 мин. /112 мин. б) ≈ 67,9% (14%) в) ≈ 6,3 мин. по часу
4. лекција	а) 128мин. / 585 мин. б) ≈ 22 % в) ≈ 9,9 мин. по часу	а) 12мин./128 мин. б) ≈ 9,4 % (≈ 2%) в) ≈ 0,9 мин. по часу	а) 116 мин./128 мин. б) ≈ 90,6 % (≈ 19,8%) в) ≈ 8,9 мин. по часу
5. лекција	а) ≈ 95 мин. / 495 мин. б) ≈ 19,2% в) ≈ 8,6 мин. по часу	а) ≈ 15 мин./ 95 мин. б) ≈ 15,8% (≈ 3%) в) ≈ 1,4 мин. по часу	а) ≈ 80 мин. / 95мин. б) ≈ 84,2% (≈ 1,6%) в) ≈ 7,2 мин. по часу
6. лекција	а) ≈ 130 мин. / 585 мин. б) ≈ 22% в) ≈ 10 мин. по часу	а) ≈ 33 мин. / 130 мин. б) ≈ 25,4% (5,6%) в) ≈ 2,5 мин. по часу	а) ≈ 97 мин. / 130 мин. б) ≈ 74,6% (16,6%) в) ≈ 7,5 мин. по часу

Квантитативна анализа фонетског материјала приручника сведочи о задовољавајућем квантитету у свакој лекцији, време посвећено фонетском материјалу у просеку је слично као у претходним комплетима (просечно се 9,5 минута по часу посвећује фонетском материјалу). Врло је мали удео специјалног фонетског материјала, који у просеку заузима нешто више од 1,5 минута по часу. Свака лекција садржи специјални фонетски материјал.

Табела 10. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Родничок 7

Родничок 7 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 1 стр/18 стр. б) ≈ 5,6%	/	а) ≈ 0,5 стр/1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 2,8 %	/	а) ≈ 0,5 стр/1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 2,8 %
2. лекција	/	/	/	/	/
3. лекција	/	/	/	/	/
4. лекција	а) ≈ 0,5стр/ 24 стр. б) ≈ 2,1 %	а) ≈ 0,5 стр/0,5 стр. б) ≈ 100 %	/	/	/

		в) ≈ 2,1%			
5. лекција	/	/	/	/	/
6. лекција	а) ≈ 1,75 стр/26 стр. б) ≈ 6,7%	а) ≈ 0,25стр /1,75 стр. б) ≈ 14,3% в) ≈ 1%	а) ≈ 0,5 стр./1,75 стр. б) ≈ 28,6% в) ≈ 1,9 %	/	а) ≈ 1 стр./1,75 стр. б) ≈ 57,1% в) ≈ 3,8 %

Квантитативна анализа фонетског материјала уџбеника нам показује да само три од шест лекција садрже специјални фонетски материјал, те да је укупан фонетски материјал заступљен у још мањој мери у односу на претходне уџбенике, са свега 2,4 % у односу на целокупан уџбенички материјал.

Ретка сегментна објашњења нису у овом уџбенику пропраћена одговарајућим вежбама, док ретка прозодијска објашњења прате вежбе сличног обима.

Запажамо да у уџбеничком комплету за седми разред у самом приручнику има доста материјала посвећеног прозодијским доминантама, тако приручник надопуњује, донекле, фонетски материјал који је у уџбенику присутан у минималном обиму.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Статус фонетског материјала комплета *Родничок 7* идентичан је као у претходна два комплета.

Специфичан фонетски материјал приручника

У оквиру друге лекције приручника увежабава се сегментна доминанта „изговор меких сугласничких гласова“ у склопу игара *Путаница* (стр. 48) и *Испорченый телефон* (стр. 57–58); доминанта 1.3. Ученицима се задаје да читају и разврставају речи с меким и тврдим сугласничким гласовима. На страни 58 приручника аутори дају одличне спискове речи с меким и тврдим гласовима, врло често је тврдоћа, односно мекоћа сугласничког гласа, једино обележје које диференцира значење речи (на пример: ров – рѐв, рад – ряд, ла́па – лѝпа). Важна вежба коју би на новом садржају требало чешће презентовати и у самом уџбенику.

У трећој лекцији приручника аутори презентују велики број вежби за прозодијске доминанте: 1) место акцента у речи увежбава се у оквиру игре *Эхо*, у којој ученици као одјек понављају само акцентовани слог; доминанта 2.1.1. (стр. 75; 80); 2) редукција вокалских гласова [o] и [a] у првом и другом степену редукције после тврдих сугласничких гласова; доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5. (стр. 94); 3) интонација упитних исказа се увежбава поново у оквиру игре *Испорченный телефон*; доминанта 2.2.1.3. (стр. 82, 95).

У оквиру четврте лекције обнавља се доминанта у вези с интонацијом упитних исказа без упитне речи у оквиру игре *Испорченный телефон*; доминанта 2.2.1.3 (стр. 99).

У оквиру пете лекције се понавља доминанта упитног исказа, 2.2.1.3 (стр. 126), као и сегментна доминанта тврд / мек сугласнички глас у оквиру игре *Путаница*; доминанта 1.3. (стр. 131).

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Прозодијске доминанте прве лекције су: 1) редукција гласова [o] и [a]: презентовање првог и другог степена редукције; први и други степен редукције су визуелно представљени као у претходном уџбенику; доминанте 2.1.2.2. и 2.1.2.5. (стр. 22); 2) песмица за читање као вежба за претходну доминанту садржи погрешно написане речи *сабака*, *акна*, *пальта* доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5. (стр. 23).

Коментар

Редукција гласова [o] и [a] није пропраћена оптималним примерима за увежбавање, јер се у примерима које аутори наводе појављују додатне тешкоће за читање које одвлаче пажњу од прозодијске доминанте која се обрађује и увежбава: примере *отда́ть*, *мо́я* не би требало наводити, уколико се не ради о сегментној доминанти читања удвојених гласова или реализацији гласа [j]);

Друга лекција

У другој лекцији одсутвују фонетске доминанте.

Трећа лекција

У трећој лекцији се, такође, не садржи специјални фонетски материјал.

Четврта лекција

У оквиру четврте лекције обрађене су следеће сегментне доминанте: 1) читање наставка *-ого* (*голубого, синеого, моего*); доминанта 1.1.1.5.1. (стр. 85); 2) испадање сугласничких гласова из сугласничких група *лнц, йст, вств, здн, стн*; доминанта 1.4.1.

Пета лекција

Пета лекција не садржи фонетски материјал.

Шеста лекција

У шестој лекцији обрађене су следеће сегментне доминанте: 1) читање словних група *-тся* и *-ться* (3. л. ј. през. повр. гл. и инф. повр. гл.); аутори наводе примере *находится, вернуться, смеётся, улыбаться*. Сви примери су транскрибовани; доминанта 1.1.1.4.2. (стр. 131). Прозодијске доминанте: 1) кратак текст којим се уводи проблематика кретања мелодијског тона у вези с читањем стихова (*Учимся читать стихи*) доминанте 2.2.1.1 и 2.2.1.3. (стр. 114).

Коментар

У тексту *Учимся читать стихи* се указује да после сваког стиха треба направити паузу и ако нема тачке; наведена су четири кратка стиха *У красы березки* А. Абрамова и песма *Чудная картина* А. Фета¹⁸⁰. Из претходног текста изведена су правила у вези с интонацијом упитне и изјавне реченице. „Разлика се састоји у изговору акцентованог слога. У фрази мењамо тон акцентоване речи.

¹⁸⁰ Сматрамо да је читање стихова и учење стихова напамет одлична вежба за увежбавање места акцента у руској речи, али да стихови не представљају добар материјал за увежбавање реченичне мелодије, односно интонације: интонација стиха има своју унутрашњу логику, која није увек подударна с логиком обичног исказа (упитног или обавештајног), односно сваки од овох типова интонације се потчињава логици песме и звучи „ослабљено и пригушено“ [Кожников 1988: 145–146].

Пр. По-чи-та-ем? По-чи-та-ем. (стр. 115)“ Кретање тона је илустровано стрелицама после сваког стиха и карактеришу га два покрета тона: узлазни и силазни. Сматрамо да је јако добро стрелицама графички представити кретање мелодијског тона, с тим што симбол (који коначно може бити представљен једном типичном стрелицом) мора бити резултат претходног графичког бележења кретања тона инад читавог исказа: узлазни покрет тона (нагао узлазни на акцентованом слогу) има и нагли силазни завршетак.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 7*

- 1) Прозодијске доминанте које се тичу редукције вокалских гласова у више наврата се обрађују и обнављају у комплету за седми разред, што је веома позитивно; већина доминанти се, пак, даје ван самог уџбеника (у приручнику). Сматрамо да би неопходно било све доминанте планиране за обраду презентовати у самом уџбенику;
- 2) Када се обрађују или увежбавају одређене доминанте, не води се увек рачуна о „принципу једне тешкоће“;
- 3) Фонетски материјал се, у датом комплету, обнавља: исте доминанте се наизменично обнављају у свакој лекцији, принцип концентричности излагања материје је поштован;
- 4) Непрецизност фонетског израза.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *РОДНИЧОК 8* КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 11. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у приручнику

Родничок 8

Родничок 8 П	Укупан фонетски материјал	Специјални фонетски материјал	Неспецијални фонетски материјал
1. лекција	а) ≈ 85мин/540 мин. б) ≈ 15,7% в) ≈ 7,1 мин. по часу	/	а) ≈ 85мин/85мин. б) ≈ 100% (15,7%) в) ≈ 7,1мин. по часу
2. лекција	а) ≈ 167 мин. / 540 мин. б) ≈ 31% в) ≈ 13,9 мин. по часу	а) ≈ 30 мин. /167мин. б) ≈ 18 % (≈ 5,5 %) в) ≈ 2,5 мин. по часу	а) ≈ 137мин / 167 мин. б) ≈ 82 % (≈ 25,4%) в) ≈ 11,4 мин. по часу

3. лекција	а) ≈ 132 мин. / 540 мин. б) ≈ 24,4% в) ≈ 11 мин. по часу	а) ≈ 15 мин. / 132 мин. б) ≈ 11,4% в) ≈ 1,2 мин. по часу	а) ≈ 117 мин. / 132 мин. б) ≈ 88,6% (21,7%) в) ≈ 9,8 мин. по часу
4. лекција	а) ≈ 184 мин. / 585 мин. б) ≈ 31,5 % в) ≈ 14,1 мин. по часу	а) ≈ 25 мин./184 мин. б) ≈ 13,6 % (≈ 4,3%) в) ≈ 1,9 мин. по часу	а) ≈ 159 мин./184 мин. б) ≈ 86,4 % (≈ 27,2%) в) ≈ 12,2 мин. по часу
5. лекција	а) ≈ 113 мин. / 540 мин. б) ≈ 20,9% в) ≈ 9,4 мин. по часу	а) ≈ 10 мин / 113 мин. б) ≈ 8,9 % (≈ 1,9) в) ≈ 0,8 мин. по часу	а) ≈ 103 мин. / 113мин. б) ≈ 91,1% (≈ 19,1%) в) ≈ 8,6 мин. по часу
6. лекција	а) ≈ 82 мин. / 540 мин. б) ≈ 15,2% в) ≈ 6,8 мин. по часу	/	а) ≈ 82 мин. / 540 мин. б) ≈ 100% (15,2%) в) ≈ 6,8 мин. по часу

Квантитативна анализа фонетског материјала приручника сведочи о задовољавајућем квантитету у свакој лекцији; време посвећено фонетском материјалу у просеку је слично као у претходним комплетима (просечно се 10,5 минута по часу посвећује фонетском материјалу). И у датом приручнику је мали удео специјалног фонетског материјала, који у просеку заузима нешто више од 1 минута по часу, а не садржи се у две од шест лекција.

Табела 12. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Родничок 8

Родничок 8 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 0,25 стр/20 стр. б) ≈ 1,25%	/	/	а) ≈ 0,125 стр/ 0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,625 %	а) ≈ 0,125 стр/0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,625 %
2. лекција	а) ≈ 0,75 стр/18 стр. б) ≈ 4,2%	а) ≈ 0,25 стр/ 0,75 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,4 %	а) ≈ 0,25 стр/ 0,75 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,4 %	/	а) ≈ 0,25 стр/ 0,75 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,4 %
3. лекција	- /24 ¹⁸¹ стр.	/	/	/	/
4. лекција	а) ≈ 1 стр/ 22 стр. б) ≈ 4,5 %	а) ≈ 0,75 стр/1стр. б) ≈ 75 % в) ≈ 3,4%	/	а) ≈ 0,25 стр/ 1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 1,1%	/
5. лекција	а) ≈ 0,25 стр/ 26 стр. б) ≈ 0,96%	/	/	а) ≈ 0,125 стр/ 0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,48%	а) ≈ 0,125 стр/ 0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,48%
6. лекција	а) ≈ 0,25 стр/ 28 стр. б) ≈ 0,89%	/	/	а) ≈ 0,25 стр/ 0,25 стр.	/

¹⁸¹ У датој лекцији се, у оквиру граматичке обраде компаратива, дају примери с алтернацијама фонема (које не бисмо укључили у фонетске доминанте). Ни аутори ове алтернације не сврставају у фонетски материјал (примери *твёрдый-твёрже; лёгкий-легче...*); дате алтернације не представљају алтернације гласова (које уносе забуну у начин читања), већ алтернације фонема – тј. историјске, а не савремене алтернације.

				б) $\approx 100\%$ в) $\approx 0,89$	
--	--	--	--	---	--

Квантитативна анализа фонетског материјала уџбеника нам показује да се у пет од шест лекција садржи фонетски материјал. Укупан фонетски материјал заступљен у још мањој мери у односу на претходне уџбенике, са свега 2 % у односу на целокупан уџбенички материјал.

Запажамо да сегментне и прозодијске вежбе надилазе квантитет самих објашњења. Вежбе се најчешће појављују самостално, односно нису праћене претходним објашњењима, што нам прелиминарно говори о чињеници да се у датом уџбенику махом обнављају фонетски садржаји раније већ обрађивани.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

У комплекту за осми разред, поред статуса фонетског материјала (гласова, акцента и интонације) који је идентичан као у претходним комплетима, новину представља увођење нових прозодијских јединица – зависнослужених реченица. Оне се не уводе у циљу увежбавања интонације као прозодијског средства, иако их наставници могу за ово употребити, већ „у циљу савладавања везника и везничких речи, заступљених у наведеним типовима реченица, уводе се бројне вежбе за њихово активно усвајање“¹⁸².

Специфичан фонетски материјал приручника

У другој лекцији аутори презентују додатни фонетски материјал у односу на уџбеник: зависнослужена реченица с везницима: *что, чтобы, почему, когда, пока* (укупно 30 минута); дате прозодијске јединице смо урачунали у неспецијални фонетски материјал, будући се њима примарно увежбава лексика.

У трећој лекцији приручника аутори презентују специјални фонетски материјал, који се односи на увежбавање изговора тврдох / меких сугласничких гласова (стр. 74); доминанта 1.3. Материјал се увежбава помоћу већ постојећих игара *Испорченный телефон* и *Путаница*. Разлика у односу на претходне приручнике у вези с датом игром је у томе што се наводе речи с тврдох

¹⁸² Пошто сваку зависно-служену реченицу можемо посматрати као прозодијску јединицу, тј. као „материјал“ на коме се реализују супрасегментна средства, свако објашњење које се тиче реченице као супрасегментне јединице смо узимали у обзир за квантитативну анализу.

сугласничким гласом пред вокалским [e] у речима страног порекла, као на пример: *компьютер, кибернетика...*; доминанта 1.1.2.

У четвртој лекцији се поново увежбава изговор парних тврдих / меких сугласничких гласова, игра *Испорченный телефон* (стр. 108–109, 10 минута); доминанта 1.3.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

У првој лекцији су заступљене следеће сегментне доминанте: 1) списак речи дат је за читање у циљу увежбавања алтернација сугласничког гласа с нулом гласа: *счастливый, детство, радостный, пожалуйста, поздно*); доминанта 1.4.1. (стр.8); 2) читање наставка *-ого* (примери *сегодня, весёлого, хорошего, дорогого...*); доминанта 1.1.1.5.1 (стр. 8); 3) алтернација звучних / беззвучних са беззвучним / звучним гласовима: *ошибка, год, в школе, над чем, все*; доминанта 1.4.2.

Прозодијске доминанте прве лекције: 1) вежба за читање – увежбавање редукције вокалског гласа [o] после тврдих сугласничких гласова: *обед, микрофон, волшебная, лето, работа*; доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5. (стр. 8). Пример *работа* није адекватан за алтернацију претходно дефинисану као O/A; 2) прозодијска доминанта „интонација“ у исказима с набрајањем: стрелице изнад речи указују на узлазан покрет тона; доминанта 2.2.2.1. (стр. 18).

Коментар

Сматрамо да нису сви примери довољно добро одабрани у вези с првом сегментном доминантом: у примеру *счастливый* постоје две сегментне доминанте, док аутори издвајају само једну. Реч *детство* није адекватна због тога што припада сегментној доминанти која се не тиче „испадања сугласничког гласа“, већ његове „алтернације по месту и начину творбе“: приликом читања групе *тс* реализује се глас [ц], за којим следи нешто слабије [с]. Пример *над чем* није адекватан из два разлога: прво, нигде није указано на то да су предлози проклитике и да се посматрају као део фонетске речи и да се овде ради о једној

фонетској речи; друго, читањем словне групе *дч* не добија се резултат [тч], већ [ч':]. Другим речима ова сегментна доминанта не припада простој алтернацији звучног с безвучним, већ и алтернацији зубног с предњонепчаним и његовим удвајањем.

У вези с другом прозодијском доминантом бисмо дали следећи коментар: стрелица изнад исказа (↗), како сматра и Т. Ј. Јанко [Јанко 2004: 90–91], може представљати модел-прототип за нагли узлазни и нагли силазни покрет тона, прототип ИК-3 (видети 57. страну дисертације). Наравно, значење овакве стрелице је врло лако „дешифровати“ уколико сте изворни говорник руског језика. Када се ради о учењу руског језика, пак, морамо бити опрезни: увек уз дату стрелицу (уколико се за њу одредимо као прототипску) на самом почетку вежбе треба графички (линијски) дати кретање тона дуж читавог исказа. Још једна наша препорука у вези с овом конкретном доминантом односи се на следеће: неопходно је указати на истоветност кретања мелодијског тона у унутрашњим фонетским синтагмама и кретања тона у упитним исказима без упитне речи. Ни у уџбенику ни у приручнику наставнику није указано да ученицима пружи додатно објашњење у вези с интонацијом унутрашњих синтагми. Неходне су вежбе супституције: унутрашњу синтагму ученици читају тако што замишљају да је самостална – питање без упитне речи. Када постигну одговарајућу апроксимацију, на унутрашњу синтагму додају следећу, спољашњу синтагму и завршавају уобличавање двосинтагматског исказа.

Друга лекција

У оквиру друге лекције заступљене су следеће сегментне доминанте 1) изговор тврдох сугласничких гласова пред вокалским гласом [е] у речима страног порекла; наведени примери *кибернетика*, *вундеркинд*, *Роден*, *компјутер*; доминанта 1.1.2. (стр. 43).

Прозодијске доминанте: 1) читање енклитичких облика неодређених заменица *-то* и *-нибудь*; доминанта 2.3.1. (стр. 41); 2) песма засићена датим заменицама под називом *Кавота* (стр. 41).

Коментар

Аутор назив песме пише онако како се чита, што може да збуни ученике; мислимо да би наставник адекватним упутствима могао да превазиђе ову недоследност, забележивши на табли ову заменицу у квадратним заградама, односно фонетском транскрипцијом.

Трећа лекција

У трећој лекцији одсуствују фонетске доминанте.

Четврта лекција

У четвртој лекцији аутори презентују следеће сегментне доминанте: 1) вежба за алтернацију звучних с беззвучним гласовима и обрнуто, дата као вежба читања списка речи: *блузка, сбудется, обувь, ножка*; доминанта 1.4.2. (стр. 70); 2) вежба за алтернацију сугласничког гласа с нулом гласа: *зdn, вств, стл*; доминанта 1.4.1. (стр. 70); 3) одељак *Звуки и буквы* у вези с читањем група у којима се пише „б“ или „б“: Аутори презентују табелу у којој издвајају три колоне: у првој колони меки знак је показатељ мекоће сугласничких гласова; у другој обележава глас „јот“, у деоној функцији; у трећој колони је представљен деони тврди знак; доминанта 1.2.1.6.1. (стр. 80); 4) вежба за обе функције „б“ и деону функцију „б“: кратак текст из ког треба исписати речи у различите колоне (стр. 80).

Коментар

Недовољно су адекватни примери, одбарани за прву сегментну доминанту: *сбудется* и *обувь*: читање словне групе *сб* представља дату доминанту, док другу представља читање словне групе *тсџа*. Други недовољно адекватан пример представља реч *обувь*: поред наведених примера графички су дефинисане алтернације звучни с беззвучним: $З?С$, следи $В?Ф$. Реч *обувь* не може се уклопити у модел $В?Ф$, јер долази до алтернације звучан с беззвучним у оквиру пара [в’]: [ф’]. Аутори престају да бележе фонетску транскрипцију у угластим заградама, а самим словима није могуће адекватно је обележити, мада се могао за мекоћу употребити одговарајући дијакритички знак: $В’?Ф’$.

Сматрамо да је табела у вези с илустрацијом функција меког и тврдог знака прилично конфузна и да ученике и наставнике може да збуни. Свака колона има

по четири ретка. У првом ретку дат је пример уз следеће објашњење: „пише се на крају и у средини речи: *семь, маленький*“. У другом ретку стоји само „пише се после сугласника“, а у трећем – „испред сугласника“. У четвртом ретку дата је функција: „указује на мекоћу претходног сугласника“. Сматрамо да су позиције писања и функције непотребно разједињене и уситњене, јер меки знак има две функције: обележавање мекоће и обележавање гласа „јот“. У вези с деоним тврдим и меким знаком, када се указује његова функција, налазимо једну материјалну грешку: „деони знак указује на чињеницу да се сугласник не стапа у изговору с вокалом“. Синхронијски посматрано, нема стапања сугласника и вокала уколико нема деоног знака, већ самогласничко слово само указује на чињеницу да је претходни сугласнички глас мек. Ни једном речју се овде не указује на најважнију сегментну доминанту – реализацију гласа „јот“.

Пета лекција

У петој лекцији презентоване су следеће сегментне доминанте: 1) вежба за алтернације звучних с беззвучним гласовима и обрнуто (читање списка речи): *дуб, снег, мороз, лев*; доминанта 1.4.2. (стр. 109); 2) одређивање функције меког знака у речима: *лукоморье, бельэтаж*¹⁸³, *богатырь, метель*; доминанта 1.2.1.6.1. (стр. 109).

Прозодијске доминанте ове лекције су: 1) вежба за читање: редукција после тврдых сугласничких гласова «О?А»: *большой, трудно, попать, опера*¹⁸⁴, *богатырь*; доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5. (стр. 109).

Шеста лекција

У шестој лекцији презентоване су доминанте: 1) вежба за изговор гласова [ч'] и [ш':] уз објашњење изговора: *дача, роца, пицца, туча, чашка*; доминанте 1.2.1.4, 1.2.1.5.1. (стр.131); 2) читање удвојених сугласничких слова: *суббота, нарцисс, терраса, подоконник* доминанте 1.2.1, 1.2.2. (стр. 131); поред графички обележени удвојени сугласници «ББ; СС; РР; НН»). 2) читање речи и одређивање

¹⁸³ Реч страног порекла, неадекватно узета као пример за одређивање функције меког знака: после меког гласа пише се слово «э», чега у речима руског порекла нема.

¹⁸⁴ Неадекватно одабран пример, не уклапа се у алтернацију «О?А» како је аутори графички обележавају.

функције меког знака: *новоселѣ, маленькій, братья, сыновья* (стр. 131) 1.2.1.6.1. Прозодијске доминанте одсуствују.

Коментар

Аутори графички поред примера с удвојеним сугласницима дају гласове (мада без квадратних заграда). Међутим, осим у речи *подоконник* (где се читањем слова НН реализује један дуг мек глас [н':], у осталим речима се реализују прости гласови (видети у вези с читањем удвојених слова поменутих речи [Орфоэпический словарь 1989: 553; 565; 280]); опет можемо рећи да примери нису адекватно одабарани, јер је једино у речи *подоконник* ово је место додира корена и суфикса, морфемски шав где је неопходан изговор дугог гласа. Можда аутори и јесу имали у виду све што смо експлицирали, али утолико пре читаво објашњење у уџбенику остаје потпуно нејасно.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Родничок 8*

- 1) Иако је најављено обнављање градива у предговору приручника, можемо закључити да се оно односи у већој мери на граматички материјал (падежи, глаголске парадигме, глаголи кретања с бројним вежбама); фонетски материјал је такође присутан, доминантно у виду вежби, али се јавља спорадично, налик на „фонетске етикете“, залепљене понегде без неког дубљег објашњења. Материјал није систематизован.
- 2) Из уџбеника за осми разред нестаје фонетска транскрипција. Аутори више не користе квадратне заграде (уведене у 6. разреду) и на овај начин занемарују усвајање и дубље разумевање дистинкције „слово : глас“.
- 3) Иако је у предговору приручника најављено активна употреба зависнословених реченица и увођење везничких речи, оваква објашњења и вежбе се срећу тек спорадично: оне нису пратиоци сваке лекције; када се обрађује, пак, синтакса, ниједном се не указује на фонетске особености исказа: паузе, покрет мелодијског тона који представљају главни чинилац правилног фонетског

уобличавања исказа. Синатакса се, као и граматика, даје потпуно изоловано од фонетике.

- 4) Редукција вокалских гласова која се обнавља и у седмом и осмом разреду, не обухвата нити у једном од уџбеника примере „икања“: односно изговора гласа [и] после меких сугласничких гласова, на местима писања слова *е*, *я*, *а*. Икање је далеко теже за усвајање од акања, јер се јавља и проблематика изговора меког сугласничког гласа, а затим редукције самогласничког гласа.

ФРЕКВЕНЦИЈСКА АНАЛИЗА

Табела 13. Фреквенција фонетских доминанти у комплекту *Родничок*

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Родничок 1</i>	1.2. (у 4 лекције);	2.1.1.1. (у 4 лекције); 2.1.2; (у 4 лекције).
<i>Родничок 2</i>	1.2.1.1, 1.2.1.2, 1.2.1.3, 1.2.1.4. (у 3 лекције); 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.2.1.5. (у 2 лекције).	/
<i>Родничок 3</i>	1.1, 1.2, 1.2.1.6.1 (у 2 лекције); 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4.2, 1.1.1.5.1, 1.2.1.4, 1.2.1.5, 1.4.1.1, 1.4.1.2. (у 1 лекцији)	2.1.1. (у 1 лекцији); 2.1.2.2., 2.1.2.5 ¹⁸⁵ ; 2.1.2.3, 2.1.2.6 (у 1 лекцији). ¹⁸⁶
<i>Родничок 4</i>	1.3, 1.5, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.2.1.6.1, 1.4.2. (у 1 лекцији).	2.1.1.1. (у 2 лекције), 2.1.2.2., 2.1.2.5 ¹⁸⁷ ; 2.1.2.3, 2.1.2.6 (у 1 лекцији). ¹⁸⁸
<i>Родничок 5</i>	1.1.1.2, 1.2.1.6.1 (2 понављања); 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.1.4.2, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1, 1.2.1.6.2, 1.4.1, 1.4.2.1, 1.4.2.2. (1 понављање).	2.1.2.3 (3 понављања), 2.2.1.3 (2 понављања), 2.1.2.2 и 2.1.2.5. (два понављања), 2.1.2.6 (два понављања)
<i>Родничок 6</i>	1.2.1.6.1 (3 понављања), 1.1.1.5.1, 1.4.2.1, 1.4.2.2 (2 понављања), 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4.1, 1.2.1.4, 1.2.1.6.2, 1.2.1.5.1, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.2.3 (1 понављање).	2.1.2.2, 2.1.2.5, (3 понављања), 2.2.1.3 (два понављања) 2.2.1.1, 2.2.1.4.
<i>Родничок 7</i>	1.3. (2 понављања); 1.1.1.4.2, 1.1.1.5.1, 1.4.1. (1 понављање).	2.2.1.3 (3 понављања); 2.1.2.2, 2.1.2.5, (3 понављања); 2.1.1, 2.2.1.1. (1 понављање).
<i>Родничок 8</i>	1.4.2, 1.2.1.6.1. (3 понављања); 1.1.1.5.1, 1.1.2, 1.3, 1.4.1, (2 понављања), 1.2.1, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1, 1.2.2, 1.4.1 (1 понављање).	2.1.2.2, 2.1.2.5 (2 понављања), 2.2.2.1, 2.3.1 (1 понављање).

¹⁸⁵ Аутори изједначавају места 2.1.2.2. и 2.1.2.5.

¹⁸⁶ Аутори изједначавају места 2.1.2.3. и 2.1.2.6.

¹⁸⁷ Аутори не изједначавају места 2.1.2.2. и 2.1.2.5.

¹⁸⁸ Аутори не изједначавају места 2.1.2.3. и 2.1.2.6.

Уколико бисмо изоставили конкретизацију фонетских доминанти и свели их на две цифре и апстраховали читав комплет, добили бисмо следећи резултат:

Табела 14. Индекс понављања сегментних и прозодијских доминанти

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Родничок</i>	1.2. (43)	2.1. (42);
	1.1. (27)	2.1.1. (8)
	1.4. (16)	2.1.2. (34)
	1.3. (4)	2.2. (11)
	1.5. (1)	2.3. (1)

Анализирајући резултате табеле 14, у којој смо све доминанте свели на две цифре (с тим што смо прозодијске доминанте које се односе на вокалске гласове приказали и са три цифре – 2.1.1. се односи на акцентоване гласове, 2.1.2. на редуковане гласове, а обе доминанте заједно се садрже у 2.1.), сабрали свако њихово појављивање у читавом комплету, можемо извести следеће закључке:

- 1) Сегментне доминанте имају већи „индекс“ појављивања у односу на прозодијске, тај однос приближно је 91: 54. Готово су двоструко учесталије сегментне доминанте;
- 2) Међу сегментним доминантама преовлађују доминанте које се односе на меке сугласничке гласове, доминанта 1.2. (конкретно: [л'], [т'], [д'], [ч'], [ш:], [ј] и [с']);
- 3) Следе тврди сугласнички гласови, доминанта 1.1. (конкретно: [р], [ш], [ж], [ц], [в] и [л]);
- 4) За тврдим гласовима следе алтернације сугласничких гласова (1.4);
- 5) Тек 4 појављивања имају парни тврди / меки сугласнички гласови (1.3);
- 6) Звучни и безвучни помињу се само једанпут (1.5);
- 7) Најчешће прозодијске доминанте тичу се акцентованих (2.1.1) и редукованих вокалских гласова (2.1.2). Од конкретних акцентованих гласова најчешће се понавља глас [ы];
- 8) Следе редукције гласова (34 појављивања од 42) после тврдих сугласничких гласова („акање“, 22 понављања);
- 9) Редукције после меких гласова („икање“, 12 понављања¹⁸⁹);

¹⁸⁹ „Икање“ представља доминанту која се теже усваја, тако да би, индекс појављивања морао да буде бар за двоструко већи у односу на „акање“.

- 10) Интонација исказа има у пола мањи број појављивања у односу на вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа;
- 11) Само једно појављивање има вишесинтагматски исказ, „интонација набрајања“. Коначно, једно појављивање има и „фонетска реч“ у оквиру одељка „акцентска целина“.

УЦБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ *ОРБИТА* (V–VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ)

Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала комплекта *Орбита*

Ексерцирајући материјал из комплекта *Орбита 1* пошли смо од следећих тачака:

- 1) Прве четири лекције уџбеника које су оралног карактера су доминантно фонетске, јер се ученици први пут срећу с руским језиком; у првим лекцијама се развија фонематски слух (вежбама аудирања), али и артикулација гласова (имитативним вежбама). И један и други тип вежби предложене су за обраду у приручнику и наснимљене на аудио-диск;
- 2) Пошто у самим приручницима није експлицирано трајање сваког од појединачних сегмената часа, нисмо радили квантитативну анализу фонетског материјала приручника; фонетски материјал ексерцирали смо само из уџбеника комплекта *Орбита*, водећи рачуна о начину његове обраде, прецизираном у приручнику;
- 3) Имали смо у виду (поред специјалног) и неспецијални фонетски материјал (вежбе читања, аудирања, учења стихова...);
- 4) Фонетски материјал, за разлику од комплекта *Родничок*, нисмо ексерцирали посебно из уџбеника, радне свеске и приручника, већ смо га ексерцирали, имајући у виду све делове уџбеничког комплекта заједно¹⁹⁰, осим у прве четири лекције у петом разреду, које су оралног карактера, па се сав материјал (па и фонетски) једино једино и може наћи у приручнику;

¹⁹⁰ Уџбенички комплет *Орбита* се разликује од комплекта *Родничок* у следећим елементима: а) у приручницима комплекта *Родничок* концепт сваког часа разрађен је с указивањем на приближну минутажу, што нам је олакшало ексерцирање материјала из самог приручника комплекта *Родничок*, као и саму квантитативну анализу; б) комплет *Родничок* прати ученике од првог разреда основне школе (а настава руског језика је у прва два разреда, као и у првом тромесечју трећег разреда оралног карактера, те су нам приручници *Родничок* на овим нивоима, у ствари, били једини могући извори за ексерцирање грађе); в) у приручницима комплекта *Родничок* је било додатног материјала (у односу на сам материјал уџбеника), што није случај са приручницима комплекта *Орбита*: у приручнику за наставнике може се наћи само метод или поступак који ће указати на начин обраде материјала већ презентованог у уџбенику или радној свесци.

- 5) Праву квантитативну анализу започели смо тек од текстуалних лекција (пета лекција уџбеника за пети разред);
- 6) Анализирајући материјал приручника можемо закључити да је бар трећина сваког часа у тешњој или мање тесној вези са неспецијалним фонетским материјалом, будући да се при обради сваке лекције, у припремама за час, увек посвећује пажња аудирању текста, његовом читању наглас, као и инсистирању на томе да наставник изговор ученика исправља;
- 7) Сви текстови уџбеника су акцентовани. Нема никаквог указивања на фонетску реч или ритмичку групу.

Коначно, све остало у вези са квантитативном и квалитативном и фреквенцијском анализом исто је као и у комплету *Родничок*.

Уџбенички комплет *Орбита* излазио је у периоду од 2007. до 2010. године.

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у комплету *Орбита*

1.0. СЕГМЕНТНЕ ДОМИНАНТЕ:

1.1. Тврди сугласнички гласови

1.1.1. Конкретни тврди сугласнички гласови:

1.1.1.2. Глас [ш];

1.1.1.3. Глас [ж];

1.1.1.4. Глас [ц]:

1.1.1.4.1. Резултат читања слова *ц* (и у словним групама *ци* и *ци*);

1.1.1.4.2. Резултат читања словних група *тѣся* и *тѣся* [ц:];

1.1.1.4.3. Резултат читања словних група *тц* и *дц*

1.1.1.5. Глас [в]:

1.1.1.5.1. Резултат читања *г* у словној групи *ого*.

1.1.2. Тврди гласови пред гласом [е] у речима страног порекла.

1.1.3. Дуги тврди сугласнички гласови;

1.2. Меки сугласнички гласови:

1.2.1. Конкретни меки сугласнички гласови;

1.2.1.4. Глас [ч'];

- 1.2.1.5. Глас [ш'];
 - 1.2.1.5.1. Резултат читања слова *ш*;
 - 1.2.1.5.2. Резултат читања словних група *сч*;
- 1.2.1.6. Глас [ј]
 - 1.2.1.6.1. Резултат читања словне групе с «деоним» знаком;
 - 1.2.1.6.2. Резултат читања слова *я, е, ё, ю* у неприкривеном слогу;
- 1.2.2. Дуги меки сугласнички гласови
- 1.3. Меки и тврди парни сугласнички гласови
- 1.4. Алтернације сугласничких гласова
 - 1.4.1. Алтернације с нулом гласа
 - 1.4.1.1. Резултат читања словне групе *вств*;
 - 1.4.1.2. Резултат читања словне групе *здн*;
 - 1.4.1.3. Резултат читања словне групе *йст*;
 - 1.4.1.4. Резултат читања словне групе *стн*;
 - 1.4.1.5. Резултат читања словне групе *рди*;
 - 1.4.2. Алтернације звучних са беззвучним сугласничким гласовима и обрнуто:
 - 1.4.2.1. Алтернација [д] са [т] (на крају речи и пред беззвучним гласом);
 - 1.4.2.2. Алтернација [ж] са [ш] (на крају речи и пред беззвучним гласом);
 - 1.4.2.3. Алтернација [з] са [с] (на крају речи и пред беззвучним гласом);
 - 1.4.2.4. Алтернација [б] са [п] (на крају речи и пред беззвучним гласом);
 - 1.4.2.5. Алтернација [в] са [ф] (на крају речи и пред беззвучним гласом);
 - 1.4.2.6. Алтернација [г] са [к] (на крају речи и пред беззвучним гласом)
 - 1.4.2.7. Алтернација [с] са [з] (пред звучним гласом)
 - 1.4.2.8. Алтернација [т] са [д] (пред звучним гласом)
 - 1.4.2.9. Алтернација [к] са [г] (пред звучним гласом)

1.4.3. Алтернације по начину творбе

2.1.1.1. Алтернација [ч] са [ш] у речи *что*; као и *чн* (*скучно*)

1.4.3.3. Алтернација [т] са [ч'] у словној групи *тч*

1.5. Звучни и беззвучни сугласнички гласови.

1.6. Специфичан начин читања слова у појединим речима:

1.6.1. [ш] уместо [щ] у речи *помощник*;

2.0. ПРОЗОДИЈСКЕ ДОМИНАНТЕ:

2.1. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „акцент речи“:

2.1.1. Акцентовани вокалски гласови

2.1.1.1. Изговор акцентованог гласа [ы];

2.1.1.1.1. Алтернација [и]||[ы] на граници предлог:корен

2.1.1.2. Изговор акцентованог гласа [а];

2.1.1.3. Изговор акцентованог гласа [э];

2.1.1.3.1. [э] на апсолутном почетку речи (бележи се словом
э)

2.1.1.5. Изговор акцентованог гласа [о];

2.1.1.6. Изговор акцентованог гласа [и].

2.1.2. Неакцентовани (редуковани) вокалски гласови

2.1.2.2. Први степен редукције: читање слова *а, о* после тврдих
сугласничких гласова

2.1.2.3. Први степен редукције: читање слова *а, е, я*;

2.1.3. Место акцента у речи

2.1.3.1. Место акцента у хомографима

2.1.3.2. Место акцента у хомоформама

2.2. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „интонација
исказа“:

2.2.1. Интонација једносинтагматских исказа различитих
комуникативних усмерења.

2.2.1.1. Интонација обавештајних исказа;

2.2.1.2. Интонација упитних исказа с упитном речју
(специальный вопрос);

2.2.1.3. Интонација упитних исказа без упитне речи (общий вопрос);

2.2.1.5. Интонација упитних исказа с везником *A* на почетку;

2.2.2. Вишесинтагматски искази:

2.2.2.2. Синтагме, незавршене по смислу.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *ОРБИТА 1*

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Будући да се фонетски материјал јавља у уџбенику тек од пете лекције уџбеника, табела 15. доноси квантитативну анализу материјала уџбеника почев од дате лекције. Материјал прве четири лекције посебно је разматран (само квалитативно и касније фреквенцијски) у оквиру одељка *Конкретан фонетски материјал и његов квалитет* (стр. 168 дисертације; фреквенцијски на стр. 199–200 дисертације).

Табела 15. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Орбита 1

Орбита 1 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
5. лекција	а) ≈ 1 / 5 стр. б) ≈ 20%	а) ≈ 0,25 / 1 стр. б) ≈ 25 % в) ≈ 5 %	а) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ (50%) в) ≈ 10%	/	а) ≈ 0,25/ 1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 5%
6. лекција	а) ≈ 2 / 5 стр. б) ≈ 40%	а) 1 / 2 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 20%	а) ≈ 0,5 / 2 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 10%	а) ≈ 0,5 / 2 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 10%	/
7. лекција	а) ≈ 1 / 6 стр. б) ≈ 16,5%	а) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 8,3%	/	а) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 8,3%	/
8. лекција	а) ≈ 2 / 8 стр. б) ≈ 25%	а) ≈ 2/2 стр. б) 100% в) ≈ 25 %	/	/	/
9. лекција	а) ≈ 1 / 8 стр. б) ≈ 12,5%	а) ≈ 0,75 / 1 стр. б) ≈ 75 % в) ≈ 9,4 %	/	а) ≈ 0,25/1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 3,1%	/
10. лекција	а) ≈ 1 / 8 стр. б) ≈ 12,5%	а) ≈ 0,75 / 1 стр. б) ≈ 75 % в) ≈ 9,4%	/	а) ≈ 0,25/1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 3,1%	/
11. лекција	а) ≈ 1 / 7 стр. б) ≈ 14 %	а) ≈ 0,5/1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 7,1 %	/	а) ≈ 0,5/1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 7,1 %	/
12. лекција	а) ≈ 0,33/ 6 стр. б) ≈ 5%	/	/	а) ≈ 0,33/ 0,33 стр. б) 100% в) ≈ 5%	/

13. лекција	а) ≈ 0,5 / 4 стр. б) ≈ 12,5%	/	/	а) ≈ 0,5 / 0,5 стр. б) 100% в) ≈ 12,5%	/
14. лекција	/	/	/	/	/
15. лекција	а) ≈ 1 / 6 стр. б) ≈ 16,5%	/	/	/	а) ≈ 1/1 стр. б) 100% в) ≈ 16,5%
16. лекција	а) ≈ 0,33 / 6 стр. б) ≈ 5,5%	/	/	/	а) ≈ 0,33 / 0,33 стр. б) 100% в) ≈ 5,5%
17. лекција	а) ≈ 1 / 7 стр. б) ≈ 14 %	/	/	а) ≈ 1 / 1 стр. б) 100% в) ≈ 14%	/
18. лекција	а) ≈ 0,2 / 5 стр. б) ≈ 4%	/	/	а) ≈ 0,2 / 0,2 стр. б) 100% в) ≈ 4 %	/
19. лекција	а) ≈ 1 / 5 стр. б) ≈ 20%	/	/	а) ≈ 1 / 1 стр. б) 100% в) ≈ 20 %	/
20. лекција	/	/	/	/	/

Од 16 лекција – фонетски материјал се појављује у 14. Врло је висок удео фонетског материјала у односу на укупан материјал уџбеника у лекцијама 5–11, 13, 15, 17 и 19. Уколико бисмо просечну вредност узели у обзир – видимо да фонетски материјал заузима око 11, 5 % целокупног материјала.

Можемо закључити да у *Орбити 1* доминирају сегментна средства и јединице (у 12 лекција од 16 су присутна, што чини удео од 10,5 % у односу на целокупни материјал уџбеника), док су прозодијске јединице и средства присутна у свега 4 лекције (свега око 1 % укупног материјала).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

У предговору приручника *Орбита 1* аутори доста места посвећују фонетском материјалу. За начин презентовања грађе која се односи на фонетски материјал, аутори се опредељују за „дедуктивно-аналитички приступ“ [Орбита 1 П: 6]. Аутори експлицирају да ће инсистирати „на раздвајању појма гласа од појма слова“, те да ће „посебним ликовним решењима руски гласовни систем“ предочити ученику [Орбита 1 П: 8]. Аутори указују и на диференцијацију „самогласничког од сугласничког подсистема, и, посебно, парове тврдих и меких сугласника, и сугласника без пара, као и диференцирањем слова, уопште, од гласова“ [Орбита 1 П: 9]. Све ово аутори постижу користећи таква ликовна решења, која називају врстом „школске фонетске транскрипције“ [Орбита 1 П: 9].

У упутствима која су већ усмерена на наставника, аутори у самом предговору дају препоруке да на исправном изговору треба инсистирати, те користити, поред групног, и „индивидуални приступ“, када „сваког ученика треба што више пута чути и исправити“ [Орбита 1 П: 9]. Аутори већ у самом предговору експлицирају метод „преласка на читање“, чија суштина је у уочавању законитости и њиховом аутоматизирању вежбама читања: „Прелазак на читање треба да се одвија од једносложних ка двосложним и вишесложним речима у чијем су саставу само тврди сугласници¹⁹¹, а затим се, истим редоследом, усваја читање речи са меким сугласницима у свом саставу. Речи у којима постоји једначење сугласника, појављују се у писаном облику тек у деветој лекцији. Корисно је да наставник избегава да превише теоријски објашњава ученицима правила читања у руском језику. Важно је да ученик уочи правила и да их с разумевањем примењује при читању, односно писању“.

Аутори у предговору дотичу и прозодијска средства: акценат се помиње само у контексту „места акцента“ у речи – аутори су, стога, акцентовали све речи у уџбенику „осим једносложних и неких речи које се често понављају“ [Орбита 1 П: 10]. Интонација се помиње у контексту интонационих конструкција „које треба усвојити“, а које се „у уџбенику посебно не обележавају“ [Орбита 1 П: 10]. Основни поступак за усвајање интонационих конструкција јесте имитативно-аналитички метод: „Ученике треба упућивати да пажљиво опонашају наставникову интонацију и интонацију коју чују са снимка на компакт-диску, као и да слушају објашњења која наставник даје на часу“ [Орбита 1 П: 10]. Аутори наглашавају и чињеницу да су у неким лекцијама уџбеника предвиђене посебне и комплексне вежбе за усвајање интонационих конструкција.

¹⁹¹ Будући да ученици имају иза себе „орални“ курс, и да су већ савладали изговор многих меким сугласничких гласова, не видимо зашто би требало инсистирати на томе да прве речи које се појављују у писаном облику у уџбенику буду строго са тврдим сугласничким гласовима. Сматрамо да би код увођења нових речи требало водити рачуна о две ствари: 1) речи треба да буду кратке, не дуже од двосложних, али могу садржати и меке и тврде сугласничке гласове; 2) прве речи које се појављују у писаном облику требало буду управо оне које су ученици имали у оралном курсу.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција (три часа)¹⁹²

У оквиру прве лекције обрађују се следеће фонетске доминанте: 1) изговор руских [а] и [о]; доминанте 2.1.1.2, 2.1.1.5; 2) указује се на разлику између тврдих и меких сугласника; доминанта 1.3. (стр. 13).

На сваком од три часа (колико је предвиђено за обраду ове лекције) постоје вежбе аудирања и понављања за спикером (нспецијални фонетски материјал).

Друга лекција (три часа)

У оквиру друге лекције нема фонетских доминанти, само нспецијални фонетски материјал: аудирање и разумевање текстова и дијалога; извођење вежби за понављање кратких исказа ради продуктивног усвајања основног речника (стр.17); постоје упутства наставнику да „исправља погрешан изговор и похваљује ученике који то заслужују¹⁹³“ (стр. 22). Већ се у другој лекцији се уводи првих 6 слова азбуке (дата је на стр. 7 уџбеника).

Трећа лекција (три часа)

Нема фонетских доминанти: аудирање и имитација су водеће активности; уводе се слова азбуке од *ё* до *ш*.

Четврта лекција (три часа)

Ни у четвртој лекцији нема фонетских доминанти: аудирање и имитација су водеће активности. Обновљају се називи слова руске азбуке.

Пета лекција¹⁹⁴

Пета лекција је прва текстуална лекција: аутори су водили рачуна о томе да су речи махом једносложне, да их чине тврди сугласнички гласови; доминанта 1.1, (осим гласа [ч'] који припада доминанти 1.2.1.4). Први пут се појављује

¹⁹² Фонетски материјал прве четири лекције смо ексцерпирани из приручника за наставнике, будући да је материјал уџбеника само сликовни.

¹⁹³ Упутство дато у оквиру сваког дела часа посвећеног аудирању.

¹⁹⁴ Лекције 5–9 се отварају одељком којим се обрађују фонетске доминанте. Лекција се, почев од 10. – отвара текстом (после довољног броја обрађених сегментних доминанти које се односе на правила читања).

елементарна, „школска“ (како је аутори називају) транскрипција. Самогласнички гласови који су представљени црвеном бојом, сугласнички – плавом.

Прозодијским доминантама припадају 1) акценговани вокалски гласови: они су илустративно представљени с круницом. Фонетска транскрипција није дата у квадратним заградама, али се јасно разликују гласови од слова (гласови су цртани и бојени); једина наша мала замерка би се односила на то што су реченице (које су представљене и у фонетској транскрипцији) писане верзалом; доминанта 2.1.1; 2) „редукција“ вокалских гласова [а] и [о]; 2.1.2.2; 3) у упутству за читање основног дијалога у приручнику упућује на правилно интонационо уобличавање питања: „Усвајање интонационих. и заменичких питања¹⁹⁵“; доминанте 2.2.1.3. и 2.2.1.2.

Коментар

Не сматрамо да је код учења ученика да читају неопходно од самог почетка давати само једносложне речи, нити инсистирати само на тврдим гласовима. Реченице које се на овај начин конструишу и нађу у уџбенику, будући да аутори себе саме овим критеријумима ограниче на веома мали број речи, врло често су чудне и извештачене по смислу. Оне су и духовите, с друге стране, што су аутори желели да постигну. Ученици, међутим, на датом узрасту не разумеју ову духовитост, нити им је јасна примарна намера аутора, те овакве реченице постају за учење читања контрапродуктивне. Ученици су, врло често, изненађени оваквим садржајем (који је ван сваког тематског садржаја) и овакав приступ може у њиховим главама направити једну логичку конфузију. Реченице лишене дубљег смисла, као што је у уџбенику *Орбита 1* мачак који свира хорну.

У уџбенику за почетно учење хрватских аутора С. Павуне и В. Хруш [Pavuna, Hruš 1976] нема овако строгог диференцирања и учења читања прво речи с тврдим гласовима, а онда с меким: када се добро уради припремна фаза у оралном периоду и ученици већ имају у памћење урезан звучни „отисак“ великог броја најфреквентнијих речи, нема много бојазни да ће једноставне речи (не дуже од двосложних), које садрже и меке гласове, погрешно прочитати.

¹⁹⁵ Боље: „питања без упитне речи“ и „с упитном речју“.

У вези с доминантом „редукција вокалских гласова“ аутори би требало да одвоје читање слова *a* од читања слова *o*, јер код приликом читања слова *a* нема квалитативних промена, док их код слова *o* има. Одлично су приказане квантитативне редукције променом величине „транскрипционог знака“ у квадратићу.

Шеста лекција

У шестој лекцији се у оквиру школске фонетске транскрипције појављују опозиције гласова по тврдоћи/мекоћи: тврди гласови су представљени тамноплавом бојом, меки – светлоплавом с додатним зарезом (апострофом) у горњем десном углу¹⁹⁶; доминанта 1.3. (стр. 19). Код самогласничких „гласова“ аутори су направили омашку: мешају се категорије слова и гласова.

У вези с прозодијским доминантама, аутори презентују акцентоване и редуковане гласове (у склопу фонетске транскрипције). Црвеном бојом су обележени самогласнички гласови [y], [o], [ы], [э], [a], док су жутом бојом обележена слова *ю, ё, и, я, е*. Аутори покушавају да самогласничке гласове издиференцирају у вези с њиховим појављивањем после меких, односно после тврдых сугласничких гласова¹⁹⁷; доминанта 2.1.1. и 2.1.2. На страни 23 аутори фонетском транскрипцијом бележе кратке (не дуже од двосложних) речи.

Коментар

Врло је важно појављивање опозиције тврдоћа/мекоћа на самом почетку: најважнија разлика сугласничког система гласова руског језика у односу на српски језик јесте постојање великог броја меких парњака тврдых гласова и врло је добро што су је аутори дали поново, на самом почетку наставе читања.

У вези с прозодијском доминантом, аутори су направили омашку у погледу дифренцирања појмова „слово : глас“. Они преносе разлику која постоји у писању слова – на различите боје гласова. Сврсисходније би било да самогласничке гласове аутори нису покушали да представе самостално, већ да су примењивали

¹⁹⁶ Дошло је до дуплирања ознаке за меке гласове: мекоћу означавају и боја и апостроф. Сматрамо да је довољно означити апострофом мекоћу, не мењајући сугласничким гласовима боју.

¹⁹⁷ Будући да су црвену боју аутори користили за бележење самогласничких гласова, чини се да су, додавши жуту боју, додатно унели пометњу у разликовање појмова „слово : глас“.

слоговни принцип, обавезно у минималном контексту, односно речи, на пример: *мода* [мó], *меда* [м'ó]: дати гласови представљају реализацију читања конкретних словних група. У приручнику за наставнике аутори наводе: „треба посебно нагласити да у руском језику скоро сви тврди сугласници имају меке парове, а као изузетке треба посебно издвојити сугласнике без тврдог, односно меког пара. Вежбати изговор меких сугласника поређењем са тврдим сугласницима, прво у изолованим слоговима, а затим и у речима.“ [Орбита 1 П: 40]. Методичко упутство приручника је веома добро, с тим што би додатно требало направити разлику, поготово у почетном учењу, између меких сугласничких гласова који су лакши за изговор (зубни, алвеоларни, предњонепчани), па тек онда увести оне који су за изговор тежи, због неподударања основне и допунске артикулације – као што је то случај код уснених сугласничких гласова, који су за изговор тежи.

Као позитивну страну прозодијске доминанте „акцентовани вокалски глас“ истакли бисмо тежњу аутора да код сваке речи, чак и уколико је једносложна, ставе графички знак за акценат. Ово сматрамо добрим методичким поступком, јер сама једносложност речи није знак да је та реч акцентогена¹⁹⁸. Коначно, једна од најважнијих особина акцентованог вокалског гласа јесте одсуство редукције. Приликом учења читања требало би посебним знацима означити фонетске речи (идеално луком повезивати две правописне речи, неакцентогену с акцентогеном, као што смо предложили на странама 86–87 дисертације).

Аутори означавају и редуковане вокалске гласове: глас који се реализује после меких сугласничких гласова обележавају као два гласа: *и* испод кога је *э*. У школској фонетској транскрипцији идеално је поистоветити дати редуковани глас с гласом [и]¹⁹⁹.

Седма лекција

Седма лекција доноси следеће сегментне доминанте: „јот“ као резултат читања слова *я, е, ю, я* на апсолутном почетку речи: доминанта 1.2.1.6.2.

¹⁹⁸ Ученици врло дуго, често и на почетку студија филологије, праве паузу на граници проклитике и акцентогене речи, које чине једну фонетску реч. Сматрамо да би у сваком уџбенику обавезно требало акцентовати и једносложне акцентогене речи.

¹⁹⁹ Већ најновији универзитетски уџбеник фонетике [Князев, Пожарицкая 2011²: 71] третира редуковани глас [и³] као одлику старе норме, док нову норму представља редуковани глас [и].

Коментар

У примерима који су дати као илустрација сегментног фонетског објашњења долази до мешања појмова „слово : глас“. Слова речи које су дате као примери (*яхта*, *паяц*) визуелно су представљена као знаци школске транскрипције у датом уџбенику. На почетку речи *яхта* појављује се глас [j], као и у средини речи *паяц* (мали размак постоји између слогова). Сматрамо да није добро само једном врстом бележења (било правописом, било транскрипцијом) представити и писање и читање. Речи треба написати на оба начина – прво правописно, а онда и знацима транскрипције.

Осма лекција

Сегментна доминанта осме лекције је глас „јот“ као резултат читања слова *я, ю, е, ё* после деоног знака; доминанта 1.2.1.6.1. (стр. 30–31).

Коментар

Глас [j] је нацртан у малом троуглу преко деоног знака, што представља јасније визуелно решење у односу на претходну лекцију. Када један глас има „вредност“ једног слова (или обрнуто), можемо само парцијално представити фонетску транскрипцију, као у овој лекцији. Чим не важи правило једно слово = један глас – реч морамо написати два пута: једном правописно, други пут – знацима фонетске транскрипције.

Девета лекција

Дата лекција доноси једну фонетску доминанту: алтернације звучних сугласничких гласова са безвучнима и обрнуто; доминанта 1.4.2. (стр. 38).

Коментар

Свака реч је написана прво правописно, а знацима школске транскрипције су показане само алтернације конкретног гласа (који се налази најчешће на крају речи, ређе пред сугласничким гласом друкчије звучности). Примећујемо да се речи које су изоловано дате у циљу објашњења конкретне сегментне доминанте,

по изузетку јављају у основним текстовима и дијалозима. Сматрамо да би један од принципа презентације фонетског градива била његова повезаност с централним, односно текстуалним делом лекције.

Десета лекција

У десетој лекцији обрађене су две сегментне доминанте: 1) читање слова *г* у наставку *-ого*; доминанта 1.1.1.5.1. (стр. 45); 2) читање словних група *сч* и *жсч* обрађених на примерима (мужчина, счастье); дата је и кратка загонетка за вежбање читања; доминанта 1.2.1.5.2.

У радној свесци се срећу две доминанте: 1) сегментна доминанта у вези с читањем слова *щ*: доминанта 1.2.1.5.1. (стр. 20); 2) читање слова *г* у наставку *-ого*; доминанта 1.1.1.5.1. (стр. 21).

Коментар

У радној свесци се, у вези са доминантама које се обрађују, потиरे разлика „слово : глас“, већ у самом упутству за вежбу: „Тамо где се у руским речима пише и изговара *Щ*, у нашим речима се пише и изговара *ШТ*“ [Орбита 1 РС: 20]. Никако за слово не бисмо смели да кажемо да „се пише и изговара“, већ да се „чита“. У другој вежби се такође понавља слично неразликовање појмова: „*Щ* се и пише и изговара, *Щ* се само изговара“ [Орбита 1 РС: 20]. Исто је и с доминантом читања наставка *-ого*: „Подвуци у следећим речима речи у којима се *Г* изговара као *В*.“ [Орбита 1 РС: 21].

Једанаеста лекција

Сегментне доминанте једанаесте лекције су: 1) читање речи са сугласничким словима која се реализују нулом гласа (*здравствуй, солнце, пожалуйста.*); доминанта 1.4. (1.4.1.1, 1.4.1.2, 1.4.1.3, 1.4.1.4, 1.4.1.5) (стр. 52); 2) читање словних група *тся* и *тсья*: *смеяться, радоваться*; доминанта 1.1.1.4.2. (стр. 52).

Дванаеста лекција

Сегментне доминанте дванаесте лекције су: 1) парни тврди и меки сугласнички гласови; доминанта 1.3. (стр. 63); 2) алтернације сугласничких гласова у различитим речима, у позицији пред вокалским гласом (када разликују значење речи): Б:П = Д:?: был – бил, вол – вёл; плоды – плоты, супы – зубы.

Коментар

Вежба је дата без контекста, као изолован материјал у циљу обнављања и продубљивања знања о поменутиим доминантама. Њена добра страна јесте та што се води рачуна о дистинкцији „слово : глас“. С друге стране, вежба је поткрепљена само са четири примера, што је премало и за учење и за вежбу.

Тринаеста лекција

Сегментна доминанта ове лекције је изговор гласа [ш]; доминанта 1.1.1.2 (стр. 69). Дата доминанта презентована је у виду вежбе за слушање и понављање.

Четрнаеста лекција

У четрнаестој лекцији одсуствују фонетске доминанте.

Петнаеста лекција

У петнаестој лекцији презентована је прозодијска доминанта у вези с изговором гласа [ы] и његове дистинкције у односу на [и]; доминанте 2.1.1.1. и 2.1.1.6. (стр. 82).

Коментар

Поново можемо рећи да је команда ове вежбе недовољно прецизна: „Прочитај наглас. Потруди се да гласови [ы] и [и] звуче различито“. Да би гласови, који су и артикулационо и акустички без сумње различити, заиста „звучали“ различито – потребно је и указати на једини могући квалитет сугласничког гласа пре ових гласова (тврдоћа/мекоћа), што се у упутству не помиње. Тврдоћа-мекоћа сугласничких гласова представљају кључно сегментно средство за правилно усвајање било акцентованих, било неакцентованих

вокалских гласова и оно би требало да се провуче у оквиру сваке вежбе у којој доминирају акцентовани или неакцентовани вокалски гласови.

Шеснаеста лекција

Сегментне доминанте шеснаесте лекције су меки/тврди сугласнички гласови и глас [j]; доминанте 1.3., 1.2.1.6.2. (стр. 96). Материјал у вези с датим доминантама је презентован као материјал за вежбу, аутори нуде једну песмицу и две брзалице у циљу обнављања изговора и бележења меких и тврдих сугласничких гласова.

Коментар

У вези са сегментним доминантама поново можемо приметити недовољно прецизно методичко објашњење: циљ вежбе, у којој доминира имитативни метод, није најјасније исказан.

Седамнаеста лекција

Дата лекција доноси две прозодијске доминанте у вези с изговором гласова [ы] и [и] у виду вежби; доминанте 2.1.1.1 и 2.1.1.6 (стр. 88).

Коментар

У вежби је дат списак речи: *эхо – ехо, óстров – ёлка*, који није довољно добро повезан с претходним садржајем. Тек детаљнијом анализом може се закључити да је циљ ове вежбе читање вокалских слова *я, е, ё, ю* на апсолутном почетку речи. Наставник врло лако може да превиди прави циљ вежбе.

Према приручнику за дати разред [Орбита 1 П: 96] можемо закључити да се ради о увежбавању изговора гласова [ы] и [и], што из самих примера није најјасније: *игра – тигр; Иван – тихий, сын – сила*. Вежба је дата, између осталог, да би ученици уочили природу (тврдоћу/мекоћу) претходног сугласничког гласа, што ни у приручнику, нити у самој вежби није експлицирано.

Осамнаеста лекција

У осамнаестој лекцији обрађује се сегментна доминанта у вези с изговором гласа „јот“, који је обележен деоним знаком; доминанта 1.2.1.6.1 (стр. 101). Доминанта је презентована у виду вежбе с кратким упутством *Произнеси*, у којој се налазе кратке реченице, као, на пример: *Все сели и все съели. Нельзя объять необъятное.*

У радној свесци, на страни 38, аутори дају вежбу која се посредно тиче изговора гласова [ш],[ч'] и [ш':]. Налог вежбе се односи на слова: „*Подвуци <у причизи – Ј. Г.> речи са словима Ш, Ч, Щ*“; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.4, 1.2.1.5.1.

Коментар

Сматрамо да је доминанта уџбеника недовољно методички прецизна и дата потпуно неповезано у односу на текстуални материјал. Доминанта радне свеске, пак, не експлицира паралелу између писања и читања.

Деветнаеста лекција

Доминанте дате лекције су читање слова *ш, ч, щ, ж (жж)*; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1. Дат низ речи у вези с читањем слова *ш, ч* и *щ*; брзалице за *ж* и *щ*. Коментар за доминанте дате лекције је исти као за доминанте претходне лекције.

Двадесета лекција

Одсуствује фонетски материјал.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Орбита 1*

- 1) У комплету недостају довољно прецизна методичка објашњења, у понеким примерима није прецизно исказан циљ вежбе; сами примери су оскудни, а фонетске вежбе дате изоловано у односу на остали материјал уџбеника;
- 2) Свака лекција се, почев од прве писане лекције па до десете лекције, отвара фонетским материјалом. Иако је овакав прилаз обради теме условљен почетним учењем, ипак сматрамо да би уџбеничка лекција требало да почиње текстом, тј. да се ученици прво уведу у

тему коју треба да обрађују, док наставник може да их упозори претходно на неке фонетско-словне новине, тј. новине приликом читања појединих речи, али сам фонетски материјал треба да буде уткан у смисаони садржај. О овоме пише и М. Н. Шутова [Шутова 2004: 14]; фонетски материјал мора да извире из самог садржаја лекције, односно увек би морао да има „комуникативну љуштуру“; сам текст треба да буде засићен фонетским доминантама планираним за обраду у датој лекцији;

- 3) Потпуна доминација сегментних доминанти у односу на прозодијске (10,5% према 1%);
- 4) Коначно, као и уџбеничком комплекту *Родничок 3* који представља први комплет серије *Родничок* у ком се ученици описмењују, доминирају вежбе читања, а сам неспецијални фонетски материјал заузима велики удео у односу на целокупан језички материјал уџбеничког комплекта.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *ОРБИТА 2* КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 16. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Орбита 2

Орбита 2 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 1,5 / 14 стр. б) ≈ 10,7%	а) ≈ 0,3 / 1,5 стр. б) ≈ 20% в) ≈ 2 %	а) ≈ 0,5 / 1,5 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 3,6%	а) ≈ 0,2 / 1,5 стр. б) ≈ 13% в) ≈ 1,4 %	а) ≈ 0,5 / 1,5 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 3,6%
2. лекција	а) ≈ 1 / 16 стр. б) ≈ 6,25%	а) ≈ 0,75 / 1 стр. б) ≈ 75% в) ≈ 5,5 %	а) ≈ 0,25 / 1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 1,5%	/	/
3. лекција	а) ≈ 1,3 / 18 стр. б) ≈ 7,2%	а) ≈ 1 / 1,3 стр. б) ≈ 77% в) ≈ 5,5 %	/	а) ≈ 0,3 / 1,3 стр. б) ≈ 23% в) ≈ 1,7 %	/
4. лекција	а) ≈ 0,5 / 18 стр. б) ≈ 2,8%	а) ≈ 0,25 / 0,5 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1,4 %	/	а) ≈ 0,25 / 0,5 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1,4 %	/
5. лекција	а) ≈ 0,5 / 16 стр. б) ≈ 3,1%	а) ≈ 0,5 / 0,5 стр. б) ≈ 100% в) ≈ 3,1 %	/	/	/
6. лекција	а) ≈ 1 / 12 стр. б) ≈ 8,3%	а) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50%	/	а) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50%	

		в) $\approx 4,2\%$		в) $\approx 4,2\%$	
7. лекција	/	/	/	/	/
8. лекција	а) $\approx 0,5 / 12$ стр. б) $\approx 4,1\%$	/	/	а) $\approx 0,5 / 0,5$ стр. б) $\approx 100\%$ в) $\approx 4,1\%$	/

Фонетски материјал се појављује у 7 од 8 лекција. Његов удео нагло пада, нарочито када упоредимо квантитет фонетског материјала с комплетом *Орбита 1*. Од приближних 11,5% удела фонетског материјала у односу на целокупан материјал уџбеника у *Орбити 1*, спало се на приближних 5,3% удела фонетског материјала у материјалу уџбеника *Орбита 2*.

Доминирају сегментне доминанте (присутне у 7 од 8 лекција) у односу на прозодијске (присутне у само 2 од 8 лекција). Сегментне доминанте чине приближно 4%, док прозодијске чине приближно 1% целокупног материјала уџбеника.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала.

У вези са статусом фонетског материјала из предговора у приручнику *Орбита 2* издвојили бисмо следеће речи аутора: „Аутори су <...> тежили томе да у што већој мери остваре *интегративни приступ* настави руског језика, којим се настоји објединити *когнитивни приступ* <...>, *структурални приступ* (пре свега у структуралној обради система гласова, система слова, граматичких структуралних модела, и лексичко-семантичких микросистема, где је то било могућно и дидактички оправдано), и *функционално-комуникативни приступ* (пре свега, у оријентацији на повезаност граматике и лексике у изражавању појединих семантичких категорија, нпр. времена, простора, припадања итд., као и у настојању да у уџбенику буду заступљени дијалогски и монолошки говорни жанрови, микродијалози и развијени дијалози, описивање, препричавање и др.)“ [Орбита 2 П: 5].

Наставу фонетике би, уз објашњења која треба да буду самостална фонетски и подсети ученике на одређену фонетску јединицу, како би успешније урадили одређену вежбу или обновили већ научен фонетски материјал („фонетско подсећање“ или „фонетическая памятка“ [Пассов 1989: 107]), требало, ако је икако могуће, укључивати у функционално-комуникативни приступ, што аутори у

уџбенику не чине. Повезаност фонетског и комуникативног материјала могла би се обезбедити путем упутстава у оквиру вежби у уџбенику, као и методичких упутстава у приручнику који би били смерница наставнику када, како и колико да инсистира на елементима фонетике у обради различитих комуникативних функција.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет.

Прва лекција

Прва лекција тематизује следеће сегментне доминанте: 1) на странама 13 и 14 обнавља се однос „слово – глас“ у руском језику. Заглавље у одељку „гласови и слова“ почиње илустрованим уводом који се односи на следеће тврдње: *Звуки мы произносим... и слышим... буквы мы видим... пишем... и рисуем*²⁰⁰; 2) друга доминанта односи се на вежбу за читање речи са словима *я, е, ё, ю* у непрекривеном и прикривеном слогу; доминанте 1.2.1.6.1 и 1.2.1.6.2; 3) трећа сегментна доминанта односи се на дијерезу сугласничких гласова; доминанте 1.4.1. (1.4.1.1, 1.4.1.2, 1.4.1.3). Радна свеска на странама 3 и 4 прати дати сегментни материјал (доминанте 2) и 3)): у првој вежби у радној свесци у правоугаоник с леве стране треба уписати самогласничке гласове, док у правоугаоник с десне стране треба уписати сугласничке гласове. У другом делу исте вежбе ученицима се поставља питање јесу ли све гласове уписали у правоугаонике, указује се на то да не треба поунити све правоугаонике и поставља се питање зашто је тако.

Прозодијске доминанте прве лекције дате су у оквиру нове редовне рубрике која тематизује прозодијски материјал, под називом *ВНИМАНИЕ, УДАРЕНИЕ!*. Рубрика доноси кратку шалу у дијалошком облику, којом се илуструје редукција вокалских гласова [а] и [о] у првом степену редукције: *нога́, но́гу, на́ ногу*;²⁰¹ доминанте 2.1.1 (2.1.1.2, 2.1.1.5), 2.1.2 (2.1.2.2) и 2.1.4.

²⁰⁰ Будући да су се аутори потрудили да понуде готово све глаголе који се слажу с појмом „слово“: видети, писати и цртати, нису додали основни глагол који треба с термином слово од самог почетка повезати: „читати“.

²⁰¹ Први пут се појављује увођење теоријског прозодијског материјала у дијалошкој форми. Сматрамо да је оваква форма врло занимљива и приступачна, а занимљивост и динамичност самог текста се поваћава, јер су у дијалогу заступљене личне речи и глаголи у личном глаголском облику [Драгићевић 2007: 33]. Постављање питања и давање одговора привлачно је датом узрасту, а и

Коментар

Наше примедбе у вези с другом и трећом сегментном доминантом би се поново односиле изолованост примера. Примери су презентовани као низ речи које треба прочитати, нема минималног контекста. Аутори речи које садрже одређене фонетске тешкоће приликом читања бележе верзалом, што такође сматрамо непримереним. Речи би, као и остали текст, требало писати малим словима.

Вежба из радне свеске која прати другу доминанту није довољно јасна: када се ради о налогу да се у правоуганик упишу сугласничка слова – претпоставили смо да су на списку понуђених слова меки и тврди знак који имају деону функцију. Они, међутим, нису на списку. Аутори очекују да се упишу слова *я, е ё, ю*, која треба да се упишу са сугласничким словима. Оваква вежба уноси конфузију – слова *я, е ё, ю* доминантно означавају гласове [a], [o], [y], [e], а само у неприкривеном слогу и после деоних меког и тврдог знака имају вредност два гласа. Сматрамо да је ова вежба нефункционална. Од ученика се, у другом делу вежбе тражи да преброје слова и гласове у понуђеном низу речи и упишу њихов број: сматрамо да је оваквонатомизирање за дати узраст непотребно, јер ученицима нису потребна теоријска, већ практична знања. Поред практичних знања, врло је важно да ученици добро усвоје разлику појмова „гласова и слова“, тако да не ни смело да буде недоследности у вези с њима, било да се ради о теоријском објашњењу или вежби, што у комплетима *Орбита* и *Родничок* није доследно обрађивано.

У вези с прозодијском доминантом дата је 5. вежба на страни 6 у уџбенику: ученици треба да препишу речи (фокус је на првом степену редукције вокалских гласова [a] и [o]) и испод ортографски написаних речи треба да упишу како се речи изговарају, према обрасцу *НОГÁ–НоГÁ* (стр. 6). Дати образац може ученике збунити – не ради се о гласу [o], већ [a] на конкретном месту. С друге стране – није понуђен образац за глас [a] у првом степену редукције. Коначно, 6. вежба на истој страни се односи на графичко обележавање акцента на појединим речима.

поучно. Питањем се проблематизује конкретан материјал и доводи до кулминације, а одговором се разрешава. Стога сматрамо дијалошку форму позитивним примером тематизовања уџбеничког материјала уопште, а самим тим и фонетског материјала.

Идеално би било и да је ова вежба предвиђена за израду на следећи начин: наставник чита речи, а ученици обележавају акцентовани слог²⁰². Први пут се у уџбеницима за основну школу појављује као проблем графичко обележавање места акцента у речи, што представља позитиван помак и једну од разлика у односу на комплет *Родничок*.

Друга лекција

Сегментни материјал друге лекције дат је на страни 28 уџбеника. Ово је, уједно, једина страна која је у овој дугачкој лекцији њему посвећена. Сегментна доминанта ове лекције јесу меки и тврди сугласнички гласови: путем обнављања фонетске транскрипције, обнавља се бележење парних меких и тврдых сугласничких гласова. Аутори настављају тематизовање објашњења моделом дијалога, који представља фонетско подсећање; доминанта 1.3.

Дијалогом је уведена и прозодијска доминанта 1) која тематизује место акцента у конкретним речима (реченице су акцентоване и ученицима задате за читање); доминанта 2.1.4, као и 2) која тематизује први степен редукције после меких сугласничких гласова; доминанта 2.1.2.3.

Коментар

Дијалог као форма врло је добар начин за увођење фонетског материјала, уколико је његов садржан адекватан. Сматрамо да су аутори на прво питање које се односило на меке и тврде сугласничке гласове, одговорили недовољно прецизно: *Когда согласные мягкие? Согласные мягкие, когда за ними стоят И, Е, Ё.* Много би прецизније било поставити питање *Како у правопису можемо обележити мекоћу сугласничког гласа?* Питање које смо ми поставили је дуже од једноставног питања *Када су сугласници меки?*, што може допринети нешто тежем разумевању. Међутим, краткоћа, којој треба тежити, не сме да иде на уштрб тачности. Фонетска транскрипција обједињује сегментне и прозодијске елементе

²⁰² Вежби за место акцента попут ове би требало да буде много више. Ученицима велики проблем представља одређивање места акцента и у матерњем језику, а камоли у страном. Према нашим сазнањима, професори руског језика у гимназијама се целу прву годину (после најмање четири године учења руског језика) труде да науче све ученике да одреде место акцента. Сматрамо да овакву ситуацију у средњим школама имамо због недостатка вежби које би развијале фонематски слух код ученика.

(редуковани вокалски гласови су присутни у свим примерима транскрипције)²⁰³. Интересантно је, такође, да се као немаркирани члан ове привативне опозиције узима мек глас, јер објашњење ту почиње: меки су они после којих пишемо *я, е, ё, ю, и, ь*, а остали су гласови – тврди.

У вези с прозодијском доминантом којом се тематизује први степен редукције, аутори изједначавају позиције гласова [и], [е] и [а] у примерима *зимá, весно́й, гляд́ятся*. Иако ова минимизација броја редукованих гласова, тј. њихова реализација једним краћим [и] има теоријску заснованост [Князев, Пожарицкая 2011: 71], морамо приметити противречност: на истој страни, у оквиру фонетске транскрипције која као доминанту описује парне тврде/меке гласове, у примерима који на овом месту имају редукован вокал се налази глас [и^э] (визуелно дато *и* изнад *э*, укупне величине нешто мање од величине пуног гласа, пошто се ради о редукованом гласу. У комплекту *Орбита 1* аутори користе дати знак. Требало би уједначити у читавом комплекту реализацију првог степена редукције.

Трећа лекција

У датој лекцији тематизоване су само сегментне доминанте: 1) на страни 43 глас „јот“ као резултат читања речи у којима се пише деони знак је у центру пажње: примери *компьютер, объясни, друзья, подъезд* су илустровани, односно слова су им нацртана (не ради се о фонетској транскрипцији), а на местима слова *ь* и *ъ* (која су нацртана истоветно), у једном троуглу се налази глас [j]; доминанта 1.2.1.6.1; 2) следећа доминанта, на страни 45, односи се на (стр. 45), кратко подсећање да се Г у ОГО, ЕГО изговара! (а не чита) као [в]; доминанта 1.1.1.5.1.

Коментар

Сматрамо да је објашњење које се односи на прву сегментну доминанту недовољно прецизно: „*Буквы Ъ и Ь в данных словах показывают, что буквы Е, Ё,*

²⁰³ Морамо приметити још једну методичку, рекли бисмо, редунданцу: наиме, акцентовани вокалски гласови у датој фонетској транскрипцији су обележени жутом бојом када су били после меких сугласничких гласова, а црвеном – када су после тврдых. Жутом бојом аутори бележе акцентовано [ó] које бележимо словом *ё*, а црвеном акцентовано [ó] које бележимо словом *о*. Можда би ово хроматско бележење било оправдано уколико би се њиме указивала разлика у квалитету акцентованих вокалских гласова, односно нијансе отворености и затворености акцентованих вокалских гласова. Наравно, дату појаву би требало додатно објаснити, а у вези с њеном презентацијом дати методичка упутства у приручнику за наставнике.

Ю и Я надо произносить так, как они называются.“ (стр. 43). Овде је очигледно дошло до мешања појмова гласа и слова, а два гласа се поистовећују с називом за дато слово. Иако је све учињено у циљу једноставног објашњења, позивања на оно што ученици већ знају (називе слова), чини нам се да је било науштрб тачности и прецизности. Ова непрецизност се највише тиче примера *объясни́*, у ком не изговарамо [ја], што би било адекватноо називу слова *я*, већ [ји]. Недовољно је прецизно и следеће објашњење: *Букву И после Ъ надо тоже произносить с [j]* (стр.43).

Четврта лекција

Прва доминанта дате лекције јесте 1) сегментно објашњење које представља опозицију гласова по звучности; доминанта 1.5. Из дате доминанте извире и доминанта која тематизује алтернације сугласничких гласова, обезвучавања на крају речи и алтернације по звучности пред сугласником различите звучности; доминанта 1.4.2; (1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.5, 1.4.2.6, 1.4.2.7, 1.4.2.8).

Коментар

При тематизацији доминанте звучни / беззвучни гласови, аутори дају су само тврде сугласничке гласове, пропуштају да наведу и меке. Гласови су представљени тегет бојом у фонетској транскрипцији²⁰⁴. Као само звучни наведени су неки сонанти²⁰⁵ (*й, л, м, н, р*), где је *й* дато светло-плавом бојом, која означава мек глас у хроматскох транскрипцији. Мекоћа је додатно означена и апострофом, наставља се с дуплирањем ознаке мекоће. Као само беззвучни дати су гласови: *х, ц, ч, џ*. У оквиру примера који су понуђени за читање, а који се налазе и на аудио-диску, ван контекста су дате изоловане речи или кратки искази. Сматрамо, такође, да су неки примери које аутори дају, тежи од саме доминанте која се тематизује, а остају необјашњени у следећим детаљима: примери *в сад, без снега, через парк, перед сном, от дома* (стр. 61) представљају фонетске речи, а допунског објашњења о њиховом читању нема ни у приручнику за наставнике.

²⁰⁴ И дати пропуст се односи на непрецизност у вези с тумачењем појмова „слово : глас“. Полази се од слова којима се приписују особине гласа.

²⁰⁵ Они који су приликом читања истоветни са одговарајућим словима.

Затим, код неколико примера не долази само до алтернације звучност/беззвучност, већ до вишеструких алтернација (по месту и начину творбе, до удвајања сугласничких гласова): *от дома, перед сном*. Сматрамо да би сама доминанта звучност/беззвучност могла да опстане и без оваквих примера; уколико аутори одлуче да их наведу, морају их детаљније објаснити или пропратити коментарима у приручнику за наставнике.

Пета лекција

На страни 78 у петој лекцији тематизује се још једном испадање сугласничких гласова: илустроване су речи *праздник, сейчас, пожалуйста, здравствуй...*; слова која се не читају илустративно су представљена у балону, илустрованом у линији изнад речи и у другој боји; доминанта 1.4.1 (1.4.1.1, 1.4.1.2, 1.4.1.3, 1.4.1.4, 1.4.1.5).

Шеста лекција

На страни 93 се обнавља читање слова *ц* и група *тся, ться* (групе *тся* и *ться* су илустроване и транскрибоване. Аутори нуде неколико кратких реченица за читање, као и једну вежбу за писање у радној свесци (стр. 24). На линије треба уписати или слово *ц*, или групе *тся, ться*; доминанта 1.1.1.4, 1.1.1.4.1, 1.1.1.4.1.2.

Седма лекција

Нема фонетског материјала.

Осма лекција

Сегментне доминанте осме лекције су дате на страни 119 уџбеника. Три строфе песме су предвиђене за читање и увежбавање изговора. На странама 102–103 приручника упутство разоткрива да се доминантно увежбавају гласови [ш], [ж], [ч], [щ], [ц]; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.2.1.4, 1.2.1.5.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Орбита 2*

- 1) У комплекту *Орбита 2*, као и у претходном комплекту *Орбита 1*, фонетски материјал је дат изоловано, није добро повезан с лексичко-граматичким делом лекције;
- 2) Позитиван помак у односу на претходни комплет, као и на комплет *Родничок* представља начин увођења фонетског материјала моделом дијалога. Својом динамичношћу и занимљивошћу сам дијалог доприноси повећању пажње код ученика, која може резултирати бољим памћењем самог материјала.
- 3) Први пут се у комплекту *Орбита 2* дају вежбе за место акцента у речи (оваквих вежби нема у уџбеницима комплета *Родничок*).
- 4) Нагло опада квантитет фонетског материјала у односу на укупни материјал уџбеника, заузима свега 5%. Прозодијски материјал заузима свега 1% од поменутих 5%.
- 5) Недовољна прецизност фонетског израза која нестаје због поједностављивања фонетских чињеница и прилагођавања узрасту.

АНАЛИЗА УЏБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *ОРБИТА 3*

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 17. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Орбита 3

Орбита 3 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) $\approx 1,3 / 20$ стр. б) $\approx 6,5\%$	а) $\approx 0,3 / 1,3$ стр. б) $\approx 23\%$ в) $\approx 1,5\%$	а) $\approx 0,5 / 1,3$ стр. б) $\approx 38,5\%$ в) $\approx 2,5\%$	/	а) $\approx 0,5 / 1,3$ стр. б) $\approx 38,5\%$ в) $\approx 2,5\%$
2. лекција	а) $\approx 1 / 20$ стр. б) $\approx 5\%$	/	/	а) $\approx 0,5 / 1$ стр. б) $\approx 50\%$ в) $\approx 2,5\%$	/
3. лекција	а) $\approx 0,5 / 20$ стр. б) $\approx 2,5\%$	а) $\approx 0,5 / 0,5$ стр. б) 100 % в) $\approx 2,5\%$	/	/	/
4. лекција	а) $\approx 0,5 / 24$ стр. б) $\approx 2\%$	а) $\approx 0,5 / 0,5$ стр. б) 100% в) $\approx 2\%$	/	/	/
5. лекција	а) $\approx 1 / 18$ стр. б) $\approx 5,5\%$	а) $\approx 0,5 / 1$ стр. б) $\approx 50\%$ в) $\approx 2,7\%$	/	а) $\approx 0,5 / 1$ стр. б) $\approx 50\%$ в) $\approx 2,7\%$	/

6. лекција	a) ≈ 1 / 20 стр. б) ≈ 5%	a) ≈ 0,25 / 1 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 1,25 %	a) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 2,5 %	/	a) ≈ 0,5 / 1 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 2,5 %
7. лекција	/	/	/	/	/
8. лекција	a) ≈ 1,3 / 18 стр. б) ≈ 7,2%	/	a) ≈ 1 / 1,3 стр. б) ≈ 77% в) ≈ 5,5 %	/	a) ≈ 0,3 / 1,3 стр. б) ≈ 23% в) ≈ 1,7 %

Фонетски материјал се појављује у 7 од 8 лекција. Удео фонетског материјала опада и чини само 4,2 % у односу на целокупан материјал уџбеника. Нешто већи удео неведеног броја припада прозодијском материјалу (2,15%), док остали део (нешто више од 2%) чини сегментни материјал. Први пут у до сада анализираним уџбеницима квантитет прозодијског материјала превазилази квантитет сегментног материјала.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Предговор у коме је статус фонетског материјала експлициран идентичан је као у претходном комплекту.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Једина сегментна доминанта прве лекције дата је на страни 17 и у вези се с изговором гласа [ц]: презентују се правописне групе *тц, дц, и тся, ться*, праћене с неколико примера за вежбање. Уводи се нови знак транскрипције, [ц:], који аутори називају *долгое ц*: «Знак [ц:] означава *долгое ц*»; доминанта 1.1.1.4.2, 1.1.1.4.3;

Првом лекцијом квантитативно доминирају прозодијске доминанте: 1) на страни 16 аутори презентују прозодијско објашњење у вези читањем слова *о* у позицији првог степена редукције. Уводи се транскрипциони знак [ǎ] и назив гласа *короткое а*. Транскрибују се читаве речи ([ǎкно́], [гǎро́х], [ǎдна], [пǎтом]) и даје се неколико примера речи та читање; доминанта 2.1.2.2; 2) Другу доминанту представља интонација исказа, коју аутори презентују у оквиру новог одељка у односу на претходне два комплекта, под називом *ВНИМАНИЕ, ИНТОНАЦИЯ* (стр. 17). Прозодијска имитативна вежба тиче се понављања упитних исказа који

почињу везником *A* (основна ИК-4, видети стране 62–63 дисертације, или ТК-4, стр. 68–69 дисертације); доминанта 2.2.1.5.

Коментар

У сегментној и првој прозодијској доминанти, аутори обнављају фонетски материјал и презентују га ученицима на вишем нивоу: фонетска транскрипција је врло блиска научној транскрипцији, уводе се нови знаци. Међутим, атрибуте гласова аутори дају у средњем роду: „*дoлгoе ц*“, „*краткoе а*“, док је у руском језику чешћи и правилније атрибут који се односу на глас – дати у мушком роду, на пример, *дoлгий [ц:]*, јер подразумевамо мушки род (од речи *звук*). Ова недоследност је подржана српским језиком. Наиме, када говоримо о гласовима, у српском језику их посматрамо као да су средњег рода (па кажемо „*дуго н*“, рецимо). Размишљајући о томе због чега је у српском доминантан срењи род (када је реч *глас* мушког рода и у српском), а у руском мушки род – дошли смо до закључка да у српском језику, у ствари, долази до брисања разлике између гласа и слова (отуда, сматрамо, воде порекло и честе непрецизности у вези с појмовима глас : слово у уџбеницима руског језика). Дакле, слово *а*, па отуда и кратко *а*. Поставља се и питање зашто је у српском језику ово мешање термина (а самим тим и мешање објашњења) чешће, док је у руском врло издиференцирана употреба атрибута (у зависности од тога да ли се односе на реч *гласный* (звук) или *гласная* (буква)). Претпостављамо да нам у српском језику веома смета фонетски правописни принцип с начелом *Пиши као што говориш, читај као што је написано*, па ако је један глас готово увек једнак једном слову, говорници српског језика и потиру ову разлику између гласа и слова, немају дубинску потребу за диференцијацијом датих појмова²⁰⁶.

Друга прозодијска доминанта има лексичко-граматичку и комуникативну повезаност, није изолована као већи део презентованог фонетског материјала (дата доминанта укључује промену глагола *мочь*, вежба се и место интонационог акцента). У понуђеним обавештајним исказима масним словима је дат облик

²⁰⁶ Дати проблем заслужује већу пажњу од оне које смо јој дали у дисертацији, једно самостално кратко истраживање о томе зашто је у српском језику глас средњег, а не мушког рода, односно зашто се атрибут даје само у средњем роду, како би се показало да ли је наша претпоставка о узроку мешања појмова гласа и слова и фонетском правописном принципу тачна.

глагола *мочь*. Сматрамо да би боље било да су масним словима дате речи на којима се реализује интонациони акценат. Контура која приказује кретање тона верно представља његов силазно-узлазни благ покрет у оквиру средње-доњег регистра. Наша замерка односи се на тип исказа у којима се први пут озбиљније обрађује интонација као прозодијско средство. Прво, дати покрет тона употребљава се као основни у врло ограниченом броју упитних исказа; друго, дати покрет тона није онај покрет који је централни и најтипичнији за руски језик. Сматрамо да дата интонациона конструкција треба да представља прозодијску периферију наставе прозодије (видети предлог програма за наставу прозодије у српској говорној средини на странама 279–281 дисертације), док централни део треба да представљају само прве три интонационе конструкције, с посебним нагласком на ИК-3, која треба да буде пропраћена највећим бројем вежби, понављањем на готово сваком часу руског језика²⁰⁷.

Друга лекција

Сегментне доминанте друге лекције тематизоване су на страни 35: сегментно објашњење тиче се изговора сугласничких гласова пред вокалским гласом [э] у речима страног порекла; наведено је неколико речи као пример (речи из текста поновљене су изоловано); доминанта 1.1.2; 2) на истој страни следи и читање слова *ч* у фреквентним речима, у оквиру словних група *чт* и *чн*²⁰⁸ (*конечно, скучно...*); доминанта 1.4.3.1; 3) објашњење у вези с читањем неких речи које се појављују у тексту: *матч, помощник, бутса, счѐт*; доминанте 1.1.1.4.2, 1.2.1.5.2, 1.4.3.3, 1.6.1.

Прозодијска доминанта друге лекције презентована је на страни 36: аутори дају идентичну интонациону вежбу као и у претходној лекцији, с тим што се уместо именица у локативу у упитним исказима (*Мы можем заблудиться в лесу. А в парке?*) даје заменица другог лица множине: *Пятиклассники во дворе. А вы?*; доминанта 2.2.1.5.

²⁰⁷ У петој лекцији комплекта *Орбита 1* презентује се ИК-3 (разлика између заменичких питања и интонационих питања), али тежиште презентације је на приручнику, тако да прво озбиљније презентовање интонације у уџбенику јесте, у ствари, ИК-4, коју сматрамо периферијом овог прозодијског средства.

²⁰⁸ Понавља се непрецизност фонетског израза, речима: „*пишем Ч, а произносим Ш*“.

Трећа лекција

На страни 58 треће лекције дата су правила за писање руских слова *и* и *ы*, као и за писање слова *э* у речима страног порекла (после сугласничких, самогласничких слова, као и на самом почетку речи у неприкривеном слогу). Дати материјал остао је ван наше класификације, а основна ствар на коју дајемо примедбу јесте писање слова *и* и *ы*. Материјал се обнавља речима: „*Вспомни правило, когда нельзя писать букву Ы, а когда надо.*“ Све је пропраћено илустрацијом: слова *щ, ш, ч, ж, х, к, г* иду стазом ка слову *и*, док пут који се рачва у другу страну води ка слову *ы* и празан је. Наша замерка се односи на сам цртеж: јесте обавезно писање слова *и* после слова која су на путу ка њему. Недостаје објашњење да је део гласова, реализација нацртаних сугласничких слова, обавезно мек, те се после њих реализује глас [и]. С друге стране, део гласова је тврд и после њих се реализује глас [ы], без обзира на писање слова *и*. Друга, крупнија замерка, односи се на то да нас цртеж може навести на „погрешан траг“: да се после свих осталих слова (осим нацртаних *щ, ш, ч, ж, х, к, г*) пише *ы*, што није случај. Треће, само експлицирање правила збуњује: *Сети се правила када не сме да се пише слово Ы, а када мора.* Оно мора да се пише само тамо где мора, тј, после слова које означава тврд сугласнички глас, осим слова *ж* и *ш*. Сматрамо да овај део аутори треба темељно да прераде.

Четврта лекција

На страни 74 ове лекције дато је сегментно објашњење у вези с обезвучавањем гласова на крају речи, као и алтернација звучних са беззвучним гласовима пред беззвучним гласовима. Речи су транскрибоване (*друг, народ, приказ, зуб, багаж, узкий, редкий, резкий, сербский, тяжкий*); доминанта 1.4.2 (1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.6).

Пета лекција

На целој 99. страни ове лекције, прво у виду фонетског сегментног објашњења, а затим као вежбање – презентује се писање и читање речи с деоним знаком; доминанта 1.2.1.6.

Коментар

Објашњење у вези с датом доминантом: „Разделительные Ъ и Ь употребляются, когда надо отделить в произношении согласные Е, Ё, Ю, Я, чтобы они могли произноситься как два звука“ није довољно прецизно, деона функција меког и тврдог знака јесте одвајање префикса од корена и корена од суфикса, а резултат је реализација гласа [j]. Услед тога што пише њ односно њ, који су у деоној функцији – дата слова имају вредност два гласа. Дато сегментно објашњење и вежба која следи припадају имитативном методу. Дата доминанта се понавља уз минимално проширење у односу на претходне разреде.

Шеста лекција

На 116. страни је презентована је сегментна доминанта у вези с изговором гласа „јот“ после деоног знака у вези с правописом речи типа *батальон*. Понуђена је фонетска транскрипција неколико речи које се пишу с деоним знаком и словом *о*; доминанта 1.2.1.6.

Прозодијска доминанта дате лекције, на истој страни, тематизована је у оквиру одељка *ПОВТОРЯЕМ ИНТОНАЦИЮ* и тиче се упитних исказа без упитне речи; доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.3.

Коментар

Приликом тематизације доминанте у вези с гласом „јот“ дошло је до грешке у транскрибовању речи *почтальон*: [пџчтал'јон]. Дато место припада нелабијализованом „о“, [џ], гласу из другог степена редукције који није обрађиван, те се може поистоветити са [а]²⁰⁹. Подвучени глас је на месту другог степена редукције и то никако не може бити [џ].

Аутори објашњење кретања мелодијског тона упитних исказа без упитне речи готово поистовећују с кретањем тона упитних исказа с везником *а*, што

²⁰⁹ Позитивно је што су аутори одступили од школске фонетске транскрипције и читање појединих речи понудили транскрипцијом блиској научној. Први и други степен редукције могу се изједначити уз кратку напомену да је слог још краћи уколико није непосредно пред акцентованим, или је после акцентованог (у затвореном слогу). Квалитет редукованог вокалског гласа се може изједначити с гласом [а] за први и други степен редукције после тврдых гласова, односно гласом [и] за први и други степен редукције после меких гласова. У средњој школи би дате позиције (првог и другог степена) требало раздвојити.

представља крупну непрецизност: линије са стрелицама које приказују кретање мелодијског тона не разликују се од оних у претходној лекцији, у којој се тематизују питања с везником *a*. Кретање тона дата два типа упитних исказа се веома разликује. Кратки упитни искази који су презентовани имају различит броја слогова, те је центар ове конструкције некада последњи слог (нема силазног кретања), као у примерима *Давно?* и *Передашь?*. У другима пак, постоје сва три дела: *Потрошили?* *Соліли?*. Стрелице у ова два типа исказа без упитне речи би се, такође, морале разликовати. Позитивном бисмо истакли и чињеницу да су интонационе конструкције дате контрастивно: на упитни исказ одмах се одговара обавештајним исказом истог лексичког садржаја²¹⁰.

Седма лекција

Нема фонетског материјала.

Осма лекција

Први пут у уџбеничком комплету, на странама 156–157, аутори тематизују кретање мелодијског тона у исказима који нису једносинтагматски. Прво се презентује интонација просте реченице (стр.156): обавештајни и упитни исказ, варира се и место интонационог центра²¹¹. Покрет тона илустрован је двама типовима стрелица (један тип стрелица илуструје силазни, други – узлазни покрет тона); доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.2, 2.2.1.3 и 2.2.2.2.

Коментар

Стрелица која означава контуру мелодијског тона иста је и у упитним исказима без упитне и са упитном речју. На страни 157, на којој се тематизује интонација двосинтагматских исказа, у оквиру истог исказа имамо две контуре, тј. два покрета мелодијског тона. Позитиван помак за наставу прозодије руског

²¹⁰ У радној свесци је овој прозодијској доминанти посвећена прва вежба: ученици треба да поделе речи на слокове и стрелицом означе кретање мелодијског тона.

²¹¹ Сматрамо да варирање места интонационог центра није важно за наставу интонације, нарочито на почетном нивоу (основна школа): место центра зависи од намере говорног лица, од оног што само говорно лице жели да посебно истакне. Уколико се говорно лице буде нашло у таквој говорној ситуацији – неће имати проблем да интонациони акценат постави на право место. Његов проблем ће бити друге природе – правилно фонетско формирање датог дела исказа. Стога сматрамо да се варирање места интонационог центра потпуно може искључити из наставе интонације, или, пак, узгредно обрадити у средњој школи.

језика у српској говорној средини јесте само њено тематизовање ових прозодијских доминанти: први пут се у уџбеницима за основну школу уопште презентује интонација „сложених реченица“. Међутим, саме тврдње у вези с интонацијом прате многе непрецизности и нетачности. Прва тврдња с којом се сусрећемо јесте: „*В сложном повествовательном предложении интонация повышается на последнем слове 1-ого простого предложения (перед запятой) и понижается на последнем слове 2-ого предложения (перед точкой)*“. Слично као и у комплету *Родничок*, интонација „расте“ и „пада“: термин интонација неопходно је заменити термином „мелодијски тон“. Само цитирано објашњење није довољно прецизно: мелодијски тон не расте на последњој речи, већ на акцентованом слогу последње речи, после чега нагло опада (уколико у конкретној фонетској синтагми постоји постцентрални део). Аутори су добро осмислили објашњење, али су се недовољно прецизно изразили. Остаје недовољно јасна и чињеница о квалитету узлазног кретања тона: да ли је узлазни покрет једнак узлазном кретању у упитним исказима без упитне речи или са упитном речју (где покрет и није узлазан, само је у овом уџбенику тако обележено), или упитном исказу са везником *а*.

Будући да је покрет тона унутрашњих говорних синтагми најчешће једнак кретању мелодијског тона код исказа без упитне речи (ИК-3), ово морамо посебно нагласити. У зависности од темпа, стила, околности у којима је неки исказ изречен, зависи употреба конкретне интонационе конструкције (ИК-3 или ИК-4)²¹². Пошто аутори презентују исказе изоловано, не можемо знати у којим околностима и ком стилу су употребљени, шта им претходи и следи, што нас наводи на још један закључак: када се презентује једна интонациона конструкција, морамо је примарно дати у миниконтексту: исказ који нам служи као модел за одређено кретање тона мора имати бар једну реплику (уколико је дијалог) или још један исказ испред и иза себе (ако се ради о монологу). Он мора бити контекстуализован. О овоме су писале и Н. Е. Луцка [Луцкая 1983] и Д. Н. Антонова [Антонова 1975: 60]. Тек када наведемо контекст, можемо дати још исказа истог типа, ширити исказе, моделирати, трансформисати, јер поседујемо

²¹² О фреквентности ИК-3 и ИК-4 у зависности од стила и осталих фактора писао је детаљно Л. И. Муханов [Муханов 1983].

фонска контекстуална знања о њима. Тек напоследку можемо, само имититативним моделима вежби, прећи на сам „интонациони дрил“.

Тврдњом „*В сложном вопросительном предложении интонация понижается в конце 1-ого простого предложения (перед запятой) и повышается во втором предложении на том слове, о котором спрашивают*“, аутори улазе у још дубљу непрецизност. После прве „просте реченице“ тон никако не може бити силазни, већ обавезно узлазни (ближи ИК-3 моделу него ИК-4). Другим речима, и у првој и у другој „простој реченици“, кретање тона је исто за први и трећи пример: *Когда я сделаю уроки, ты разрешишь мне пойти в кино?, Когда я уберу квартиру, мне можно будет позвонить подружке?*. У следећем примеру, друга фонетска синтагма има упитну реч, тако да покрет тона никако не може бити узлазан: *Если мы опоздаем в театр, кто будет виноват?*

Аутори описе кретања интонационог тона дају „импресионистички“, недовољно су упознати с теоријом интонације²¹³.

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Орбита 3*

- 1) *Орбита 3* је уџбенички комплет који је најбогатији прозодијским доминантама од комплета које смо до сада анализирали;
- 2) Први пут се у основношколском уџбенику руског језика појављује веома важна прозодијска доминанта, која би требало да заузима централни концентар у настави прозодије – интонација унутрашњих фонетских синтагми и ИК-3;
- 3) Прозодијске доминанте су, као и остатак фонетског материјала, презентоване изоловано и ван контекста;
- 4) Опису прозодијских доминанти аутори прилазе импресионистички, нису довољно упознати с теоријом интонације;
- 5) Сегментне доминанте се углавном обнављају. И њих карактерише непрецизност фонетског израза;
- 6) Школска фонетска транскрипција замењена је транскрипцијом блиском научној, што представља позитивну промену.

²¹³Без обзира на импресионистички опис, сама појава унутрашњих типова фонетских исказа као прозодијске доминанте има огроман значај за наставу прозодије у српској говорној средини, будући да се ова доминанта први пут тематизује у уџбеницима за основну школу.

АНАЛИЗА УЦБЕНИЧКОГ КОМПЛЕТА *ОРБИТА 4*
КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 18. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Орбита 4

Орбита 4 У	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	a) ≈ 1,5 / 22 стр. б) ≈ 6,8%	a) ≈ 0,5 / 1,3 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 2,3 %	a) ≈ 0,5 / 1,3 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 2,3 %	/	a) ≈ 0,5 / 1,3 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 2,3 %
2. лекција	a) ≈ 1 / 18 стр. б) ≈ 5,5%	a) ≈ 0,66 / 1 стр. б) ≈ 66,6% в) ≈ 3,6 %	/	a) ≈ 0,33 / 1 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,9%	/
3. лекција	a) ≈ 0,5 / 22 стр. б) ≈ 2,3%	a) ≈ 0,25 / 0,5 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 1,15 %	/	a) ≈ 0,25 / 0,5 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 1,15 %	/
4. лекција	a) ≈ 1 / 24 стр. б) ≈ 4,2%	a) ≈ 0,33 / 1 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,4 %	/	a) ≈ 0,66 / 1 стр. б) ≈ 66,6% в) ≈ 2,8 %	/
5. лекција	a) ≈ 0,66 / 22 стр. б) ≈ 3%	a) ≈ 0,33 / 0,66 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1,5 %	/	a) ≈ 0,33 / 0,66 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1,5 %	/
6. лекција	a) ≈ 1 / 18 стр. б) ≈ 5,5%	a) ≈ 0,33 / 1 стр. б) ≈ 33% в) ≈ 1,8 %		a) ≈ 0,66 / 1 стр. б) ≈ 66% в) ≈ 3,7 %	
7. лекција	a) ≈ 0,33 / 18 стр. б) ≈ 1,8%	a) ≈ 0,17 / 0,33 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9 %	/	a) ≈ 0,17 / 0,33 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9 %	/

Фонетски материјал постоји у свакој лекцији. Удео фонетског материјала у односу на целокупан материјал уџбеника исти је као и у претходном уџбеничком комплекту (4,15%). У датом комплекту доминира сегментни материјал, док прозодијски обухвата тек 0,66% целокупног материјала уџбеника. Примећујемо и да су процентуално заступљеније сегментне вежбе у односу на претходне комплете, јер приближно 1,8% укупног материјала уџбеника припада сегментним објашњењима, док 1,7% чине сегментне вежбе (удео објашњења и вежби је готово исти).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Предговор у коме је статус фонетског материјала експлициран идентичан је као у претходна два комплекта.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

На страни 14 прве лекције презентује се проблематика писања српских имена и презимена (дати материјал третирали смо као сегментно фонетско објашњење, али га нисмо класификовали и нумерисали, будући да се ради о правопису).

Следи прозодијско фонетско објашњење у вези с местом акцента у речима које имају исти словни састав (*мука́ – му́ка; звоно́к – зво́нок; замо́к – за́мок; доро́га – дорога́; жарко́е – жа́ркое; смóтрите – смотре́ите; плачу́ – пла́чу*); доминанта 2.1.4.1. За њим је, на страни 15, тематизовано место акцента у различитим облицима речи. Контрастирају се генитив једнине и номинатив множине неколико именица (*игра, страна, лес, поле*). Речи су дате у синтагмама које упућују на њихов облик (на пример *начало игры́, весёлые и́гры*); доминанта 2.1.4.2.

Коментар

Значај наведених прозодијских доминанти јесте у томе што се по први пут у уџбеницима за основну школу њима посвећује пажња. На истом словном материјалу одлично се види колики је значај места акцента у речи, на који начин се потпуно мења гласовни састав речи које се потпуно исто пишу. Позитивно је што су дати еквиваленти у српском језику, како би ученици видели колико је важно место акцента за значење речи. И дато објашњење карактерише вантконтекстност и изолованост, речи су ученицима презентоване као списак. На страни 15 презентује се место акцента у различитим облицима речи. У нашој методици наставе фонетике и прозодије не постоји стратегија увежбавања места акцента, иако је ова појава и теоријски и методички почела да се обрађује од 70. година прошлог века, од А. А. Зализњака, Н. И. Федјанине, па до М. Шутове данас (в. Шутова 2009).

Посебно бисмо напоменули да се од комплета *Орбита 4* на аудио-диску сваког дијалога указује се на специфичност руске интонације упутством:

Обратите особое внимание на интонацию разговорного общения [Орбита 4 П: 11, 27, 60...].

Друга лекција

На странама 34–35 презентоване су следеће сегментне доминанте: 1) увек тврди и увек меки гласови у руском; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1; 2) парни тврди-меки сугласнички гласови; доминанта 1.3; непосредно после датих фонетских објашњења дато је 7 пословица које су засићене поменути доминантама, а предвиђене за понављање. 3) на страни 35 објашњава се изговор дугог тврдог [ц:], које се реализује читањем словних група *тсья* и *тсься*; доминанта 1.1.1.4.2; 4) читање словних група *сч*, *жч* (без примера за врло ретку групу *жч*) доминанта 1.2.1.5.2.

Трећа лекција

На странама 53–54 дата је кратко сегментно-прозодијска доминанта која се тиче гласова [и] и [ы] и изговора тврдог/меког гласа испред одговарајућих гласова; доминанте 1.3, 2.1.1.1;

Прозодијска доминанта дата је на страни 54, када се уводи неколико фонетских речи (*с Ирой, с Игорем, от Ивана, перед играми, в июле*) и први пут указује на алтернацију гласа [и] са [ы] у фонетској речи, без помињања самог термина фонетска реч, већ указивања на то да се дате речи читају као „акцентуационо јединство“; доминанта 2.1.1.1.1.

Четврта лекција

На 75. страни дате лекције презентује се сегментна доминанта – глас „јот“: читање слова *я, е, ё, ю*; обнавља се и писање и читање речи с деоним знаком. Следе спискови речи за читање у три групе. Дата фонетска доминанта обрађивана је у готово сваком уџбенику комплету и све примедбе које смо изнели о ранијим лекцијама важе и овде (видети стр. 190 дисертације). Међутим, у списковима речи које су дате за читање има и оних позиција у којима се глас „јот“ губи, тако да би требало из спискова изоставити речи *поезд* и *заяц*; доминанте 1.2.1.6.1, 1.2.1.6.2.

Пета лекција

На страни 99 презентоване су следеће сегментне доминанте: 1) обезвучавање звучних сугласника на крају речи пред паузом, алтернације звучног са безвучним пред безвучним и обрнуто (безвучног пред звучним). Коначно, на истој страни презентовано је вежбање у коме се наводи низ речи за читање са позицијама за обезвучавање и ван тих позиција (*дуб – дуба, клуб – клуба...*); следе вежбе са алтернацијама унутар речи: *редкий, близкий, сдвинуть, сбросить...*; доминанте 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.5, 1.4.2.6, 1.4.2.7, 1.4.2.8, 1.4.2.9.

Коментар

Још једна непрецизност се огледа и у тврдњи „*А теперь обрати внимание, как произносим букву С в слове 'сделать'. Как звонкий [з]!*“ Аутори су желели да укажу на алтернацију безвучног гласа са звучним, али су одабрали пример у ком, осим дате алтернације по звучности, долази и до алтернације по мекоћи: приликом читања реализује се глас [з']. Потребно је дати пример заменити примерима *сдать, сдуть, сбросить* или неким сличним, у коме долази само до алтернације звучног гласа с безвучним.

Шеста лекција

На страни 124 тематизована је сегментна доминанте „алтернација сугласничког гласа с нулом гласа“, и то само сугласничке групе *стн* и *здн*. Следи вежба у којој ученици читају синтагме с речима које садрже поменуте доминанте (на пример, *местный театр, честный человек...*). Од ученика се тражи да саставе с њима реченице; доминанте 1.4.1.2, 1.4.1.4.

Прозодијска доминанта припада увежбавању писања и читања слова *э* на апсолутном почетку речи; доминанта 2.1.1.3.1. Нема речи о квалитету (отворености) овог гласа.

Коментар

Вежба којом се ученицима налаже састављање реченица је веома тешка, јер изискује висок степен знања језика и креативност. Много боље би било

понудити речи и модел, помоћу ког би ученици лако моделирали кратке дијалоге, или трансформисали исказе.

Седма лекција

Стране 139–140 доносе сегментну доминанту која тематизује читање удвојених сугласничких слова. Читањем ових слова реализују се, по ауторима, дуги сугласнички гласови; доминанте 1.1.3 и 1.2.2.

Коментар

За читање су дате речи *Савва, Анна, вилла, сумма...* У појединим речима аутори су направили омашке: као речи у којима се реализује дуг сугласнички глас, погрешно је су дате речи *колега, апетит, граматика, апарат*: реализације су прости гласови [л'], [п'], [м] и [п] [Орфоэпический словарь 1983: 209; 28; 107; 28; Иванова 2011: 269; 15; 133; 15].²¹⁴

Закључак у вези с фонетским материјалом комплета *Орбита 4*

- 1) У комплету *Орбита 4* готово да одсуствује прозодијски материјал, који је доминирао претходним комплетом; још се убедљивије потврђује наша теза о изолованости и епизодности фонетског материјала; уместо да се утврди и прошири, да се дода наредни концентрични круг прозодијски материјал једноставно нестаје;
- 2) Наставља се непрецизност фонетског израза;
- 3) Први пут се појављују прозодијске доминанте у вези с местом акцента у речима истог словног састава, или различитим облицима исте речи;
- 4) Први пут се у уџбеницима за основну школу појављује алтернација гласа [и] с гласом [ы] после тврђих сугласничких гласова;

²¹⁴ Када се тематизују удвојени сугласнички гласови неопходно је а) правити разлику између речи руског порекла и речи страног порекла (на пример *вилла – длинный*); б) правити разлику (у вези с писањем удвојених слова) између транслитерације (преузимања речи с правописом страног језика) и речи у којима је удвојено слово на граници између корена и суфикса.

ФРЕКВЕНЦИЈСКА АНАЛИЗА

Табела 19. Фреквенција фонетских доминанти у комплету *Орбита*

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Орбита 1</i>	1.3 (3 понављања), 1.2.1.4 (2 понављања), 1.2.1.6.1 (2 понављања), 1.2.1.6.2 (2 понављања), 1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4.2, 1.1.1.5.1, , 1.2.1.5.1, 1.2.1.5.2, , 1.4.1.1, 1.4.1.2, 1.4.1.3, 1.4.1.4, 1.4.1.5, 1.4.2.	2.1.1 (2 понављања), 2.1.1.1 (2 понављања), 2.1.1.6 (2 понављања), 2.1.1.2, 2.1.1.5, 2.1.2, 2.1.2.2, 2.2.1.2, 2.2.1.3.
<i>Орбита 2</i>	1.1.1.4 (2 понављања), 1.2.1.6.1 (2 понављања), 1.4.1.1 (2 понављања), 1.4.1.2 (2 понављања), 1.4.1.3 (2 понављања), 1.1.1.2, 1.1.1.1.3, 1.1.1.4.1, 1.1.1.4.2, 1.1.1.5.1, 1.2.1.4, 1.2.1.5, 1.2.1.6.2, 1.3, 1.4.1.4, 1.4.1.5, 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.5, 1.4.2.6, 1.4.2.7, 1.4.2.8, 1.5.	2.1.3 (2 понављања), 2.1.1.2, 2.1.1.5, 2.1.2.2, 2.2.1.5.
<i>Орбита 3</i>	1.1.1.4.2 (2 понављања), 1.2.1.6 (2 понављања), 1.1.1.4.3, 1.1.2, 1.2.1.5.2, 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.6, 1.4.3.1, 1.4.3.3, 1.6.1,	2.2.1.1 (2 понављања), 2.2.1.3 (2 понављања), 2.1.2.2, 2.2.1.2, 2.2.1.5, 2.2.2.2.
<i>Орбита 4</i>	1.3 (2 понављања), 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.1.1.4.2, 1.1.3, 1.2.1.4, 1.2.1.5.1, 1.2.1.5.2, 1.2.1.6.1, 1.2.1.6.2, 1.2.2, 1.4.1.2, 1.4.1.4, 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.5, 1.4.2.6, 1.4.2.7, 1.4.2.8, 1.4.2.9,	2.1.1.1, 2.1.1.1.1, 2.1.1.3.1, 2.1.3.1, 2.1.3.2.

Уколико бисмо изоставили конкретизацију фонетских доминанти, свели их на две цифре и апстраховали читав комплет, добили бисмо следећи резултат:

Табела 20. Индекс понављања сегментних и прозодијских доминанти

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Орбита</i>	1.2. (22) 1.1. (20) 1.3. (6) 1.4. (4) 1.5. (1) 1.6. (1)	2.1. (20); 2.1.1. (12) 2.1.2. (4) 2.1.3. (4) 2.2. (10)

Анализирајући резултате табеле 20, у којој смо све доминанте свели на две цифре (с тим што смо прозодијске доминанте које се односе на вокалске гласове приказали и са три цифре – 2.1.1. се односи на акцентоване гласове, 2.1.2. на редуковане гласове, а 2.1.3. на место акцента у речима истог словног састава; све три доминанте заједно се садрже у 2.1.), сабрали свако њихово појављивање у читавом комплету, можемо извести следеће закључке:

- 1) Сегментне доминанте имају готово двоструко већи „индекс“ појављивања у односу на прозодијске, тај однос приближно је 56:30;
- 2) Највећи број појављивања имају меки сугласнички гласови, доминанта 1.2. (најчешћи је глас [j], следе [ч'] и [ш']; укупно 22 понављања;
- 3) Тврди гласови имају индекс од 20 понављања (најчешћи су [ж], [ш] и [ц]);
- 4) Тек шест понављања имају парни тврди и меки сугласнички гласови (1.3);
- 5) Алтернације сугласничких гласова се појављују 4²¹⁵ пута;
- 6) Звучни и безвучни помињу само једанпут у читавом комплету (1.5);
- 7) Најчешће прозодијске доминанте тичу се акцентованих вокалских гласова (2.1.1) са дванаест понављања и редукованих вокалских гласова (2.1.2) са само 4 понављања; најчешћи акцентовани глас је глас [ы], најчешће презентован у контрасту с гласом [и];
- 8) Тематика посвећена месту акцента у речи у ужем смислу појављује се четири пута у читавој серији уџбеника;
- 9) Интонација исказа има упола мањи број појављивања у односу на вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа;
- 10) Само једно појављивање има вишесинтагматски исказ, представљен интонацијом унутрашње синтагме двосинтагматског исказа.

²¹⁵ У табели 19 их је више, јер се увек појављује неколико конкретних алтернација гласова у низу, па смо побројали сваку појединачно. Међутим, у самим уџбеничким комплетима се понављају свега 4 пута, сваке године по једанпут.

АНАЛИЗА УЦБЕНИКА ШЕЗДЕСЕТИХ И СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА

Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала уцбеника шездесетих и седамдесетих година

Уцбеници шездесетих и седамдесетих година настали су у коауторству Петра Митропана и других аутора. Дати уцбеници не представљају уцбенички комплет, намењени су средњошколском продужном и почетном учењу руског језика. Њихова анализа има за циљ да нам укаже на сличности и разлике у квантитету, квалитету и фреквенцији тематизованог фонетског и прозодијског материјала између уцбеника различитих година настајања. Будући да су два уцбеника намењена почетном учењу, могу се поредити с актуелним уцбеничким комплетима за основну школу, али и с актуелним комплетима за гимназијско учење. Будући да су наши извори још уцбеници из комплета *Руски језик*, који су настајали деведесетих година XX века, моћи ћемо да изведемо низ закључака у погледу тематизације самог фонетског материјала, његовог квантитета, квалитета и фреквенције у различитим периодима друге половине XX и почетка XXI века.

Два уцбеника (скраћенице Уцбеник 1962 и Уцбеник 1970)²¹⁶, иако представљени као два различита издања истог уцбеника и писани за исти период: први разред гимназије, пета година учења, по свом садржају се потпуно разликују, па смо их и посматрали као два различита извора.

Уцбеник 1971 и Уцбеник 1972 су намењени почетном гимназијском учењу руског језика²¹⁷.

- 1) Када смо вршили квантитативну анализу руководили смо се бројем редака на страни: једну страну која је имала апсолутно попуњен број редака узимали смо као „репер“ за број редака на страни у целом уцбенику (46 редака на страни); проценили смо да је укупна попуњеност стране текстом око 80%, тако да страна у просеку има пуних 37 редака текста. Сваки детаљ специјалног фонетског

²¹⁶ Комплетна библиографска информација о изворима дата је на странама 282–287 дисертације.

²¹⁷ Ксенија Кончаревић [Кончаревић 2010а; 2010б] је високо оценила квалитет уцбеника у коауторству Петра Митропана за време у ком су настали.

материјала који је тематизован претварали смо у број редака. Када смо делили број редака укупног фонетског материјала с укупним бројем редака уџбеника, добијали смо исказани удео фонетског материјала. Наравно, проценат је приближан (као и сваки следећи на који се у раду укаже), с тим што смо у сваком уџбенику доследно примењивали описани модел квантитативне анализе. Квантитативну анализу нисмо одвајали по лекцијама, већ смо је давали за сваки уџбеник интегрално.

- 2) Када смо приказивали резултате квалитативне анализе, одвојили смо почетне уџбенике од непочетних, како бисмо квалитет почетних уџбеника могли да поредимо с квалитетом фонетског материјала за основну школу (почетно учење), као и за средње богословске школе (почетно учење), док смо непочетне уџбенике (пета година учења) поредили са уџбеницима *Орбита 3 и 4*, као и са гимназијским комплетом *Руски језик I-IV*.

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година

1.0 СЕГМЕНТНЕ ДОМИНАНТЕ:

1.1. Тврди сугласнички гласови:

1.1.1. Конкретни тврди сугласнички гласови:

1.1.1.2. Глас [ш];

1.1.1.3. Глас [ж];

1.1.1.4. Глас [ц]:

1.1.1.4.2. Резултат читања словних група *тѣся* и *тѣся* [ц:];

1.1.1.5. Глас [в]:

1.1.1.5.1. Резултат читања *г* у словној групи *ого*.

1.1.1.6. Глас [л];

1.1.2. Тврди гласови пред гласом [е] у речима страног порекла;

1.1.3. Дуги тврди сугласнички гласови;

1.2. Меки сугласнички гласови;

- 1.2.1. Конкретни меки сугласнички гласови;
 - 1.2.1.4. Глас [ч'];
 - 1.2.1.5. Глас [ш'];
 - 1.2.1.5.1. Резултат читања слова *ш*;
 - 1.2.1.5.2. Резултат читања словних група *сч*;
 - 1.2.1.6. Глас [ј];
 - 1.2.1.6.1. Резултат читања словне групе с «деоним» знаком;
 - 1.2.1.6.2. Резултат читања слова *я, е, ё, ю* у неприкривеном слогу;
 - 1.2.1.7. Глас [с'];
- 1.2.3. Меки гласови чија је мекоћа обележна меким знаком;
- 1.3. Меки и тврди парни сугласнички гласови;
- 1.4. Алтернације сугласничких гласова;
 - 1.4.1. Алтернације с нулом гласа;
 - 1.4.2. Алтернације звучних са беззвучним сугласничким гласовима;
 - 1.4.3. Алтернације по начину творбе;
 - 1.4.4. Алтернација [ч] са [ш] у речи *что*; као и *чн* (*скучно*).

2.0. ПРОЗОДИЈСКЕ ДОМИНАНТЕ:

- 2.1. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „акцент речи“:
 - 2.1.1. Акцентовани вокалски гласови
 - 2.1.1.1. Изговор акцентованог гласа [ы];
 - 2.1.1.2. Изговор акцентованог гласа [а];
 - 2.1.1.3. Изговор акцентованог гласа [э];
 - 2.1.1.5. Изговор акцентованог гласа [о];
 - 2.1.1.6. Изговор акцентованог гласа [и];
 - 2.1.2. Неакцентовани (редуковани) вокалски гласови;
 - 2.1.2.2. Први степен редукције: читање слова *а, о* после тврдих сугласничких гласова;
 - 2.1.2.3. Први степен редукције: читање слова *а, е, я*;
 - 2.1.2.5. Други степен редукције: читање слова *а, о* после тврдих чких гласова;

- 2.1.3. Место акцента у речи;
- 2.1.3.1. Место акцента у хомографима;
- 2.1.3.2. Место акцента у хомоформама.
- 2.2. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „интонација исказа“
- 2.2.1. Интонација једносинтагматских исказа различитих комуникативних усмерења.
- 2.2.1.1. Интонација обавештајних исказа;
- 2.2.1.2. Интонација упитних исказа с упитном речју (специальный вопрос);
- 2.2.1.3. Интонација упитних исказа без упитне речи (общий вопрос);
- 2.2.1.5. Интонација упитних исказа с везником *A* на поч. исказа.

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 21. Квантитет фонетског материјала у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година

	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
Уџбеник 1962	а) ≈ 39 / 4514 р. ²¹⁸ б) ≈ 0,86%	а) ≈ 24 / 39 р. б) ≈ 61 % в) ≈ 0,53 %	а) ≈ 11 / 39 р. б) ≈ 28 % в) ≈ 0,24%	а) ≈ 4 / 39 р. б) ≈ 10% в) ≈ 0,13 %	/
Уџбеник 1970	а) ≈ 125 / 6512 р. б) ≈ 1,8%	а) ≈ 7 / 125 р. б) ≈ 5,6 % в) ≈ 0,11 %	а) ≈ 13 / 125 р. б) ≈ 10,4 % в) ≈ 0,2%	а) ≈ 35 / 125 р. б) ≈ 28% в) ≈ 0,54%	а) ≈ 70 / 125 р. б) ≈ 56% в) ≈ 1,07%
Уџбеник 1971	а) ≈ 286 / 4384 р. б) ≈ 6,52%	а) ≈ 154 / 286 р. б) ≈ 54 % в) ≈ 3,5 %	а) ≈ 23 / 286 р. б) ≈ 8,04 % в) ≈ 0,52%	а) ≈ 97 / 286 р. б) ≈ 34% в) ≈ 2,21 %	а) ≈ 12 / 286 р. б) ≈ 4,2% в) ≈ 0,27 %
Уџбеник 1972	а) ≈ 69 / 4995 р. б) ≈ 1,38%	а) ≈ 13 / 69 р. б) ≈ 18,8 % в) ≈ 0,26 %	/	а) ≈ 47 / 69 р. б) ≈ 68% в) ≈ 0,94 %	а) ≈ 9 / 69 р. б) ≈ 13% в) ≈ 0,18 %

Уџбеник 1962 и Уџбеник 1970 су уџбеници за пету годину учења. Фонетски материјал је заступљен минимално, са 0,86 % у Уџбенику 1962 и готово двоструко већим процентом у Уџбенику 1970 (1,8%).

²¹⁸ Приближно 39 редака од укупног броја 4514 редака.

Уџбеник 1971 је уџбеник за праву годину учења и самим тим је удео фонетског материјала у укупном материјалу уџбеника много већи у односу на остале уџбенике (6,5%). Већ у наредном уџбенику за другу годину учења, квантитет фонетског материјала опада петоструко и износи скромних 1,38%. Уколико бисмо дата два уџбеника упоредили с комплетом *Орбита* (уџбеницима *Орбита 1* и *Орбита 2*), могли бисмо закључити да је у модерним уџбеницима руског језика за почетно учење (прва и друга година) квантитет фонетског материјала двоструко већи (11,5% у *Орбити 1*, 5,3% у *Орбити 2*). Модерне уџбенике руског језика одликује и бољи квантитативни статус пратећег фонетског курса, који је у другој години учења заступљен са готово истим процентом као у уџбеницима седамдесетих година за прву годину учења.

Као и у модерним уџбеницима, заступљенија су фонетска објашњења у односу на вежбе, осим у Уџбенику 1970, у ком доминирају вежбе. Прозодијски материјал заступљен је у сва три уџбеника седамдесетих година, с тим што је његов удео много мањи у односу на конкретан сегментни материјал (осим у Уџбенику 1970).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

Уџбеник 1962

Иако је фонетски материјал минимално квантитативно заступљен, аутори му придају велику важност, упућујући наставнике да ученицима на сваком часу указују на фонетске особености: „<...> Препоручили бисмо колегама да не сматрају завршеном наставу из фонетике. Сваком згодном приликом, по могућству на сваком часу, треба скренути ученицима пажњу на главне гласовне појаве руског језика, на изговор и акценат, и при читању стално пазити на реченичну интонацију без које језик постаје мртав <...> Цео текст у уџбенику није акценатован. Придржавали смо се принципа да акцентујемо нове речи, а од оних које су пређене у основној школи само оне теже, ређе.“ [Уџбеник 1962: 4].

Уџбеник 1970

Статус који фонетском материјалу аутори дају исти је као у претходном уџбенику.

Уџбеник 1971

Аутори указују на значај фонетског материјала речима: Одељак 'как произносим и пишем'²¹⁹ има задатак да систематизује знање из изговора стечено у почетном периоду наставе и да уведе ученика у основне норме руског правописа. Из доста сложене проблематике руске фонетике и правописа узето је десет најелементарнијих појава, нужних за оспособљавање ученика да чита руски текст“ [Уџбеник 1971: 4]. У датом уџбенику све речи имају графички знак за акценат, осим једносложних акценатогених речи.

Уџбеник 1972

У последњем уџбенику седамдесетих година који смо анализирали, у предговору није дефинисан статус самог фонетског материјала. Све речи имају графички знак за акценат, осим једносложних акценатогених.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет у Уџбенику 1962 и Уџбенику 1970

Уџбеник 1962

У уџбенику су заступљене следеће сегментне доминанте: 1) читање група *тсья, тьсья*, стр. 13; доминанта 1.1.1.4.2; 2) *пишется и, жи, ши* произносится: *жы, шы*, стр. 27; доминанта 1.1.1.2, 1.1.1.3; 3) *ча, ща, (мягкое) и жа, ша (твёрдое)*, стр. 29; доминанте 1.2.1.4, 1.2.1.5, 1.1.1.2, 1.1.1.3; 4) вежба читања: *Прочитай правильно: свежий хлеб, широкая река, жилой дом, [...]* (Пишем **ши, жи** – читаем **шы, жы**, стр. 83; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 2.1.1.1; 5) *после ж, ш в ед. ч. –ий, ая, ее, а во множ. числе ие (читай ы)*, стр. 86; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 2.1.1.1.

Тематизоване је и следећа прозодијске доминанте: 1) *обрати внимание на ударение: село – селá, сёла– сёл*, стр. 30; доминанта 2.1.3.

²¹⁹ Непрецизност фонетског израза у погледу дистинкције писање : читање присутна је и у уџбеницима седамдесетих година, али исто тако и у модерним уџбеницима.

Коментар

У Уџбенику 1962 фонетски материјал није самосталан: презентован је у оквиру обраде појединих граматичких партија (глаголских, именичких и придевских парадигми). Сав фонетски материјал дат је у виду правила читања: од слова ка гласу, с тим што се мешају појмови „слово : глас“, „читање : писање“. Нема фонетске транскрипције ни у ком виду, већ се гласови поистовећују са словима.

Најкрупнија непрецизност фонетског израза тиче се придевских наставака, о којима аутори говоре као о „тврдим и меким“: „мягкие окончания, твёрдые окончания“, стр. 86²²⁰. На стр. 98 се уводи појам „чередование согласных“: јасно је да се ради о фонолошкој алтернацији, тј. алтернацији фонема, а не гласова; међутим, када дају вежбу за грађење компаратива и суперлатива (у којој долази до ових алтернација), аутори употребљавају термин „изменение согласных“ (стр. 100), којим би требало да обележавају фонетске, а не фонолошке промене²²¹. За „глас“ аутори употребљавају облике женског рода („гласная или согласная“) – који би требало да се односе на слово (рус. „буква“), а не на глас, а у виду се има глас)²²².

Уџбеник 1970

Сегментне доминанте датог уџбеника су: 1) *после самогласника (код повратних глагола – Ј.Г.) чује се и пише съ: учусь*, стр. 13; доминанта 1.2.1.7.; 2) *–ться и –тся читај као ца са дугим ц*), стр. 17; доминанта 1.1.1.4.2 ; Упражнение: Как произносятся выделенные гласные в этих словах: шёл, жёлтый,

²²⁰ Оваква непрецизност у фонетском изражавању среће се код обраде множине придева, као и код обраде именица мушког и женског рода (номинатив, стр.29). „Тврди наставци“ су у једнини -ый, -ая, -ое, док је у множини „тврд наставак“ -ые. „Меки наставци“ су -ий, -яя, -ее у једнини, док је у множини „мек -ие“. Можемо закључити да промене могу бити тврде и меке (због тога што сугласнички глас на који се основа завршава може бити тврд или мек), док наставци (у којима је обавезан самогласнички глас) не могу бити ни тврди, нити меки. На дате непрецизности указивао је још Л. В. Шчерба, 1904. године [Шчерба 1957: 16]. Будући да Петар Митропан у својој *Методици наставе руског језика* из 1963. године пише: „Пре свега проверимо да ли је деци позната из наставе матерњег језика разлика између гласа и слова (глас чујемо, слова видимо)“ [Митропан 1963: 22], сматрамо да он дубински познаје дату разлику, али не контролише у потпуности фонетски израз.

²²¹ Још једна непрецизност у фонетском изражавању.

²²² Руски језик родовима поимениченог придева разграничава дистинкцију слово : глас, о чему смо писали на стр. 4 дисертације.

тяжёлый [...] „Когда в русском языке ё произносится как о?²²³ (стр.20); 3) Како се изговара **я** у речима „Володя“ и „ Ульянов“?“, стр. 23; „упражнение: Подчеркни слоги, в которых **я** произносится –**ја**. Моя, язык, ящик, объяснить, десять, девять...(+13 пр.) „Объясни почему только в этих слогах произносится –**ја**.“ (стр. 25); доминанта 1.2.1.6.1; 4) Запомни: После *к,г,х; ч,щ* – пишется окончание **-и** (и произносится также **-и**). После **ж, ш** – пишется окончание **-и**, а произносится – **ы**. стр. 40; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 2.1.1.1; 5) вежба читања за доминанте 1.1.1.4.2, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 2.1.1.1; 6) доминанте су глас „јот“ и „дуг тврд глас [ц:]“ у читању, стр. 43; доминанте 1.2.1.6.1. и 1.1.1.4.2; 6) глас „јот“ и меки гласови који су обележени меким знаком, стр. 55; доминанте 1.2.3 и 1.2.1.6.1; 7) алтернације гласова у вези са звучношћу/ беззвучношћу, стр. 60; доминанта 1.4.2; 8) алтернације гласа с нулом гласа, стр. 68; доминанта 1.4.1; 9) меки сугласнички гласови, стр. 72; доминанта 1.2²²⁴; 10) алтернације гласова (*сдать, сдавать*), стр. 88; доминанта 1.4.1; 11) вежба читања за доминанте [ш], [ж] и [ы], стр. 130; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3. и 2.1.1.1; 12) доминанте [ш], [ж] и [ы]; доминанте у вези с изговором тврдих гласова у речима страног порекла (*депо, купе*), стр. 142; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 2.1.1.1 и 1.1.2.

Прозодијске доминанте датог уџбеника су: 1) интонација упитних исказа с упитном речју; вежба за читање дата одмах после објашњења, стр. 8; доминанта 2.2.1.2; 2) интонација упитних исказа без упитне речи, са вежбама које следе, стр. 9; доминанта 2.2.1.3; 3) вежбе за обе наведене прозодијске доминанте, понављање градива са указивањем на разлику у кретању тона код једног и другог типа упитних исказа, стр. 29; доминанте 2.2.1.2, 2.2.1.3; 4) вежба за место акцента у различитим облицима исте речи (*окно́ – о́кна*), стр. 46; доминанта 2.1.3.2; 5) вежба за прозодијску доминанту „интонација исказа“: упитни искази с упитном речју и без упитне речи, варирање интонационог центра, стр- 149–150; доминанте 2.2.1.1. 2.2.1.2, 2.2.1.3; 6) место акцента у речима које постоје у српском језику – с различитим местом акцента; велики број примера наведен: *народ, куда, такси* и четрдесетак других речи, стр. 161; доминанта 2.1.3.1.

²²³ Још једна „могућа“ фонетска непрецизност: ё се у руском језику изговара као [о] после сваког сугласничког гласа, на пример *вёл [в'ол], шёл [шол]*). Када се нађе у неприкривеном слогу, при читању се реализују два гласа [jo]). Ученици су могли да схвате да се само после слова *ч, щ* и *ш* слово *ё* чита као [о].

²²⁴ „Меке гласове треба подвући“ у реченици. Непрецизност фонетског израза.

Коментар

Уџбеник 1970 одликује огроман број сегментних доминанти, велика је учесталост понављања појединих доминанти (што ће прецизније бити показано фреквенцијском анализом), док је њихов квантитет у односу на целокупан материјал уџбеника је веома мали (1,86%). Фонетски материјал је несамосталан, увек је дат у оквиру неког граматичког правила које се обрађује. Самосталне су само прозодијске доминанте које се тичу интонације исказа. Непрецизности фонетског израза исте су као у Уџбенику 1962. Новину у односу на претходни уџбеник чини увођење интонације. Теоријски се обрађује кретање мелодијског тона (после чега се дају реченице за увежбавање конкретног покрета мелодијског тона) код упитног исказа с упитном речју (стр.8) и упитног исказа без упитне речи (стр. 9)²²⁵. Када говоре о покрету тона код оба типа исказа, аутори прилично добро методички објашњавају принципе његовог кретања (иако је очигледно да је ово све урађено без адекватне фонетско-методичке литературе, већ само методом непосредног запажања). Када се ради о питању с упитном речју, аутори пишу: *„выделенные слова нужно произносить немножко громче и более выразительно <...> тон выделенного слова повышается совсем незначительно“* (стр. 8); код питања без упитне речи *„ударный слог (ударную гласную) нужно произносить с резким повышением тона. Обрати внимание: тон повышается только на этом ударном слоге – все остальные слоги (гласные) произносятся без повышения тона“* (стр. 9). Објашњење кретања мелодијског тона код упитног исказа без упитне речи такође се одликује непрецизношћу фонетског израза, јер тон прави нагао узлазан, али и нагао силазан покрет, тако да је висина тона на постцентралном делу конструкције нижа од висине на претцентралном делу, што представља врло важну карактеристику на коју аутори не указују [Брызгунова 1969: 34; Русская грамматика 1980: 111; Оде 2007: 242]. У методичкој литаретури која обухвата наставу прозодије у руског језика у српској говорној средини врло тачно је покрет мелодијског тона описала Наталија Радошевић у својој књизи *Руски књижевни језик* још 1958. године и указала на различиту употребу типова упитних реченица [Радошевић 1958: 58]: *«русский язык отличается от сербского*

²²⁵ Аутори не користе термин исказ, већ „вопросительное предложение“.

тем, что вопрос в русском языке выражается интонацией, в то время как в сербском чаще употребляются предложения с частицей «ли», т. е. «да ли»²²⁶. Н. Радошевић даје тачан опис кретања мелодијског тона: «он на ударном слоге стремительно поднимается, в то время как на слоге после ударного он стремительно понижается» [Радошевић 1958:58]. У Уџбенику 1970 постоје и вежбе у којима аутори траже од ученика да варирају интонациони центар у складу с тим шта је „ново“, „актуелно“ у исказу (где је „рема“).

Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом у Уџбенику 1962 и Уџбенику 1970

- 1) Уџбеници се одликују непрецизношћу фонетског израза, мешањем појмова „слово : глас“ (сличне непрецизности постоје и у модерним уџбеницима руског језика);
- 2) Уџбеници, поготово Уџбеник 1970, тематизује самостална прозодијска објашњења и вежбе, што га сврстава раме уз раме с модерним уџбеницима руског језика почетка XXI века;
- 3) Фонетски материјал је много несамосталнији у односу на фонетски материјал модерних уџбеника руског језика; поједине фонетске теме се најчешће дају уз граматичка објашњења, док сам фонетски материјал није повезан са централним, комуникативно-лексичким делом лекције;
- 4) У уџбеницима се не употребљава фонетска транскрипција, која је презентована у свим модерним уџбеницима руског језика;
- 5) Имајући у виду да је фонетски материјал у овим уџбеницима материјал пратећег фонетског курса, можемо закључити да је количина материјала вишеструко мања у односу на модерне уџбенике руског језика (*Орбиту 3* и *Орбиту 4*, на пример).

²²⁶ О датој разлици смо писали на страни 91 дисертације.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет у Уџбенику 1971 и Уџбенику 1972

Уџбеник 1971

Сегментне доминанте датог уџбеника су: 1) доминанта у вези с изговором гласа [ч'], и алтернацијом датог гласа у заменици *что*, стр. 12; доминанте 1.2.1.4, 1.4.3.1; 2) изговор гласова [ж], [ш] и [л], после којих следи вежба за читање (списак речи за читање), стр. 12; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.6; 3) меки и тврди сугласнички гласови, стр. 13 и 14, следи вежба за читање; доминанта 1.3; 4) обнавље правила о писању тврдих и меких гласова, стр. 15; доминанта 1.3; 5) изговор гласа „јот“, следи вежба за читање, стр. 16; доминанта 1.2.1.6.2; 6) изговор гласа [ш':], следи вежба за читање, доминанта 1.2.1.5.1; 6) глас „јот“ као резултат различитих начина писања, стр. 16; доминанте 1.2.1.6.1, 1.2.1.6.2; 7) меки гласови обележени меким знаком, меки гласови уопште, стр. 22; доминанте 1.2.3, 1.3; 8) гласови [ж], [ш], [ц], [ч'], [ш':], стр. 22; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.2.1.4, 1.2.1.5; 9) алтернације сугласничких гласова по звучности и десоноризација, стр. 25; доминанте 1.4.2, 1.2.1.5.1; 10) читање наставка *-ого*, страна 25; доминанта 1.1.1.5.1; 11) алтернације гласова у групама *гк*, *гч*, стр. 25; доминанта 1.4.3.2; 12) алтернације с нулом гласа, стр. 27; доминанта 1.4.1; 13) глас „јот“ као реализација правописне речи с тврдим деоним знаком, стр. 28; доминанта 1.2.1.6.1; 13); 14) читање група *тся* и *тъя*, стр. 52; доминанта 1.1.1.4.2;

Прозодијске доминанте датог уџбеника су: 1) изговор акцентованих вокалских гласова, стр. 12; доминанта 2.1.1. (2.1.1.2, 2.1.1.3, 2.1.1.4, 2.1.1.5, 2.1.1.6); 2) глас [ы], стр. 17; доминанта 2.1.1.1; 3) редукције вокалских гласова после тврдих сугласничких у оба степена редукције, стр. 19–20; доминанте 2.1.2.2 и 2.1.2.5; 4) први степен редукције после меких гласова на месту слова *е*, стр. 20; доминанта 2.1.2.3; 5) фонетска реч, само на примеру *из села*, стр. 25; доминанта 2.3.1.1; 5) низ хомоформи дат за одређивање места акцента у речи, стр. 35; доминанта 2.1.3.2; 6) редукција вокалских гласова после меких сугласничких, вежба на неколико примера, стр. 67; доминанта 2.1.2.3; 7) интонација

једносинтагматских обавештајних и упитних исказа без упитне речи, промена интонационог центра, стр. 72; доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.3.

Коментар

Фонетски материјал тематизован је у одељку *Как произносим и пишем*. Фонетски израз у вези с датим насловом је непрецизан, адекватнији наслов би био *Как читаем и пишем*. Интересантно је да се пре сваког фонетског објашњења које садржи артикулационе и/или акустичке елементе описа гласова, дају вежбе, тј. свака од 10 фонетских лекција се отвара кратким текстом, засићеним фонетском појавом која се обрађује.

Када је о сегментним средствима реч, у вези с тематизацијом тврдох и меких сугласничких гласова, први пут се среће фонетска транскрипција, која се презентује у малим заградама: мекоћа сугласничких гласова обележена је апострофом. Опозиција тврдох и меких сугласничких гласова представља једну од најважнијих партија фонетског материјала руског језика и кључну разлику гласовних система руског и српског језика. Уводно објашњење, које цитирамо, може да унесе забуну у исправно разумевање опозиције тврд : мек сугласнички глас: „*карактеристична особина руског језика је постојање тврдох и меких сугласника. На пример, гласови п, т, с, р, у извесним случајевима се изговарају тврдо, а у другим меко.*“ Овако дефинисано правило представља крупну непрецизност: гласови могу бити или меки или тврди, никако понекад меки, а понекад тврди. Аутори мисле на следеће: сугласничка слова се могу читати двојачко у позицији пред вокалским словима (у зависности од тога које вокалско слово следи): а) приликом њиховог читања може се реализовати тврд сугласнички глас (када следе вокалска слова *а, о, у, ы*); б) приликом њиховог читања може се реализовати мек сугласнички глас (када следе вокалска слова *е, ё, я, и, ю*). Аутори додатно продубљују ову непрецизност фонетског изрази табеларном презентацијом тврдох и меких сугласничких гласова, истоветно их уневши у табелу: и меко [р'] и тврдо [р] су уписани у табелу као „р“. Тек илустративним примерима аутори неутралишу дату непрецизност, поткрепивши је речима:

„према томе, *p* је у слогу *pa* тврд сугласник, а у слогу *pa*²²⁷ мек сугласник: играли (*pa*), прятки (*p'a*) (стр. 14)“.

У вези са прозодијским средством којим се тематизује редукција вокалских гласова, аутори, такође, нису довољно прецизни: „у руском језику самогласници се изговарају различито: јасни су само кад су наглашени. У ненаглашеном положају самогласници звуче слабије, а неки мењају своју природу“. Сматрамо да је и у датом објашњењу нужан био прецизнији израз: ученик не може разумети шта значи „јасан“ изговор под акцентом. То да се самогласници изговарају „слабије“ – значи да су мањег интензитета, што није потпуно тачно (о овоме смо писали на страни 16 дисертације), а да „мењају своју природу“ значи да мењају свој квалитет у односу на положај под акцентом. Закључујемо да само особа добро упозната са свим овим појавама може да прати мисао аутора, али не и ученик, коме је примарно текст намењен. Навели бисмо још да и примери које аутори бирају, када желе да илуструју први степен редукције, нису потпуно прецизни: *окно*²²⁸ и *Воло́дя*. У вези с другим степеном редукције примери се и не наводе, док се изговор „нелабијализованог *o* објашњава врло прецизно и једноставно: „у осталим положајима он се изговара као *o* без заобљавања усана“ (стр. 20). У вези с одликама руског акцента, аутори наводе још једно, по нашем мишљењу, непрецизно фонетско објашњење: „Руски акценат (ударение) знатно се разликује од нашег. Он није музикалан као наш, то јест нема висину тона, ни дугих ни кратких слогова. Наглашен слог изговара се само јаче и нешто дуже од осталих.“ Слог који је под акцентом не изговара се нужно јаче, али се обавезно изговара дуже, уколико реч има више од једног слога (његова најважнија особина је, поред спектралних карактеристика, управо дужина, о чему смо писали на странама 14–15 дисертације). Аутори тематизују теоријским објашњењем и покретан руски акценат: „Руски акценат је покретан, он нема стално место него може у истој речи да се премешта са једног слога на други (*рука́*, *руки́*, *ру́ки*, *рука́ми*). Од места акцента зависи изговор појединих самогласника. Већина њих

²²⁷ Овим речима се открива дубина непрецизности фонетског израза, као и мешање појмова „слово : глас“: не постоји надређени члан за [p] и [p'], већ сваки од ових гласова представља основну реализацију своје фонеме: <p>, односно <p'>.

²²⁸ Први слог је у позицији првог преакцентованог слога. Уједно је и неприкривени слог – тако да су у овој речи испуњена оба услова за први степен редукције; адекватнији пример би била, рецимо, реч *одинáковий*, где је презентован само услов неприкривеног слога (апсолутног почетка речи), на шта аутори желе да скрену пажњу.

само у наглашеним слоговима изговара се јасно и потпуно. У ненаглашеним слоговима они се мењају, губе свој прави, основни глас²²⁹, нису тако јасни и краћи су“ (стр. 35). Пошто дато објашњење није поткрепљено исказом с употребљеним конкретним обликом речи (номинативом множине или генитивом једине речи *рука́*), ученици могу схватити да је могуће употребити и један и други акценат, односно да се ради о варијантном акценату.

Уџбеник 1972

Сегментне доминанте датог уџбеника су: 1) алтернације сугласничких гласова са примерима за вежбу, стр.106–107²³⁰.

Прозодијске доминанте су: 1) место акцента у хомографима (*заплачу́* – *запла́чу*), стр. 62, доминанта 2.1.3.1; 2) место акцента у инструменталу код именица мушког и средњег рода које се завршавају гласовима [ж], [ш], [ц] [ч’]; следи вежба, стр. 126–127; доминанта 2.1.3.

Коментар

Фонетске доминанте су врло ретке у Уџбенику 1972. Оне нису самосталне, већ су дате само као кратке напомене у вези с конкретном граматичком партију која се обрађује. Дати уџбеник, који је писан за други годину учења, занемарује наставу фонетике, не обнавља је, квантитет у односу на Уџбеник 1971 пада 5 пута. Ниједна фонетска доминанта претходног уџбеника се не понавља.

Закључак у вези с фонетским материјалом у Уџбенику 1970 и Уџбенику 1971

- 1) Фонетске непрецизности се продубљују, аутори мешају појам „слово : глас“; непрецизност прелази и на виши ниво – мек или тврд глас из истог пара, по ауторима, припада истој фонеме;
- 2) Фонетски материјал у Уџбенику 1970, почетном уџбенику, заступљен је са приближних 6,5 % у односу на целокупни материјал

²²⁹ Још једна непрецизност. Они не губе свој основни глас, већ немају исти спектар као када су акцентовани.

²³⁰ Ради се о алтернацијама фонема, на пример гледеть – гляжу, глядишь; иако смо дати материјал узели у обзир у квантитативној анализи, нисмо га узимали у обзир у квалитативној, нисмо му давали шифру.

уџбеника. Дати квантитет упола је мањи у односу на модерне почетне уџбенике руског језика (*Орбита 1*, на пример, има приближно 11,5 % фонетског материјала);

- 3) Квантитет фонетског материјала у Уџбенику 1972 нагло опада, заступљен је са свега нешто више од једног процента, што представља пад од 5 пута. Ништа од фонетског материјала се у датом уџбенику не обнавља. У модерним уџбеницима руског језика фонетски материјал у продужном уџбенику (*Орбита 2*) се двоструко смањује, али се на датом нивоу се задржава до последње године учења;
- 4) Фонетски материјал је само у почетном уџбенику самосталан, свака лекција се отвара текстом који је засићен конкретним фонетским доминантама. Сматрамо да је овај принцип (отварање текстом) много бољи него принцип отварања фонетским објашњењем (као у модерном почетном уџбенику *Орбита 1*), после ког следи текст, јер се прво конкретизује проблем – а онда разреши, односно објасни;
- 5) Фонетски материјал Уџбеника 1972 је потпуно несамосталан, нецентрализован, уско везан за граматички, односно обрађиван само када се ради о конкретној тематизацији одређене граматичке партије, која подразумева неку фонетску специфичност (алтернацију гласа, специфично место акцента).

ФРЕКВЕНЦИЈСКА АНАЛИЗА

Табела 22. Фреквенција фонетских доминанти у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Уџбеник 1962</i>	1.1.1.2 (4 понављања), 1.1.1.3 (4 понављања), 1.2.1.4, 1.2.1.5.	2.1.1.1 (2 понављања), 2.1.3
<i>Уџбеник 1970</i>	1.1.1.2 (4 понављања), 1.1.1.4.2 (3 понављања), 1.2.1.6 (2 понављања), 1.4.1 (2 понављања), 1.1.2, 1.2, 1.2.1.7, 1.2.3, 1.4.2.	2.1.1.1 (4 понављања), 2.2.1.2 (3 понављања), 2.2.1.3 (3 понављања), 2.1.3.1, 2.1.3.2, 2.2.1.1.
<i>Уџбеник 1971</i>	1.3 (3 понављања), 1.1.1.2 (2 понављања), 1.1.1.3 (2 понављања), 1.2.1.4 (2 понављања), 1.2.1.5.1 (2 понављања), 1.2.1.6.1. (2 понављања), 1.2.1.6.2 (2 понављања), 1.4.1 (2	2.1.2.3 (2 понављања), 2.1.1. (2.1.1.2, 2.1.1.3, 2.1.1.4, 2.1.1.5, 2.1.1.6), 2.1.1.1, 2.1.2.2, 2.1.2.5, 2.1.3.2, 2.2.1.1, 2.2.1.3.

	понављања), 1.1.1.4, 1.1.1.5.1, 1.1.1.4.2, 1.1.1.6, 1.2.1.5, 1.2.3, 1.4.2, 1.4.3.1, 1.4.3.2.	
Уџбеник 1972	/	2.1.3, 2.1.3.1.

Уколико бисмо изоставили конкретизацију фонетских доминанти, свели их на две цифре и апстраховали читав комплет, добили бисмо следећи резултат:

Табела 23. Индекс понављања сегментних и прозодијских доминанти

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
Уџбеници 60-их и 70-их година	1.1. (20) (24) 1.2. (22) (17) 1.4. (4) (8) 1.3. (6) (3)	2.1. (27); 2.1.1. (8) 2.1.2. (4) 2.1.3. (6) 2.2. (9)

Анализирајући резултате табеле 23, можемо извести следеће закључке:

- 1) Сегментне и прозодијске доминанте се по индексу појављивања приближавају, 52 пута се поноваљају сегментне, 36 пута прозодијске. Према односу сегментних и прозодијских доминанти (1,44 пута су чешће сегментне) уџбеници шездесетих и седамдесетих година су, рекли бисмо, напреднији у односу на модерне уџбенике руског језика за основну школу.
- 2) Највећи број појављивања имају тврди сугласнички гласови, доминанта 1.1. (најчешћи су [ж], [ш] и [ц]; укупно 24 понављања;
- 3) Меки гласови имају индекс од 17 понављања (најчешћи су [ј], [ш':] и [ч']);
- 4) Четири понављања се везује за алтернације гласова (1.4);
- 5) Меки и тврди сугласнички гласови се понављају само три пута.
- 6) Најчешће прозодијске доминанте тичу се вокалских гласова (27 понављања), и то су најчешћи акцентовани вокалски гласова (2.1.1) са осам понављања и редуковани вокалских гласова (2.1.2) са само 4 понављања; најчешћи акцентовани глас је глас [ы]; дати уџбеници су по овој особини готово идентични с модерним уџбеницима руског језика;
- 7) Тематика посвећена месту акцента у речи појављује се свега шест пута у уџбеницима;

- 8) Интонација исказа има троструко мањи број понављања у односу на вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа.

Доминанте модерних уџбеника у поређењу са уџбеницима шездесетих и седамдесетих година. ФОНЕТСКИ СТЕРЕОТИП

У модерним уџбеницима су нешто заступљеније сегментне доминанте које се односе на појединачне меке сугласничке гласове (то су у свим уџбеницима доминантно гласови [ч'], [ј] и [ш'], заједно поновљени 82 пута од укупног броја понављања свих сегментних доминанти у свим анализираним уџбеницима – 197) док су у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година нешто заступљеније доминанте које се односе на појединачне тврде сугласничке гласове (и у модерним уџбеницима и у уџбеницима 60-их и 70-их година то су гласови [ж], [ш], [ц] и [л], заједно поновљени 74 пута од 197 пута). Врло ретко се понавља доминанта која се односи на опозицију тврд / мек сугласнички глас у обе генерације уџбеника (13 од 197 понављања), а дата доминанта би по учеставлости у говору и утицају на акцентоване вокалске гласове, односно својој прозодијској тежини, требало да представља **централну доминанту наставе фонетике**.

Када уопштимо прозодијске доминанте датих уџбеника, видимо да се највећи број понављања односи на акцентоване вокалске гласове, нарочито на акцентовани глас [ы] (њему је посвећено 16 понављања од укупних 28 понављања акцентованих вокалских гласова).

Прозодијске доминанте које се тичу интонације исказа су минимално заступљене у обе генерације уџбеника руског језика (свега 30 понављања у оквиру прозодијских доминанти у односу на укупних 120 понављања).

Узевши у обзир доминантни сегментни и прозодијски материјал анализираних уџбеника руског језика, можемо закључити да се централно место придаје гласовима [ч'], [ј], [ш'], [ж], [ш], [ц], [л] и [ы], те из овога изводимо појам **ФОНЕТСКОГ СТЕРЕОТИПА**, који чине поменуте сегментне и прозодијске доминанте. Зашто фонетски стереотип? Сматрамо да поменуте доминанте ни у ком случају не треба да представљају централно место у настави фонетике и да имају највећу учесталост појављивања, већ да је то традиционално доминирало у старијој генерацији уџбеника, па се то традиционално (сваки

следећи уџбеник се ослањао на претходни) почело понављати. Отуда фонетски стереотип доминира и у новијој генерацији уџбеника. Стереотип је да ове доминанте треба да заузимају централно место наставе фонетике у српској говорној средини. Извор датог стереотипа јесте у чињеници да се у гласовним системима два језика ове разлике најјасније уочавају: имамо пандане датих гласова у оба језика, али различит њихов квалитет, неједнака тврдоћа/мекоћа приликом изговора ученика најпре (али и најлакше) упада у очи. Сматрамо да модерни уџбеници руског језика морају заменити најфреквентније доминанте: уместо фонетског стереотипа, највећи број понављања треба да имају бинарне опозиције тврд / мек сугласнички глас, а да за њима следе прозодијске доминанте: акцентовани и редуковани вокалски гласови, те ИК-3 и сегментација.

На странама 261–263 предложили смо програме за наставу прозодије у четири концентра, у ком доминанте које улазе у фонетски стереотип нисмо ни експлицирали.

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА РУСКИ ЈЕЗИК

Уџбеници *Руски језик* за средњу школу (продужно учење руског језика) излазили су у периоду од 1989. до 1992. године.

Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала уџбеника *Руски језик*

- 1) Фонетски материјал смо ексцерпирали подвргавајући га квантитативној, квалитативној и фреквенцијској анализи, чије принципе смо описали на странама 101–102 дисертације;
- 2) Паралелно с фонетским материјалом, из прва три средњошколска уџбеника ексцерпирали смо и синтаксички материјал. Дати материјал описивали смо у оквиру поднаслова *Коментар* у оквиру квалитативне анализе сваке лекције појединачо. Дати материјал нисмо подвргавали ни квантитативној, квалитативној ни фреквенцијској анализи, већ смо указивали на могућу корелацију синтаксичког и прозодијског материјала, која би морала бити остварена у наредној генерацији основношколских и средњошколских уџбеника за руски језик.

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у уџбеницима *Руски језик*

1.0. СЕГМЕНТНЕ ДОМИНАНТЕ:

1.1. Тврди сугласнички гласови:

1.1.1.2. Глас [ш];

1.1.1.3. Глас [ж];

1.1.1.4. Глас [ц]:

1.1.1.4.1. Резултат читања слова *ц* (и у словним групама *цы* и *ци*);

1.1.1.4.2. Резултат читања словних група *ться* и *тся* [ц:];

1.1.1.4.3. Резултат читања словних група *тц* и *дц*

1.1.1.4.4. Резултат читања група *тс*, *дс*

1.1.1.6. Глас [л]

1.2. Меки сугласнички гласови:

1.2.1. Конкретни меки сугласнички гласови;

1.2.1.1. Глас [л'];

1.2.1.5. Глас [ш'];

1.2.1.5.1. Резултат читања слова *ш*;

1.2.1.5.2. Резултат читања словних група *сч, зч; жч*

1.2.1.6. Глас [ј]

1.2.1.6.1. Резултат читања словне групе с «деоним» знаком;

1.3. Меки и тврди парни сугласнички гласови

1.4. Алтернације сугласничких гласова

1.4.1. Алтернације с нулом гласа

1.4.1.2. Резултат читања словне групе *здн*;

1.4.1.4. Резултат читања словне групе *стн*;

1.4.1.6. Резултат читања словне групе *стл*;

1.4.2. Алтернације звучних са беззвучним сугласничким гласовима и обрнуто:

1.4.2.1. Алтернација [д] са [т] (на крају речи и пред беззвучним гласом);

1.4.2.2. Алтернација [ж] са [ш] (на крају речи и пред беззвучним гласом);

1.4.2.3. Алтернација [з] са [с] (на крају речи и пред беззвучним гласом);

1.4.2.4. Алтернација [б] са [п] (на крају речи и пред беззвучним гласом);

1.4.2.5. Алтернација [в] са [ф] (на крају речи и пред беззвучним гласом);

1.4.2.6. Алтернација [г] са [к] (на крају речи и пред беззвучним гласом)

1.4.3. Алтернације по начину творбе

1.4.3.1. Алтернација [ч] са [ш] у речи *что*; као и *чн* (*скучно*)

1.4.4. Алтернације по месту творбе

1.4.4.2. Алтернација [с] и [з] са [ш'] пред [ч'] (*бесчеловечный*)

2.0. ПРОЗОДИЈСКЕ ДОМИНАНТЕ

2.1. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „акценат речи“:

2.1.1. Акцентовани вокалски гласови

2.1.1.1. Изговор акцентованог гласа [ы];

2.1.1.6. Изговор акцентованог гласа [и].

2.1.7. Побочни акценат

2.1.8. Изговор вокалских гласова у придевским наставцима

2.1.8.1. Изговор придевских наставака –оє, -ая (с. и ж. р. једине)

2.1.8.2. Изговор придевских наставака –ые, -ие (множина)

2.2. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „интонација исказа“:

2.2.1. Интонација једносинтагматских исказа различитих

комуникативних усмерења.

2.2.1.1. Интонација обавештајних исказа;

2.2.1.3. Интонација упитних исказа без упитне речи (общий вопрос);

2.2.2.2. Унутрашње синтагме, незавршене по смислу

2.2.2.3. Унутрашње синтагме, завршене по смислу

2.3. Прозодијске јединице

2.3.2. Фонетска реч

2.3.1.1. једносложни предлози и наредна реч

2.3.1.2. речце *не* и *ни* и наредна реч

2.3.1.3. двосложни предлози (тип *надо, ото*) и наредна реч

2.3.1.4. прелазак акцента на проклитику

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА РУСКИ ЈЕЗИК 1
КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 24. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Руски језик 1

Руски језик 1	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 0,2 / 21 стр. б) ≈ 0,95%	а) ≈ 0,2 / 0,2 стр. б) 100 % в) ≈ 0,95 %	/	/	/
2. лекција	а) ≈ 0,3 / 17 стр. б) ≈ 1,75%	а) 0,15 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9%	а) 0,15 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9%	/	/
3. лекција	а) ≈ 0,3 / 18 стр. б) ≈ 1,7%	а) 0,15 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9%	/	а) 0,15 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,9%	/
4. лекција	/	/	/	/	/
5. лекција	а) ≈ 0,25 / 15 стр. б) ≈ 1,7%	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,85 %	/	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,85 %	/
6. лекција	а) ≈ 0,25 / 18 стр. б) ≈ 1,4%	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,7%	/	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,7%	/
7. лекција	а) ≈ 0,25 / 17 стр. б) ≈ 1,5 %	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,75 %	/	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 0,75 %	/
8. лекција	/	/	/	/	/
9. лекција	а) ≈ 0,3 / 15 стр. б) ≈ 2 %	а) ≈ 0,115 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1 %	/	а) ≈ 0,115 / 0,3 стр. б) ≈ 50% в) ≈ 1 %	/
10. лекција	/	/	/	/	/

У уџбенику *Руски језик 1* фонетски материјал је квантитативно мало заступљен, тематизован у седам од десет лекција, чини тек нешто више од 1 % укупног материјала уџбеника (приближно 1,1 % укупног материјала). Овако низак проценат фонетског материјала нам говори да је ово уџбеник ближи старијој генерацији уџбеника, сличан је удео фонетског материјала код уџбеника 60-их и 70-их година који нису почетни.

Сегментни материјал доминира и поједнак део се посвећује објашњењима и вежбама, док можемо рећи да прозодијски материјал готово да одсуствује (присутан са свега 0,12% у укупном уџбеничком материјалу).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА
Статус фонетског материјала

Аутори у обимном предговору готово и да не помињу фонетски материјал, осим у једној реченици: „*Како би ученици правилно усвајали речи и облике речи акцентовали смо све нове речи и оне које представљају тешкоћу при одређивању места акцента*“ [Руски језик 1: 9]. Овакав приступ фонетском материјалу говори у прилог томе да аутори наставу фонетике вероватно сматрају завршеном основним образовањем. Уколико је ова претпоставка тачна, уџбеници старије генерације у коауторству Петра Митропана су у погледу фонетског материјала били напреднији (видети стр. 201–217 дисертације).

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Фонетске доминанте читавог уџбеника тематизоване су у одељку „*Правильное произношение*“.

Сегментна доминанта прве лекције јесте читање словне групе *чн*: «*Обратите внимание, что на месте сочетания согласных ЧН в некоторых случаях произносится [ШН]. Это следующие случаи: конечно, нарочно, скучно, скучный, яичница, скворечник*», стр. 27; доминанта 1.4.3.1».

Коментар

Интересантно је да се ништа више од фонетског материјала у датој лекцији не обрађује, чак ни ово што су аутори кратко обрадили – није пропраћено вежбом. У средњој школи почиње настава синтаксе и у првој лекцији се обрађују проста непроширена и проста проширена реченица. Такође, врло погодно тло за наставу прозодијског материјала представља обрада управног и неуправног говора, поготово у примерима у којима се управни говор замењује неуправним, на пример: *Таня сказала, что она, конечно, поедет*. Међутим, аутори ни на који начин не указују на сегментацију (која је управо у овом типу исказа другачија у односу на српски језик, видети стране 44–47 дисертације), као ни на могуће кретање мелодијског тона. Фонетски материјал је изолован од лексичко-граматичког, као и у уџбеницима за основну школу. Можемо додати да је фонетски материјал остао изолован и у односу на синтаксички материјал. Другим

речима, прозодијска јединица „исказ“ остаје неповезана са својим основним средством – „интонацијом“.

Друга лекција

У другој лекцији, на страни 44, аутори у одељку *Правильное произношение*, тематизују «*Произношение гласных И и Ы после согласных*». Аутори пишу: «*Вспомните, что гласный и произносится после мягких согласных, а ы после твёрдых*». После уводног објашњења аутори наводе парови речи, као на пример, «*бить–быть, пил – пыл*», а онда и реченице «*Мы были в школе. Часы были полночь*»; доминанте 1.3, 2.1.1.1, 2.1.1.6.

Коментар

Сам наслов тежиште ставља на изговор гласова [и] и [ы]. У објашњењу се тежиште одмах пребацује на сугласничке гласове, што може да збуни ученике. У суштини, и овде можемо приметити непрецизност фонетског изараза: после меког сугласничког гласа пишемо и читамо *и*, после тврдог – *ы*. Руски језик је језик консонантског типа, у ком сугласнички гласови управљају самогласничкима (са синхронијског аспекта), па овако и треба приступити објашњавању овог проблема, односно тежиште одмах ставити на опозицију тврдох и меких сугласничких гласова²³¹.

Поред тематизоване сегментне доминанте, примећујемо и неповезаност интонације и синтаксе – у овој лекцији обрађују се узрочни односи: наводе се узрочни везници: *потому что, так как* и примери: «*Учительница поставила ему двойку, потому что (так как) огорчилась.*» (стр. 43). У датим исказима лежи једна од најважнијих разлика сегментацији између српског и руског језика, различито је кретање тона у унутрашњем исказу (о чему смо писали на стр. 60–63 и 93–94 дисертације). Међутим, аутори се задржавају на теоријској синтакси, писаној речи, обрађајући пажњу само на везнике којима се изражавају узрочни односи.

Трећа лекција

²³¹ На сличне недоследности указивали смо у свим до сада анализираним уџбеницима.

На страни 60 се обрађују сегментне доминанте [л] и [л']. Указује се на њихов квалитет у односу на српске гласове (контрастивни приступ). Следи вежба за поређење руских [л] и [л']. доминанте 1.1.1.6, 1.2.1.1.

Коментар

Аутори пишу: *«Вспомните, что согласный л в русском языке произносится твёрже, чем в сербском»*, аутори говоре о гласу, а не бележе га у квадратним, транскрипционим заградама. Такође, тврдња *«русское мягкое л' также твёрже, чем сербское ль»* говори о гласовима, употребљавајући атрибуте *«русское мягкое»* у средњем роду, преузимајући род из српског (односи се на реч *«слово»*). О овоме смо писали на страни 4 дисертације.

У датој лекцији проширују се знања о управном и неуправном говору, чак се указује и на интерпункцију: *«Обратите внимание на пунктуацию»: Таня спросила, почему её никто не встретил.* (стр. 61), а не указује се на сегментацију и паузу, као и на специфично кретање тона у унутрашњој синтагми у руском језику.

Четврта лекција

Нема фонетског материјала.

Коментар

У овој лекцији се обрађује глаголски и именски предикат (стр. 77–78). Примери реченица су изузетни за обраду сегментације: *«Его отец / был режиссёром. Чехов / был скромным человеком. Его слова / были просты.»*²³² (стр. 78). Управо на синтаксичке теме треба надоградити интонационе.

Пета лекција

На страни 95 дате лекције врло кратко се указује на следеће *«согласный ш в русском языке произносится всегда твердо. Он гораздо тверже, чем в сербском языке»*. Следи вежба за читање; доминанта 1.1.1.2.

²³² Примери су узети из уџбеника, а паузе смо косим цртама ми обележили. Ово су позиције када је српском једносинтагматском исказу еквивалентан двосинтагматски исказ у руском језику, о чему смо писали на странама 44–47 дисертације.

Коментар

Поново бисмо указали на непрецизност фонетског израза: мешање слова и гласа се игледа доминантно у бележењу. Упутство *«Обратите внимание на то, что гласный и после ш произносится как ы.»* Дати су, затим, низови речи за читање с упутством *«произнесите слова»*, што, поново, представља мешање појмова глас/слово. Прецизно би упутство гласило: *Прочитайте правильно слова. Обратите внимание на произнесение звука [ш]*. Сама вежба и објашњење су дати изоловано, примери речи за читање су ван текста.

Шеста лекција

На страни 111, идентично као у претходној лекцији, аутори обрађују *«Произношение согласного ж²³³»*; доминанта 1.1.1.3.

Коментар

Аутори презентују гласове [ш] и [ж] у различитим лекцијама. У уџбеницима за основну школу је дати „фонетски стереотип“ на толико места тематизован, како смо указивали на страни 217–219 дисертације, без превелике потребе за толиким бројем понављања. Као што му само име каже – овај „фонетски стереотип“ неминовно се понавља и у гимназијским уџбеницима 90-их година.

Седма лекција

На страни 128 аутори обрађују још један „фонетски стереотип“: сегментну доминанту која се односи на изговор гласа [ш':]: *«Произношение долгого мягкого ш»*; доминанте 1.2.1.5.1, 1.2.1.5.2.

Коментар

²³³ Изненађује чињеница да су аутори одвојили глас [ш] од гласа [ж], јер се они идентично понашају у свим ситуацијама, а и у уџбеницима за основну школу је на много места обрађена дата сегментна доминанте, тако да готово да нема потребе ишта понављати. Међутим, морамо имати у виду и чињеницу, да, без обзира на то што су још увек актуелни, ови уџбеници представљају слику 90 година XX века и надовезују се на уџбенике 80 година за основну школу.

Непрецизност фонетског израза огледа се у поново у мешању појмова глас/слово: аутори пишу да је глас дуг и мек, а онда га бележе словом *щ* уместо знаком [ш'ш']: «Вспомните, что согласный *щ* в русском языке мягкий и долгий звук (произносится как *ш'ш'*)» Следи: «сочетания согласных *сч* и *жч* также произносятся как долгий мягкий *щ* (как *ш'ш'*)». Дата тврдња је непрецизна јер у једном тренутку бележи слово *щ* (или словне групе *сч* и *жч*), а онда дато слово / словне групе третира као глас.

Осма лекција

Одсутвују фонетске доминанте.

Девета лекција

На 161. страни аутори тематизују још један „фонетски стереотип“: сегментне доминанте које се тичу изговора гласа [ц], који је резултат читања слова *ц*, или група *тс*, *тџс*, или *тц*, према истом моделу као и изговор гласова у претходним лекцијама, са истим непрецизностима фонетског израза; доминанте 1.1.1.4.1, 1.1.1.4.2 и 1.1.1.4.3.

Десета лекција

Одсутвују фонетске доминанте.

Коментар

У десетој лекцији аутори тематизују сложену реченицу, уводе термине *сложносочинённое* и *сложноподчинённое* предложение. Када се проблематизује зависносложена реченица, наводе се примери: «*Отец написал, чтобы он сразу вернулся. Мать сказала, что он ушёл в кино. Было слышно, как на улице кричат дети.*» (стр. 175). Такође, као примери независно-сложених реченица наводе се: «*Мы пошли в кино, а они в театр. Все ушли, а я осталась дома.*» Иако се указује на интерпункцију, не помињу се паузе нити сегментација, а ни кретање тона – прозодијске доминанте које су аутори се врло лако могли припојити овој методској јединици.

Закључак у вези с фонетским и прозодијским материјалом уџбеника

Руски језик 1

- 1) Уџбеник *Руски језик 1* тематизује само сегментне доминанте, међу којима преовладавају „фонетски стереотипи“;
- 2) Једина прозодијска доминанта тиче се гласова [и] и [ы] после меких, односно тврдих сугласничких гласова; и дата доминанта припада „фонетском стереотипу“;
- 3) Не обнавља се кључна прозодијска доминанта која се тиче редукције вокалских гласова после тврдих и меких сугласничких, која се тематизује у сваком почетном и продужном уџбенику руског језика (било модерном, било оном из 60-их, 70-их година);
- 4) Фонетски материјал дат је изоловано у односу на граматичко лексички и у односу на синтаксички: богат синтаксички материјал који аутори тематизују у неколико лекција остаје потпуно неповезан са прозодијским средством – интонацијом исказа.

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА РУСКИ ЈЕЗИК 2

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 25. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Руски језик 2

Руски језик 2	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 0,25 / 20 стр. б) ≈ 1,25%	а) ≈ 0,25 / 0,25 стр. б) 100 % в) ≈ 1,25 %	/	/	/
2. лекција	а) ≈ 0,2 / 16стр. б) ≈ 1,25%	а) 0,2 / 0,2 стр. б) ≈ 100% в) ≈ 1,25 %	/	/	/
3. лекција	/	/	/	/	/
4. лекција	а) ≈ 0,25 / 14 стр. б) ≈ 1,8%	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,9 %	/	а) ≈ 0,125 / 0,25 стр. б) ≈ 50 % в) ≈ 0,9 %	/
5. лекција	/	/	/	/	/
6. лекција	/	/	/	/	/
7. лекција	а) ≈ 0,3 / 14 стр. б) ≈ 2,15 %		а) ≈ 0,3 / 0,3 стр. б) 100% в) ≈ 2,15 %	/	/
8. лекција	/	/	/	/	/

9. лекција	/	/	/	/	/
10. лекција	/	/	/	/	/

У уџбенику *Руски језик 2* фонетски материјал је квантитативно врло мало заступљен, тематизован у само 4 од 10 лекција, чини тек приближних 0,65 % од укупног материјала уџбеника.

Доминира сегментни материјал, махом у виду објашњења, док је тематизована само једна прозодијска доминанта (у виду објашњења). Прозодијски материјал заступљен је свега са приближних 0,2 % у укупном уџбеничком материјалу.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

На страни 24 прве лекције, налази се одељак *Правильное произношение*, у ком се тематизује обезвучавање звучних сугласничких гласова на крају речи: «Звонкие согласные в конце слова оглушаются и произносятся как глухие. Таким образом, на месте б, б', в, в', з, з', д, д', ж, г – произносятся [п], [п'], [ф], [ф'], [с], [с'], [т], [т'], [ш], [к]». Следе примери; доминанте 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.5, 1.4.2.6.

Коментар

Изолована доминанта, непрецизан фонетски израз који се огледа у томе што су слова којима се означавају звучни гласови представљена као сами гласови, с апострофом у горњем десном углу. Пошто се ради о алтернацији на апсолутном крају речи, боље би било да су аутори слова написали с меким знаком: б, бь, в, вь.

У првој лекцији се, у оквиру градива којим се обрађује синтакса, даје улога пуног и кратког облика придева у реченици (стр. 22–23). Дати материјал својим примерима погодује увежбавању сегментације, и то обавезне и факултативне. Рецимо, на примеру «*Это интересный рассказ*», може се демонстрирати факултативна сегментација после речи *это/* док атрибут + именица обавезно

остају у оквирима исте фонетске синтагме. Слично је и у реченици «*Я прочитал / интересный рассказ*» или «*Я прочитал отрывок / из интересного рассказа*». Следи реченица «*Этот рассказ / интересный*». Врло су погодни примери за увежбавање сегментације и кретања мелодијског тона у унутрашњим фонетским синтагмама, за контрастирање оваквих исказа у односу на српски језик – када на датим местима не бисмо направили паузу.

Друга лекција

Врло кратко на 41. страни се тематизује алтернација гласова: «*Сочетание согласных **чт** в слове **что** и в производных от него словах произносится как [шт].*» 1.4.3.1.а.

Коментар

У другој лекцији се тематизује синтаксички материјал који се односи «*выражение объектный отношений*» и «*Предложения с объектом (дополнением) в инфинитиве*» (стр. 40–41): *Я приду, чтобы помочь вам. Мы пойдём в лес, чтобы погулять.* Указује се и на обавезну запету пред везником *чтобы*. Примери су врло погодни за указивање на специфичну сегментацију, као и за кретање тона у унутрашњој фонетској синтагми.

Трећа лекција

Фонетски материјал одсуствује.

Коментар

На 60. страни тематизована је синтаксичка доминанта «*Сложноподчинённые предложения с придаточными места*». Поново су наведени сјајни потенцијални примери за увежбавање интонације и синтагматског рашчлањивања: «*Я иду туда, куда меня послала мать*». Одељак *Давайте поговорим* садржи обиље материјала на ком би се могле увежбавати прозодијске доминанте моделирањем кратких дијалога, на пример: «*Ты умеешь готовить? Ты любишь работать дома?*» (с. 54); «*Возьми, пожалуйста, ещё кусочек пирога*». (с. 52) «*Мой брат – археолог. Моя сестра – домохозяйка*».

Четврта лекција

На страни 74 се тематизују алтернације с нулом гласа. Аутори обрађују три словне групе: *стн, здн* и *стл: радостный, известный, поздно, праздник, счастливый*. Следи вежба за читање у виду песме С. Маршака, засићене датим словним групама.; доминанте 1.4.1.2, 1.4.1.4, 1.4.1.6.

Пета лекција

Фонетски материјал одсуствује.

Коментар

У оквиру синтаксичког материјала аутори тематизују «*Определительные придаточные предложения с союзным словом который*» (стр. 86): «*Дай мне книгу, которая лежит на столе*». На страни 87 аутори веле: «*В сербском языке имеются такие же определительные придаточные предложения с соответствующим союзом словом.*» Требало је одмах указати на разлику у сегментацији (у српском језику најчешће нема паузе пред везником *који*, а у зависности од значења нема ни зареза). Затим се тематизују «*Придаточные условные предложения*», (стр. 87): «*Ты ошибаешься, если так думаешь.*» Материјал врло погодан за интонацију, сегментацију.

Шеста лекција

Фонетски материјал одсуствује.

Коментар

У оквиру синтаксичког материјала, на страни 101, аутори тематизују «*Сложноподчинённые предложения с придаточной частью образа действия*», материјал врло погодан за увежбавање сегментације и интонације.

Седма лекција

На страни 114 аутори тематизују прозодијску доминанту која се тиче побочних акцената; доминанта 2.1.7.

Коментар

Прво од свих супрасегментних средстава које се појављује у уџбеницима за средњу школу (не рачунајући глас [ы]) јесте побочни акценат. Притом, побочни акценат је нестабилан, јер присуство побочног акцента у одређеној речи обично зависи од тога да ли је дата реч у реченичном фокусу или не. Сматрамо да побочни акценат у сложеним речима не би ни требало да буде уврштен у прозодијске доминанте уџбеника за основну или средњу школу. Важно је само дати графички знак побочног акцента ученицима буде познат, јер су многе помоћне речи слабоакцентоване у односу на појмовне (видети стр. 31–32 дисертације).

С друге стране, дато објашњење је донекле застарело (не за прво издање уџбеника, 1990 годину), али је већ 1993. био објављен рад М. Л. Каленчук и Р. Ф. Касаткине који говори о феномену зависности побочног акцента од интонационог и премештању тежишта појављивања побочног акцента на ниво исказа, односно „фразе“ [Каленчук, Касаткина 1993; Каленчук, Касаткина 1996]. Примери *мѣдсестра́*, *пѣдынститут*, које аутори тематизују као примере с побочним акцентом у Ортоепском речнику из 1989. године има побочни акценат [Орфоэпический словарь 1989⁵: 248; 361], док у Новом ортоепском речнику овај акценат код речи *медсестра́* одсуствује, а код речи *пѣдинститут* се чува [Иванова – Орфоэпический словарь 2011⁷: 324; 487], у речнику тешкоћа руског изговора [Каленчук, Касаткина 2001²: 238; 293] нема побочног акцента ни у једном случају. Побочни акценат је нестабилна категорија, који се различито третира у различитој фонетској литератури и ортоепским речницима, што говори у прилог чињеници да би га из наставног градива требало потпуно изоставити.

Осма лекција

У осмој лекцији одсуствује фонетски материјал.

Коментар

Из синтаксе аутори тематизују узрочне односе у простој и сложеној реченици (стр. 128), који су врло погодни за повезивање са сегментацијом и

интонацијом: «Спеша, он попал не в свой вагон. Иван не пришёл на урок, потому что заболел».

Девета лекција

У деветој лекцији одсуствује фонетски материјал.

Десета лекција

У десетој лекцији одсуствује фонетски материјал.

Закључак у вези с фонетским материјалом уџбеника *Руски језик 2*

- 1) Сав фонетски материјал уџбеника за други разред средње школе своди се на алтернације гласова (када се ради о сегментним доминантама) и побочни акценат (када говоримо о прозодијским доминантама), квантитет свог фонетског материјала је веома мали, заступљен са свега 0,65% у читавом материјалу уџбеника.
- 2) Аутори врло подробно презентују синтаксички материјал, много детаљније него што је, по нашем мишљењу, потребно за ученика гимназије. Синтаксички материјал је и најпогоднији за корелацију с прозодијским, а све у циљу омогућавања ученицима да стекну адекватну комуникативну компетенцију. Ни у једном случају аутори не повезују синтаксички материјал са прозодијским.
- 3) Коначно констатујемо и фрагментарност и насумичан избор фонетског материјала датог уџбенику.

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА РУСКИ ЈЕЗИК 3
КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 26. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику

Руски језик 3

Руски језик 3	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
1. лекција	а) ≈ 1 / 21 стр. б) ≈ 4,75%	/	а) ≈ 1 / 1 стр. б) 100 % в) ≈ 4,75 %	/	/
2. лекција	а) ≈ 1,3 / 21 стр. б) ≈ 6,2%	а) ≈ 0,5 / 1,3 стр. б) ≈ 38,5% в) ≈ 2,4 %	а) 0,5 / 1,3 стр. б) ≈ 38,5% в) ≈ 2,4 %	/	а) 0,3 / 1,3 стр. б) ≈ 25% в) ≈ 1,4 %
3. лекција	/	/	/	/	/
4. лекција	а) ≈ 0,75 / 19 стр. б) ≈ 4%	/	а) 0,5 / 0,75 стр. б) ≈ 66,6% в) ≈ 2,6 %	/	а) 0,25 / 0,75 стр. б) ≈ 33,3% в) ≈ 1,4 %
5. лекција	а) ≈ 0,5 / 18 стр. б) ≈ 2,8%	а) ≈ 0,5 / 0,5 стр. б) 100% в) ≈ 2,8 %	/	/	/
6. лекција	а) ≈ 0,5 / 18 стр. б) ≈ 2,8%	а) ≈ 0,5 / 0,5 стр. б) 100% в) ≈ 2,8 %	/	/	/
7. лекција	а) ≈ 0,5 / 17 стр. б) ≈ 3 %		а) ≈ 0,5 / 0,5 стр. б) 100% в) ≈ 3 %	/	/
8. лекција	/	/	/	/	/
9. лекција	а) ≈ 0,3 / 16 стр. б) ≈ 1,9 %		а) ≈ 0,3 / 0,3 стр. б) 100% в) ≈ 1,9 %	/	
10. лекција	/	/	/	/	/

У уџбенику *Руски језик 3* фонетски материјал је квантитативно заступљенији у односу на претходна два уџбеника, тематизован у 7 од 10 лекција, чини приближних 2,5 % од укупног материјала уџбеника.

Доминира прозодијски материјал, заступљен са 1,75% у односу на укупни материјал уџбеника. Много су заступљенија објашњења од вежби (0,28% фонетског материјала посвећено је вежбама, остали део презентацији материјала).

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Прва лекција

Сегментне доминанте одсуствују.

На читавој 21. страни прве лекције аутори уводе нову прозодијску јединицу: речи које немају акценат, «безударные слова». Кратке помоћне речи (*короткие служебные слова*), како аутори наводе, немају самосталан акценат и изговарају се заједно с речима на које се односе; домината 2.3.1. (2.3.1.1, 2.3.1.2, 2.3.1.3, 2.3.1.4).

Коментар

Аутори наводе у следеће случајеве: једносложни предлози и речце *не* и *ни*; двосложни предлози *надо*, *подо*, *ото*, *безо*; *из-за*, *из-под*; речце *ли*, *же* и *бы*. Аутори „речи без акцента“ илуструју тако што примере наводе на два начина: *на столе* – *на_столe*; *под столом* – *под_столом*, *он же* – *о_н_же*, *знаешь ли* – *знае_шь_ли*, односно луком који повезује дате речи они указују да нема паузе приликом читања двеју речи. Ми смо, такође, на странама 86–87 дисертације предложили овакав начин бележења фонетских речи који садрже проклитику, односно енклитику. У вези с датом прозодијском доминантом аутори наводе да неки једносложни предлози могу да преузму акценат и да у том случају самостална реч која следи – бива неакцентована.

Позитивно је што се први пут у уџбеницима руског језика појављује прозодијска доминанте која тематизује фонетску реч, клитике, набрајајући најчешће проклитике и енклитике (без самог именовања ниједног од наведених термина). Чуди сама чињеница да се наведени фонетски материјал даје описно, док се, с друге стране, синтаксички материјал обрађује од прве године средње школе врло детаљно, целокупна (не тако лака) синтаксичка терминологија ученицима је презентована и треба је усвојити. С друге стране пак, ученици су на часовима фонетике матерњег језика научили термине клитика (проклитика, енклитика), нов термин за њих може бити само фонетска реч. Коначно, дата доминанта морала би да буде обрађена на самом почетку учења читања и на том узрасту се фонетски материјал може дати описно. Будући да је ово централна прозодијска и фонетска доминанта, фонетска терминологија би морала да буде усвојена у основној школи (у седмом или осмом разреду).

Према нашем искуству, уколико се на почетку рада са студентима-почетницима не обради дата доминанта и не увежба на мноштву примера, многи

студенти, врло дуго праве паузу после предлога у функцији проклитике, немају осећај за фонетску реч. Врло је важно обележавати луком као симболом читање речи које припадају истој акцентуацијској целини, тј. фонетској речи, што аутори у овом уџбенику чине. Ово је и доминанта која у потпуности корелира са српским језиком (исти предлози и речце су и у српском језику проклитике, с тим што ређе неки од њих „превлаче“ акценат на себе). Дата доминанта не само што би требало да је централна, већ би требало и да је једна од најфреквентнијих прозодијских доминанти, а имамо случај да она у модерним уџбеницима руског језика одсуствује.

После тематизације дате доминанте аутори су могли да је повежу са моделирањем дијалога (стр. 29 исте лекције; пример *без десяти*). Додатно је требало поменути предлоге *в, с, к*, који немају вокалски глас, али се, такође, потпуно припајају наредној речи и с њом чине фонетску реч.

Друга лекција

Сегментна доминанта тематизована је у оквиру одељка *Правописание, Разделительные ъ и ь* (стр. 45). Обрађује се писање тврдог и меког знака у функцији обележавања гласа „јот“: *«Разделительные ъ и ь пишутся между согласной и гласной буквами, когда в этой позиции произносим звук [j]»*. Прецизно једноставно објашњење, с примерима који следе; доминанта 1.2.1.6.1.

У оквиру одељка *Синтаксис* на страни 44 обрађују се упитне реченице без упитне речи, па се тематизује и њихова интонација. Следи једна вежба читања у вези с датом доминантом на страни 47. Шест кратких дијалога попут првог који наводимо: *– У тебя есть сто динаров? – Есть. – Дай мне, пожалуйста;* доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.3.

Коментар

Када говоре о упитним реченицама, аутори, као примарни тип упитних исказа, наводе питања без упитне речи (*общие вопросы*). Интонацију наводе као једно (прво) од граматичких средстава којима се формира овакав исказ, дајући кратко објашњење: *«повышение тона на слове, с которым связан смысл вопроса»* (стр. 44). Настављају речима *«такие предложения только интонацией*

отличаются от повествовательных предложений, при произношении которых тон понижается к концу предложения.» Примере упитних реченица с упитном речју исте лексичке садржине наводе онолико пута колико има пунозначних речи у реченици, сваки пут истичући другу реч: «*Вы в Москве были? Вы в Москве были? Вы в Москве были?*» Затим, аутори указују и на то да овакве реченице на српски преводимо реченицама с упитним речима.

Аутори наводе централна места у вези с обликовањем упитних исказа. Сматрамо да је требало нагласити и чињеницу да се основни тип упитних исказа у руском формира управо интонацијом, јер се ради о питањима без упитне речи, док се основни тип питања у српском језику формира лексичким показатељем – упитном речју.

Трећа лекција

Одсутствује фонетски материјал.

Четврта лекција

Одсутствују сегментне доминанте.

Први пут се у уџбеницима руског језика које смо анализирали тематизује фонетска синтагма, на страни 82. Аутори овај термин потпуно тачно објашњавају, имајући у виду фонетску синтагму; доминанта 2.2.2.2, 2.2.2.3.

Коментар

Сматрамо да обавезно уз реч синтагма мора бити употребљен атрибут „фонетска“, јер сам термин мора да буде прецизан. Фонетска синтагма није исто што и синтаксичка синтагма, те многи фонетичари предлажу друге термине. Сам термин фонетска синтагма је данас најфреквентнији у модерној фонетској литератури, те га морамо употребљавати, али само целовито „фонетска синтагма“.

Аутори нуде одличну дефиницију фонетске синтагме: «*В предложении слова не произносятся изолированно, они обычно объединяются в группы, в которых слова связаны по смыслу и интонационно.*» Они дефинишу и термин синтагматски акценат: «*Главное ударение синтагмы произносится не только с большой силой, но на этом слоге повышается или понижается голос.*» Овде се

повезује и покрет мелодијског тона са завршеношћу (силазан, пред тачком и две тачке) и незавршеношћу мисли (узлазан, пред запетом). Коначно, примери који се дају за читање су дати једноставним и тачним интонационим бележењем:

«Мама сказала, / что сегодня придѐт дядя Миша. | (стр. 82)

Аутори наводе шест исказа за читање са две, три или четири фонетске синтагме. Иако упрошћен, дати фонетски опис је врло прецизан. Оно што су аутори изоставили јесте чињеница друкчијих сегментационих и интонационих навика у матерњих говорника српског језика. Није стављен акценат на важност управо узлазног покрета тона у незавршеним унутрашњим фонетским синтагмама. Дата прозодијска доминанта се више у уџбенику не тематизује.

Пета лекција

На страни 101 се тематизује читање група *дс, тс, тьс*. У одељку *Правильное произношение*, аутори ову доминанту именују као «*Произношение сочетаний: дс, тс, тьс*», што поново чини фонетски израз непрецизним; доминанте 1.1.1.4.2, 1.1.1.4.4.

Шеста лекција

На странама 119–120 аутори тематизују две сегментне доминанте: 1) читање словних група *сч* и *зч* на граници префикса и корена, чији резултат је [ш'ч']; на страни 120 се обнавља и позиција у којој се дата словна група налази на граници корена и суфикса, као и у речима *счастье* и *счѐт*; доминанте 1.2.1.5.2, 1.4.4.2.

Коментар

Поједине сегментне доминанте, као што је наведена, могу у уџбеницима за средњу школу бити дате изоловано, пошто би требало да су у потпуности усвојене у основној школи. Прозодијске доминанте пак, од петог разред основне школе,

морале би да буду дате као концентрични кругови, и да се приликом тематизације сваке – увек полази од првог, најбитинијег концентра²³⁴.

У овој лекцији се обрађују зависносложене реченице с *«уступительной придаточной частью»*, с којима би се одлично обновио узлазни покрет тона у унутрашњим фонетским синтагмама (стр. 119), као у примерима: *«Сколько городов ни проезжали, поэтов везде узнавали»*.

Седма лекција

На страни 138 аутори тематизују изговор номинатива једине придева средњег и женског рода. Аутори пишу *«Однако в произношении эти две формы при безударном окончании совпадают – безударные а и е произносятся как безударное а в слогах после окончания, т. е. средний род произносится, как женский.»* Наводе се примери *добрая и доброе...летняя и летнее*; доминанта 2.1.8.1:

Осма лекција

Одсутствује фонетски материјал.

Коментар

У оквиру синтаксичког материјала, аутори тематизују *«неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения»* (стр. 159–160). Примери које наводе били би одлични за сегментацију и увежбавање интонације, на пример: *«Эти иконы кто-то реконструировал. Мне сказали, что музей уже закрыт. Тише едешь, дальше будешь.»*

Девета лекција

На страни 177, у одељку *Правильное произношение* обрађује се изговор наставака у номинативу (и акузативу) множине придева: *«пишется –ые, -ие а*

²³⁴ Врло убедљиво о важности првог концентра и важности враћања на први концентар (што би за интонацију, на пример, била ИК-3 и специфична сегментација) пише Рајна Драгићевић: „У многим животним искуствима, па и у учењу, прво искуство оставља најдубљи траг и у великој мери одређује начин сналажења у том домену у сваком следећем суочавању. <...> Зато наставник мора бити опрезан у првом кругу, а у сваком следећем треба да крене од почетка, као да се ученици први пут срећу с датим проблемом.“ [Драгићевић 2008: 124–125]

произносится [-ьи], [-ии]. Причём она действительна как для ударных, так и для безударных окончаний»; доминанта 2.1.8.2.²³⁵

Десета лекција

Одсуствује фонетски и синтаксички материјал.

Закључак у вези с фонетским материјалом уџбеника *Руски језик 3*

- 1) Уџбеник *Руски језик 3* најбогатији је прозодијским доминантама у односу на све уџбенике дате серије;
- 2) Дати уџбеник тематизује централну прозодијску доминанту: сегментацију и кретање мелодијског тона у унутрашњим фонетским синтагмама;
- 3) Једна од примарних прозодијских доминанти такође је тематизована (фонетска реч и фонетска синтагма) први пут у уџбеницима које смо анализирали, аутори предлажу и добро графичко решење за боље усвајање ових доминанти. Ово, свакако, представља позитиван пример, којим се могу руководити аутори наредних генерација основношколских и средњошколских уџбеника.
- 4) Део прозодијских доминанти везаних за ортоепију неважан је за сам фонетски материјал и не мора ући у прозодијски минимум руског језика у српској говорној средини.

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА *РУСКИ ЈЕЗИК 4*

У четвртном разреду гимназије, без обзира на сво богатство синтаксичког материјала, прозодијски материјал остаје без помена.

²³⁵ Доминанте седме и девете лекције припадају ортоепији. Изговор наставака појединих облика може се повезати за тематизацију редукције вокалских гласова. Међутим, ни у средњој школи ортоепија и ортоепска правила не морају бити део наставе прозодије.

ФРЕКВЕНЦИЈСКА АНАЛИЗА

Табела 27. Фреквенција фонетских доминанти у уџбеницима *Руски језик*

	Сегментне доминанте	Прозодијске доминанте
<i>Руски језик 1</i>	1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4.1, 1.1.1.4.2, 1.1.1.4.3, 1.1.1.6, 1.2.1.1, 1.2.1.5.1, 1.2.1.5.2, 1.3, 1.4.3.1.	2.1.1.1, 2.1.1.6,
<i>Руски језик 2</i>	1.4.1.2, 1.4.1.4, 1.4.1.6, 1.4.2.1, 1.4.2.2, 1.4.2.3, 1.4.2.4, 1.4.2.5, 1.4.2.6, 1.4.3.1,	2.1.7.
<i>Руски језик 3</i>	1.1.1.4.2, 1.1.1.4.4, 1.2.1.5.2, 1.2.1.6.1, 1.4.4.2.	2.2.1.1, 2.2.1.3, 2.2.2.2, 2.2.2.3, 2.3.1. (2.3.1.1, 2.3.1.2, 2.3.1.3, 2.3.1.4), 2.1.8.1, 2.1.8.2.
<i>Руски језик 4</i>	/	/

Будући да свака доминанта, било сегментна, било прозодијска, има само једно понављање, није било потребе за табелом која би пратила индекс понављања доминанти.

Коначно, када сагледамо квантитет, квалитет и фреквенцију фонетских доминанти у уџбеницима *Руски језик*, можемо извести следеће закључке:

- 1) Потпуна изолованост фонетског материјала у односу на лексичко-граматички и синтаксички материјал уџбеника;
- 2) Свака доминанта има само једно понављање;
- 3) Поред огромног броја сегментних доминанти које изостају, подвукли бисмо изостанак кључних: опозиције тврд / мек сугласнички глас (парцијално се помиње, само позиција пред гласовима [и] и [ы]);
- 4) Изостанак једне од најважнијих прозодијских доминанти у читавој серији уџбеника: редукције вокалских гласова;
- 5) Позитиван пример представљају прозодијске доминанте које тематизују фонетску реч, фонетску синтагму и кретање тона у унутрашњој фонетској синтагми;
- 6) Стиче се неки општи утисак да је фонетски материјал дате серије уџбеника припада или „фонетском стереотипу“ или фонетици „детаља“ (придевски наставци женског и средњег рода, наставци

множине именица, побочни акценат); изузетак представља уџбеник *Руски језик 3* који тематизује неколико централних прозодијских доминанти.

АНАЛИЗА УЏБЕНИКА ПЕРВЫЙ ДИАЛОГ

Полазишне тачке за анализу фонетског и прозодијског материјала уџбеника *Первый диалог*

Ексерпирајући материјал из уџбеника *Первый диалог*, пошли смо од следећих тачака:

- 1) Уџбеник је писан за почетно учење руског језика у српским православним богословијама. Он садржи један уводни фонетски курс.
- 2) Нема пратећег фонетског курса, тако да није било фонетског материјала који бисмо ексерпирани из уџбеника за други разред православних богословија.
- 3) После сваке фонетске доминанте смо давали кратак коментар, будући да су све тематизоване у уводној лекцији, посвећеној фонетици, под називом *Гласови и слова*.
- 4) Пошто се свака фонетска доминанта у уводно-фонетском курсу понавља само једанпут, нисмо састављали фреквенцијску табелу.

Шифре фонетских (сегментних и прозодијских) доминанти у уџбеницима *Первый диалог*

1.0. СЕГМЕНТНЕ ДОМИНАНТЕ:

1.1. Тврди сугласнички гласови:

1.1.1. Конкретни тврди сугласнички гласови:

1.1.1.2. Глас [ш];

1.1.1.3. Глас [ж];

1.1.1.4. Глас [ц]:

1.1.1.4.2. Резултат читања словних група *ться* и *тця* [ц:];

1.1.1.5. Глас [в]:

1.1.1.5.1. Резултат читања *г* у словној групи *ого*.

1.2. Меки сугласнички гласови:

1.2.1. Конкретни меки сугласнички гласови;

1.2.1.4. Глас [ч'];

1.2.1.5. Глас [ш'];

1.2.1.6. Глас [ј]

1.2.1.6.2. Резултат читања слова *я, е, ё, ю* у неприкри-
венном слогу;

1.2.1.6.3. Резултат читања слова *й*

1.2.2. Мек глас чија је мекоћа обележена меким знаком

1.3. Меки и тврди парни сугласнички гласови

1.4. Алтернације сугласничких гласова

1.4.1. Алтернације с нулом гласа

1.4.1.1. Резултат читања словне групе *вств*;

1.4.1.2. Резултат читања словне групе *здн*;

1.4.1.3. Резултат читања словне групе *йст*;

1.4.1.4. Резултат читања словне групе *стн*;

1.4.1.5. Резултат читања словне групе *рдц*;

1.4.2. Алтернације звучних са беззвучним сугласничким
гласовима и обрнуто

1.4.2.1. Алтернација [д] са [т] (на крају речи);

1.4.2.2. Алтернација [ж] са [ш] (на крају речи);

1.4.2.3. Алтернација [з] са [с] (на крају речи);

1.4.2.4. Алтернација [б] са [п] (на крају речи);

1.4.2.5. Алтернација [в] са [ф] (на крају речи);

1.4.2.6. Алтернација [г] са [к] (на крају речи)

1.4.3. Алтернације по начину творбе

1.4.3.1. Алтернација [ч] са [ш] у речи *что*; као и *чн*
(*скучно*)

1.5. Звучни и беззвучни сугласнички гласови.

2.0. ПРОЗОДИЈСКЕ ДОМИНАНТЕ:

2.1. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „акценат речи“:

2.1.1. Акцентовани вокалски гласови

2.1.1.1. Изговор акцентованог гласа [ы];

2.1.1.2. Изговор акцентованог гласа [а];

2.1.1.3. Изговор акцентованог гласа [э];

2.1.1.3.1. [э] на апсолутном почетку речи (бележи се словом э)

2.1.1.5. Изговор акцентованог гласа [о];

2.1.2. Неакцентовани (редуковани) вокалски гласови

2.1.2.2. Први степен редукције: читање слова *а, о* после тврдих сугласничких гласова

2.1.2.3. Први степен редукције: читање слова *а, е, я*;

2.2. Доминанте везане за супрасегментно фонетско средство „интонација исказа“:

2.2.1. Интонација једносинтагматских исказа различитих комуникативних усмерења.

2.2.1.1. Интонација обавештајних исказа;

2.2.1.2. Интонација упитних исказа с упитном речју (специальный вопрос);

2.2.1.3. Интонација упитних исказа без упитне речи (общий вопрос);

2.4. Акценатске целине

2.4.1. Фонетска реч

2.4.2. Слабоакцентоване речи

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Табела 28. Квантитет фонетског материјала по лекцијама у уџбенику *Первый диалог*

<i>Первый диалог</i>	Укупан фонетски материјал	Сегментна објашњења	Прозодијска објашњења	Сегментне вежбе	Прозодијске вежбе
----------------------	---------------------------	---------------------	-----------------------	-----------------	-------------------

Гласови и слова	а) ≈10,5 /13 стр. б) ≈ 81%	а) ≈ 1,75 / 10,5 стр. б) ≈ 16,6 % в) ≈ 13,5 %	а) ≈ 1 / 10,5 стр. б) ≈ 9,5 % в) ≈7,7 %	а) ≈ 4,75 / 10,5 стр. б) ≈ 45,2% в) ≈36,5 %	а) ≈ 3/ 10,5 стр. б) ≈ 28,7% в) ≈ 23%
1. лекција	а) 0,5/15 стр. б) ≈ 3,33%	/	/	/	а) ≈ 0,5/0,5 стр. б) 100% в) ≈ 3,33%
2. лекција	/(16)	/	/	/	/
3. лекција	/(18)	/	/	/	/
4. лекција	/(14)	/	/	/	/
5. лекција	/(14)				
6. лекција	/(13)				
7. лекција	/(15)				
8. лекција	/(17)				
9. лекција	/(11)				

Преглед квантитета фонетског материјала убедљиво говори да се ради о у уводном фонетском курсу. Сав фонетски материјал је обрађен у оквиру лекције *Гласови и слова*. Удео фонетског материјала у укупном материјалу уџбеника чини приближних 8,45 %.

Врло важном бисмо истакли и чињеницу да фонетски материјал намењен вежби готово три пута превазилази квантитет материјала који се односи на сегментна и прозодијска објашњења (око 26 % материјала чине објашњења, док је приближно 75 % фонетског материјала намењено вежбама датих доминанти). Дати уџбеник се по овоме разликује од свих уџбеника руског језика које смо анализирали. Идеалан однос квантитета објашњења фонетског материјала и вежби јесте управо овај 1:3. Сличан је однос сегментних доминанти у односу на прозодијске: око 62 % фонетског материјала чине сегментне доминанте, док приближних 38% чине прозодијске доминанте.

КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Статус фонетског материјала

У предговору који је назван *Волео бих да сазнам*, Ксенија Кончаревић у вези са звучањем руског језика пише: „Руски језик ће ти се сигурно допасти по своје звучању. Он је мелодичан, милозвучан, богат гласовима, и није чудо што га је један песник упоређивао с рајском мелодијом сребрне харфе у рукама надахнутог свирача и говорио да је нежан попут мајчиног гласа²³⁶.“

²³⁶ Потпуно се слажемо са идејом о милозвучности руског језика. Већ на овом месту могле су се поменути две централне доминанте – једна сегментна: велик број палатализованих сугласничких гласова, и друга, прозодијска: интонација својствена само овом језику.

Конкретан фонетски материјал и његов квалитет

Гласови и слова

Азбука

Пре прве лекције се у уџбенику појављује уводно-фонетска лекција под називом *Гласови и слова*. Она на следећи начин објашњава однос гласова и слова: „За руску азбуку карактеристично је и то да свако слово има свој назив. Назив слова углавном се разликује од његове гласовне вредности, на пример: слово *с* се зове *эс*, а означава глас *с*, или: назив слова је *ка*, а гласовна вредност *к*, или *ша са вредношћу ш*, итд.“ (стр. 9).

Коментар

Непрецизност фонетског израза (која настаје услед поједностављивања и прилагођавања материјала почетном учењу) је формалне природе: називе слова требало је ставити у знаке навода, а вредности гласова у квадратне заграде. Вредности гласова које наведена слова имају нису само [к] и [с], већ и [к'] и [с'], на шта се не указује. Сматрамо да би, уколико на овај начин обрађујемо однос гласа и слова, морали поменути и меки сугласнички гласови, чија реализација зависи од самогласничког слова које се пише после конкретног сугласничког. Једноставне речи би се могле одмах навести као илустрација.

САМОГЛАСНИЦИ

[а] и [о]

На страни 10, аутор тематизује самогласнике руског језика [а] и [о], речима: „Самогласници у руском и српском језику изговарају се скоро сасвим исто. У то се лако можеш уверити: *дом, храм, рука, место, икона*. Примећујеш да се *а* и *о* изговарају знатно отвореније. Доминанте 2.1.1.2. и 2.1.1.5.

Коментар

Аутор пише да се гласови [а] и [о] изговарају отвореније, што није сасвим прецизно када се ради о гласу [а], а нетачно је када се ради о гласу [о]. Вокалски глас [а] у руском је задњег реда, док је у српском средњег (о чему смо писали на

страни 21 дисертације). За глас [o] важи управо супротно: он је затворенији, усне намештамо као да ћемо изговорити [y], а изговарамо [o], тако да је [o]. (О неједнородности руског вокалског гласа [o] и једнородности српског – писали смо на страни 22 дисертације).

[э]

На страни 10 аутор наставља: „Српско и руско е такође не звуче сасвим исто. У неким случајевима, нарочито на почетку речи, руско е је знатно отвореније.“ Доминанта 2.1.1.3.1.

Коментар

Када говори о већој отворености гласа [э] и наводи примере *эта, экран, дуэт, эс, тэ*, Ксенија Кончаревић пише како „његову отвореност врло јасно чујемо ако се нађе под акцентом. Бележимо га словом э (осим иза меких сугласника)“. Јасно је да у увом уводном делу о руским самогласницима, Ксенија Кончаревић говори о основним руским гласовима под акцентом и то када се нађу после тврдох и испред тврдох сугласничких или на апсолутном почетку речи.

[ы]

Затим се говори о самогласничком гласу [ы]²³⁷, једином „који не постоји у српском језику“ (стр. 10). Аутор указује и на то да ова два гласа имају дистинктивну вредност, наводи минималне парове „бил – был“ (с. 11).; доминанта 2.1.1.1.

Коментар

Методичко објашњење, помоћу ког би ученици увежбали изговор овог гласа је тачно, али, прилично је компликовано испунити неведени захтев: „Изговара се тако што се припремимо као да ћемо изговорити глас у, али усне не заокружимо и не истуримо, него изговоримо глас и“. Много је лакше савладати

²³⁷ Када говоримо о опозицији глас : слово, чини нам се да је реч *самогласници* недовољно информативна, о чему смо писали на страни 4 дисертације. Исто је и с речју *сугласници*. Ми предлажемо да се строга дистинкција врши увек, јер наши ученици не осећају ту терминолошку разлику довољној мери, не схватају дубински разлику између гласа и слова, већ дате појмове, најчешће, поистовећују, па користимо термине самогласнички и сугласнички гласови.

следећи поступак (овакву препоруку даје још Н. А. Љубимова, о чему смо писали на страни 23 дисертације): изговор задњонепчаних тврдих експлозивних гласова [к], [г] поставља говорне органе у идеалну позицију за изговор гласа [ы] после њих.

Када се говори о дистинктивној улози гласова [ы] и [и], требало би истаћи и чињеницу да дистинктивну вредност уносе и мек, односно тврд сугласнички глас који се нашао пред самогласничким: [б'], односно [б]. Сматрамо да у почетној настави руског језика на старијем узрасту не би требало одвајати сугласничке од самогласничких гласова (поготово када се одмах указује на везу с правописом), и дате фонетске доминанте треба обрадити заједно.

МЕКИ И ТВРДИ СУГЛАСНИЦИ. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ МЕКОЋЕ СУГЛАСНИКА

Када тематизује дату фонетски доминанту (стр. 11), К. Кончаревић прво пише о словима која означавају сугласничке гласове. „*Постоји 15 парова тврдих и меких сугласника: слова л, н, м, п, б, м, в, ф, т, д, с, з, к, г, х, р могу да означавају и тврд и мек сугласник. Мекоћа сугласника постиже се тако што ћемо после сугласника изговорити веома кратко, готово неприметно и или ј.*“ На страни 12 наводе се самогласничка слова која се пишу после меких и после тврдих гласова, прегледно дата у две колоне. Поред сваког од самогласничких слова дати су и примери (речи), на пример „*дала́ – дядя; икону – Ваню*“. Следи низ вежби. 1.2.3, 1.3.

Коментар

Врло лепо објашњено и практично применљиво решење. Уколико се помињу парови тврдих и меких сугласничких гласова – треба и њих навести и одмах укључити однос писања и читања, слова и гласа. У првој вежби за читање се слова *я, ю, е, ё* и не помињу, већ само *и* (после меког сугласничког гласа). У уџбенику *Первый диалог* одлично се разликују термини „читање“ од „изговора“, слова се увек читају, никада изговарају. На истој страни се говори и о крајњим меким сугласничким гласовима, чија мекоћа се обележава писањем меког знака после сугласничког слова.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСА Ј

На страни 13 једноставно и прецизно се тематизује глас „јот“: „слова *я, ю, е, ё* могу да означавају два гласа: *ја, ју, је, јо*. Овако их читамо: а) на почетку речи: *я, епископ, Юра, ёлка* и б) иза самогласника: *армия, академия, житиё, даём*.“ Затим се наводи се и могућност бележења словом „й“; доминанте 1.2.1.6.2, 1.2.1.6.3.

СУГЛАСНИЦИ Ш, Ч, Ж, Ц

На страни 14 тематизују се сегментне доминанте: [ш'], [ч'], [ж], [ш] и [ц]; доминанте 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4, 1.2.1.4, 1.2.1.5.

Коментар

Врло интересантна и методички значајна је напомена у вези с изговором гласа [ш']: „*можемо га чути само у неким црногорским говорима, у речима као: сјутра, сјекира, сједи*“. Ученици одмах могу повезати руски глас с овим гласом који су сигурно чули (а који има врло сличну гласовну вредност). О гласу [ч'] се каже врло тачно да „*се не изговара исто као наше ч, него мекше, али опет не тако меко као ћ. Овај руски глас налази се, дакле, између српског ч и ћ*.“ Коначно, аутор описује и руске гласове [ж], [ш] и [ц]: „*После њих се никада не изговара и, него само ы, без обзира на то да ли је написано и или ы*.“

ЗВУЧНИ И БЕЗВУЧНИ СУГЛАСНИЦИ.

На страни 15 аутор тематизује звучне и безвучне парњаке руског језика: „*На крају речи руски звучни сугласници прелазе у безвучне, што значи да их замењује њихов безвучни парњак*.“ Алтернација звучних са безвучнима на крају речи; доминанте 1.5, 1.4.2.

АКЦЕНАТ

НЕАКЦЕНТОВАНИ САМОГЛАСНИЦИ

На страни 16 уџбеника тематизују се редуковани гласови. На страни 17 тематизоване су доминанте које се тичу фонетске речи и слабоакцентованих речи у руском језику; доминанте 2.1.2.2, 2.1.2.3, 2.3.1, 2.3.2.

Коментар

Дату фонетску доминанту аутор започиње речима: „Руски самогласници другачије се изговарају у неакцентованом положају него под акцентом“, додајући и чињеницу да је самогласник „под акцентом“ дужи и звучи разговетно. „Ненаглашени самогласници се скраћују и изговарају знатно неразговетније“. Врло прецизан фонетски израз и добар опис – разговетан и неразговетан²³⁸. Затим аутор наводи примере: а) „О које није под акцентом изговарамо²³⁹ као веома кратко а“; б) Е које није под акцентом изговарамо као И²⁴⁰; и в) Я које није под акцентом изговарамо као И.

На крају стране дају се објашњења у вези с акцентом. Интересантна је и чињеница да поглавље *Акценат* почиње читањем неакцентованих вокалских слова, а да се тек после тога помиње карактеристика акцента као прозодијског средства. За акценат као прозодијско средство пише: „он подразумева издвајање једног слога по снази и дужини, али не и по кретању тона, као у нашем језику; <...> из примера смо видели да руски акценатт може падати на било који слог у речи. Да ли је тако у нашем језику?“ Врло инспиративна јесте друга тврдња у вези с местом акцента и сматрамо да је за дати узраст о акценту као прозодијском средству ово сасвим довољно рећи. Сматрамо да се овде могла упоредити разговетност српског и руског језика, као и место акцента, указати на чињеницу да свака реч има своје место акцента и да реч знамо тек онда када јој знамо и место акцента. Ученицима се може указати и на чињеницу због које је место акцента у руском језику (осим што представља нормативну карактеристику речи као и у српском) важно – управо због тога што се неакцентовани вокали редукују. Сматрамо да се на овом узрасту већ може поменути и термин „редукција“ вокалских гласова, иако је тврдња „уместо Е се изговара И“ са синхронијског

²³⁸ Треба бити опрезан, јер и акцентовани самогласнички гласови могу звучати врло „неразговетно“ када се нађу између меких сугласничких, односно када су неједнородни.

²³⁹ Овде долази до размимоилажења термина писање – читање који је до сада правилно коришћен, и почиње непрецизни фонетски израз: писање – изговор.

²⁴⁰ Аутор не каже „веома кратко [и]“, што би било прецизније.

аспекта прецизнија. Аутор, минимизирајући фонетски материјал, не разликује први и други степен редукције.

У вези с доминантама фонетска реч и слабоакцентоване речи, у уџбенику стоји: „у руском језику постоје речи које немају свој акценат, него се изговарају заједно с речју уз коју стоје, као једна целина. То су обично кратки предлози, везници и речце. Без паузе изговарамо и речи које су тесно повезане по смислу.“ Аутор ученике упознаје с фонетском речју, не оптерећујући их термином, дајући вежбу за читање. Приликом минимизације фонетског материјала К. Кончаревић изједначава позицију фонетске речи (проклитика или енклитика с акцентованом речју) и слабоакцентованих речи (у којима се вокалски глас не редукује као у проклитикама или енклитикама). Ове позиције се не смеју изједначавати.

ИНТОНАЦИЈА

На страни 17 тематизоване су три прозодијске доминанте: интонација обавештајних исказа, упитних исказа с упитном речју и без упитне речи; доминанте 2.2.1.1, 2.2.1.2, 2.2.1.3.

Коментар

Аутор реченицом „Сваком језику његово карактеристично звучање придаје и интонација“ уводи ученике у нову прозодијску доминанту. Мада сама ова тврдња говори да су гласови примарни, а интонација секундарна. О примарности интонације говорили смо на странама 3; 78 дисертације.

Пореди се интонација руске „изјавне реченице“ са српском, К. Кончаревић пише да су блиске, што је тачно, како смо показали на страни 54–55 дисертације. У вези с интонацијом упитних „реченица“ с упитном речју аутор каже да имају „нешто другачију интонацију“. Остаје нејасно да ли имају нешто другачију у односу на „изјавне реченице“, или нешто другачију у односу на српски језик (исте типове реченица²⁴¹). Врло тачно се описује и кретање тона, не употребљавају се актуелни термини за опис интонационе конструкције, што је за дати профил прихватљиво.

²⁴¹ Интонацију никако не могу имати реченице, већ искази или фразе, а прецизније би било рећи „кретање тона“. О датим терминима и њиховој употреби писали смо на страни 40, фуснота ⁴⁶.

Аутор употребљава и термин логички акценат. Сматрамо да је ово добар термин за овако минимизарани материјал. Међутим, синтагматски и логички акценат се међусобно термилошки, разликују, а овде је реч управо о синтагматском акценту (мелодијском акценту фонетске синтагме; о термилошким појмовима „синтагматски“ и „логички“ акценат писали смо више на странама 49–50 дисертације).

Истакли бисмо и то да је К. Кончаревић у прозодијском минимуму тематизовала три основна покрета тона, који могу опслужити читаву основну комуникацију на руском језику: аутор врло добро оцењује овај прозодијски минимум²⁴² (и ми се залажемо за то да само прве три интонационе конструкције уђу у прозодијски минимум – видети стране 61–62; 261–263 дисертације).

На 18. страни уџбеника тематизује се упитни исказ без упитне речи, кретање тона је врло добро описано, дато је мноштво примера, одмах се уочава дистинкција изјавног²⁴³ (обавештајног) и упитног исказа, које прати неколико вежби за читање. У уџбенику је пропуштена важна чињеница (коју аутори донекле и подразумевају), а то је да у руском језику ово основни начин постављања питања, тј. изражавања упитности, док у српском ово није случај (о чему смо писали на странама 58–59 дисертације).

ОСНОВНА ПРАВИЛА ИЗГОВОРА СУГЛАСНИКА

На страни 19 тематизују се сугласничке алтернације: „једначење по звучности“, алтернације с нулом гласа (све групе), алтернација по начину творбе код групе *чт* и *чн*, читање наставка *-ого* и читање група *тс* и *тџс*; доминанте 1.4.1. (1.4.1.1, 1.4.1.2, 1.4.1.3, 1.4.1.4, 1.4.1.5), 1.4.2, 1.4.3.1, 1.1.1.5, 1.1.1.4.2.

Коментар

Према наслову се може помислити да ће бити речи о акустичко-артикулационим својствима сугласничких гласова, што није случај. Подеснији наслов био „читање појединих сугласничких група“. Тематизују се гласови у сугласничким групама, сви најчешћи случајеви алтернација су наведени. Још

²⁴² Аутор пропушта да повеже дато кретање тона с кретањем тона у унутрашњим фонетским синтагмама.

²⁴³ Требало би променити терминологију (обавештајни ум. изјавни исказ).

Јавља само старија терминологија: „једначење по звучности“. О неадекватности датог назива у синхронијским истраживањима писао је још М. В. Панов, 1967. године [Панов 1967:23]. Иако се са становиштем Панова потпуно слажемо, сматрамо да је дата терминологија врло прихватљива за дати узраст, а широко се примењује и у српском језику, поред термина алтернација [Станојчић, Поповић 1994: 43; 44]. Обрађују се следеће сегментне доминанте:

Прва лекција

У оквиру прве лекције увежбава се једна прозодијска доминанта – померање синтагматског акцента упитног исказа с речцом *ли*, три вежбе; доминанта 2.2.1.3.

Закључци у вези с фонетским материјалом уџбеника *Первый диалог*

- 1) Фонетски материјал заступљен је само као уводно-фонетски курс;
- 2) Највише је вежби (2/3 укупног фонетског материјала је материјал намењен вежби, док 1/3 чине објашњења) у односу на до сада анализирани уџбенике;
- 3) Прозодијски минимум је представљен са прве три интонационе конструкције, које су презентоване само на основна три типа исказа;
- 4) Нема повезаности кретања мелодијског тона упитног исказа без упитне речи с унутрашњим фонетским синтагмама;
- 5) Фонетски израз је прецизнији од претходно анализираних уџбеника;
- 6) Много је већи удео прозодијских доминанти у односу на претходно анализирани уџбенике: трећина укупног материјала одлази на прозодијске, две трећине на сегментне доминанте.

IV. ПОНОВНО ДЕФИНИСАЊЕ ПРОГРАМА ЗА НАСТАВУ ПРОЗОДИЈЕ У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ

Фонетика и прозодија у програмима за страни језик (руски језик) у основношколском и средњошколском образовању

После контрастивне анализе на основу руске и српске методичке литературе, анализе примарних извора, приступили смо и анализи програма за основне и средње школе (оних делова који тематизују фонетски и прозодијски материјал, предвиђен за обраду у основним школама и гимназијама²⁴⁴).

Први и други разред основне школе (први страни језик)

У програмима за основне школе (страни језик као први језик) за први и други разред (настава је оралног типа – изостаје писање), у програму за страни језик у вези с наставом фонетике препоручује се: „развијање способности коректног изговора, акцентовања речи и интонирања исказа“; наводи се да ученици „распознају гласове, посебно оне којих нема у матерњем језику, као и основну мелодијску схему карактеристичну за дати страни језик“, али и да „коректно и уз одговарајућу интонацију, изговарају гласове у кратким смисаоним целинама“

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2%20Nastavni%20program%20za%20prvi%20i%20drugi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013].

У првом и другом разреду основне школе (заједнички део програма страних језика) очекује се да ученици и рецептивно (препознајући), али и продуктивно (коректно, уз одговарајућу интонацију) продукују кратке смисаоне целине.

²⁴⁴ Све програме смо преузимали са сајта Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања (ЗУОВ).

Трећи и четврти разред основне школе (први страни језик)

У трећем и четвртном разреду настава фонетике с прозодијом је врло слично дефинисана као за претходна два разреда, с тим што је проширена и на нову активност – читање: „препознаје гласове (посебно оне којих нема у матерњем језику) у говорном ланцу, акценат, ритам и интонацију“, „разговорно изговара гласове, акцентује речи, поштује ритам и интонацију при спонтаном говору и читању“

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/3%20Nastavni%20program%20za%20treći%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013].

Пети разред основне школе (први и други страни језик)

Већ у петом разреду, у заједничком делу програма за страни језик пред ученика су постављени врло високи захтеви, који нису у директној вези са прозодијом, већ су превасходно везани за тембр као компоненту интонације²⁴⁵: он треба да „усклађује интонацију, ритам и висину гласа са сопственом комуникативном намером и са степеном формалности говорне ситуације“ У делу програма који се односи на руски језик у вези с наставом фонетике стоји: „Ученици треба да разумеју и користе: релацију слово – глас и разликовање гласова и слова у руском језику; основна обележја сугласничког и самогласничког система руског језика: изговор гласова који се бележе словима *ж, ш, ч, щ, л*; изговор и бележење парних тврдих и меких, звучних и безвучних сугласника; изговор и бележење акцентованих и редукованих самогласника; изговор гласова у групама *чт, сч, зч, сш, зш, стн, здн*; основне типове изјавне и упитне интонационе конструкције“.

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Dруги%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2%20Nastavni%20program%20za%20peti%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013].

²⁴⁵ О томе да тембр треба да изостане из наставе прозодије и о могућности да се тембр третира ван сфере прозодије писали смо на странама 39–40.

И у програм за пети разред је ушао тзв. **фонетски стереотип** – који гласове [ж], [ш], [ч’], [ш:’], [л] претпоставља парним тврдим и меким гласовима; опозицију парних тврдых и меких сугласничких гласова изједначава, пак, с парним звучним и беззвучним. Док парни звучни и беззвучни не представљају никакав проблем изворним говорницима српског језика, парни меки и тврди морају бити у центру наставе фонетике (видети више о овоме стране 217–218 дисертације). У петом разреду (у ком су предвиђени дијалози од 7 реплика и текстови до 80 речи) програм предвиђа само обраду основних изјавних и упитних конструкција (не прецизира се да ли се ради о упитним исказима без упитних речи²⁴⁶). Исти садржаји програма фонетике су заступљени у програмима за руски језик као први страни (пета година учења) и други страни (прва година учења).

Шести разред основне школе (први и други страни језик)

У програму за шести разред, поред садржаја из петог разреда заступљени су и „писање самогласничких слова после сугласника *к, г, х, ж, ш, ч, џ*; изговор гласова у групама *чт, чн; сч, зч; сш, зш; тся, ться; стн, здн, вств*; начини бележења гласа *ј*; типови узвичних интонационих конструкција. (Сва наведена обележја требало би усвојити рецептивно и продуктивно)“. У програм за шести разред поново су унесени садржаји фонетског стереотипа („изговор гласова који се бележе словима *ж, ш, ч, џ, л*“), као и парни тврди и меки гласови, док је редукција вокалских гласова изостала.

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Dруги%20циклус%20основног%20образовања%20и%20васпитања/3%20Наставни%20програм%20за%20шести%20разред%20основног%20образовања%20и%20васпитања.pdf> на дан 13.03.2013]. Додата је интонација узвичних исказа – из дела реченице „типови узвичних интонационих конструкција“ можемо схватити да треба обрадити више ИК које обликују узвични исказ (ИК-2, ИК-5, ИК-6). Сматрамо да је сувишно све ове конструкције обрађивати, довољно је зауставити се на ИК-2. Разлика између руског и српског језика у кретању тона код узвичних исказа је минимална. Много је значајније стално изнова увежбавати ИК-3 и сегментацију,

²⁴⁶ Већ од самих почетака наставе интонације (чим се уради интонација упитног исказа без упитне речи), кретање мелодијског тона мора се одмах применити на унутрашњу фонетску синтгаму, чиме ће се истовремено увежбавати сегментација специфична за руски језик и кретање тона.

поготово када узмемо у обзир да у шестом разреду ученик треба да разуме дијалоге од 10 реплика и текстове до 150 речи. Програм за први и други страни језик (друга и шеста година учења је готово идентичан). Када се руски језик учи као други страни – одсуствују типови узвичних интонационих конструкције, већ се као циљ дају типови упитних интонационих конструкција²⁴⁷ (рецептивно и продуктивно).

Седми разред основне школе (први и други страни језик)

У седмом разреду у вези с наставом фонетике се од ученика претпоставља да савлада „изговор и бележење акцентованих и редукованих самогласника *о* и *а*; изговор и бележење сугласничких група – асимилација сугласника по звучности; појам фонетске речи; основни типови интонационих конструкција у оквиру сложене реченице.“ Програм за руски језик као други страни из фонетике је исти, с тим што после сваке ставке у загради стоји „рецептивно“. Сматрамо да је прилично касно тек у седмом разреду обрађивати редукцију вокалских гласова, и то оних који припадају „акајућој“ норми, јер би ово постигнуће морало бити већ усвојено и продуктивно (чак и уколико се ради о трећој години учења). Веома касно се уводи фонетска реч – и ритмику фонетске речи, целовитост фонетске речи ученици би морали да савладавају од самих почетака наставе читања. Коначно, касно се уводи и интонација унутрашњих фонетских синтагми.

Осми разред основне школе (први и други страни језик)

Програм за осми разред (руски као први страни језик) у погледу фонетике с прозодијом идентичан је као и програм за претходни разред. Програм за други страни језик садржи следеће компоненте: „изговор група *ши*, *жи*, *ци*; функција меког знака; систематизација знања о руском гласовном систему, правилима читања и писања.“

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Dруги%20циклус%20основног%20образовања%20и%20васпитања/5%20Наставни%20пр>

²⁴⁷ Недовољно прецизно се употребљава и термин „интонациона конструкција“ у самом програму. Термин „интонациона конструкција“ има јасно значење о ком смо говорили на странама 52–53 дисертације. Прецизније би било говорити о кретању тона код упитног исказа.

ogram%20za%20osmi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf на дан 13.03.2103].

Гимназија општег типа (руски као први страни језик)

У програму за гимназије општег типа у оквиру програма за руски језик нису експлицирани садржаји из фонетике и прозодије нити у једном разреду.

Гимназија друштвено-језичког смера (руски као први страни језик)

У програму за гимназије друштвено-језичког смера фонетске садржаја налазимо само у трећем разреду: „**Фонетика:** обнављање и систематизација фонетских појава са посебним нагласком на асимилационе промене. Изговор речи страног порекла. Елементи фонетске транскрипције.“

[<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/03%20prvi%20strani%20jezik.pdf> на дан 13.03.2013].

Врло је интересантно да се од свог богатства фонетских садржаја посебан акценат ставља на асимилационе промене, које јесу значајне, али које постоје у српског језику, истог су типа (регресивне), с тим што их правопис у српском бележи, у руском не. Неопходно је прецизирати да су најбитније (на овом узрасту) алтернације по месту и начину творбе; елементи фонетске транскрипције се уводе прилично касно – што није случај, на срећу, с модерним уџбеницима руског језика (елементи транскрипције постоје већ од самих почетака учења писања). Прозодијске доминанте (уколико изузмемо транскрипцију која обухвата и бележење редукованих и акценатованих вокалских гласова, па самим тим прозодијски елементи постоје у трећем разреду) изостају. Уколико упоредимо уџбеник *Руски језик* за трећи разред (који је писан према старијем програму) с важећим програмом – можемо закључити да он у много великој мери тематизује прозодијске доминанте, без обзира на то што припада уџбеницима старије генерације и да у њему, на срећу, има много обрађеног фонетског и прозодијског садржаја (видети стр. 234–240 дисертације).

Гимназија природно-математичког смера (руски као први страни језик)

Фонетски садржаји у потпуности одсуствују.

Руски језик као други страни језик (оба типа гимназије)

Фонетски садржај се тематизује само у другом разреду, у оквиру одељка под насловом „**Изговор, читање, писање**“. Програм обухвата „систематизацију знања о руском гласовном систему, правилима читања и писања“, наводи се да ученици треба да „схвате систем обележавања мекоће у руском језику, као и да у потпуности савладају његову практичну примену; усвоје правилан изговор ненаглашених самогласника, посебно **е, я**; овладају правилним изговором речи са сугласничким групама у којима се поједини сугласници не изговарају (здравствуй, солнце, сердце и сл.); схвате функцију **ъ, ь** испред **я, е, ё, э, и**“ [<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/04%20drugi%20strani%20jezik.pdf> на дан 13.3.2013]. У трећем и четвртном разреду фонетски садржаји нису присутни у програму.

Закључак у вези с фонетским и прозодијским садржајима у програмима за основну и средњу школу

Фонетски материјал је у програмима за основну и средњу школу дат насумично и чини се је за сваку годину рађен као да оно што је програмом предвиђено за претходну годину није прочитано. Сам садржај фонетског материјала не почиње од центра, не шири се, не обнавља се, већ се даје фрагментарно, без неког реда. Очигледно је да аутори програма нису довољно пажње посветили самом фонетском материјалу.

С друге стране, модерни уџбеници руског језика који су рађени према датим програмима, у много већој мери тематизују и увежбавају фонетски и прозодијски материјал.

Уџбеници и настава фонетике

Највећи проблеми који уочавамо у актуелним уџбеницима јесу:

- 1) померено тежиште (и даље је тежиште на фонетском стереотипу);
- 2) недовољан квантитет и квалитет вежби за поједине фонетске и прозодијске доминанте;

- 3) непознавање методологије за увежбавање фонетских и прозодијских садржаја;
- 4) неутканост фонетског материјала у централну компоненту уџбеника (текст), односно изолованост фонетског материјала, неповезаност с комуникативним садржајем уџбеника.

Најновија генерација уџбеника руског језика требало би да превазиђе ове крупне проблеме²⁴⁸.

Програм за наставу прозодије у српској говорној средини

Настава прозодије у српској говорној средини требало би да обухвата четири концентра, од којих би прва два представљала прозодијски минимум. Први концентар би био тематизован већ у петом разреду²⁴⁹ основне школе (прва година учења), обновљен у шестом разреду. Други концентар би био тематизован у седмом разреду и обновљен у осмом, заједно с непрекидним обнављањем првог концентра. Трећи концентар по истом принципу био би везан за први и други разред гимназије, а четврти – за трећи и четврти разред гимназије.

Основне поступке за увежбавање појединих прозодијских доминанти навели смо на странама 76–97 дисертације.

Коначно, пошто је настава прозодије нераскидиво повезана с наставом фонетике уопште, односно сегментних јединица и средстава у ужем смислу, где буде неопходно – указиваћемо на централна места везана за наставу сегментних доминанти која треба обрадити у првом концентру и непрекидно обнављати, варћајући се увек на сам почетак, на први концентар. Увек, када се приступа ширењу било које прозодијске или сегментне доминанте – неопходно је почети од самог почетка.

²⁴⁸ Управо се у настави фонетике и прозодије огледа и чињеница да је фонетика, с једне стране, дуго била ван саме науке о језику (која је почињала морфологијом и завршавала синтаксом); морфолошки и синтаксички садржаји су потпуно обрађени у уџбеницима (почев од основне школе закључно с гимназијом), а заступљени су и у програмима, за разлику од фонетског материјала. С друге стране, дуго је био доминантан у настави страних језика граматичко-преводни метод, у ком су настава фонетике и прозодије биле ипак споредне. Данас у настави страног језика доминира комуникативни метод, страни језик се учи доминантно ради комуникације, па настава фонетике и прозодије поново долазе у први план.

²⁴⁹ Или би први концентар почео у трећем разреду, уколико је реч о руском као првом страном језику (када почиње писање), а трајао би закључно са шестим разредом.

Први концентар

- 1) акцентовани вокалски гласови (гласови пуног образовања); квалитет акцентованих гласова [o], [ы] и [a] у односу на српске (без теоријског објашњења); без увођења термина „гласови пуног образовања“;
- 2) једнородни и неједнородни вокалски гласови пуног образовања (без увођења термина „једнородни и неједнородни“); кључно увежбавање изговора парних меких и тврдых сугласничких гласова, нарочито парних меких; увежбавање на једносложним моделима;
- 3) увежбавање ритмике руске речи: једносложни ритмички модели; двосложни ритмички модели с местом акцента на првом слогу и с местом акцента на другом слогу; тросложни ритмички модели с местом акцента на првом слогу, с местом акцента на другом слогу и с местом акцента на трећем слогу (без увођења термина ритмика, ритмички модел);
- 4) редукција вокалских гласова после тврдых сугласничких („акање“) и после меких сугласничких гласова („икање“);
- 5) школска фонетска транскрипција у кавдратним заградама²⁵⁰; минимизација степена редукције на један степен [a] и [и];
- 6) целовитост фонетске речи; проклитике и енклитике (без увођења иједног појма);
- 7) изражавање упитности у руском језику; „опште питање“ (без увођења термина);
- 8) кретање мелодијског тона у упитном исказу без упитне речи;
- 9) двосинтагматски искази; сегментација и кретање тона у унутрашњој фонетској синтагми (без увођења термина); супституција упитног исказа без упитне речи и унутрашње синтагме (исти лексички садржај);
- 10) графичко обележавање паузе и кретања мелодијског тона косим линијама: / и \.

²⁵⁰ Само уколико први концентар почиње од петог разреда.

Други концентар

- 1) оснивање акцентуацијске свеске; уписивање речи у одређени ритмички модел;
- 2) једнородни и неједнородни гласови (увежбавање и на двосложним моделима);
- 3) померање места акцента у парадигми исте речи (рецептивно); упознавање с нестандартним приступом настави акцентуације;
- 4) прозодијско језгро (без увођења термина); увежбавање на двосложним и тросложним ритмичким моделима (акцент на другом или трећем слогу);
- 5) елементи фонетске транскрипције; увођење првог и другог степена редукције;
- 6) сегментација у двосинтагматским исказима; разлике у сегментацији руског језика у односу на српски.

Трећи концентар

- 1) увежбавање ритмике фонетске речи; тросложни и вишесложни модели;
- 2) једнородни и неједнородни гласови (тросложни и вишесложни модели); увођење термина; увођење термина гласови пуног образовања;
- 3) редукција вокалских гласова; вишесложне речи; фонетска транскрипција; називи редукованих гласова;
- 4) вишесинтагматски искази; максимална сегментација вишесинтагматских исказа (без увођења термина); увежбавање кретања тона у унутрашњим синтагмама (инсистирање на ИК-3 – без увођења термина);
- 5) целовитост фонетске речи: проклитике и енклитике (са увођењем термина);
- 6) слабоакцентоване речи у фонетској синтагми (без увођења термина);
- 7) упознавање с ортоепским речником руског језика и речником акцената.

Четврти концентар

- 1) вишесинтагматски искази; максимална сегментација вишесинтагматских исказа (са увођењем термина);
- 2) теорија ИК (факултативно), ИК-1 до ИК-3;
- 3) слабоакцентоване речи у фонетској синтагми (са увођењем оба термина).

ЗАКЉУЧАК

Истраживање у вези с наставом прозодије у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспект) вршено је на секундарној фонетској литератури помоћу контрастивне анализе (лингвистички аспект). Допунски смо користили и метод непосредног запажања, који нам је у великој мери био путоказ за читање литературе. Истраживање је вршено и на примарним изворима (уџбеницима руског језика у српској говорној средини за основне и средње школе), као и актуелним програмима за руски језика као страни језик у Србији. Примарни и секундарни извори имали су за циљ постављање дијагнозе у вези с наставом прозодије у српској говорној средини и довели су нас до низа разноврсних закључака који су на различитим местима у дисертацији већ истакнути и дубље поткрепљени. У закључку ћемо у неколико делова ове резултате поновити и уопштити, понудивши будућа решења за програме наставе прозодије и за уџбенике руског језика.

Акцент руске фонетске речи као прозодијско средство

- 1) Основни корелат који карактерише руски акценат је његова **квантитативно-квалитативна** природа и ову чињеницу би у српској фонетској и методичкој литератури која се тиче руског језика требало нагласити. Главни корелат српског акцента је мелодија;
- 2) У акцентованој фонетској речи руског језика (обично се као типичан пример узима реч од три или више слогова с акцентом на средњем или претпоследњем слогу) се истиче **прозодијско језгро** које обухвата први преакцентовани и акцентовани: ови слогови се маркантно издвајају у односу на остале слокове. После првог преакцентованог слога, непосредно пред акцентованим, следи **кратка станка**. Српски акценат не познаје овакве одлике акцентоване речи;
- 3) Руски акцентовани вокалски глас (или читав слог) има **фузиону снагу**: он истиче акцентовани вокалски глас и даје му специфичан тембр с једне стране (ове гласове називамо гласовима пуног

образовања), а с друге – потчињава и квантитативно и квалитативно све остале вокалске гласове у односу на акцентовани (ове гласове зовемо редукованим гласовима); српски језик не познаје овакве особености;

- 4) Гласови пуног образовања у руском језику могу бити **једнородни и неједнородни**: од основних шест вокалских гласова неједнородан је само глас [ʏo]: он је неједнородан у почетку своје артикулације, без обзира на то да ли му претходи тврд или мек сугласнички глас); сви акцентовани вокалски гласови су неједнородни у почетку или завршетку своје артикулације, уколико им претходи, или после њих следи мек сугласнички глас: они су дифтонгоидни или полифтонгоидни, што можемо, на примеру акцентованог гласа [a] представити на следећи начин: [ʲa] – дифтонгоид ком претходи мек сугласнички глас, [ʲaʲ] – полифтонгоид ком претходи и после ког следи мек сугласнички глас; српски језик не познаје овакве „акомодације“ акцентованих гласова;
- 5) Редуковани гласови у руском језику подлежу квалитативној и квантитативној редукцији; српски књижевни језик не познаје овакве појаве;

Прозодијске јединице чију целовитост обезбеђује акценат као прозодијско средство

- 1) **Фонетска реч** основна је је прозодијска јединица руског и српског језика; појава **проклитика и енклитика** које се обједињују у једну фонетску реч карактерише и руски и српски језик; оно што руски језик разликује у односу на српски јесте редукција гласова у проклитикама и енклитикама које су део фонетске речи; на ову појаву би требало указивати од самих почетака учења руског језика;
- 2) Фонетску реч руског језика одликује специфична **ритмика речи** која је резултат квантитативних редукција вокалских гласова; на ритмичке моделе руске речи (једносложне, двосложне, тросложне и вишесложне) требало би указивати од почетка учења руског језика,

јер српски језик не познаје овакву ритмичку организацију фонетске речи;

- 3) У руском језику низ помоћних речи бива **слабоакцентован** (предлози, везници, заменице, основни прости бројеви...); и на ову појаву би требало указивати од почетака учења руског језика, јер вокалски глас у датим речима има ослабљен акценат, понекад акценат може и изостати, али се вокалски глас слабоакцентоване речи никада квалитативно не редукује;
- 4) У парадигми исте фонетске речи акценат може мењати место; тзв. **покретни акценат** имају управо најфреквентније, основне речи руског језика, које ће се неминовно наћи у настави; на њих треба ученицима обраћати пажњу од самог почетка учења језика, неопходно је увести у наставу тзв. **нестандардни приступ** класификацији покретног акцента, предложити оснивање акцентуацијских свезака;

Интонација руске речи као прозодијско средство

- 1) Општа питања којима се доминантно исказује упитност у руском језику облику је специфично **кретање мелодијског тона с великим дијапазоном** (ИК-3) који не познаје српски језик;
- 2) Дати дијапазон мелодијског тона представља **најфреквентније кретање мелодијског тона** у говорном језику, доминантно везано за унутрашње фонетским синтагмама; ово је још једна велика разлика у односу на српски језик;

Прозодијске јединице руског језика чију целовитост обезбеђује интонација као прозодијско средство

- 1) Унутрашње фонетске синтагме у руском језику често нису и унутрашње фонетске синтагме у српском језику: навике **сегментације** код говорника руског језика у односу на српски су потпуно различите. Стога предлажемо термине који се тичу сегментације у руском и српском језику: руски језик је језик

аналитичког типа по питању сегментације (с већим бројем унутрашњих синтагми, чешћим прављењем пауза), док је српски језик – језик **синтетичког типа** по питању сегментације (с мањим бројем унутрашњих синтагми, ређим прављењем пауза).

- 2) Утврдили смо један од разлога за чешће прављење пауза у руском језику у односу на српски (већи број фонетских синтагми): непостојање помоћних глагола у руском језику; могућност прављења већег броја фонетских синтагми у руском језику узрокована је, донекле и због јачања повезаности контекста, као и истоцања значења спољашње фонетске синтагме [Логинава 1995:45], као и подизање нивоа пажње код слушаоца које је у директној вези с архисемом ИК-3: очекивање наставка [Кодзасов 2009в: 54].

Тешкоће у овладавању прозодијом руског језика и поступци за превазилажење

Утврдили смо да је у настави прозодије најсврхисходније користити „обострани прилаз“; другим речима, полазимо увек од минималног контекста (исказа или фонетске речи) у ком аналитички приступамо и сегментним јединицама и њиховим средствима.

Тешкоће у овладавању акцентом и поступци за превазилажење

- 1) за тешкоћу која се огледа у овладавању прозодијским језгром именовали смо **поступак кратке станке уз продужење трајања артикулације преакцентованог вокалског гласа;**
- 2) за овладавање гласовима [б́] и [а́] предложили смо већ познати поступак **„ослонца на гласове-пратиоце“**, с тим што смо предложили нове гласове пратиоце у односу на оне који се појављују у нашој методичкој и фонетској литератури ([г] и [к]);

- 3) за овладавање неједнородним гласом [ʲó] именовали смо нови поступак: **поступак „ослонца на артикулацију замишљеног гласа“** (у овом случају [y]);
- 4) за овладавање неједнородним вокалским гласовима који се налазе у меком сугласничком окружењу именовали смо поступке: **„продужавање трајања затворене артикулације с отварањем на крају“** (на пример [ʲa]), поступак **„продужавања трајања затворене артикулације“** (на пример [ʲaʲ]) или **„продужавања трајања отворене артикулације са затварањем на крају“** (на пример [aʲ]); коначно, истакли смо значај правилног изговора меких сугласничких гласова за овладавање неједнородношћу акцентованих вокалских гласова;

Тешкоће у овладавању местом акцента у фонетској речи у ширем и ужем (покретни акценат) смислу

- 1) овладавање изговором редукованих вокалских гласова усваја се најбоље **аналитичко-имитативним методом** (нисмо именовали поступак);
- 2) у овладавање ритмиком руске фонетске помаже већ познати поступак **„моделирања фонетске речи“**.
- 3) овладавање целовитошћу фонетске речи може се постићи поступцима које смо именовали као поступке **„интеграције фонетске речи (графичко и звуковно)“**, **„необходне акцентуације сваке акцентогене речи“**;
- 4) у речнику акцената руског језика [Резниченко: Словарь ударений русского языка 2010] именована су два нова поступка која сматрамо одличним за овладавање руским покретним акцентом, али који могу бити примењени тек од другог или трећег концентра, када ученици овладају лексичким минимумом: **поступак „позитивног примера“** и **поступак „карике за боље памћење“**;

Циљ овладавања местом акцента у прва два концентра (основношколска настава) требало би да буду: а) апсолутно савладавање ритмичких модела руске

речи, б) формирање умења бележења места акцента у речи која се прима на слух с једне стране и в) правилно читање речи с обележним акцентом. Требало би: а) избегавати ритмичке моделе дуже од тросложних; б) избегавати речи које су проблематичне у погледу места акцента, а не спадају у лексички минимум.

Тешкоће у овладавању интонацијом и поступци за превазилажење

- 1) овладавање основним моделом исказивања упитности потпомажу два поступка које смо а назвали „**поступком засићења текста типичним исказима**“ и „**поступком посредовања (превођења)**“;
- 2) овладавање дијапазоном руске ИК-3 може се превазићи поступцима „**ширења исказа**“ и „**моделирања**“;
- 3) овладавање сегментацијом и правилним кретањем мелодијског тона (ИК-3) у унутрашњој фонетској синтагми помажу поступци „**модификације исказа**“ и поступак „**ослонца на типичан исказ**“;

Коначно, сама артикулациона база руског језика се формирала на потпуно различит начин у односу на српску: на ово утиче низ специфичних кретања артикулационог апарата, условљеног сегментним и прозодијским особеностима руског језика, о којима смо писали на стр. 94–97 дисертације. Код С. В. Књазева а С. К. Пожарицке од 11 особина које карактеришу руску артикулациону базу – 6 се односе на прозодијска средства и јединице. Ми смо додали још две особености које су произашле из поређења руског и српског језика: постојање квантитативне и квалитативне редукције неакцентованих вокалских гласова; постојање великог броја реалних и психолошких пауза у оквиру исказа, па смо руски језик назвали (по питању сегментације) језиком аналитичког типа, а српски – језиком синтетичког типа.

Дате особине руске артикулационе базе још једном нам подвлаче чињеницу да су **прозодијске јединице и њихове особине доминантне у фонетским јединицама и њиховим особеностима.**

Пошто смо утврдили доминацију прозодијских јединица и средстава у фонетским јединицама и средствима руског језика, прешли смо на анализу уџбеника за руски језик у српској говорној средини у покушају да дамо преглед

квантитета, квалитета и учесталости фонетских јединица и средстава, као и да утврдимо место прозодијских јединица и средстава у фонетским.

Анализа уџбеника за основну школу

Анализе су била подвргнута два актуелна уџбеничка комплета за основну школу: *Родничок* (I–VIII разред) и *Орбита* (V–VIII разред): уџбеник, радна свеска и приручник за наставнике. После анализе сваког разреда сваког комплета појединачно давали смо одвојене закључке, поредивши сваки наредни комплет с претходним.

Овде ћемо дати само неке најкрупније закључке који се тичу фонетског и прозодијског материјала у уџбеницима за основну школу после квантитативне и квалитативне анализе, док ћемо резултате фреквенцијске анализе сваког комплета издвојити.

Када смо ексцерпирали фонетски материјал – одмах смо вршили систематизацију, уврстивши га или у **сегментне доминанте** (које се односе на гласове и њихова средства) или у **прозодијске доминанте** (које се односе на прозодијске јединице и њихова својства – акценат и интонацију).

Уџбенички комплет *Родничок* (I–IV разред)

- 1) После урађене квантитативне анализе прва четири разреда можемо закључити да аутори подразумевају много рада на правилном изговору, усавршавању акцентуације и интонације, много више него што бисмо могли закључити према презентацији фонетског материјала само у уџбенику. Квантитативна анализа разраде сваког часа у оквиру приручника препоручује у просеку 11,3 минута рада на фонетском материјалу (од укупних 45 минута колико траје час), што задовољава стандарде пратећег фонетског курса.
- 2) Квалитативна анализа указала нам је на значајно место које аутори придају фонетском материјалу, задовољавајући квалитет обраде у уџбенику и приручнику.

- 3) Уџбеник и радна свеска комплета *Родничок 3* и *Родничок 4* су целокупно акцентоване (присутан је графички знак за акценат), што сматрамо добром страном ових комплета.
- 4) Када се фокусирамо на прозодијски материјал који је у овим комплетима презентован, можемо закључити да је он минимално присутан: у вези с прозодијским средством „акценат“, обрађује се само редукција вокалских гласова, изговор акцентованог гласа [ы] и ритмика речи. Изостају многе крупне партије које се тичу прозодијског материјала о којима смо писали на странама 80–97 дисертације.
- 5) Интонација се, као фонетско средство у ужем смислу, не помиње. Замерке које бисмо упутили квалитету описа фонетског материјала у комплетима *Родничок 1– Родничок 4* тичу се, пре свега, недовољне прецизности самих фонетских описа, недовољног броја специфичних фонетских вежби за редукцију гласова (која се по први пут помиње у комплету *Родничок 3*, а озбиљније и детаљније обрађује у комплету *Родничок 4*) и ритмику речи (једино помињање у комплету *Родничок 4*).
- 6) Сматрамо да би требало би избегавати изоловану презентацију фонетског материјала, без његове утканости у остали материјал уџбеника. Фонетски материјал мора бити у служби комуникације и правилног фонетског обликовања исказа, не сме бити сам себи циљ.

Уџбенички комплет *Родничок* (V–VIII разред)

- 1) Квантитативна недовољност и квалитативна непрецизност фонетског изараза у вези са специјалним фонетским материјалом, нарочито прозодијским;
- 2) Већ од петог разреда се уводи фонетска транскрипција: у петом разреду су степени редукције минимизирани, да би се у шестом и седмом појавила обрада оба степена редукције вокалских гласова; редукција вокалских гласова која се обнавља у седмом и осмом разреду не обухвата нити у једном од уџбеника примере „икања“; у

осмом разреду нестаје фонетска транскрипција, гласови се бележе словима.

- 3) Аутори нису довољно пажње посветили кључној сегментној доминанти, неопходној за правилно усвајање прозодијских, а то је изговор руских палатализованих гласова;
- 4) Недовољан број вежби за фонетски материјал, нема концентричности у излагању градива;
- 5) Синтаксички материјал се, као и граматички, даје потпуно изоловано од фонетског;
- 6) Непрецизност фонетског израза.

Резултати фреквенцијске анализе комплекта *Родничок* (I–VIII разред)

- 1) Сегментне доминанте имају већи „индекс“ појављивања у односу на прозодијске, тај однос приближно је 91: 54. Готово су двоструко учесталије сегментне доминанте;
- 2) Међу сегментним доминантама преовлађују доминанте које се односе на меке сугласничке гласове, доминанта 1.2. (конкретно: [л'], [т'], [д'], [ч'], [ш:], [ј] и [с']);
- 3) Следе тврди сугласнички гласови, доминанта 1.1. (конкретно: [р], [ш], [ж], [ц], [в] и [л]);
- 4) За тврдим гласовима следе алтернације сугласничких гласова (1.4);
- 5) Тек 4 појављивања имају парни тврди–меки сугласнички гласови (1.3);
- 6) Звучни и беззвучни помињу се само једанпут (1.5);
- 7) Најчешће прозодијске доминанте тичу се акцентованих (2.1.1) и редукованих вокалских гласова (2.1.2). Од конкретних акцентованих гласова најчешће се понавља глас [ы];
- 8) Следе редукције гласова (34 појављивања од 42) после тврдих сугласничких гласова („акање“, 22 понављања);
- 9) Редукције после меких гласова („икање“, 12 понављања²⁵¹);
- 10) Интонација исказа има упола мањи број појављивања у односу на

²⁵¹ „Икање“ представља доминанту која се теже усваја, тако да би, индекс појављивања морао да буде бар за двоструко већи у односу на „акање“.

вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа;

- 11) Само једно појављивање има вишесинтагматски исказ, „интонација набрајања“. Коначно, једно појављивање има и „фонетска реч“ у оквиру одељка „акцентска целина“.

Уџбенички комплет *Орбита* (V– VIII разред)

- 1) Доминирају сегментне доминанти у односу на прозодијске;
- 2) Удео укупног специјалног фонетског материјала је врло мали: износи свега приближно 5 % у односу на целокупан материјал уџбеника;
- 3) Фонетски материјал је дат изоловано, није добро повезан с лексичко-граматичким делом лекције;
- 4) У *Орбити 2* фонетски материјал се уводи дијалошким формом; својом динамичношћу и занимљивошћу сам дијалог доприноси повећању пажње код ученика, која може резултирати бољим памћењем самог материјала;
- 5) *Орбита 3* је уџбенички комплет који је најбогатији прозодијским доминантама од до сада анализираних комплета; први пут се у основношколском уџбенику руског језика појављује веома важна прозодијска доминанта, која би требало да заузима први концентар у настави прозодије – интонација унутрашњих фонетских синтагми и ИК-3;
- 6) Прозодијске доминанте су, као и остатак фонетског материјала, презентоване изоловано и ван контекста; опису прозодијских доминанти аутори прилазе импресионистички, нису довољно упознати с теоријом интонације;
- 7) Недовољна прецизност фонетског израза која нестаје због поједностављивања фонетских чињеница и прилагођавања узрасту.
- 8) У комплекту *Орбита 4* готово да одсуствује прозодијски материјал, који је доминирао претходним комплектом;

Резултати фреквенцијске анализе комплета *Орбита* (V–VIII разред)

- 1) Сегментне доминанте имају готово двоструко већи „индекс“ појављивања у односу на прозодијске, тај однос приближно је 56:30;
- 2) Највећи број појављивања имају меки сугласнички гласови, доминанта 1.2. (најчешћи је глас [j], следе [ч'] и [ш']; укупно 22 понављања;
- 3) Тврди гласови имају индекс од 20 понављања (најчешћи су [ж], [ш] и [ц]);
- 4) Тек шест понављања имају парни тврди и меки сугласнички гласови (1.3);
- 5) Алтернације сугласничких гласова се појављују 4 пута;
- 6) Звучни и беззвучни помињу само једанпут у читавом комплету (1.5);
- 7) Најчешће прозодијске доминанте тичу се акцентованих вокалских гласова (2.1.1) са дванаест понављања и редукованих вокалских гласова (2.1.2) са само 4 понављања; најчешћи акцентовани глас је глас [ы], најчешће презентован у контрасту с гласом [и];
- 8) Тематика посвећена месту акцента у речи у ужем смислу појављује се четири пута у читавој серији уџбеника;
- 9) Интонација исказа има упола мањи број појављивања у односу на вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа;
- 10) Само једно појављивање има вишесинтагматски исказ, представљен интонацијом унутрашње синтагме двосинтагматског исказа.

Резултати фреквенцијске анализе комплета *Орбита* (V–VIII разред)

- 1) Сегментне и прозодијске доминанте се по индексу појављивања приближавају, 52 пута се поноваљају сегментне, 36 пута прозодијске. Према односу сегментних и прозодијских доминанти (1,44 пута су чешће сегментне) уџбеници шездесетих и седамдесетих година су, рекли бисмо, напреднији у односу на модерне уџбенике руског језика за основну школу.
- 2) Највећи број појављивања имају тврди сугласнички гласови, доминанта 1.1. (најчешћи су [ж], [ш] и [ц]; укупно 24 понављања;

- 3) Меки гласови имају индекс од 17 понављања (најчешћи су [j], [ш':] и [ч']);
- 4) Четири понављања се везује за алтернације гласова (1.4);
- 5) Меки и тврди сугласнички гласови се понављају само три пута.
- 6) Најчешће прозодијске доминанте тичу се вокалских гласова (27 понављања), и то су најчешћи акцентовани вокалски гласова (2.1.1) са осам понављања и редуковани вокалских гласова (2.1.2) са само 4 понављања; најчешћи акцентовани глас је глас [ы]; дати уџбеници су по овој особини готово идентични с модерним уџбеницима руског језика;
- 7) Тематика посвећена месту акцента у речи појављује се свега шест пута у уџбеницима;
- 8) Интонација исказа има троструко мањи број понављања у односу на вокалске гласове, тиче се доминантно једносинтагматских исказа.

Уџбеници шездесетих и седамдесетих година

- 1) Уџбеници се одликују непрецизношћу фонетског израза, мешањем појмова „слово : глас“ (сличне непрецизности постоје и у модерним уџбеницима руског језика);
- 2) Уџбеници, поготово Уџбеник 1970, тематизује самостална прозодијска објашњења и вежбе, што га сврстава раме уз раме с модерним уџбеницима руског језика почетка XXI века;
- 3) Фонетски материјал је много несамосталнији у односу на фонетски материјал модерних уџбеника руског језика; поједине фонетске теме се најчешће дају уз граматичка објашњења, док сам фонетски материјал није повезан са централним, комуникативно-лексичким делом лекције;
- 4) У уџбеницима се не употребљава фонетска транскрипција, која је презентована у свим модерним уџбеницима руског језика;
- 5) Имајући у виду да је фонетски материјал у овим уџбеницима материјал пратећег фонетског курса, можемо закључити да је

количина материјала вишеструко мања у односу на модерне уџбенике руског језика (*Орбиту 3* и *Орбиту 4*, на пример);

б) Квантитет фонетског материјала је врло мали (осим у уџбенику за почетно учење), он не прелази 2% укупног материјала уџбеника;

Доминанте модерних уџбеника у поређењу са уџбеницима шездесетих и седамдесетих година. ФОНЕТСКИ СТЕРЕОТИП

У модерним уџбеницима су нешто заступљеније сегментне доминанте које се односе на појединачне меке сугласничке гласове, (то су у свим уџбеницима доминантно гласови [ч'], [ј] и [ш'], заједно поновљени 82 пута од укупног броја понављања свих сегментних доминанти у свим анализираним уџбеницима – 197) док су у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година нешто заступљеније доминанте које се односе на појединачне тврде сугласничке гласове (и у модерним уџбеницима и у уџбеницима 60-их и 70-их година то су гласови [ж], [ш], [ц] и [л], заједно поновљени 74 пута од 197 пута). Врло ретко се понавља доминанта која се односи на опозицију тврд / мек сугласнички глас у обе генерације уџбеника (13 од 197 понављања), а дата доминанта би по учеставлости у говору и утицају на акцентоване вокалске гласове, односно својој прозодијској тежини, требало да представља **централну доминанту наставе фонетике**.

Када уопштимо прозодијске доминанте датих уџбеника, видимо да се највећи број понављања односи на акцентоване вокалске гласове, нарочито на акцентовани глас [ы] (њему је посвећено 16 понављања од укупних 28 понављања акцентованих вокалских гласова).

Прозодијске доминанте које се тичу интонације исказа су минимално заступљене у обе генерације уџбеника руског језика (свега 30 понављања у оквиру прозодијских доминанти у односу на укупних 120 понављања).

Узевши у обзир доминантни сегментни и прозодијски материјал анализираних уџбеника руског језика, можемо закључити да се централно место придаје гласовима [ч'], [ј], [ш'], [ж], [ш], [ц], [л] и [ы], те из овога изводимо појам **ФОНЕТСКОГ СТЕРЕОТИПА**. Стереотип је да ове доминанте треба да заузимају централно место наставе фонетике у српској говорној средини (које има и данас припада). Дати стереотип има извор у чињеници да се у гласовним

системима два језика ове разлике најјасније уочавају: имамо пандане датих гласова у оба језика, али различит њихов квалитет, неједнака тврдоћа/мекоћа приликом изговора ученика најпре упада у очи.

Анализа уџбеника за средњу школу

Уџбеници *Руски језик*

- 1) Уџбеник *Руски језик 1* тематизује само сегментне доминанте, међу којима преовладавају „фонетски стереотипи“ (који смо дефинисали на стр. 217–218 дисертације);
- 2) Једина прозодијска доминанта тиче се гласова [и] и [ы] после меких, односно тврдых сугласничких гласова; и дата доминанта припада „фонетском стереотипу“;
- 3) Фонетски материјал дат је изоловано у односу на граматичко лексички и у односу на синтаксички: богат синтаксички материјал који аутори тематизују у неколико лекција остаје потпуно неповезан са прозодијским средством – интонацијом исказа;
- 4) Сав фонетски материјал уџбеника за други разред средње школе своди се на алтернације гласова (када се ради о сегментним доминантама) и побочни акценат (када говоримо о прозодијским доминантама), квантитет свог фонетског материјала је веома мали, заступљен са свега 0,65% у читавом материјалу уџбеника.
- 5) Уџбеник *Руски језик 3* најбогатији је прозодијским доминантама у односу на све уџбенике дате серије; дати уџбеник тематизује централну прозодијску доминанту: сегментацију и кретање мелодијског тона у унутрашњим фонетским синтагмама;
- 6) Једна од примарних прозодијских доминанти такође је тематизована (фонетска реч и фонетска синтагма) први пут у уџбеницима које смо анализирали, аутори предлажу и добро графичко решење за боље усвајање ових доминанти. Ово, свакако, представља позитиван пример, којим се могу руководити аутори наредних генерација основношколских и средњошколских уџбеника.

- 7) Изостанак једне од најважнијих прозодијских доминанти у читавој серији уџбеника: редукције вокалских гласова;
 - 8) Одсуство било каквог фонетског материјала у уџбенику *Руски језик*
- 4.

Уџбеник *Первый диалог*

- 1) Фонетски материјал заступљен је само као уводно-фонетски курс;
- 2) Највише је вежби намењених фонетском материјалу у односу на до сада анализирани уџбенике;
- 3) Прозодијски минимум је представљен са прве три интонационе конструкције, које су презентоване само на основна три типа исказа;
- 4) Нема повезаности кретања мелодијског тона упитног исказа без упитне речи с унутрашњим фонетским синтагмама;
- 5) Фонетски израз је прецизнији од претходно анализираних уџбеника;
- 6) Много је већи удео прозодијских доминанти у односу на претходно анализирани уџбенике: трећина укупног материјала одлази на прозодијске, две трећине на сегментне доминанте.

Уџбеници и настава фонетике и прозодије

Највећи проблеми који уочавамо у актуелним уџбеницима јесу:

- 1) померено тежиште првог центра (и даље је у актуелним уџбеницима тежиште на фонетском стереотипу);
- 2) недовољан квантитет и квалитет вежби за поједине фонетске и прозодијске доминанте;
- 3) непознавање методологије за увежбавање фонетских и прозодијских садржаја;
- 4) неутканост фонетског материјала у централну компоненту уџбеника (текст), односно изолованост фонетског материјала, неповезаност с комуникативним садржајем уџбеника.

Програм наставе прозодије у српској говорној средини

Настава прозодије би требало да обухвата две трећине укупног фонетског материјала који би био заступљен у уџбеницима с низом вежби и утканошћу у основни текст уџбеника. До приближног квантитета прозодијског материјала дошли смо после писања дела о руској артикулационој бази и особинама које је чине, где преовлађују прозодијске доминанте (стр. 94–97 дисертације). Оптимална количина фонетског материјала у односу на читав уџбеник (специјалног, садржински повезаног с темом уџбеника) била би приближних 15–20 % уколико се ради о пратећем фонетском курсу, или нешто више (до 30%), уколико се ради о почетном курсу.

Предлог програма наставе прозодије:

Први концентар

- 1) акценговани вокалски гласови (гласови пуног образовања); квалитет акценгованих гласова [о], [ы] и [а] у односу на српске (без теоријског објашњења); без увођења термина „гласови пуног образовања“;
- 2) једнородни и неједнородни вокалски гласови пуног образовања (без увођења термина „једнородни и неједнородни“); кључно увежбавање изговора парних меких и тврдих сугласничких гласова, нарочито парних меких; увежбавање на једносложним моделима;
- 3) увежбавање ритмике руске речи: једносложни ритмички модели; двосложни ритмички модели с местом акцента на првом слогу и с местом акцента на другом слогу; тросложни ритмички модели с местом акцента на првом слогу, с местом акцента на другом слогу и с местом акцента на трећем слогу (без увођења термина ритмика, ритмички модел);
- 4) редукција вокалских гласова после тврдих сугласничких („акање“) и после меких сугласничких гласова („икање“);
- 5) школска фонетска транскрипција у кавдратним заградама²⁵²; минимизација степена редукције на један степен [а] и [и];

²⁵² Само уколико први концентар почиње од петог разреда.

- 6) целовитост фонетске речи; проклитике и енклитике (без увођења иједног појма);
- 7) изражавање упитности у руском језику; „опште питање“ (без увођења термина);
- 8) кретање мелодијског тона у упитном исказу без упитне речи;
- 9) двосинтагматски искази; сегментација и кретање тона у унутрашњој фонетској синтагми (без увођења термина); супституција упитног исказа без упитне речи и унутрашње синтагме (исти лексички садржај);
- 10) графичко обележавање паузе и кретања мелодијског тона косим линијама: / и \.

Други концентар

- 1) оснивање акцентуацијске свеске; уписивање речи у одређени ритмички модел;
- 2) једнородни и неједнородни гласови (увежбавање и на двосложним моделима);
- 3) померање места акцента у парадигми исте речи (рецептивно); упознавање с нестандартним приступом настави акцентуације;
- 4) прозодијско језгро (без увођења термина); увежбавање на двосложним и тросложним ритмичким моделима (акцент на другом или трећем слогу);
- 5) елементи фонетске транскрипције; увођење првог и другог степена редукције;
- 6) сегментација у двосинтагматским исказима; разлике у сегментацији руског језика у односу на српски.

Трећи концентар

- 1) увежбавање ритмике фонетске речи; тросложни и вишесложни модели;

- 2) једнородни и неједнородни гласови (тросложни и вишесложни модели); увођење термина; увођење термина гласови пуног образовања;
- 3) редукција вокалских гласова; вишесложне речи; фонетска транскрипција; називи редукованих гласова;
- 4) вишесинтагматски искази; максимална сегментација вишесинтагматских исказа (без увођења термина); увежбавање кретања тона у унутрашњим синтагмама (инсистирање на ИК-3 – без увођења термина);
- 5) целовитост фонетске речи: проклитике и енклитике (са увођењем термина);
- 6) слабоакцентоване речи у фонетској синтагми (без увођења термина);
- 7) упознавање с ортоепским речником руског језика и речником акцената.

Четврти концентар

- 1) вишесинтагматски искази; максимална сегментација вишесинтагматских исказа (са увођењем термина);
- 2) теорија ИК (факултативно), ИК-1 до ИК-3;
- 3) слабоакцентоване речи у фонетској синтагми (са увођењем оба термина).

ИЗВОРИ

ОСНОВНА ШКОЛА

Уџбенички комплет *Родничок*:

1. Родничок 1 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 1. Руски језик за први разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 56 стр.
2. Родничок 1 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 1. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 52 стр.
3. Родничок 1 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 1. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 408 стр.
4. Родничок 2 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 2. Руски језик за други разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. – 52 стр.
5. Родничок 2 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 2. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 52 стр.
6. Родничок 2 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 2. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 282 стр.
7. Родничок 3 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 3. Руски језик за трећи разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. – 68 стр.
8. Родничок 3 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 3. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. – 56 стр.
9. Родничок 3 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 3. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. – 172 стр.
10. Родничок 4 У: Гинић Ј, Тешић А. *Родничок 4. Руски језик за четврти разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006. – 72 стр.

11. Родничок 4 РС: Гинић Ј, Тешић А. *Родничок 4. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006. – 72 стр.
12. Родничок 4 П: Гинић Ј, Тешић А. *Родничок 4. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006. – 186 стр.
13. Родничок 5 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 5. Руски језик за пети разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. – 116 стр.
14. Родничок 5 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 5. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. – 88 стр.
15. Родничок 5 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 5. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. – 212 стр.
16. Родничок 6 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 6. Руски језик за шести разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 132 стр.
17. Родничок 6 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 6. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 75 стр.
18. Родничок 6 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 6. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 156 стр.
19. Родничок 7 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 7 Руски језик за седми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 144 стр.
20. Родничок 7 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 7. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 76 стр.
21. Родничок 7 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 7. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 168 стр.
22. Родничок 8 У: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 8. Руски језик за осми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 163 стр.
23. Родничок 8 РС: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 8. Руски језик. Радна свеска.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 80 стр.
24. Родничок 8 П: Поповић, Љ, Гинић, Ј. *Родничок 8. Руски језик. Приручник за наставнике.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 160 стр.

Уџбенички комплет *Орбита*:

1. Орбита 1 У: Пипер, П, Петковић М, Мирковић С. *Орбита 1. Руски језик за пети разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2007. – 120 стр.
2. Орбита 1 РС: Пипер, П, Петковић М, Мирковић С. *Орбита 1. Руски језик. Радна свеска за пети разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2007. – 44 стр.
3. Орбита 1 П: Пипер, П, Петковић М, Мирковић С. *Орбита 1. Руски језик. Приручник за наставнике за пети разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2007. – 123 стр.
4. Орбита 2 У: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 2. Руски језик за шести разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 136 стр.
5. Орбита 2 РС: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 2. Руски језик. Радна свеска за шести разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 32 стр.
6. Орбита 2 П: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 1. Руски језик. Приручник за наставнике за шести разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2008. – 108 стр.
7. Орбита 3 У: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 3. Руски језик за седми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 175 стр.
8. Орбита 3 Р: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 3. Руски језик. Радна свеска за седми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 76 стр.
9. Орбита 3 П: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 3. Руски језик. Приручник за наставнике за седми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2009. – 107 стр.
10. Орбита 4 У: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 4. Руски језик за осми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 168 стр.

11. Орбита 4 РС: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 4. Руски језик. Радна свеска за осми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 56 стр.
12. Орбита 4 П: Пипер, П, Петковић, М, Мирковић, С. *Орбита 4. Руски језик. Приручник за наставнике за осми разред основне школе.* – Београд: Завод за уџбенике, 2010. – 124 стр.

СРЕДЊА ШКОЛА / ГИМНАЗИЈА

Уџбеници шездесетих и седамдесетих година

1. Уџбеник 1962: Ридановић, Љ, Митропан, П. *Руски језик за први разред гимназије.* Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, 1962. – 140 стр.
2. Уџбеник 1970⁵: Живковић-Штефан Љ, Митропан, П. *Руски језик за први разред гимназије.* Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије, 1970. – 196 стр.
3. Уџбеник 1971⁵: Станојевић Р, Митропан П. *Руски језик за ученике гимназија.* Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије. – 152 стр.
4. Уџбеник 1972: Станојевић Р, Митропан П. *Руски језик за ученике гимназија.* Београд: Завод уџбенике и наставна средства Србије. – 135 стр.

Уџбеници Руски језик

1. Руски језик 1¹¹: Межински, Марија, Терзић, Александар. *Руски језик за I разред средње школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 184 стр. (прво издање 1989.)
2. Руски језик 2⁸: Терзић, Александар, Межински, Марија. *Руски језик за II разред средње школе.* – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000. – 160 стр. (прво издање 1990.)

3. Руски језик 3¹¹: Терзић, Александар, Межински, Марија, Секицки, Ивана. *Руски језик за III разред гимназије*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 209 стр. (прво издање 1991.)
4. Руски језик 4¹⁰: Межински, Марија, Терзић, Александар. *Руски језик за IV разред гимназије*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 224 стр. (прво издање 1992.)

Уџбеници *Первый диалог*

1. *Первый диалог*: Кончаревић, Ксенија. *Первый диалог. Уџбеник руског језика за први разред српских православних богословија*. – Београд: Свети архијерејски синод српске православне цркве, 2006. – 168 стр.

Програми за руски језик

1.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2%20Nastavni%20program%20za%20prvi%20i%20drugi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013

2.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/3%20Nastavni%20program%20za%20treci%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013

3.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Drugi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2%20Nastavni%20program%20za%20peti%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013

4.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Drugi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/3%20Nastavni%20program%20za%20sesti%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf> на дан 13.03.2013

5.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Drugi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/5%20Nastavni%20program%20za%20osmi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf>

на дан 13.03.2103

6.

<http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/03%20prvi%20strani%20jezik.pdf> на дан 13.03.2013

Литература

1. Аванесов 1956: Аванасеов, Р. И. *Фонетика современного русского литературного языка*. – Москва: Издательство Московского университета, 1956. – 240 с.
2. Аванесов 1967⁴: Аванесов, Р. И. *Русское литературное произношение*. – Москва: Просвещение, 1967. – 288 с.
3. Аванесов 1972⁵: Аванесов, Р. И. *Русское литературное произношение*. – Москва: Просвещение, 1972. – 416 с.
4. Аванесов 1974: Аванесов, Р. И. *Русская литературная и диалектная фонетика*. – Москва: Просвещение, 1974. – 287 с.
5. Аванесов, Сидоров 1945: Аванесов, Р. И, Сидоров, В. Н. *Очерк грамматики русского литературного языка. Часть I. Фонетика и морфология*. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство наркомпресса РСФСР, 1945. – 236 с.
6. Азимов, Щукин 2009: Азимов Э.Г, Щукин, А. Н. *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. – Москва: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
7. Акишина, Барановская 1990²: Акишина, А. А, Барановская, А. А. *Русская фонетика*. – Москва: Русский язык, 1990. – 103 с.
8. Акишина, Каган 2005: Акишина, А. А, Каган, О. Е. *Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного*. – Москва: Русский язык. Курсы, 2004. – 256 с.
9. Антипова 1978: Антипова, А. М. *Ритм как компонент интонации*. – In: *Интонация*. с. 206–219. – Киев: Вища школа, 1978. 240 с.
10. Антонова 1975: Антонова, Д. Н. *О сопроводительном курсе фонетики и интонации в учебнике русского языка для иностранцев*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 2/1975, Москва. – с. 59–62.
11. Антонова 1988: Антонова, Д. М. *Фонетика и интонация. Корректировочный курс фонетики для зарубежных преподавателей*. – Москва: Русский язык, 1988. – 176 с.
12. Багмут 1978: Багмут, А. И. *Темпоральный компонент интонации и актуальное членение высказывания в славянских языках*. – In: *Интонация*. с. 74–87. – Киев: Вища школа, 1978. 240с.

13. Ахманова 1966: Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
14. Балыхина 2010: Балыхина, Т. М. *Методика преподавания русского языка как неродного (нового). Учебное пособие*. – Москва: Российский университет дружбы народов, 2010. – 190 с.
15. Барахта 1987: Барахта, Н. Ф. *Вопросы актуального членения на занятиях по фонетике*. – In: Русский язык за рубежом, № 2/1987, Москва. – с. 25–31.
16. Бернштейн 1975: Бернштейн, С. И. *Вопросы обучения произношению (применительно к преподаванию русского языка иностранцам)*. – In: Вопросы фонетики и обучение произношению. – Москва: Издательство Московского университета, 1975. – с. 5–61. [1937].
17. Беспалова 1989: Беспалова, О. В. *Некоторые особенности речевого ритма и словесного ударения в чешском и русском языках*. – In: Славянское и балканское языкознание. Просодия. Сборник статей. – Москва: Наука, 1989. – с. 40–53.
18. Богатырева 1980: Богатырева, И. В. *Синтагматическое членение простого предложения*. – In: Русский язык за рубежом, № 6/1980, Москва. – с. 19–24.
19. Богомазов 1975: *Ритмические упражнения и консонантная структура русских слов*. – In: Русский язык для студентов-иностранцев. Сборник методических статей. Вып. 15. Москва: Русский язык, 1975. – с. 117–123.
20. Бондарко 1977: Бондарко, Л. В. *Звуковой строй современного русского языка*. – Москва: Просвещение, 1977. – 175с.
21. Бондарко 1998: Бондарко, Л. В. *Фонетика современного русского языка. Учебное пособие*. – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-петербургского университета, 1998. – 276 с.
22. Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004⁴: Бондарко, Л.В, Вербицкая, Л.А, Гордина, М.В. *Основы общей фонетики*. – Санкт-Петербург: Издательский центр «Академия», 2004. – 160 с.
23. Бровченко 1978: Бровченко, Т. А. *О просодике коммуникативных единиц монологической речи*. – In: Интонация. с. 88–103. – Киев: Вища школа, 1978. – 240с.
24. Брызгунова 1963: Брызгунова, Е.А. *Практическая фонетика и интонация русского языка*. – Москва: Издательство Московского университета, 1963. – 308 с.

25. Брызгунова 1964: Брызгунова, Е. А. *Основные вопросы обучения иностранцев русской интонации*. – In: Из опыта преподавания русского языка иностранцам. Сборник статей. – Москва: МГУ, 1964. – с. 76–93.
26. Брызгунова 1967: Брызгунова, Е. А. *Интонация и смысл предложения*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1967, Москва. – с. 35–40.
27. Брызгунова 1969: Брызгунова, Е. А. *Звуки и интонация русской речи*. – Москва: Прогресс, 1969. – 252 с.
28. Брызгунова 1977³: Брызгунова, Е. А. *Звуки и интонация русской речи*. – Москва: Русский язык, 1977. – 280 с.
29. Брызгунова 1973: Брызгунова, Е. А. *Основные типы интонационных конструкций и их употребление в русском языке. Статья первая*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1973, Москва. – с. 75–80.
30. Брызгунова 1978: Брызгунова Е. А. *Фонологический метод в интонации*. – In: Интонация. с. 18–33. – Киев: Вища школа, 1978. – 240с.
31. Брызгунова 1993: Брызгунова, Е. А. *Современное состояние русского литературного произношения (начало девяностых годов XX века)*. – In: Сборник Матице српске за славистику, бр. 44–45/1993. – Нови Сад: Матица српска. – с. 221–225.
32. Брызгунова 1999³: Брызгунова, Е. А. *Интонация и синтаксис*. – In: Современный русский язык. Под ред. В. А. Белошапковой. – с. 869–902. – Москва: Азбуковник, 1999. – 928 с.
33. Буланин 1970: Буланин, Л. Л. *Фонетика современного русского языка*. – Москва: Высшая школа, 1970. – 208 с.
34. Варюшенкова, Любимова 1986: Варюшенкова, Н. Н, Любимова Н. А. *Фонетико-графическая интерференция и ее проявление в речи на неродном языке*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1986, Москва. – с. 88–90.
35. Вей 2000: Вей, Ли. *Актуальное членение текста*. – In: Русский язык за рубежом, № 2/2000, Москва. – с. 50–55.
36. Вельмезова, Завьялова, Николаева 2007: Вельмезова, Е. В, Завьялова, М. В, Николаева, Т. М. *Исследования по спонтанной речи, представленные на XV международном конгрессе фонетических наук (Барселона 2003)*. – In: Проблемы фонетики V. – Москва: Наука 2007. – с. 24–44.

37. Вербицкая 2001: Вербицкая, Л. А. *Давайте говорить правильно. Пособие по русскому языку.* – Москва: Высшая школа, 2001. – 239 с.
38. Вийярд 2002: Вийярд, Стефан. *Развитие навыков аудирования.* – In: Русский язык за рубежом, № 1/2002, Москва. – с. 96–98.
39. Виноградов 1970: Виноградов, В. А. *Фонетический минимум в процессе обучения иностранцев русскому языку.* – In: Русский язык за рубежом, № 3/1970, Москва. – с. 57–60.
40. Виноградов 1998: Виноградов, В. А. *Ударение.* – In: Языкознание. Большой энциклопедический словарь. (глав. ред. В.Н. Ярцева). – Москва: Большая российская энциклопедия 1998. – с. 531–532.
41. Вовк 1964: Вовк-Карабчинская, П. С. *Синтаксический метод в преподавании подвижного словесного ударения студентам-иностранцам.* – In: Вопросы методики преподавания русского языка студентам-иностранцам. – Киев, 1964.
42. Вовк 1976: Вовк П. С. *О подвижном ударении в русском языке.* – In: Русский язык и литература в школах УРСР. – №2/1976, Киев.
43. Вовк 1995а: Вовк. П. С. *Акцентологическая система русского языка в свете обучения восприятию и произношению.* – In: Русский язык как иностранный: Фонология. Акцентология. Практикум. – Киев: ІСДОУ, 1995. – с. 20–29.
44. Вовк 1995б: Вовк. П. С. *Иностранный акцент в русском произношении.* – In: Русский язык как иностранный: Фонология. Акцентология. Практикум. – Киев: ІСДОУ, 1995. – с.29–48.
45. Володина 1981: Володина, М. В. *Интонационные конструкции в русском и итальянском языках.* – In: Русский язык за рубежом, № 6/1981, Москва. – с. 87–92.
46. Гавриленко 2007: Гавриленко, И. И. *Просодические особенности вставных конструкций (На материале русского языка).* – In: Проблемы фонетики V. – Москва: Наука, 2007. – с. 266–279.
47. Гловинская 1966: Гловинская, М. Я. *В защиту одного приема фонетического обследования.* – In: Развитие фонетики современного русского языка. – Москва: Издательство «Наука», 1966. – с. 163–172.

48. Грожан 1976: Грожан, В. *О статье Э. Эльснера «Нужны ли знаки ударения в учебниках русского языка»*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 2/1976, Москва. – с. 128.
49. Демьяненко–Лазаренко–Кислая 1976: Демьяненко, М.Я, Лазаренко, К.А, Кислая С.В. *Основы общей методики обучения иностранным языкам*. – Киев: Вища школа, 1976. – 284 с.
50. Добролович, Скорек 1970: Добролович В, Скорек Ю. *Обучение интонационным конструкциям методом программированной лекции*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 2/1970, Москва. – с. 73–85.
51. Зализняк 1963: Зализняк, А. А. *Ударение в современном русском склонении*. – In: *Русский язык в национальной школе*. Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1963. – с. 7–23.
52. Зализняк 1964: Зализняк, А. А. «Условное ударение» в русском словоизменении. – In: *Вопросы языкознания* № 1/ 1964, Москва: Наука. – с. 14–29.
53. Зализняк 1980²: *Грамматический словарь 1980²*: Зализняк, А. А. *Грамматический словарь русского языка. Словоизменение* – Москва: Русский язык, 1980. – 880 с.
54. Земская 1979: Земская, Е. А. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*. – Москва: Русский язык, 1979. – 240 с.
55. Златоустова 1953: Златоустова, Л. В. *Фонетическая природа русского словесного ударения (на основе экспериментальных данных)*. Автореферат кандидатской диссертации. – Ленинград, 1953.
56. Златоустова 1981: Златоустова, Л. В. *Фонетические единицы русской речи*. – Москва: Издательство Московского университета, 1981. – 105 с.
57. Златоустова, Потапова и др. 1997²: Златоустова, Л. В, Потапова, Р. К, Потапов, В. В, Трунин-Донской В. Н. *Общая и прикладная фонетика. Учебное пособие*. – Москва: Издательство МГУ, 1997. – 416 с.
58. Зубкова 1985: Зубкова, Л. Г. *Синтагматические отношения в фонетической системе русского языка*. – In: *Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика*. с. 67–111. – Москва: Русский язык, 1985. – 160с.
59. Иванова – Орфоэпический словарь 2011⁷: Иванова, Т. Ф. *Новый орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы (около 40 000 слов)*. – Москва: Дрофа; Русский язык – Медиа, 2011. – 892с.

60. Каленчук, Касаткина 1993: Каленчук, М. Л., Касаткина, Р. Ф. *Побочное ударение и ритмическая структура слова на словесном и фразовом уровнях.* – In: Вопросы языкознания № 4/ 1993, Москва. – с 99–106.
61. Каленчук, Касаткина 1996: Каленчук, М. Л., Касаткина, Р. Ф. *Просодия слова и побочное ударение.* – In: Просодический строй русской речи, Москва, 1996. – с. 22–69.
62. Каленчук, Касаткина 2001²: Каленчук, М. Л., Касаткина, Р. Ф. *Словарь трудностей русского произношения.* – Москва: Русский язык, 2001. – 468 с.
63. Караванова 2008³: Караванова, Н. Б. *Корректировочный курс фонетики русского языка.* – Москва: Русский язык. Курсы, 2008. – 72 с.
64. Касаткин 1999: Касаткин, Л. Л. *Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка.* – Москва: Наука; Школа «Языки русской культуры», 1999. – 528 с.
65. Касаткин 2003: Касаткин, Л. Л. *Фонетика современного русского языка.* – Москва: МГУ, 2003. – 224 с.
66. Касаткин 2005: Касаткин, Л. Л. *Основные интонационные тональные контуры (ТК) русского языка.* – In: Язык. Личность. Текст. Сборник статей к 70-летию Т. М. Николаевой. Отв. ред. В. Н. Топоров. – Москва: Языки славянских культур, 2005. – с. 479–486.
67. Касаткин 2007: Касаткин, Л. Л. *Русская интонация: тональные контуры.* – In: Проблемы фонетики V. – Москва: Наука, 2007. – с. 250–266.
68. Касаткин 2009: Касаткин, Л. Л. *Фонетика.* – In: Современный русский литературный язык. Новое издание (под ред. проф. П.А. Леканта). – Москва: Высшая школа, 2009. – с. 41–117.
69. Касаткина 2002: Касаткина, Р. Ф. *Заметки о южнорусской интонации.* – In: Материалы и исследования по русской диалектологии. Вып. I (VII). – Москва: Наука, 2002. с. 134–150.
70. Касаткина 2000: Касаткина, Р. Ф. *Об изменениях в просодической системе русского литературного языка в последние десятилетия.* – In: Слово в тексте и словаре. Сборник статей к семидесятилетию акад. Ю.Д. Апресяна. – Москва: Языки русской культуры. – с. 102–108.

71. Князев 2006, Князев С.В. *Структура фонетического слова в русском языке: синхрония и диахрония*. – Москва: Макс-Пресс, 2006. – 226 с.
72. Князев, Пожарицкая 2005: Князев, С. В, Пожарицкая С. К. *Современный русский литературный язык. Фонетика, графика, орфография, орфоэпия*. – Москва: Академический Проект, 2005. – 320 с.
73. Князев, Пожарицкая 2011²: Князев, С. В, Пожарицкая С. К. *Современный русский литературный язык. Фонетика, графика, орфография, орфоэпия*. – Москва: Академический Проект; Гаудеамус, 2011. – 430 с.
74. Кодзасов 1989: Кодзасов, С. В. *О просодии русского слова*. – In: Славянское и балканское языкознание. Просодия. Сборник статей. – Москва: Наука, 1989. – с. 26–40.
75. Кодзасов 2009а: Кодзасов, С. В. *Комбинаторная модель фразовой просодии*. – In: Исследования в области русской просодии. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – с.13–46.
76. Кодзасов 2009б: Кодзасов, С. В. *Вступление*. – In: Исследования в области русской просодии. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – с.7–9.
77. Кодзасов 2009в: Кодзасов, С. В. *Уровни, единицы, процессы в интонации*. – In: Исследования в области русской просодии. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – с. 47–65.
78. Кодзасов, Кривнова 2001: Кодзасов, С. В, Кривнова, О. Ф. *Общая фонетика*. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 592 с.
79. Кожников 1988: Кожников, В. *Стихи и поэзия*. – Москва: Советская Россия, 1988. – 304 с. (с. 139–154).
80. Козырев, Демиденко 1981: Козырев, И. С, Демиденко, Л. П. *Современный русский язык. Фонетика. Орфоэпия*. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – 166 с.
81. Корниенко 1995: Корниенко, Е. Р. *Вводно-фонетический курс в системе обучения иностранных учащихся русскому языку*. – In: Русский язык за рубежом, № 2–3/1995, Москва. – с. 52–58.
82. Костомаров, Митрофанова 1984³: Костомаров, В.Г, Митрофанова, О.Д. *Методическое руководство для преподавания русского языка иностранцам*. – Москва, Русский язык, 1984. – 159с.

83. Кривнова 1978: Кривнова, О. Ф. *Об акцентной функции мелодики.* – In: *Интонация.* с. 119–143. – Киев: Вища школа, 1978. – 240 с.
84. Кривнова 2004: Кривнова, О. Ф. *Длительность как средство реализации словесного ударения в тексте (сопоставительный анализ разных способов оценки выраженности ударения в слове).* – In: *Язык и речь: проблемы и решения.* – Москва: Макс-Пресс, 2004. – с. 77–99.
85. Куосманен, де Сильва 2007: Куосманен, А, де Сильва, В. *Проблемы финских студентов при овладении русской вопросительной интонацией.* – In: *Проблемы фонетики V.* – Москва: Наука, 2007. – с. 297–307.
86. Курилович 1962: Курилович, Е. *Структура морфемы.* – In: *Очерки по лингвистике. Сборник статей.* – Ммосква: Иностранная литература 1962. – с. 71–91.
87. Лебедева 1975: Лебедева, Ю.Г. *Звуки, ударение, интонация. Учебное пособие.* – Москва: Русский язык, 1975. – 296с.
88. Лейчик 2001: Лейчик, В. М. *Специфика восприятия речи на слух в процессах изучения и освоения русского языка как иностранного.* – In: *Русский язык за рубежом,* № 4/2001, Москва. – с. 35–39.
89. Леонтьев1988: Леонтьев, А. А. (ред.) *Методика преподавания русского языка как иностранного.* – Москва: Русский язык 1988. – 327 с.
90. Лефельдт 2006: *Акцент и ударение в русском языке.* – Москва: Языки славянской культуры, 2006. – 248 с.
91. Логинова 1995: Логинова, И. М. *Русская интонация в семантико-стилистическом аспекте.* – In: *Русский язык за рубежом,* № 1/1995, Москва. – с. 42–47.
92. Логинова 2004: Логинова, И. М. *Концепция Е. А. Брызгуновой. Традиции и новаторство.* – In: *Вопросы русского языкознания. Вып. XI. Аспекты изучения звучащей речи. Сборник научных статей к юбилею Е. А. Брызгуновой.* – Москва: Издательство МГУ. 2004. – с. 12–26.
93. Лузикова 2011: Лузикова, Л. Э. *Обучение иностранных учащихся русской интонации как средству реализации речевых интенций (пороговый уровень).* – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2011. – 23 с.

94. Луцкая 1983: Луцкая, Н. Э. *Работа над ритмикой и интонацией русской диалогической речи.* – In: Русский язык за рубежом, № 3/1983, Москва. – с. 35–41.
95. Любимова 1977: Обучение русскому произношению. Артикуляция. Постановка и коррекция русских звуков. – Москва: Русский язык, 1977. – 192 с.
96. Любимова 2012: Любимова, Н. А. *Сопоставительное изучение фонетики русского языка: лингвистический и методический аспекты.* – In: Русский язык за рубежом, № 2/2012, Москва. – с. 14–19.
97. Мазина 1981: Мазина, Л. З. *К вопросу об отборе учебного материала при обучении студентов иностранцев русской интонации на начальном этапе.* – In: Русский язык за рубежом, № 5/1981, Москва. – с. 80–84.
98. Мазина 1985: Мазина, Л. З. *Работа над интонацией на начальном этапе обучения как средство формирования языковой и коммуникативной компетенции.* – In: Русский язык за рубежом, № 4/1985, Москва. – с. 23–29.
99. Мазина 1989: Мазина, Л. З. *Система упражнений для обучения иностранцев русской интонации.* – Москва: Русский язык, 1989. – 152 с.
100. Матусевич 1976: Матусевич, М. И. Современный русский язык. Фонетика. – Москва: Просвещение, 1976. – 288с.
101. Московкин, Капитонова 2005: Капитонова, Т. И, Московкин, Л. В. *Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе предвузовской подготовки.* – СПб: Златоуст, 2006. – 272с.
102. Муханов 1977: Муханов, И. Л. *Интонация в русской диалогической речи.* — Москва: Русский язык, 1977. – 120с.
103. Муханов 1983: Муханов, И. Л. *Интонационно-стилистический анализ звучащих текстов.* – In: Русский язык за рубежом, № 5/1983, Москва. – с. 21–28.
104. Муханов 2006⁴: Муханов, И. Л. *Интонация в практике русской диалогической речи.* – Москва: Русский язык. Курсы, 2006. – 176с.
105. Науменко 2012: Науменко, Ю. М. *Корректировочный курс русской фонетики и интонации для иностранных студентов I курса бакалавриата. Учебное пособие.* – Москва: Флинта; Наука, 2012. – 80 с.
106. Николаева 1977: Николаева, Т. М. *Фразовая интонация славянских языков.* – Москва: Наука, 1977. – 278 с.

107. Николаева 1996: Николаева, Т. М. *Просодия Балкан. Слово – высказывание – текст.* – Москва: Индрик, 1996. – 350 с.
108. Николаева 2002: Николаева, Т. М. *Многомерность интонационного пространства и ограниченность его отображения.* – In: *Русский язык в научном освещении* № 3/2002, Москва. – с.74–86.
109. Николаева 2008: Николаева, Т. М. В. *Лефельдт. Акцент и ударение в русском языке.* М.: *Языки славянской культуры*, 2006. – In: *Вопросы языкознания* № 2/2008, Москва. – с. 142–146.
110. Обучение произношению 1990: *Методика преподавания русского языка. Сб. докладов советской делегации на VII Конгрессе МАПРЯЛ.* – Москва, 1990. – с. 162–171.
111. Оде 1984: Оде, С. *Физические свойства интонационных контуров в современном русском языке.* – In: *Русский язык за рубежом*, № 4/1984, Москва. – с. 89–90.
112. Оде 1993: Оде, С. *Перцептивный анализ интонации.* – In: *Проблемы фонетики I.* – Москва: Наука, 1993. – с. 199–211.
113. Оде 1995: Оде, С. *Интонационная система русского языка в свете данных перцептивного анализа.* – In: *Проблемы фонетики II.* – Москва: Наука, 1995. – с. 200–215.
114. Оде 2002: Оде, С. *Перспективы описания и транскрипции русской интонации в корпусах звучащих текстов.* – In: *Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований: К 70-летию проф. Л. В. Бондарко.* – Санкт-Петербург: Филологический факультет, 2002. – с. 209–214.
115. Оде 2003: Оде, С. *Как преодолеть препятствия в изучении и преподавании интонации.* – In: *Русское слово в мировой культуре. Пленарные заседания. Сборник докладов материалов X конгресса МАПРЯЛ в двух томах. Т. II.* – Санкт-Петербург, 2003. – с. 205–212.
116. Оде 2007: Оде, С. *Заметки о понятии тональный акцент на примере русского языка.* – In: *Проблемы фонетики V.* – Москва: Наука, 2007. – с. 237–249.
117. Одинцова 2008³: Одинцова, И. В. *Звуки. Ритмика. Интонация: учебное пособие.* – Москва: Флинта; Наука, 2008. – 368 с.
118. Окунцова 2010: Окунцова, Е. А. *Ударение. Словарь справочник.* – Москва: Издательство Московского университета, 2010. – 120 с.

119. Оливериус 1974: Оливериус, З. *Фонетика русского языка*. – Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1974. – 163 с.
120. Орфоэпический словарь 1989⁵: *Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы*: ок. 65 000 слов. – Москва: Русский язык, 1989. – 688 с.
121. Панов 1967: Панов, М. В. *Русская фонетика*. – Москва: Просвещение, 1967. – 438 с.
122. Панов 1979: Панов, М. В. *Современный русский язык. Фонетика*. – Москва: Высшая школа, 1979. – 256 с.
123. Панов 1989: Панов, М. В. *Лингвистика и методика преподавания русского языка*. – In: Вопросы языкознания, № 1/1989, Москва. – с. 31–43.
124. Панов 1999а: Панов, М. В. *Современный русский литературный язык*. – In: Современный русский язык. Под ред. В. А. Белошапковой. с. 5–24. – Москва: Азбуковник, 1999. – 928 с.
125. Панов 1999б: Панов, М. В. *Фонетика*. – In: Современный русский язык, под ред. В. А. Белошапковой. с. 54–189. – Москва: Азбуковник, 1999. – 928 с.
126. Панов 2002²: Панов, М. В. *Из истории русского литературного произношения. XVIII–XX вв.* – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 456 с.
127. Панов 2007: Панов, М. В. *О теории русской интонации Е. А. Брызгуновой*. – In: Труды по общему языкознанию. Т II. – Москва: Языки славянской культуры, 2007. – с. 818–822.
128. Пассов 1977: Пассов, Е. И. *Основы методики обучения иностранным языкам*. – Москва: Русский язык, 1977. – 216 с.
129. Пассов 1988²: Пассов, Е. И. *Урок иностранного языка в средней школе*. – Москва: Просвещение, 1988. – 223 с.
130. Пассов 1989: Пассов, Е. И. *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*. – Москва: Русский язык, 1989. – 278 с.
131. Пауфошима 1980: Пауфошима, Р. Ф. *Активные процессы в современном русском литературном языке (ассимилятивные изменения безударных гласных)*. – In: Известия АН СССР. Серия литературы и языка, Т. 39, № 1/ 1980. – с. 61–68.
132. Пауфошима 1989: Пауфошима, Р. Ф. *Об использовании регистровых различий в русской фразовой интонации (на материале русского литературного языка и*

- севернорусских говоров*). – In: Славянское и балканское языкознание. Просодия. Сборник статей. Москва: Наука, 1989. – с. 53–64.
133. Пашковская 2006: Пашковская, С. С. *Фонетическое тестирование на начальном этапе обучения*. – In: Русский язык за рубежом, № 2/2006, Москва. – с. 39–44.
134. Петрянкина 1985: Петрянкина, В. И. *Интонация*. – In: Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика. с. 111–135. – Москва: Русский язык 1985. – 160 с.
135. Потапова, Потапов 2012: Потапова Р. К, Потапов В. В. *Речевая коммуникация. От звука к высказыванию*. – Москва: Языки славянских культур, 2012. – 464 с.
136. Прохватилова 2007²: Прохватилова, О. А. *Корректировочный курс русской фонетики*. – Волгоград: Издательство ВолгГУ, 2007. – 134 с.
137. Редькин 1970: *Ударение в словоизменении*. – In: Грамматика современного русского языка. – Москва: Наука, 1970. – с. 425–461.
138. Резниченко: *Словарь ударений русского языка* 2010: Резниченко И. Л. *Словарь ударений русского языка. Около 10 000 слов*. – Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА 2010. – 944 с.
139. Реформатский 1975: Реформатский, А. А. *Пролегомены к изучению интонации*. – In: Фонологически этюды, Москва: Наука, 1975. – с. 5–74.
140. Реформатский 1999⁵: Реформатский, А. А. *Фонетика*. – In: Введение в языковедение, Москва: Наука, 1999. – с. 157–243.
141. Рожкова 1964: *Система работы по фонетике*. – In: Из опыта преподавания русского языка иностранцам. Сборник статей. – Москва: МГУ, 1964. – с. 49–60.
142. Рожкова 1967: Рожкова, Г. И. *Фонетическая система русского языка и методика работы по фонетике*. – In: Методика преподавания русского языка иностранцам, под. ред. С. Г. Бархударова. – Москва: Издательство Московского университета, 1967. – с. 12–31.
143. Русская грамматика 1980: *Русская грамматика. Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. – Москва: Наука, 1980. – 784с.

144. Сведения о произношении и ударении 1989: *Сведения о произношении и ударении*. – In: Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. – Москва: Русский язык 1989. – с. 642–685.
145. Светозарова 1978: Светозарова, Н. Д. *Интонация частного вопроса в русском языке и проблема протяженности релевантной зоны интонационного контура*. – In: Интонация. с. 174–179. – Киев: Вища школа, 1978. – 240с.
146. Светозарова 1982: Светозарова, Н. Д. *Интонационная система русского языка*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 176 с.
147. Скорикина 1982: Скорикина Т. П, *К вопросу о ритмико-мелодическом построении устного спонтанного текста*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1982, Москва. – с. 74–77.
148. Скрипник, Смоленская 2010: Скрипник, Я. Н, Смоленская Т. Н. *Фонетика современного русского языка. Учебное пособие*. – Ставрополь: СГПИ, 2010. – 152 с.
149. Степанов 1984: Степанов, В. Г. *О филологии и филологах*. – In: Энциклопедический словарь юного филолога. – Москва: Педагогика, 1984. – с. 5–11.
150. Стоева 2001²: Стоева, Тотка. *Русская фонетика. Очерк русской сегментной и суперсегментной фонетики в сравнении с болгарской*. – София: Университетское издательство им. Св. Климента Охридского. – 220 с.
151. Торсуева 1974: Торсуева, И. Г. *Сопоставление мелодических структур русского и французского языков*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1974, Москва. – с. 63–67.
152. Чанзай 1998: Чанзай, Ю. *Опыт преподавания интонации русского языка на продвинутом этапе*. – In: Русский язык за рубежом, № 3–4/1998, Москва. с. 74–80.
153. Черемисина 1989²: Черемисина, Н. В. *Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь*. – Москва: Русский язык, 1989. – 241 с.
154. Федянина 1982²: Федянина, Н. А. *Ударение в современном русском языке*. – Москва: Русский язык, 1982. – 304с.

155. Федянина 1983: Федянина, Н. А. *Проблемы обучения фонетике на курсах русского языка*. – In: *Краткосрочное обучение русскому языку иностранцев. Формы и методы. Сборник статей*. – Москва: Русский язык, 1983. – с. 178–190.
156. Феоктистова 1985: Феоктистова, А.С. *Звуковой строй русского языка*. – In: *Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика*. – Москва: Русский язык, 1985. с. 9–29.
157. Хромов 2011: Хромов, С. С. *Полифункциональный анализ русской интонации в языке и речи в начале XXI в.* – In: *Ярославский педагогический вестник № 4/1/2011 (Гуманитарные науки)*. – Ярославль. – с. 164–168.
158. Шуба 1998: Шуба, П. П. *Современный русский язык. Часть 1. Фонетика. Лексикология. Фразеология*. – Минск: Плюспресс, 1998. – 464 с.
159. Шутова 1999: Шутова, М. Н. *Система фонетической тренировки студентов-филологов на продвинутом этапе обучения*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 3/1999. – с. 46–54.
160. Шутова 2003: Шутова, М. Н. *Обучение фонетическим средствам общения*. – In: *Практическая методика обучения русскому языку как иностранному* (под. ред. А.Н. Щукина). – Москва: Русский язык, 2003. – с. 18–30.
161. Шутова 2004: Шутова, М. Н. *Фонетический курс русского языка для иностранных студентов-филологов на завершающем этапе обучения*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 4/2004. – с. 12–16.
162. Шутова 2008: Шутова, М. Н. *Методика обучения иностранных студентов русскому ударению как средству общения*. – In: *Русский язык за рубежом*, № 6/2008, Москва. с. 18-23.
163. Шутова 2009: Шутова, М. Н. *Пособие по обучению русскому ударению иностранных студентов среднего и продвинутого уровня*. Москва: Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2009. – 76 с.
164. Щерба 1957а: Щерба, Л. В. *О служебном и самостоятельном значении грамматики как учебного предмета*. – In: *Избранные работы по русскому языку*. – Москва: Учпедгиз, 1957. – с. 11–20. [1904]
165. Щерба 1957б: Щерба, Л. В. *Теория русского письма*. – In: *Избранные работы по русскому языку*. – Москва: Учпедгиз, 1957. – с. 144–179. [1942-43]

166. Щерба 1957в: Щерба, Л. В. *К вопросу о русской орфоэпии*. – In: Избранные работы по русскому языку. – Москва: Учпедгиз, 1957. – с. 141–179.
167. Щерба 1963⁷: Щерба, Л. В. *Фонетика французского языка*. – Москва: Высшая школа, 1963. – 308 с. [1937]
168. Эльснер 1974: Эльснер, Э. *Нужны ли знаки ударения в учебниках русского языка*. – In: Русский язык за рубежом, № 3/1974, Москва.
169. Янко 2004: Янко, Т. Е. *Русская интонация в задачах и примерах*. – In: Русский язык в научном освещении № 8/2004, Москва. – с. 86–124.
170. Белић 1968: Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик. Први део: Гласови и акценат*. – Београд: Научна књига, 1968. – 144 стр.
171. Гудурић 2004: Гудурић, Снежана. *О природи гласова*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. – 125 стр.
172. Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Ка бољим уџбеницима за српски језик*. – In: *Уџбеник и савремена настава. Зборник поводом 50 година рада Завода за уџбенике*. – Београд: Завод за уџбенике, 2007. – стр. 27–35.
173. Драгићевић 2008: Драгићевић, Рајна. *Типичне грешке ученика стечене у првом кругу усвајања градива у настави српског језика*. – In: *Књижевност и језик*, LV/1–2. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2008, стр.117–126.
174. Ђорђевић 2012: Ђорђевић, Момчило: *Песма реч одржала*. – In: *Наука, информатика, технологија*. – Београд: Политика, 2012. – стр. 12–13.
175. Јазић 1966: Јазић, Ђорђе. *Основи фонетике руског језика*. – Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1966. – 134 стр.
176. Јокановић-Михајлов 1994: *Интонационо и правописно рашичлањивање исказа*. – In: *Књижевност и језик*, XLII/3–4, 3–4/1993. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 1994. – стр. 31–38.
177. Јокановић-Михајлов 2006: Јокановић-Михајлов, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. – Београд: Друштво за књижевност и српски језик Србије, 2006. – 279 стр.
178. Јокановић-Михајлов 2012: Јокановић-Михајлов, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. – Београд: Друштво за књижевност и српски језик Србије, 2012. – 320 стр.

179. Кончаревић 1997: Кончаревић, Ксенија. *Постављање артикулаторне базе.* – In: Педагошка пракса, 1997 (12. II 1997). – с. 3–4.
180. Кончаревић 2004: Кончаревић, Ксенија. *Савремена настава руског језика. Садржаји. Организација. Облици.* Београд: Славистичко друштво Србије, 2004. – 440 стр.
181. Кончаревић 2010а: Кончаревић, Ксенија. *Улога Наталије Радошевић и Петра Митропана у конституисању модерне русистичке лингводидактике у српској средини.* – In: *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју.* – Београд: Славистичко друштво Србије, 2010. – с. 136–147.
182. Кончаревић 2010б: Кончаревић, Ксенија. *Урбеничко наслеђе Петра Митропана.* – In: *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју.* – Београд: Славистичко друштво Србије, 2010. – с. 148–160.
183. Кошутећ 1919: Кошутећ, Радован. *Граматика рускога језика. I. Фонетика А. Општи део.* Петроград: Штампарија руске академије наука, 1919. – 512 стр.
184. Лехисте–Ивић 1996: Лехисте, Илсе, Ивић, Павле: *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику.* – Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996. – 354 стр.
185. Маројевић 2006: Маројевић, Радмило. *Граматичка функција побочних акцената у руском језику. Студије српске и словенске.* – In: *Српски језик, Серија I, XI (1–2),* 37–50.
186. Маројевић 2012: Маројевић, Радмило. *Побочни акценти у руском и српском језику.* – In: *Достижения и перспективе сопоставительного изучения русского и других языков, Белград: Славистическое общество Сербии, 2012.* – с. 23–33.
187. Мирић 1988а: Мирић, Душанка. *Примјена контрастивне анализе у истраживању руског и српског фонолошког система.* – In: *Зборник радова института за стране језике и књижевности. Св. 10.* – Нови Сад: Филозофски факултет, 1988. – стр. 81–88.
188. Мирић 1988б: Мирић, Душанка. *Карактеристике руског и српскохрватског вокалног подсистема у контакту.* – In: *Живи језици, XXX/№ 1–4.* Београд, 1988. – стр. 28–40.

189. Мирић 1991: Мирић, Душанка. *Однос руских и српскохрватских суперсегментних средстава у контакту*. – In: Живи језици. Београд, 1991. – с. 53–60.
190. Митропан 1946: Митропан, Петар. *Методске напомене за наставнике руског језика*. – Београд: Просвета, 1946. – 68 стр.
191. Митропан 1963: Митропан, Петар. *Методика наставе руског језика*. – Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1963. – 127 стр.
192. Николић–Межински 1996: Николић, Вера, Межински, Марија. *Методика наставе руског језика са практикумом*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1996. – 212 с.
193. Петровић, Гудурић 2010: Петровић, Драгољуб, Гудурић, Снежана. *Фонологија српскога језика*. – Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Матица српска, 2010. – 524 с.
194. Пипер 2006: Пипер, Предраг. *Граматика руског језика у поређењу са српском*. – Београд: Завет, 2006. – 340 с.
195. Радошевић 1958: Радошевић, Наталија. *Руски књижевни језик*. – Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1958. – 179 стр.
196. Радошевић 1965: Радошевић, Наталија. *Процес формирања фонолошког система и друге језичке појаве при учењу сродног (руског) језика*. Докторска дисертација. Дактилографисани рукопис. – 194 стр.
197. Раичевић 2006: Раичевић, Вучина. *Мотивациона функција социокултурних садржаја у уџбеницима руског језика*. – In: Славистика X, Београд, 2006. – стр. 57–67.
198. Раичевић 2007: Раичевић, Вучина. *Опита методика наставе словенских језика у инословенској средини*. – Београд: Завод за уџбенике, 2007. – 303 стр.
199. Раичевић 2009: Раичевић, Вучина. *Методологија истраживања у методици наставе страних језика*. – Београд: Чигоја штампа, 2009. – 126 стр.
200. Раичевић 2011: Раичевић, Вучина. *Речник лингводидактичке терминологије*. – Београд: Завод за уџбенике, 2011. – 235 стр.
201. Станојчић, Поповић 1994³: Станојчић, Ж, Поповић Љ. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994. – 400 стр.

202. Тарасјев 2007: Тарасјев, Андреј. *Улога и значај музичког образовања у настави руског језика као страног*. – In: Сто година славистике у Србији. Зборник реферата издат 30 година касније, Београд, 2007. – стр. 199–208.
203. Терзић 1984: Терзић, Александар. *Хијерархија акцената руске реченице у експресивно неутралном говорном акту*. – In: Живи језици, Београд, 1984. – стр. 81–98.
204. Терзић 2001: Терзић, Александар. *Обучавање студената-филолога интонационим нормама руског језика у нашој средини*. – In: Славистика V, Београд, 2001. – стр. 33–43.
205. Терзић 2003: Терзић, Александар. *Фонетика руског језика*. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2003. – 284 стр.
206. Терзић 2007: Терзић, Богдан. *Конфронтационо проучавање руског и српскохрватског језика на Одсеку за славистику. Општи део. Фонетика*. – In: Сто година славистике у Србији. Зборник реферата издат 30 година касније, Београд: Славистичко друштво Србије, 2007. – стр. 73–89.
207. Gut–Trouvain–Barry 2006: Gut, U, Trouvain, J, Barry, W. *Bridging research on phonetic descriptions with knowledge from teaching practice – The case of prosody in non-native speech*. – In: Non-Native Prosody. Phonetic Deskription and Teaching Practice. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2006. – p. 3–21.
208. Malmberg 1995: Malmberg, Bertil. *Fonetika*. – Zagreb: Ivor, 1995. – 111 s. (prvo izdanje 1954)
209. Mrazović 2009²: Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. – Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, 2009. – 815 str.
210. Pavuna, Hruš 1976: Pavuna, Stanka, Hruš, Vera: *Говорите с нама. Поčetница руског језика за V разред основне школе*. – Zagreb, Školska knjiga, 1976. – 80 str.
211. Peco 1971: Peco, Asim. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. – Beograd: Naučna knjiga 1971. – 180 str.
212. Fuller 2000: Fuller, Grejem. *Kako naučiti strani jezik*. – Beograd: Finesa, 2000. – 90 s.
213. Hodek 1965: Hodek, Nada. *Skica za kontrastivnu analizu engleskog i srpskohrvatskog izgovora*. – In: Живи језици 3–4. Београд, 1965, с. 63–73.
214. Skljarov 1972: Skljarov, Miho. *Slušanje i razumijevanje*. – In: Strani jezici. 1 (1972), 3. – Zagreb: Školska knjiga. – str. 171–180.

215. Tarasjev 2009: Tarasjev, Andrej. Dnevni list Danas, dodatak *Rusija i Srbija*, utorak, 20. oktobar 2009, str. XII.
216. Šimunović 1977: Šimunović, Agneza. *Veze između slušanja, gramatike, pisanja i fonetike u učenju stranog jezika*. – In: *Strani jezici*. 1-2 (1977). – Zagreb: Školska knjiga. – str. 48–53.
217. Vuletić 1976: Vuletić, Branko. *Može li se pisanjem učiti govor? O fonetskoj transkripciji u učenju živih jezika*. – In: *Strani jezici*. 1-2 (1976). – Zagreb: Školska knjiga. – str. 96–98.

Интернет-сајтови:

<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html> [21.02.2012.]

<http://www.novayagazeta.ru/society/43709.html> [15.10.2012.]

Јелена Гинић рођена је 29. маја 1975. године у Београду. У Земуну је завршила основну школу „Петар Кочић“, у Београду – *Филолошку гимназију*. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, група за *Руски језик и књижевност* 1998. године с просечном оценом 9,47.

Од 2000. године хонорарно а од 2001. на месту асистента приправника за руски језик ради на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду.

Магистарски рад *Промене у нормативној фонетици савременог руског књижевног језика* одбранила је 2006. године на Филолошком факултету у Београду. Од априла 2007. године у звању је асистента за руски језик.

Од 2002. године учествовала је у раду *Славистичког друштва Србије* на месту секретара (на ком је и сада), као и у организацији *Зимске школе – семинара за стручно усавршавање наставника и професора руског језика* од 2004. године до данас. Учествовала је у комисији за израду стандарда за стране језике за крај средњег образовања (2011–2012) при *Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања*.

Радила је на месту асистента приправника, а затим и асистента на предметима *Руски језик I*, *Руски језик II*, *Савремени руски језик 1 и 2*, *Методика наставе руског језика*, *Практична методика наставе руског језика*, *Методичка пракса: Хоспитовање*.

Октобра 2008. године пријавила је докторску дисертацију под насловом *Настава прозодије руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспекти)*.

Коаутор је (с Људмилом Поповић и Анитом Тешић) уџбеника руског језика за основну школу *Родничок* (I–VIII разред основне школе: уџбеник, радна свеска, приручник за наставнике), као и уџбеника (с Људмилом Поповић) *Дружба начинается с улыбки* (III–VI разред основне школе: уџбеник, радна свеска, приручник за наставнике).

Боравила је на стручним усавршавањима у Москви (2001, 2005, 2008, 2010) и Санкт-Петербургу (2012).

Аутор је више научних радова из области фонетике и методике наставе руског језика.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а ЈЕЛЕНА Т. ГИНИЋ

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Настава производне руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингвопедагошки аспекти)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 25. 3. 2013.

Јелена Тинић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ЈЕЛЕНА Т. ПИНИЋ

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада Настава поезије руског језика у српској твор-
ној средини (лирицистички и лирикодраматички аспекти)

Ментор проф. др ВУЧИНА РАМЧЕВИЋ

Потписани/а ЈЕЛЕНА ПИНИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 25.3.2013.

Јелена Пинић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Настава прозоде руског језика у српској говорној средини (милитаристици и милитаризацији руског језика)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 25. 3. 2013.

Уљена Тржић